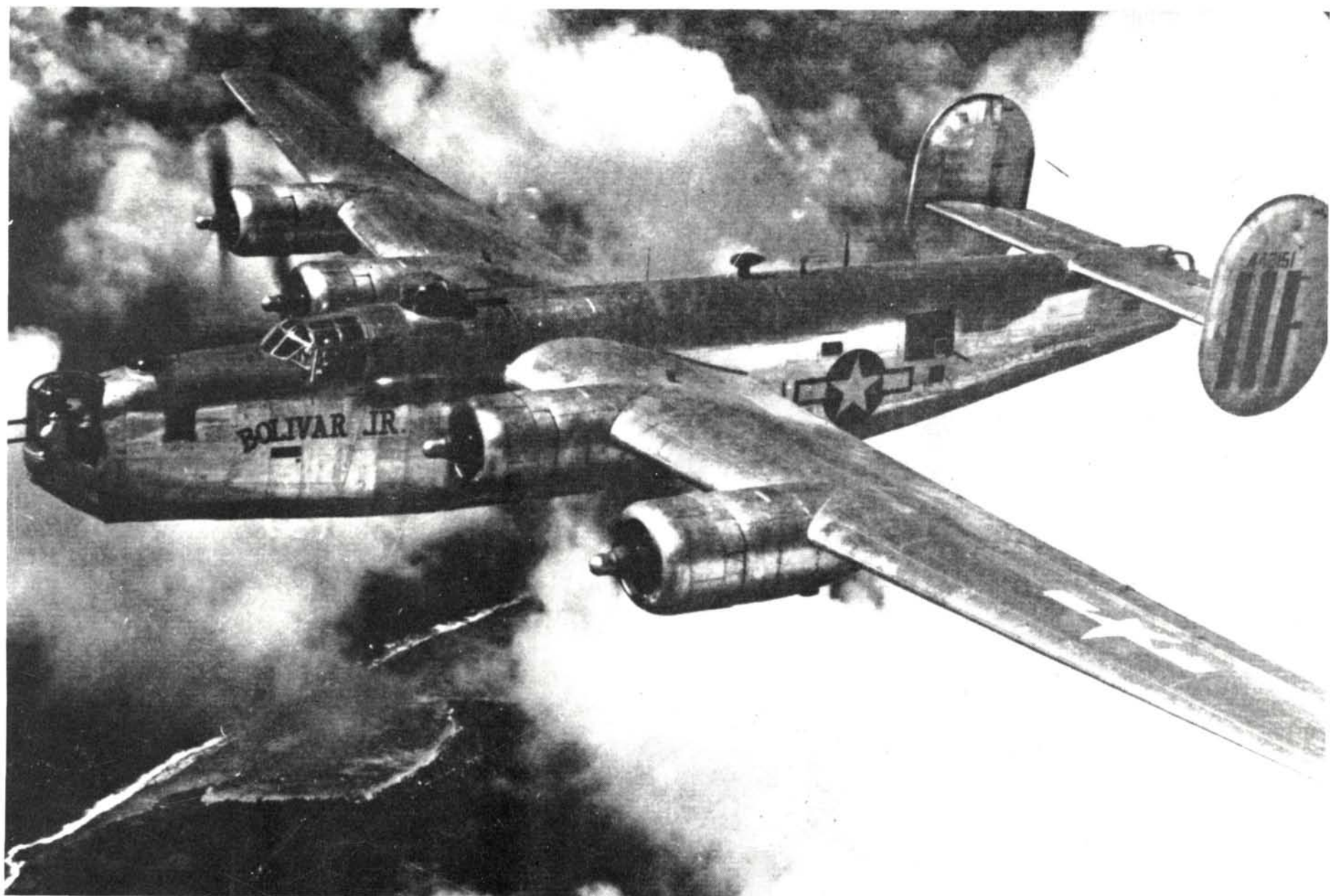

VESZPRÉMI TÖRTÉNELMI TÁR

VESZPRÉM, 1990. I.

„Amerikai B-24. Liberator bombázórepülőgép (1944 nyár)”

„Kanizsa várának látképe a XVI. századból”

Főszerkesztő:

Dr. Praznovszky Mihály

Szerkesztő:

Veress D. Csaba

A kötet szerzői:

Körmeny József (c. prépost, egyháztörténeti író, a veszprémi püspökség és káptalani levéltár igazgatója, Veszprém), Laczkovics Emőke (néprajzos-muzeológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém) Lukács László (néprajzos-muzeológus, István király Múzeum, Székesfehérvár), V. Molnár László (történész, Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest), Papp Jenő (tudományos főmunkatárs, Természettudományi Múzeum, Budapest), Rainer Pál (régész-muzeológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém), Szabó György (történész, Pápa), Székely Zoltán (régész, Sepsiszentgyörgy), Ury János (mérnök, helytörténész, tisztviselő, Veszprém), Veress D. Csaba (történész-muzeológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

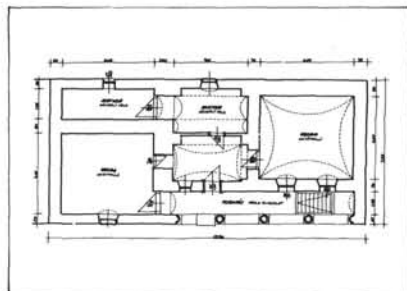

ELŐSZÓ

Már a harmadik számát tartja kezében az olvasó ennek a szokatlan formájú múzeumi folyóiratnak-évkönyvnek. Korai lenne még mérleget vonni hatásáról, lehetőségeiről, kihasználtságáról, de bizakodunk benne: a kényszer szülte megoldás talán sikeres lesz. 1990 júniusában, amikor ezeket a sorokat írom, egyre-másra szűnnek meg, függesztik fel megjelenésüket nagymúltú folyóiratok, könyvsorozatok. De mindenki bízik abban, hogy újra eljön az ideje, amikor lesz pénz és lesz olvasó az értékes irodalomhoz, a mondanivalót is tartalmazó publicisztikához, az új tudományos eredményt felmutató tanulmányhoz. Addig ilyen módon, s még seregnyi más módon próbáljuk menteni a menthetőt.

Apropó sereg. Harmadik számunkban igen erős összeállítást találni a magyar hadi krónikákból. Ennek is a második világháborús eseményekkel s azok veszprémi vonatkozásával foglalkozó írásaira hívnám fel az olvasó figyelmét.

Van valami új, valami szokatlan ebben a számunkban. Székes Zoltán

**VESZPRÉMI
TÖRTÉNELMI
TÁR
I**

A

VESZPRÉM MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG
KIADVÁNYA (1990)

tanulmányára gondolok. A szerző több évtizeden át volt igazgatója a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak. (Akkor is az volt, amikor az intézményt egészen más névre keresztelték át.) Írása nemcsak szakmailag érdekes és értékes, hanem egy biztató jövő ígérete is. Erdélyből érkezett tudományos publikációt közlünk!

Februárban hoztuk magunkkal, amikor villámlátogatást tettünk kollégáinknál. Hadd ne idézzem fel a megrázó élményeket. Csak egyet említsek: azt a szeretetet, amellyel fogadtak és azt a szakmai hősiességet, amellyel átvészelték az eltelt évtizedeket. Megállapodás is született közös munkavégzésre, amelyben egyaránt szerepel publikációk cseréje, kutatók cserélátogatása, kiállításcsere, múzeumbarátok kirándulása, de technikai segítségnyújtás is minden napok munkájának megszervezéséhez.

Az már most látszik, hogy nem lesz könnyű egyik feladatnak sem megfelelni. De mindkettőnknek van egy rettentő ereje, amellyel úrrá leszünk minden akadályon: s ez a haszseretet.

DR. PRAZNOVSZKY MIHÁLY

RÉGÉSZET

- 3 SZÉKELY Zoltán Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. szd.)
Früchmittlerliche Siedlungen im Széklerland
(XI–XIV. Jhdt.)

NÉPRAJZ

- 20 LUKÁCS László A lakóház alaprajzi változatai a Káli-medencében
Die Änderung des Grundrisses der Wohnhäuser im Káli-Becken
- 31 S. LACZKOVITS Emőke Veszprém megye textilművészete. II. A halottas lepedők.
Textilkunst des Bezirkes Veszprém II. Leichentücher.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

- 46 SZABÓ György Torkos Jakab dunántúli református püspök kanonika
vizitációja 1747-ből.
*Die Kanonische Visitation des Transdanubischen Reformierten
Bischof Jakob Torkos von 1747.*
- 53 KÖRMENDY József A veszprémi püspöki uradalom veszprémi javainak kamarai
összeírása az 1773. évi széküresedés idején. III. rész.
*Die Registratur der Kammern für die Veszprémer
Kirchengüter des Bischofs von Veszprém zur Zeit der Vakanz
im Jahre 1773. Teil III.*

HADTÖRTÉNELEM

- 71 V. MOLNÁR László Kanizsa vára a Nádasdyak korában. (1532–1568)
Die Burg Kanizsa in der Zeit der Nádasdy's. (1532–1568)
- 84 RAINER Pál A bajor örökösödési háború zuckmanteli ütközetét ábrázoló
festmény a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban.
*Ein Gemälde des Veszprémer Laczkó Dezső Museum
darstellend das Geflecht von Zuckmantel des bayerischen
Erbfolgekrieges.*
- 88 RAINER Pál Ferenc császár általános közkegyelmet hirdető pátense a
katonaszökevények számára, 1792-ből.
*Das Patent von Kaiser Franz über die Amnestie für
Deserteure (1792).*
- 91 VERESS D. Csaba Veszprém megyeiek a doni fronton. (1942 április–1943
június) II. rész.
*Soldaten aus Komitat Veszprém auf der Front am Don
(von April 1942 bis Juni 1943.) Teil II.*
- 108 URY János A Péti Nitrogénművek Rt. ellen 1944. június 14-én végrehaj-
tott amerikai bombatámadás története.
*History of the american bombing raid on June 14 1944
against Pét Nitrogen Works Co Ltd*
- 127 VARGA Tibor Egy veszprémi levente Németországban (1945 február–
november).
*Ein Veszprémer Jungman („levente“) in Deutschland
(Februar–November 1945)*

TERMÉSZETVÉDELEM

- 148 PAPP Jenő A Bakony-hegység gyilkosfűrkész-faunájának alapvetése
(Hymenoptera, Braconidae), III. Blacinae, Doryctinae,
Rogadinae.
*Summary a monograph of the Braconid fauna of the Mts.
Bakony (Hymenoptera, Braconidae) III. Blacinae,
Doryctinae, Rogadinae.*

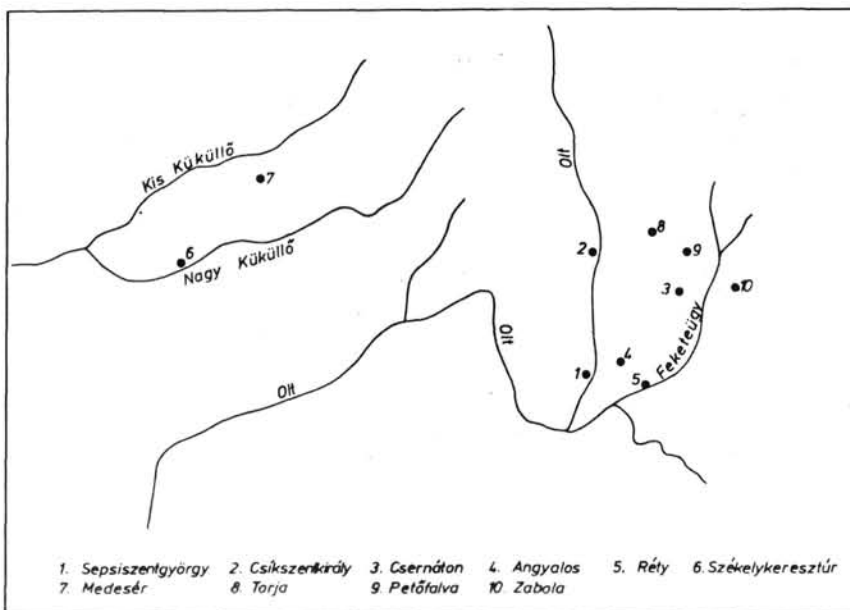
SZÉKELY ZOLTÁN

KORA KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSEK A SZÉKELYFÖLDÖN (XI–XIV. SZÁZAD)

A koraközépkori köznépi települések, a falusi lakosság életének a megismerése a román történetírás egyik legégetőbb kérdése. A történeti források erre vonatkozólag nagyon kevés, vagy egyáltalán semmiféle adatot nem szolgáltatnak. Erdély délkeleti részében, a Székelyföldön, a fennmaradt oklevelek mind későbbi időből származnak, s így e terület korai településeire vonatkozólag felvilágosítást nem is adhatnak.¹ A XIII. század elejéről ismeretesek az első okleveles adataink. Egy 1211-ből származó, a Barcaság határleírását tartalmazó okirat említi Nagyajtát és Miklósvárt,² egy másik 1224-ből pedig Barótot.³ Az 1332–33-as évekről szóló pápai tizedjegyzék a XIV. század első felében létező egyházközségeket sorolja fel. Ezek nagy száma azt mutatja, hogy a Székelyföld ebben az időben már eléggé sűrűn lakott volt. A települések nagy száma joggal készítenek arra a feltevésre, hogy ezek jó része már a tatárjárás előtt meg volt. Keletkezésük ideje, valamint fejlődésük története, különösen, ami a XI–XII. századokat illeti, teljesen ismeretlen. A már feltárt XI–XII. századi köznépi temetők, mint a zabolai és petőfalvi, nyilvánvalóvá tették, hogy ezekben a századokban már itt települések, falvak léteztek.

Az írott források hiányában a kora középkori települések helyét, korát a helynévkutatás, valamint a nyelvészeti adatok alapján próbálták megállapítani.⁴ Ezen a téren úttörő munkát végzett Orbán Balázs,⁵ Háromszék megyében pedig Bogáts Dénes⁶ és Erőss József.⁷ A helynévkutatás, a nyelvészet azonban a kérdést kielégítő módon nem tudta megoldani. Nyilvánvalóvá vált, hogy ezek mellett más tudományágakat is be kell vonni, s megbízható adatokat csak a régészeti feltárásoktól várhatunk.

A fentiek indították a Sepsiszentgyörgyi Múzeum vezetőségét arra, hogy többek között munkatervébe iktassa a Székelyföld kora középkorának a tanulmányozását is. Az utóbbi két évtized folyamán végzett régészeti terepjárások, valamint rendszeres településásatások révén az Olt, valamint a Küküllő völgyében sikerült

1. ábra. A XI–XIV. századi települések lelőhelyei.

a VI–X. század közötti időszakban itt élt népesség településrendjére vonatkozólag fontos adatokat szerezni.⁸ Ezek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a tőlük elűtő XI–XIV. századi települések jellegét, valamint ezek anyagi műveltségének az emlékeit nagy vonalakban meg lehetett határozni. Mivel mindössze alig néhány éve indultak meg ezek a kutatások, kellőképpen nem tudjuk szemléltetni e korszak népességének a településrendjét. Az eddig elért eredmények azonban lehetővé teszik a kora középkori köznépe mindennapi életének a megismerését.

A kora középkori falvak, akárcsak a VI–X. századi települések, a ma is meglévő folyók, patakok völgyeiben, ezek partján, az árterületek szélein keletkeztek. Alig létezik falu, melynek a határában, vagy magában a falu területén legalább egy-két elpusztult kora vagy késő középkori település ne volna. E települések kunyhóinak a maradványait a szántás alkalmával az eke széthordta, nyomukat a frissen szántott földön egy-egy csontokkal, cserepekkel kevert fekete vagy

szürkés hamus folt őrzi. Szerencsésebb helyzet az, mikor az elpusztult települést az erdő vagy a legelő vette birtokába. Ebben az esetben a felszínen épült kora középkori kunyhók maradványai jobban megőrződtek.

Csak néhány helyen végeztünk – elég kis méretű – kutatást, ezért a települések megszervezéséről nem sokat tudunk. Eddigi megfigyeléseink alapján azt állapítottuk meg, hogy ezek elég szétszórta voltak. Sokkal jobban ismerjük azonban a házak alakját és belső beosztását. Az ezekben talált kormeghatározó emlékek alapján megkíséreljük az eddig feltárt lakóházak használatának az idejét évszázadokra meghatározni. Az alábbiakban ismertetjük az Olt, valamint a Küküllő völgyében eddig végzett ásatások eredményeit (1. kép).

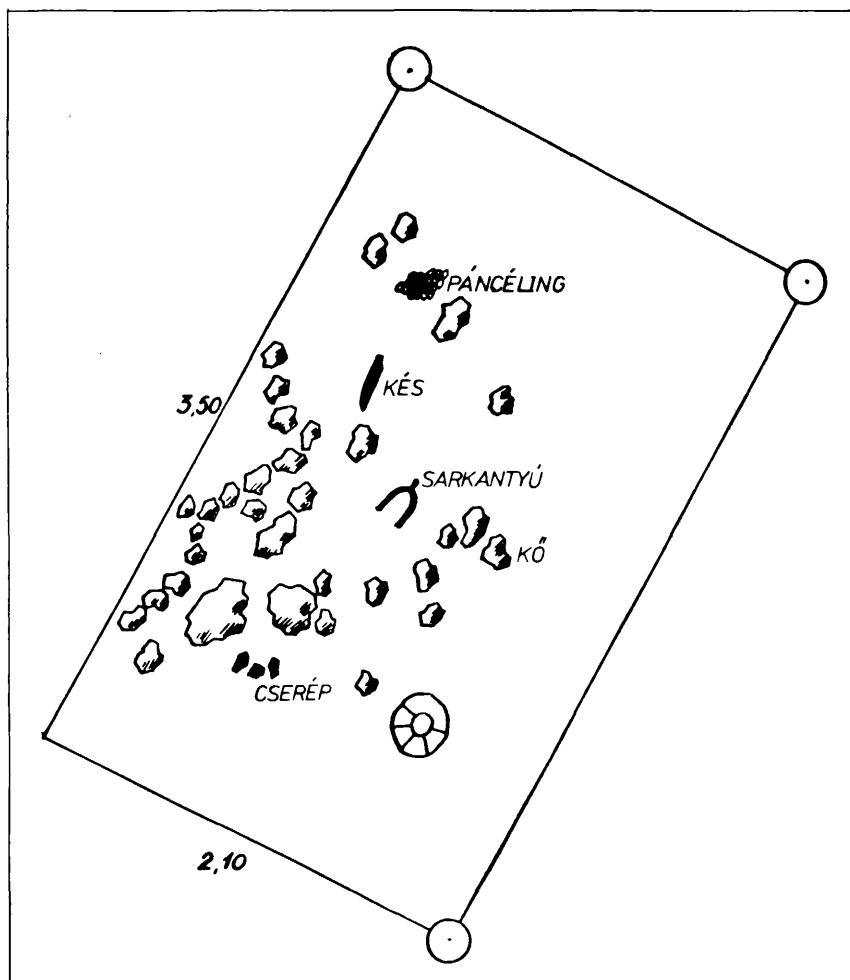
1. Sepsiszentgyörgy (Kovácsna megye)

1912-ben Sepsiszentgyörgyön is megkezdődött a Brassót és Székelykocsárdot összekötő vasútvonal építése, mely a városon kívül, az Olt bal partján levő teraszon húzódik. László Ferenc, a múzeum akkori igazgatója, a vasútépítő munkálatokkal párhuzamosan leletmentő ásatást végzett.⁹ A várostól északra a Bedeházi malom melletti magaslat átvágásánál edénycserepeket, csontokat és szent

tartalmazó 38 gödör került elő. A bennük talált emléktárgyak alapján ezek különböző korokban: újkőkori, bronzkori, késő vaskori, valamint a kora középkorba tartoznak. A gödrök egy részének a XII., esetleg a XI. század második felében való tartozását igazolja a talált cserépbogáncsokon kívül (I. tábla 4–7) két sarkantyú is, ezek ugyanis korai típusú képviselők. A fenékbélyeges hullámvonalal, valamint benyomással díszített edények a település életét egészen a XIV. századig tolják ki.¹⁰ Az 1949-ben végzett ásatások eredményei is ezt a megállapítást igazolták. Ami a lakások formáját illeti, László ásatai ezt a kérdést nem tisztázták. Horedt megállapítása szerint a XII. századi lakás földbementített, kerek tűzhellyel ellátott putri volt. A későbbi pedig a föld felszínén épült, négyszögletű alaprajzú, melynél az alapzatban a falakat mészkővel a folyóból kizsedett kövekből rakták össze.

A város területén kora és késő középkori építkezések maradványai kerültek elő még a református vártemplom dombján, ezek földalatti üregek voltak, továbbiak a volt piac téren és a Daczó utcában léteztek. A piacon feltárt kunyhók alakja négyszögű volt, a közepén elhelyezett 1,20 m átmérőjű tűzhellyel. A Daczó utcában egy kör alakú edényégető kemence maradványai is előkerültek. A város központjában végzett földmunkálatok most is állandóan hoznak felszínre késő középkori házmaradványokat. Kronológiailag ezek különböző századokba tartoznak.

Killyén falu az új közigazgatási rendezés folyamán, Sepsiszentgyörgy lakónegyedévé vált. A falu unitárius temploma egy XII. századi temetőre épült a XIII. században.^{10a} A templomot és a temetőt használó népesség települése a templomtól kb. 500 m-re került elő az Olt magas teraszán. Az egyik hosszényszög alakú házban (9. kép), a tűzhely körül a következő tárgyak voltak: hullámvonalas és benyomott díszítésű bögre, orsónehéz és cserépbogrács töredékek (11.1, 3, 11.a. képek), vaskengyel, zabla, lándzsa, kulcs, kés és több más tárgy, valamint megolvadt vasrögök (9.a. 1–4. kép). Valószínű, hogy itt kovácsműhely volt. A közelben egy IV. századi lakóház mellett cserépbogrács töredékekkel együtt talált tarajos sarkantyú (10.7. kép) a települést a XIII. századra datálja, s jelzi, hogy a cserépbográcsot még ebben a században is használták. Az Epreste-től lovassírból kiásott kétélű vaskard helyes datálása a X–XI. század.^{10.b.}

2. ábra. A csíkszentkirályi XII–XIII. századi ház alaprajza.

2. Csíkszentkirály (Hargita megye)

1954 nyarán az Olt bal partján lévő téglagyár területén végzett ásatás alkalmával a kora és késő vaskori településre ráépített kora és késő középkori házak maradványai kerültek elő. Ezek közül két téglalap alakú, a sarkokon egy-egy cölöppel ellátott 3,5 x 2,10 m méretű, északnyugat–délkeleti hossz tengelyű, földbementített ház (2. kép) került elő. Kora bennük talált emléktárgyak – sarkantyúk, II. Isacius Angelos (1185–1195) pénze, valamint a kerámia, cserépbogrács töredékek – alapján a XII., esetleg a XIII. század első felére tehető. A középkori településen az élet a XVII. század elejéig kimutatható volt.¹¹

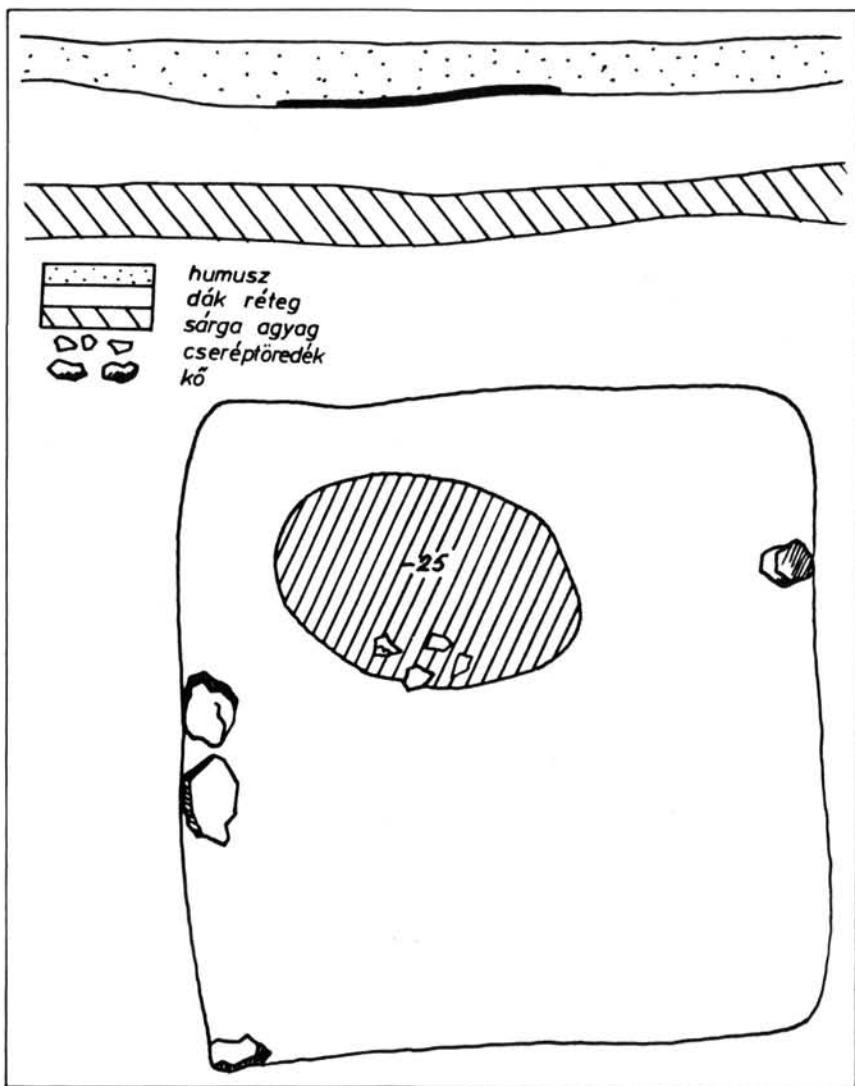
3. Csernáton (Kovácsna megye)

Csernáton község a Feketeügybe ömlő Csernáton patakának a völgyében fekszik. A patak mindkét magas teraszos partján a különböző korú települések maradványai azt mutatják, hogy a völgy a történelem folyamán állandóan lakott volt. A kora-

középkori település elpusztult kunyhói a falu közepén kerültek elő.¹² Ezen a részen a völgy egy kissé kiszélesedik, s a patak kanyarjában épültek a Damokosok udvarházai. Három udvarház a patak közelében, a negyedik 300 méterre tőlük egy magaslaton épült. A három alsó kúria, s a magasabban fekvő között húzódik a község főútja. Kelet felől egy kis ér zárja le az egykori települést.

Csernáton patakának partján lévő első udvarház, mely Domokos Gyuláé volt, ma múzeum. Ennek udvarán, valamint a mellette levő, a Haszmann Pál tulajdonában levő, szintén Damokos udvarház kertjében ásatást végeztünk. Ugyancsak átkutattuk az út túlsó oldalán levő, Damokos Mihály egykori kúriájához tartozó kert területét is. Az udvarház, valamint a kert egy része jelenleg Fülöp Károly tulajdona. A kert többi részét, mint községi földet, a néptanács a helyi termelő szövetkezet tag-sága között osztotta ki. A Fülöp Károly kertjével határos részt Konnáth Zoltán kapta. A kertnek az útra néző oldalán házak épültek.

Az ásatások folyamán a múzeum előtti úton, az udvaron, valamint a vele szomszédos Haszmann Pál kert-

3. ábra. A csernátони XI–XII. századi ház alaprajza.

jében a VIII–IX. századba tartozó földbemélyített, egyik sarokban boltozatos kőtűzhellyel ellátott kunyhó maradványai kerültek elő. Ezek fölött találtak a későbbi kora középkori település maradványait. Az állandó szántás a kunyhókat takaró földet lehordta és így ezek eléggé a felszínen voltak. A házak alaprajza négyzetes formájú volt, méretük 2,5x2,5 m, vagy 3x3 m. A kőalakú tapasztott felületű tűzhely többnyire a közepén, vagy az egyik sarokban volt. (3. kép) Az egyik kunyhó tűzhelyének a tapasztását megújították. Ezeket a kunyhókat a bennük talált korongon készült edénytöredékek, a párhuzamos, valamint hullámvonalal díszített bögrék és cseréptöredék (I. tábla 5–8., 12.) rombikus nyílhegyek (III. tábla 7–8), sarkantyúk a második évezred elejére, a XI. század második felére, a XII. századra datálják. A XI. század második fe-

lére való keltezés lehetőségét alátámasztja még egy bizánci bronz éremlelet is, mely az ásás területétől körülbelül 100 méterre Bokor András kertjében, 1950-ben, egy lapos kő alól került elő. Az éremleletből a következő érmekeket lehetett megszerezni:

1. Nummus (a IV. század második feléből, az V. század elejéről)
2. Egy meghatározhatatlan bizánci bronz érem
3. II. Justinus (576–577), semifollis
4. I. Johannus Zimisces (969–975), bronz érem
5. I. Johannus Zimisces – II. Basilius (969–989), 2 db, bronzérem
6. IX. Constantinus bronz pénzé (1042–1055)
7. Egy meghatározhatatlan, valószínű szintén IX. Constantinus rész-pénze.

A pénzlelet megtalálójának közlése alapján nem valószínű, hogy az érme között későbbi is lett volna (II. tábla, 7–9).

Az érme lelőhelyétől 100 méterre húzott árokban egy elégett VIII–

X. századi boltozatos kőtűzhelyes földbemélyített kunyhóra ráépítettek egy másik, ugyancsak földbemélyített kunyhót (4–5. kép). Ennek a kunyhónak az északnyugati és délkeleti sarkában egy-egy kővel körülvett, a széleken magasan feltapasztott, valószínű boltozatos tűzhely volt. Az északnyugat–délkeleti hossz tengelyű 5x4,20 m méretű kunyhó kerámiai anyaga a kőalakú tapasztott felületű tűzhellyel ellátott kunyhók emlékegyarájától különbözik. Hiányzik a cserépbogrács és az edények készítése, díszítése fejlettebb technikára mutat (11. a. kép). Ezt a kunyhót a kerámia alapján későbbre, a X. század második felére, a XI. század kezdetére tettük (I. tábla, 9–10). E keltezés helyességét bizonyítja néhány import edénytöredék is, mely Zimnicea koraközépkori településéről ismeretes (I. tábla 11–12).

A fenti kunyhótól 100 méterre két felszínen épült lakás maradványait tártuk fel. Ezek szerkezetének a megállapítása elég sok gondot okozott.

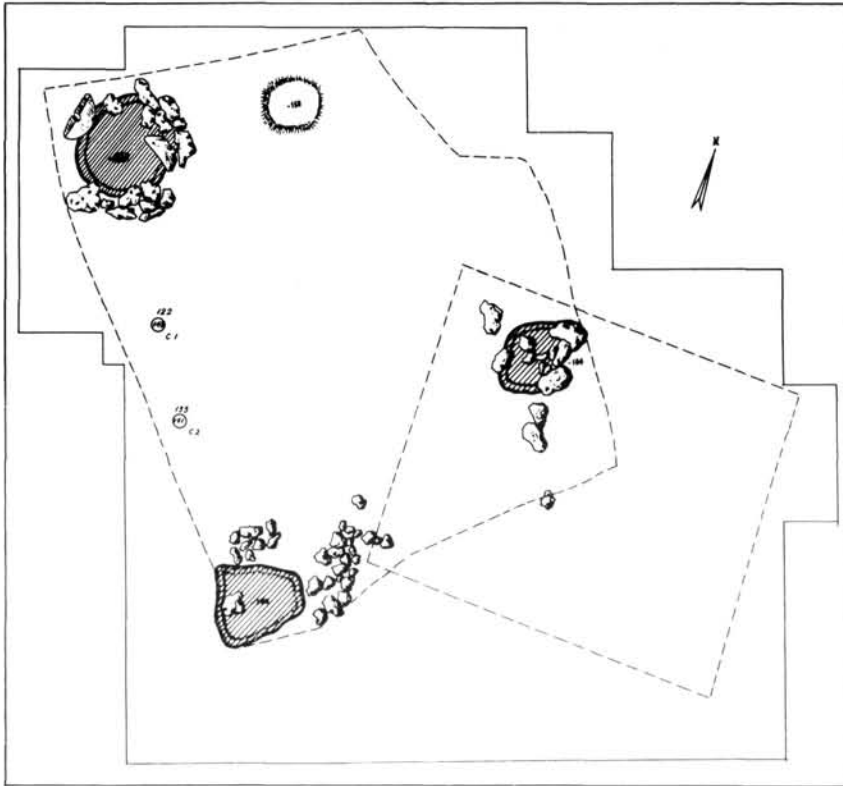
Az egyik ház téglalap alakú volt: hosszát és szélességét az alapozásnak ásott árok előkerülése után tudtuk csak megállapítani. Az alapozás árka 70 cm széles, 20–25 cm mély volt, s ezt agyaggal ledöngölték. A ház leégése után az agyag szuattá égett át. Az egykori agyaggal borított padló szint 50 cm mélységben került elő. A lakóházat egy kőalapozású fal kettőbe osztotta. A ház északi helyiségének a nyugati sarkában volt a patkó alakú tapasztott tűzhely. Méretei: 1x1 m. A megmaradt 20–30 cm magas tapasztott szélek, valamint a tűzhelyet borító 20 cm vastag szuattréteg azt mutatja, hogy boltozatos tűzhely volt. Az alapozási falak alatt talált gödrök egy előbbi (VIII–X. század) korszakba tartoznak. A lakóház méretei: 6x4 m (6–7. kép).

A másik ház is hasonló módon készült s a tűzhely is ugyanolyan felépítésű volt. Ennek a háznak az alaprajza négyszögletes volt, 4x4 m.

Mindkét ház tűzhelye körül sok edénytöredék (II. tábla 2–6), vas-munkaeszköz, sarkantyúk, nyílhegyek (III. tábla, 1–4, 6, 9–11) kerültek elő. A kétrészes lakóház döngölt padlójának az átvágásakor egy XIV. századba tartozó jetont találtunk. Ugyancsak erről a részről került elő Nagy Lajos király (1342–1385) ezüst érme is^{12.a.} (II. tábla, 10–11).

4. Angyalos (Kovácsna megye)

A falu északi részén, a Bükköspatak völgyében levő dombot „Templom nyír oldala” néven ismer-

4. ábra. A csernátóni VIII–X. századi és az erre ráépített XII–XIII. századi ház alaprajza.

rik. Ezen a helyen a földbemélyített VII–VIII. századi kunyhók kerültek elő. Kora középkori, XI–XII. századi rátelepülésre mutat a domb nyugati oldalán talált kora középkori edénytöredékek s egy rombikus vasnyílhegy.¹³ (III. t. 7.).

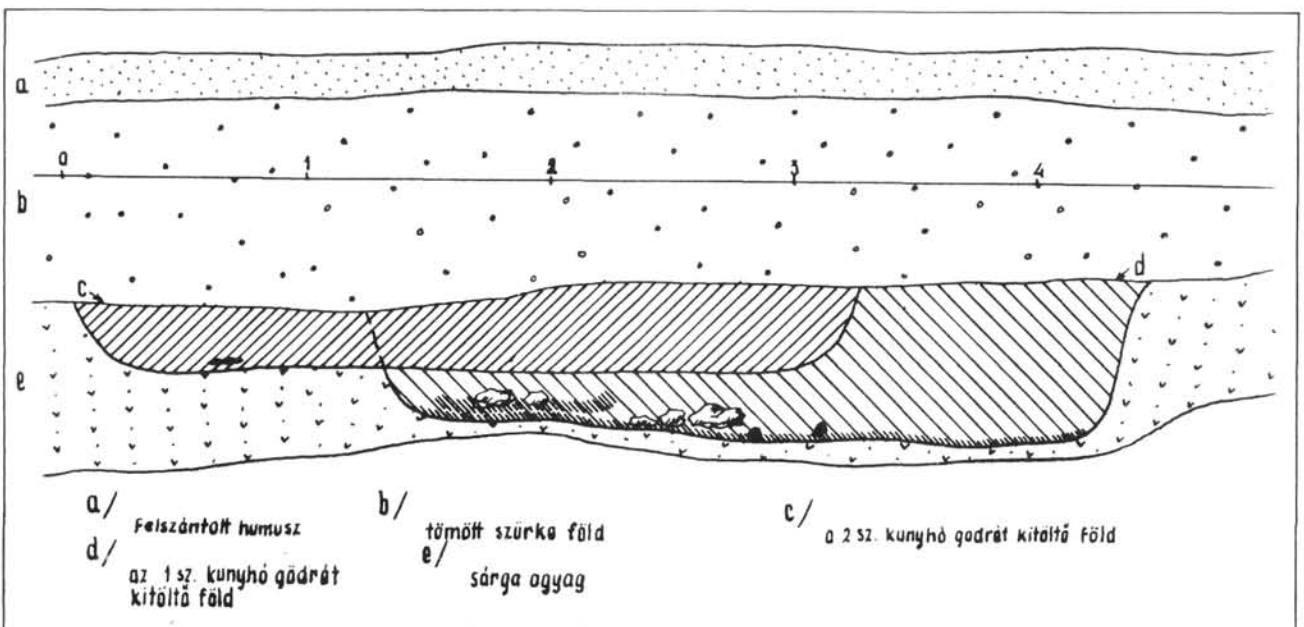
5. Réty (Kovácszna megye)

A falu nyugati részén a Feketeügy jobb partján XI–XII. századba tartozó kerámia került elő.¹⁴

6. Székelykeresztúr (Hargita megye)

A város közepén az új mozi alapozásának az ásásakor koraközépkorba tartozó település kunyhóinak maradványai, földbevált kemencék kerültek elő. A kunyhókban talált emlékanyag alapján a település kezdete a XII–XIII. századra tehető.¹⁵

5. ábra. A csernátóni XII–XIII. századi ház gödrének a metszete.

7. Nagymedesér (Hargita megye)

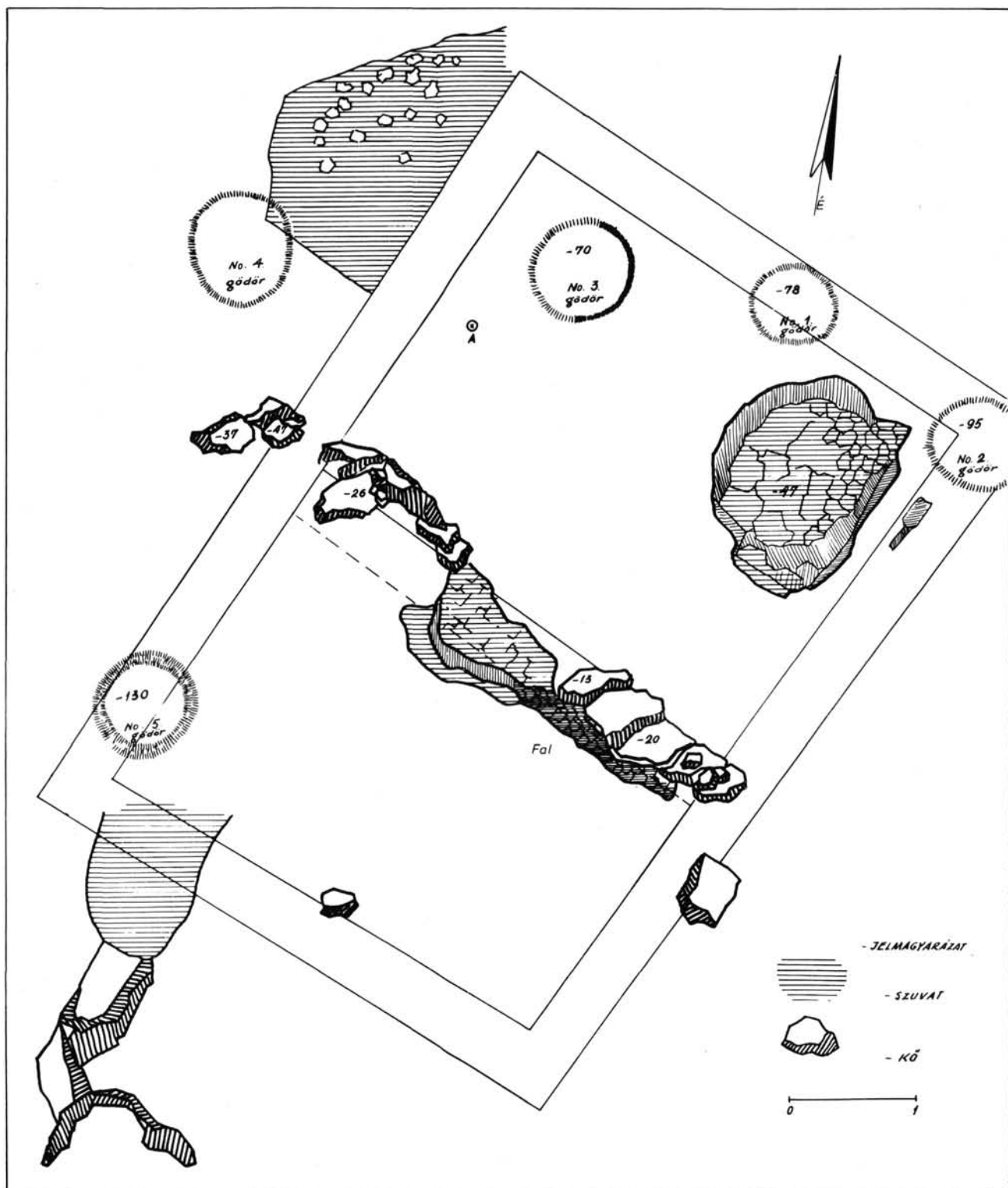
A falu a Nyikónak egy mellék völgyében fekszik.¹⁶ A völgy alján egy kis patak folyik. A falu nyugati részén a patak teraszos jobb partján egy koraközépkori település maradványai kerültek elő. A földbemélyített kunyhók közül csak kettőnek sikerült a körvonalait megállapítani, ugyanis az idők folyamán a ráépítkezések a települést sorozatosan megbolygatták. Az egyik kunyhó, melyet közepén egy újkori gödör vágott kettőbe, 2,2x2,20 méteres volt (8. kép). A kunyhó délnyugati sarkában volt a 70x70 cm méretű kerek tapasztott tűzhely. A tűzhelybe beépítettek egy kerek lapos követ, s az alját cserépedény töredékekkel rakták ki. A kunyhó emlékanyaga hullám, valamint párhuzamos vonalakkal díszített edények és cserépbogrács töredékeiből (I. tábla 1–3, 6) s egy töredékesen megmaradt sarkantyúból állott (III. tábla 5). Ezen a helyen az út levágásakor egy ép bög-rét is találtak (II. tábla, 1).

A település egy későbbi időszakára utal egy kövekből összerakott tűzhelyű kunyhó, melyből XIII–XIV. századi kerámia került elő.

8. Torja (Kovácszna megye)

A község területén, a Torja patak bal partján levő magaslaton, *Falu-hely* nevezetű részen egy besenyő (11–2. 3. kép) a jobb partján, az Apor kúria kertjében, egy XII–XIII. századi magyar település házmaradványai kerültek elő.^{16.a}

A kora középkor gazdasági és kulturális fejlődését a települések lakóházai mellett az egyházi építkezések is mutatják. A korai kőtemplomok közül a *kilyéni* templomban végzett rendszeres kutatás eredményezte

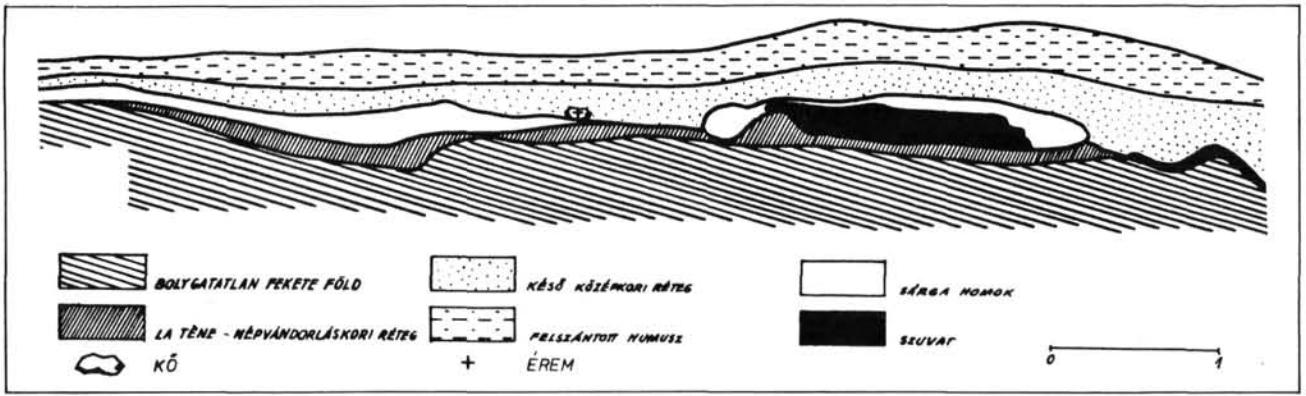

azt a megállapítást, hogy Délkelet Erdélyben a legkorábbi félkörös apszisú román stílusú templomok a XII. század második- vagy a XIII. század első felében épültek. Ezt a tényt igazolják a kézdikővári határban feltárt templom maradványai, valamint a rétyi félköríves apszisú temploma. Az utóbbinak a megásását a templom 1988. évi belső javítási munkálatai tették lehetővé.

Kézdikővár határában, a községtől délre egy lapos fennsíkot keleten a „Céklás pataka”, délen a „Faluhely pataka” vesz közre. Ezt a határ-részt a község lakói „Faluhely” néven ismerik, szántóterület (12–13.1. kép). Orbán Balázs az első, aki említi, mint a falu első települését, valamint a templomot is.¹⁷ Az egykori település és templom maradványai a szántással a föld alá kerültek,

6. ábra. A csernátói XIII–XIV. századi ház alaprajza.

s csak a homokkal és kavicssal kevert földfelület árulta el a templom helyét. A feltárt romok egy félköríves apszisú, egyhajós román stílusú templom maradványai voltak. A templomhajó falai egyes helyeken

7. ábra. A csernátoni XIII–XIV. századi ház alaprajzának a metszete.

40–60 cm magasságban (13. kép 2–3), az apszisnál a sárga homokos alapszín rétegben csak a fal legalsó kövei maradtak meg (13. 4. kép). A templomhajót az apszistól egy 80 cm vastag fal választotta el. Az apszisba a bejárat középen volt, a templom falának a vastagsága 1,30 m. A templom méretei: kívülről mérve a hossza 12 m, a szélessége 7 m. Belülről mérve a hajó hossza 6 m, az apszisé 3 m (13. a. 1. kép). Az apszisban és a hajóban barna, sárga és vörös festésű malterdarabok voltak. A legtöbb világos színű darab az apszis észak-keleti sarkában, a diadalív mellett, a sötét színű a hajóban kerültek elő. A festett malterdarabok a templom belsejének a festésére szolgáltatnak adatot. A díszítés párhuzamos vonalakból áll, figurális díszek nem kerültek elő.

Sírok a templom dél-nyugati sarkában, valamint a templom környékének déli részén kerültek elő. Ezek nagy része bolygatott volt, egyesekben csak koponyák kerültek elő. Eredeti helyzetükben maradtak a következő sírok: 1. sz. sír. M = 32 cm EK–DNY. Hátonfekvő csontváz, a karok a test mellett. Gyermekek csontváza. Melléklet nélkül. 2. sz. sír. Két koponya 28 cm mélységben. 3. sz. sír. M = 60 cm. ÉK–DNY. Hátonfekvő férfi csontváz, a karok a test mellett. Melléklet nélkül. 4. sz. sír. M = 84 cm. K–NY hátonfekvő felnőtt váza, a karok a test mellett. A templom déli fala mellett több elporladt csecsemő csontváza volt.

A román stílusban épült templom korábbi, mint a kilyéni, melynek nyújtott félkörös apszisa volt.¹⁸ Építését a XII. század második felére tehetjük, amit a templom formáján kívül bizonyítanak a koporsó

nélküli sírok is. A templom elhagyása már a XIII. században történhetett, ezt bizonyítja a sírokon kívül az a tény is, hogy a templomot se nem bővítették, se nem alakították át. A falak festése sem mond ellen a korai datálásnak, mivel a falusi templomokat már a XIII. századtól kezdve festik.¹⁹

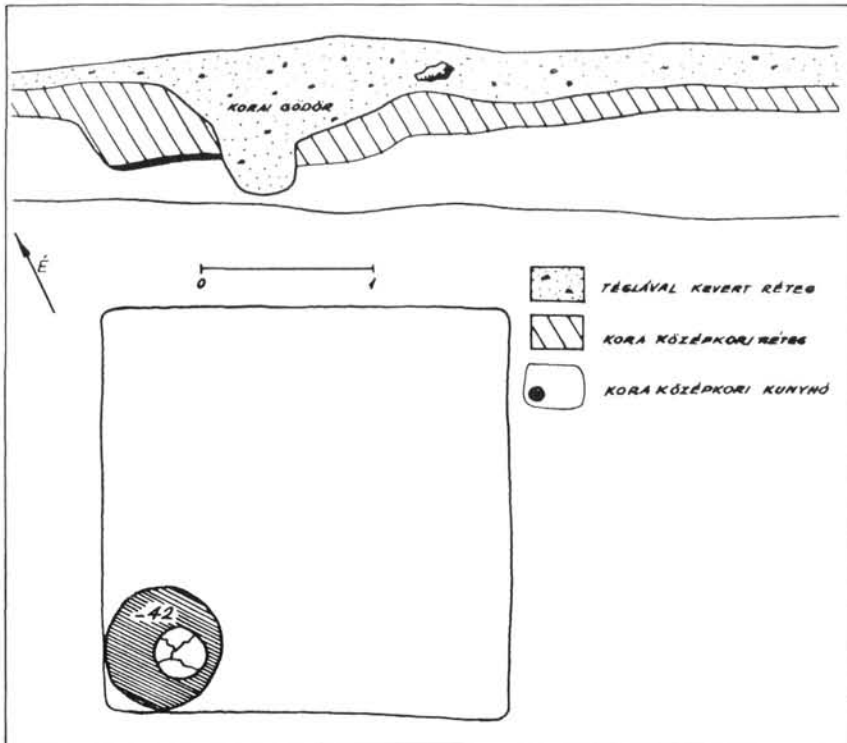
A település lakóházai nem kerültek elő. A hagyomány szerint, a lakosok a falut a vízhiány miatt hagyták el, s telepedtek át a szomszédos völgybe, ahol Kővárt (Peselnek) alapították. Megjegyzendő, hogy a templomtól délre egy bővíző forrás van, amelyből a Faluhely pataka ered. A lakott településnek elhagyását más körülmények is kényszeríthették.

Peselnek–Kézdikővárnak a „Faluhelye” nevű helyen megtalált legrégebbi temploma azt mutatja, hogy ez egyik Kovászna megye legrégebbi kora középkori településeinek.

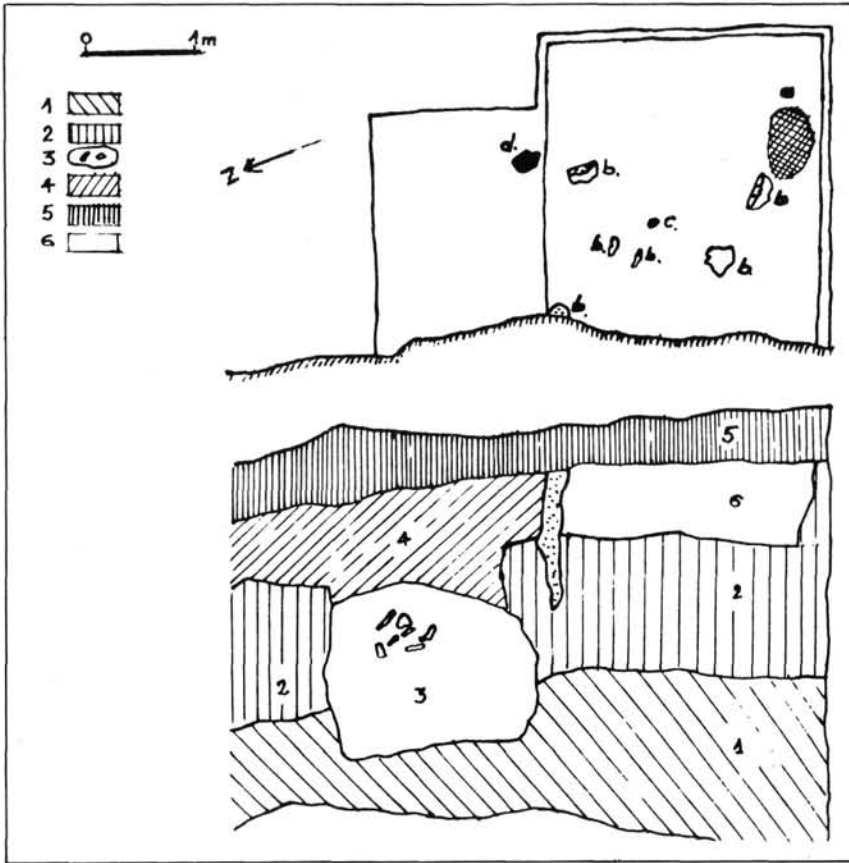
A rétyi templom a falu északi részén emelkedő „Dobolyka” nevű dombon épült. Ezen a helyen, már az őskorban az erősi műveltség hordozói megtelepedtek. Ez alkalommal nem a feltárás folyamatát mutatjuk be, hanem a templom belsejében történt kutatás eredményeit összegezzük.

A templom formája román kori hosszahajós templom (15. 1. kép), mely ráépült egy XI–XII. századi temetőre. Ezt bizonyítja – mint a kilyéni templomnál is – egy koporsó nélküli temetkezés, melyre ráépítették a templom apszisát. A sírt az apszis fala derékban metszi, a sírgödört egész a sziklástalajig ásták le. (15. kép)

A román kori templom szentélyét a hajótól elválasztó fal maradványai előkerültek a diadalív északkeleti lábátánál (15. 2. kép). Az eredeti román kori templom nyugati 90 cm vastag falát a XVIII. században épült

8. ábra. A negyemeséri kora középkori kunyhó alaprajza.

9. ábra. A kilyei XII–XIII. századi ház alaprajza 1. a) Tűzhely, b) Edénytöredékek, c) Orsógomb, d) Kő, e) Karónyom. 1. Alluviális homok, 2. Sárga agyag, 3. XIV. századi gödör szürke színű törmelke, 4. Sötétbarna földréteg (IV. század), 5. Fekete termőföld, 6. A XIII. századi lakóház törmeléke.

kripta mögött találtuk meg. A kriptában egy fakoporsó volt, melynek fedelén fehér fejes szegekkel az eltemetett neve volt kiverve: Rétyi Székely Dávid. A koporsóban, melyet már megbolygattak, egy 50–60 év közötti férfi váza volt, melléklet nélkül.

A templom alapfalait mészkösziklára, mésszel összerakott kövekből készítették, s a felmenő falakat is kőből rakták. A templom belsejében a sziklát lépcsőzetesen mélyítették s az egész belső tér koporsó darabokkal és csontokkal kevert homokos réteggel volt feltöltve. A hajó közepén a szentély bejáratáig vászonnal bevont, deszkából készült fülkés temetkezések voltak. Az egyik koporsón fehér porcelánfejű szeggel kiverve az évszám, 1758 állott.

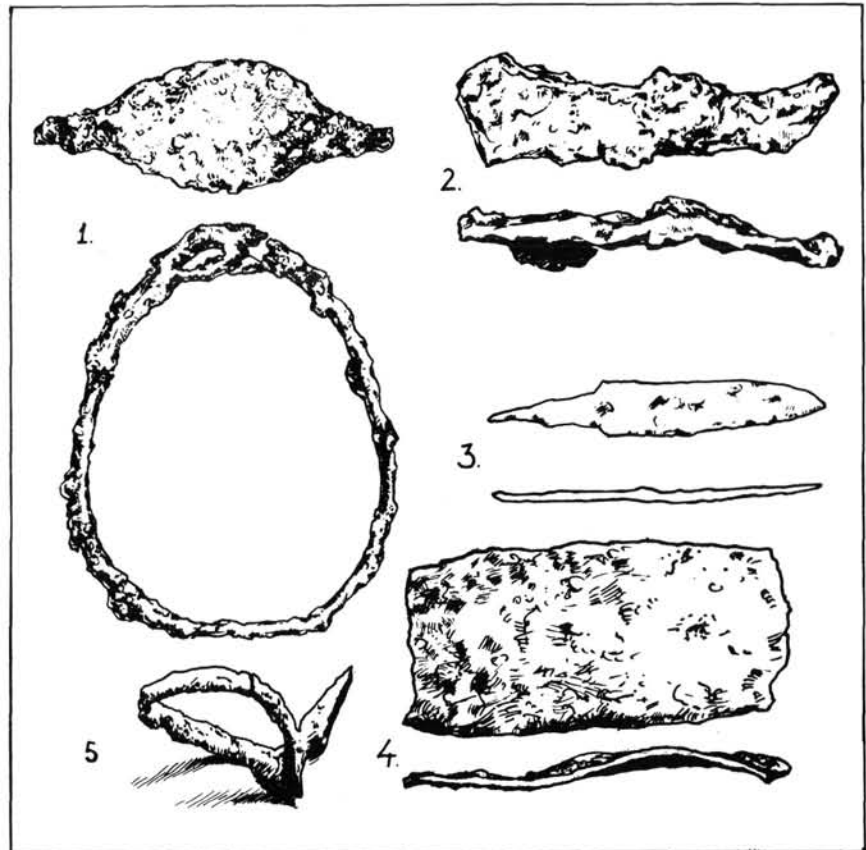
Az Úrasztalán levő márványtábla felirata szerint, a templom megnyújtása a XVI. században történt. A

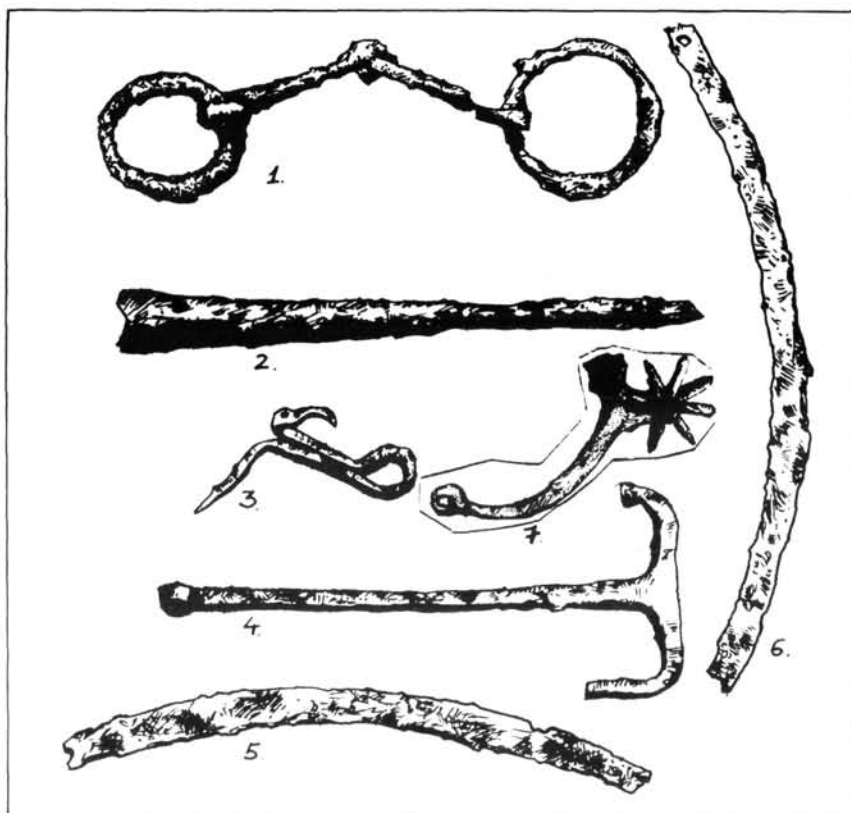
9. a. ábra. Leletek Kilyén: 1–4., Sepsiszentgyörgy-Bedeházán: 5.

templomhajó megnyújtását Orbán Balázs 1857-re teszi.²⁰ Ez valószínű egy késői újabb renoválást jelent. A román kori templom méretei az eredeti falmaradványok alapján a következők: a hajó hossza 11,5 m, szélessége 7,80 m, az apszis átmérője 4,65 m, a bejárat szélessége 4,55 m. Az apszis északi oldalán előkerült a sekrestye 0,90 cm vastag falai is. Méretei: kívülről mérve 5 x 4 m.

A templom többszöri kijavítási és meghosszabbítási munkálatai folyamán a szentély román kori félköríves formáját megőrizték s nem alakították át gótikus formára, mint a kilyéni templomnál, s a hajó a barokk hatást mutatja. A templom román kori alaprajza, valamint az apszis fala alatti temetkezés azt mutatja, hogy az építési korát a XII. század végére, de inkább a XIII. század első felére tehetjük.

Ikafalva határában lebontott egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom is román kori (15. 3. kép). Orbán Balázs szerint a templomnak csak az egyik része XIII. századi, a másik része a XV. században épült. A templomhajót román korinak, a szentélyt gótikusnak tartja.²¹ Az újabb kutatások szerint a román korban az egyenes szentélyzáródású templom, melynek építése a ciszterita rendhez kötődik, párhuzamosan megy a falusi építészetben a bencések félköríves szentélyzáródású temp-

10. ábra. Leletek Kilyén: 1–7.

lomaival.²² E szerint a szentély is tartozhatott a román korba. Egyenes szentélyzáródású templom romjai kerültek elő a *Kiskászon* völgyében, s ez alátámasztja azt a megállapítást, hogy a XII–XIII. században ezen a vidéken is a román kori templom típusa nem volt ismeretlen.²³

Szentivánlaborfalván az Apor-Sethal kúria kertjében, mely a falu közepén egy magaslaton fekszik, építkezési munkálatok alkalmával egy templom alapvonalai kerültek elő. A templomtípust nem lehetett megállapítani, mivel odaérkezésünkkor betonnal már leöntötték a kiásott romokat. A templomról feljegyzés nincs, Orbán Balázs, s a falu lakói sem tudtak róla. Valószínű, hogy a falu első, román kori templomának a maradványai kerültek elő.

Árkos faluba betérő úttal szemben, a Kőröspatakra vezető út jobb oldalán levő dombos rész „Pincehely–Szentegyházdomb” néven ismeretes (17. 1. kép). Ezen a helyen az 1958-as évben végzett ásatás egy kőfallal körülkerített félköríves szentélyű egyhajós templom romjait hozta felszínre (17. 2–3. kép). Az északi részen levő sekrestye két helyiségből állott. A templom falait támpillérekkel erősítették meg. A templom méretei kívülről mérve: hossza 28 m,

szélessége 9,5 m. Belülről mérve a hajó hossza 18 m, a félköríves szentélye 8,5 m (16. kép).

Orbán Balázs szerint a templomot három falu: Árkos, Kőröspatak és Bedeháza hívei építették. Ez utóbbi elpusztult falu határát a XVII. században osztották szét Sepsiszentgyörgy és Árkos között.²⁴

A hosszahajós, félköríves szentélyzáródású, támpillérekkel megerősített templom későbbi, mint a kilyéni vagy a retyi román kori templomok. Időrendi besorolására az ásatás a

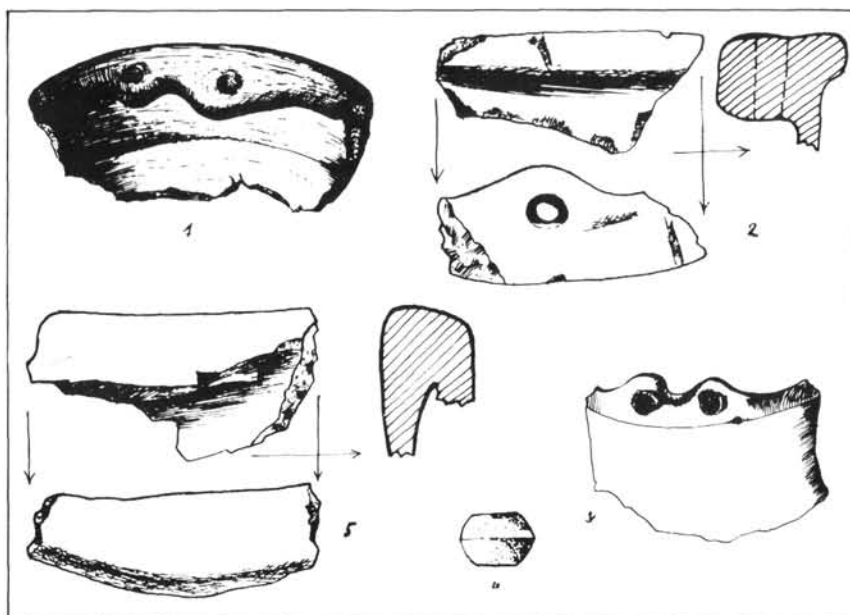
templom alaprajzának a megállapításán kívül más adatot nem szolgáltatott. Ebben a megjelenési formájában a román kori hosszahajós templomok egyszerű, késői típusához áll közel, de nincs kizárva a gótkus építkezés lehetősége sem. Építésének a korát a XIV. század elejére lehet tenni, egy korábbi datálása a XIII. század végére nem valószínű.

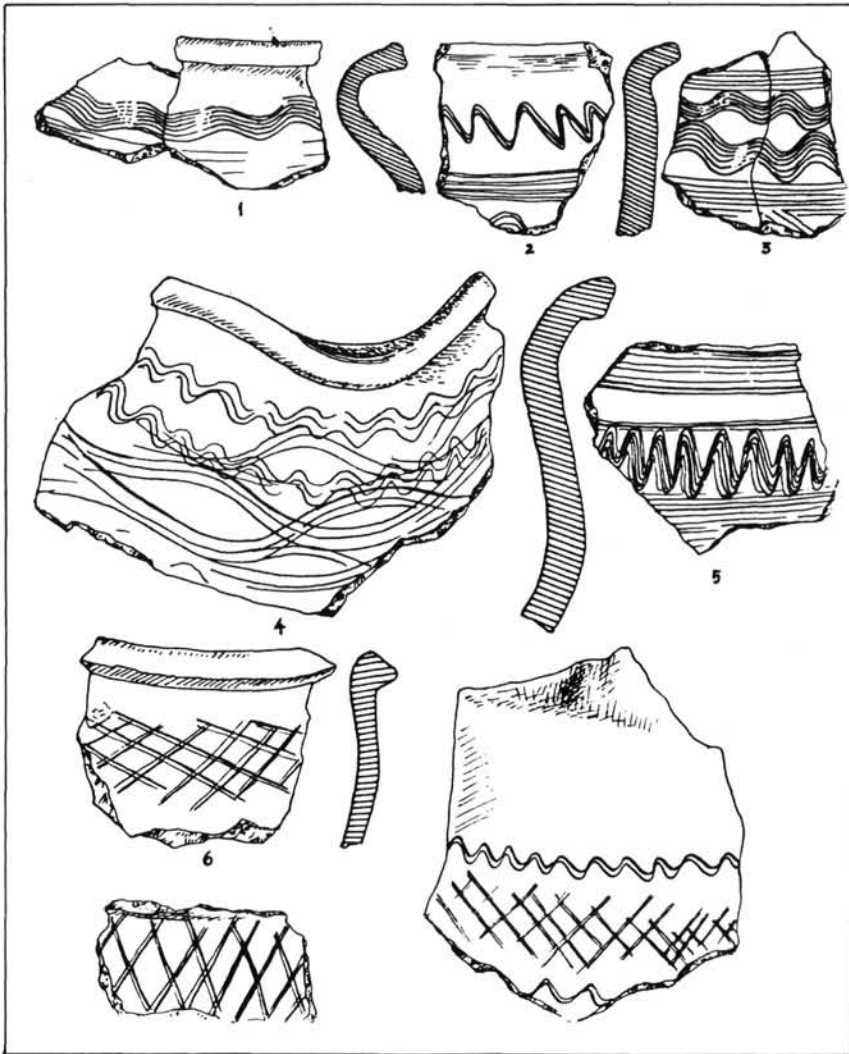
Erdély délkeleti részének kora középkori egyházi építkezéseiről Orbán Balázs mellett K. Sebestyén József²⁵ s Balogh Jolán írnak. Az általuk felsorolt műemlékeken kívül, az ásatások révén újabb adatok kerülnek felszínre, s ezek bizonyítják, hogy a nyugati műveltség kisugárzása ezt a vidéket is elég hamar elérte.

A fennebb ismertetett telepfeltárások, a zabolai és a petőfalvi temetők előkerülése óta már azt a nyilvánvalóvá vált tényt támasztották alá, hogy a Székelyföldön a XI. és XII. század folyamán a korahűbér kortól elűtő anyagi műveltség emlékei jelentkeznek.

A korahűbér korban (VI–X. század) az itt lakó népesség faluközösségekben lakott. A lakóház alakja földbemélyített négyszögletű kunyhó volt. Ennek egyik sarkában mindig boltozatos kőtűzhely állott. Az Olt völgyében **Kézdipolyánban** (Kovácsna megye) egy ilyen 14 kunyhóból álló VI–VII. századi, valamint erre a VIII–X. század közötti időben rátelepedett 16 kunyhót számláló falut tártunk fel.²⁶ A Nagyküllő völgyében **Fiátfalván** a VII–VIII. századi falu népesebb volt,

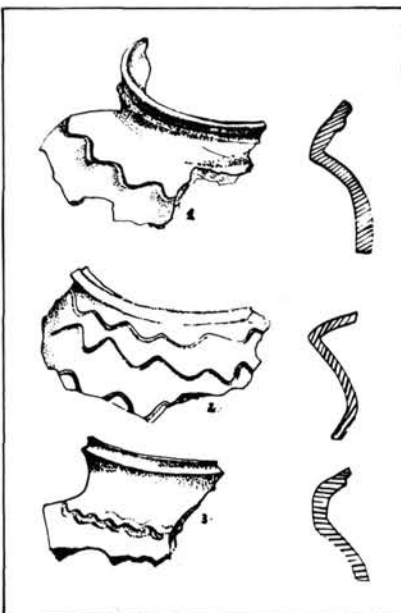
11. ábra. Leletek Kilyén: 1., 3–4., Torján: 2., 5.

11. a. ábra. Leletek Cseménen.

11. b. ábra. Leletek Kilyén.

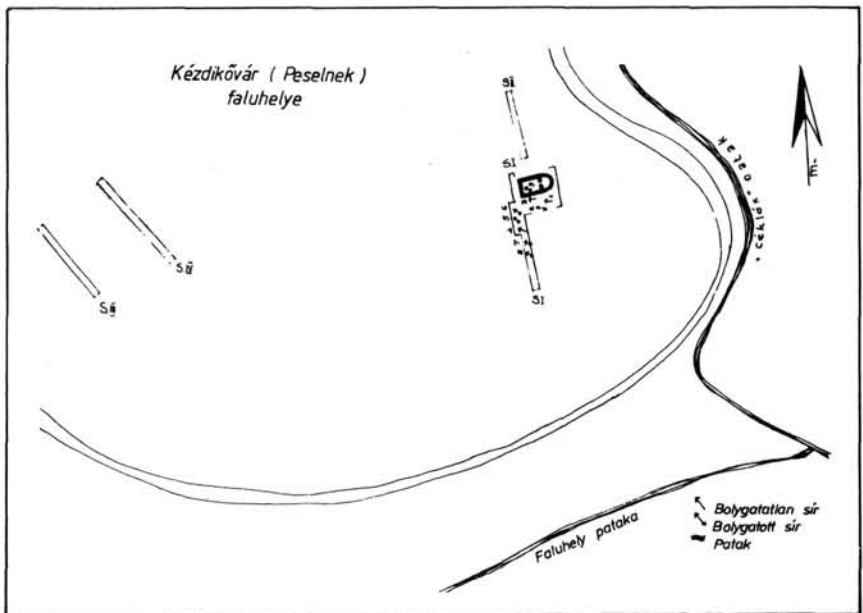

44 kunyhóból állott.²⁷ A többi feltárt település kunyhóinak a száma 16 és 20 között váltakozott. A kunyhókban talált munkaeszközök a lakosság foglalkozására: halászat, va-

dászat, földművelés, állattenyésztés, szövés-fonás, edénykészítés, fémek feldolgozása, stb. vetnek fényt.

Hogy az ilyen boltosztatós kőtűzhellyel ellátott földbemélyített kunyhós települések ezen a vidéken mikor szűnnek meg, erre feleletet adni nagyon nehéz. Eddig egyetlen elfogadható kiindulópontot a csernátóni ásások alkalmával találtunk. Csernátónban a kora hűbérkori település kunyhói (VIII–X. század) mind tűzvész által pusztultak el. Elpusztulásuk ellenséges támadással is kapcsolatba hozható. A településen talált bizánci éremlelet utolsó érme (II. tábla 9) mint „terminus postquem” a település elpusztulásának az időpontját is jelezheti. Ez az időpont, az éremlelet tanúsága szerint, a XI. század közepe. Közvetlenül a VIII–X. századi település fölött találjuk a cserépüstök darabjait tartalmazó lakószintet, mely a Kárpát-medencében mindenütt általában a XI–XII. századi településekre jellemző.²⁸ A XI. század második felének, mint megjelenésük időpontjának az elfogadását megerősíti a szászfehéregyházi Kálmán király pénzével datált temető is.²⁹ Ez, valamint a többi köznépi nyílt temető is Erdély délkeleti részében³⁰ korai települések létezését bizonyítják. Zabolán a temetőhöz tartozó település még eddig nem került elő. Csernátónban pedig a korai temető nem ismeretes. Mindegyik azonban, a temető és a település is, fontos adatokat szolgáltatnak a kora középkori falvak kialakulása történetéhez.

12. ábra. Kézdikővár: a „Faluhely”, a XII. századi templom és temető.

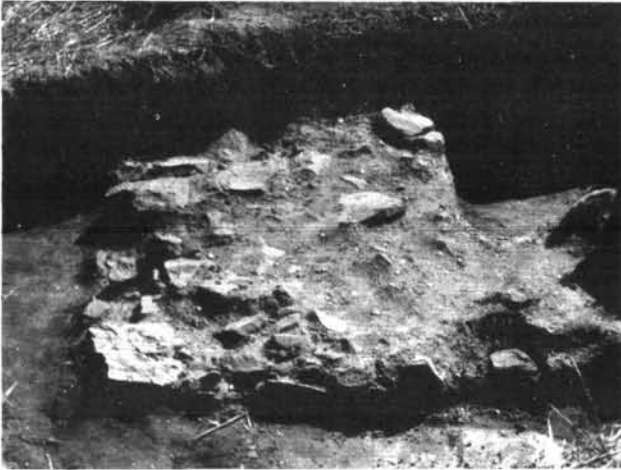

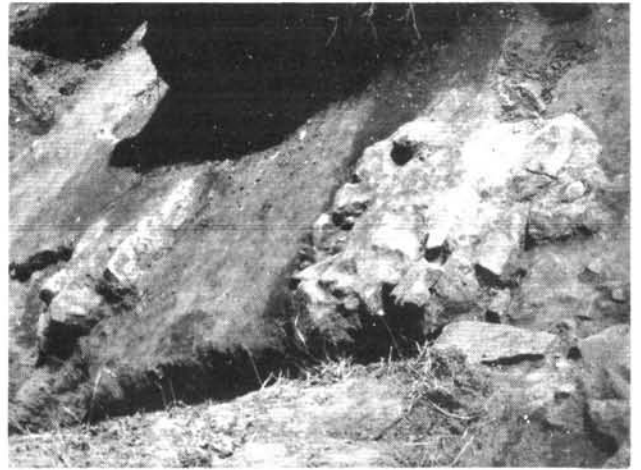
1

2

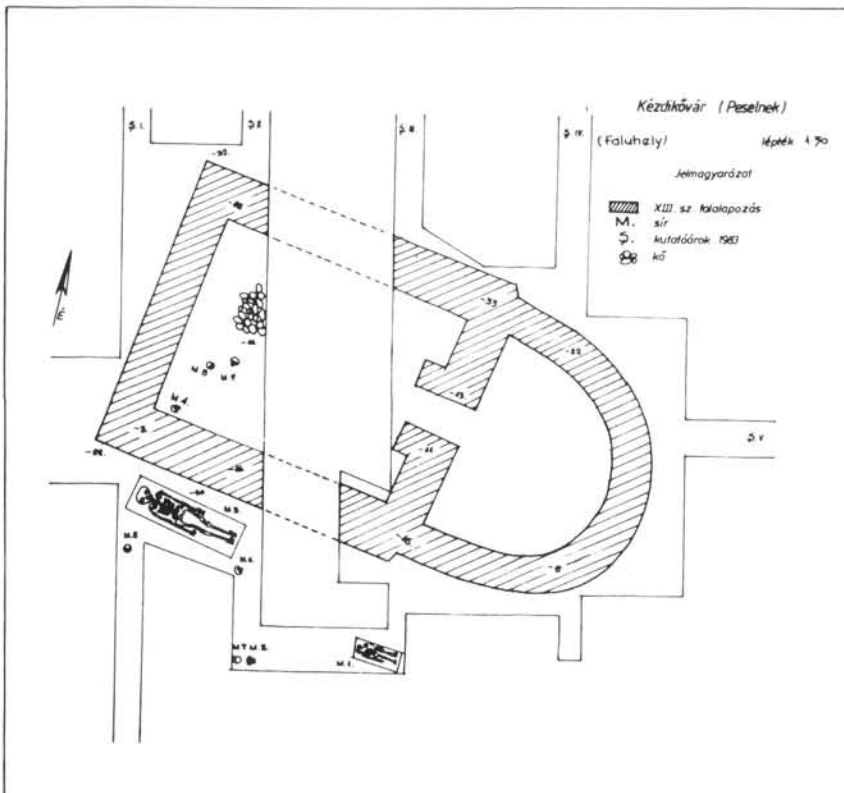

3

4

13. ábra. Kézdi-kővár: „Faluhely” 1., a templom falainak alapozása 3–4.

Az eddigi településfeltárások eredményei azt mutatják, hogy a legkorábbi település háztípusa a négyzetletű félig földbemélyített kisméretű kunyhó volt, melynek a közepén vagy az egyik sarkokban kerek- vagy tojásdad alaprajzú tapasztott tűzhely állott.³¹ A kunyhóban, valamint a kunyhó körül talált cserépüst töredékek a szabadban levő tűzhelyek létezését is bizonyítják. Ezeknek a kunyhóknak korai keletkezését a cserépüstökön kívül a rombikus nyílhegyek és korai típusú sarkantyúk is megerősítik.

A csíkszentkirályi téglalapalakú, a sarkokon cölöpökkel ellátott kunyhó, egy későbbi időbe, a XII. század végére, a XIII. századba tartozik. Ugyancsak ebben az időbe sorolható a csernátóni földbemélyített, a két sarkában egy-egy kövekkel körülvelt boltozatos tapasztott aljú tűzhelyes kunyhó is.

13. a. ábra. Kézdi-kővár: „Faluhely”, a templom alaprajza.

1

2

3

14. ábra. Réty: a félköríves apszisú templom 1., a sekrestye falának az alapozása 2., az ikafalvi templom maradványai 3.

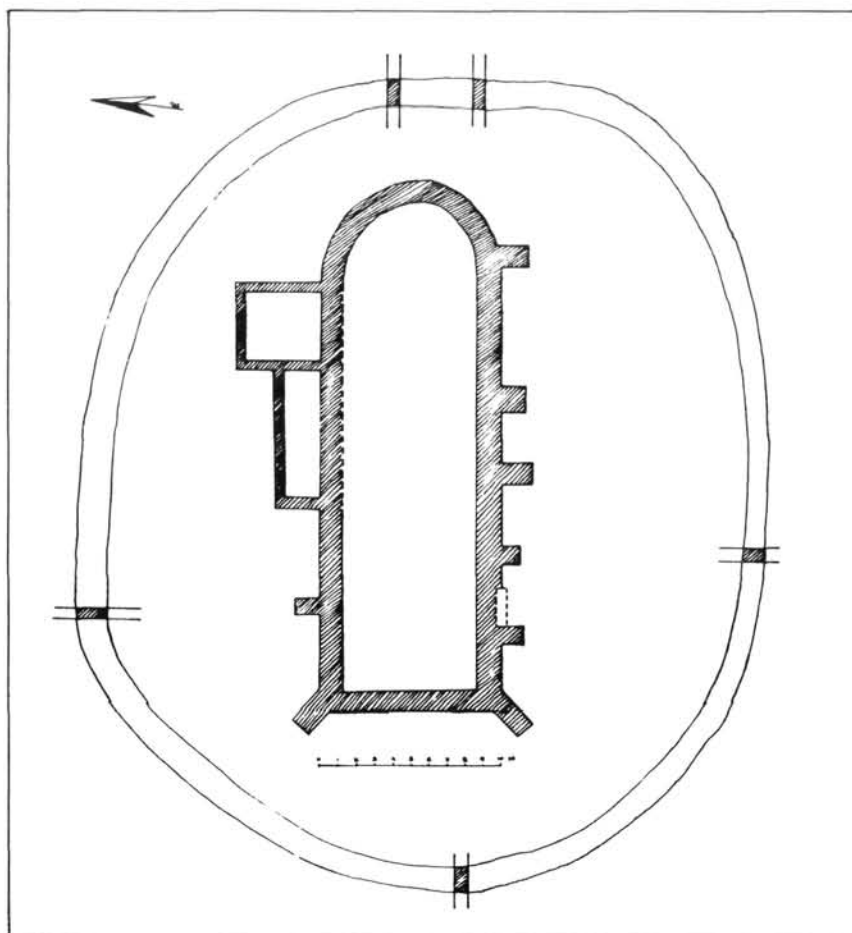
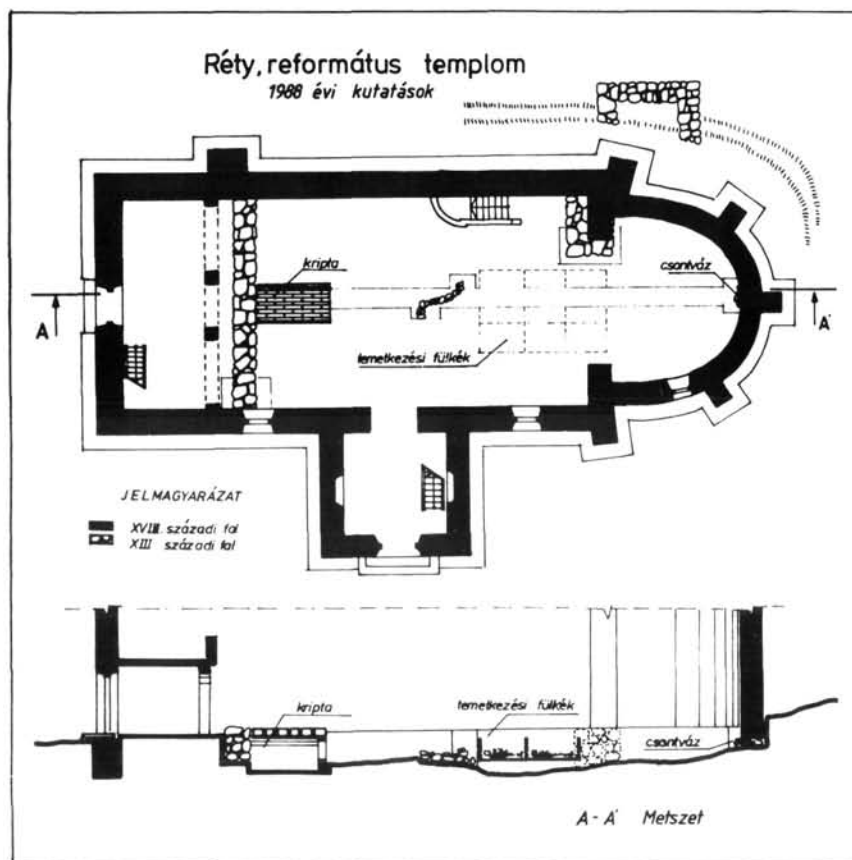
A XIV. században a ház már a föld felszínén épült, kétszattatú, s a tűzhely felépítése is bonyolultabb. A fal alapozás árkába agyagot döngöltek. Ezt az eljárást az Alföldön templomok építésénél használták. A ház falait fából készítették, mint a boronaházakét. Erre mutatnak a falak mentén talált megszenesedett gerendák maradványai. A falalapozás árkaiban döngölt agyag a ház faszervezetének elpusztulásakor égett szu-vattá.

A félig földbemélyített, valamint a földfelszínén épült ház tetőszerkezetének a megállapítására nincs sok adatunk. A földbemélyített kunyhónál valószínű a szelemengerendás tetőzet a gödör falainak a szélére támaszkodott.³² Cölöpnyomokat csak Csernátomban a két tűzhelyes kunyhónak egyik oldalánál találtunk. A csíkszentkirályi kunyhók sarkaiban voltak a tetőoszlopok. A XIII. és a XIV. században szintén nyeregtetőt készítettek.

Ami a tűzhelyeket illeti, a kunyhó földfalába vájt kemencét, ami az alföldi kora középkori falvak jellegzetes tűzhelye³³ az eddigi kutatásainknak eredményei szerint ismeretes Székelykeresztúrról és Torjáról. Kőboltozatos tűzhelyek, melyek az úgynevezett „Dridu” kultúra telepén általánosak, itt ismeretlenek.³⁴ Általában a nyílt vagy megépített, kövekkel körülvett, agyagból készült boltozatos tűzhely a szokásos. Ezt az alföldi kora középkori házaknál is megtaláljuk.³⁵

Az eddigi kutatások eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a Székelyföldön a kora középkori települések időrendjének, valamint jellegének a megállapítása sok nehézségbe ütközik. Az eddig talált emléanyag alapján elfogadható az, hogy a korai települések szétszórtak voltak. A települések lakóinak életkörülményei egyszerűek voltak, nem sokban különböztek a kora hűbérkor népességének életmódjától. Az állattartás, a pásztorkodás jelentős szerepet kapott. A lovas életmódra mutat a sarkantyúknak a gyakori előfordulása. A földművelés is intenzíven folyt. Ezt bizonyítják a kunyhókban előkerült malomkövek. Ami az edényművességet illeti, a helyi készítmények mellett megtaláljuk az import kerámiát is.³⁶ Ez a tény a Kárpátok külső lejtőjén levő területekkel való kereskedelmi és kulturális kapcsolatokra mutat. A rendelkezésünkre álló adatok nem elégségesek a kora középkori falvak településrendjének megrajzolására. Szükséges a teljes telepfeltárások elvégzése.

Telepásatásaink eredményei azonban kiindulópontul szolgálhatnak to-

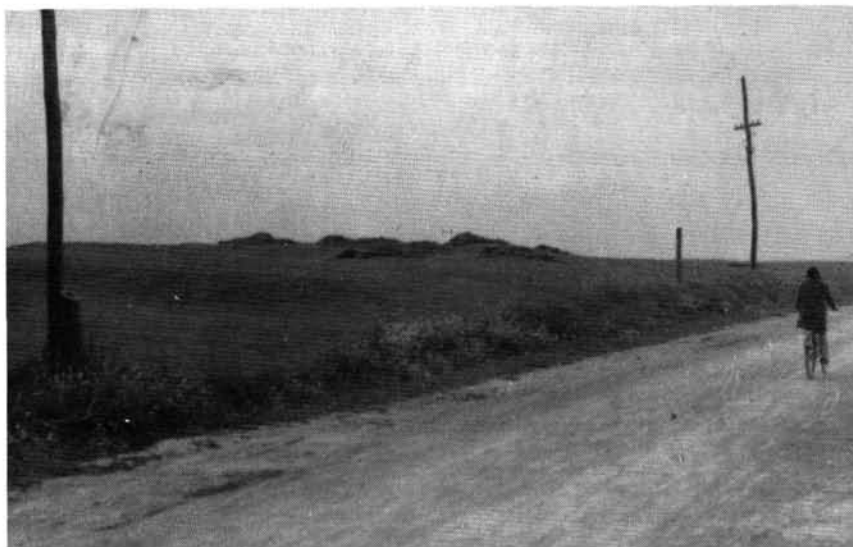
15. ábra. A rétyi templom alaprajza.

vábbi kutatásokra és nyilvánvalóvá tették, hogy a kora középkor történetét a Székelyföldön csak a régészeti ásatások révén lehet tisztázni. Nem fogadhatjuk el azt a megállapítást, hogy a Székelyföld a kora középkor elején lakatlan volt, továbbá hogy a X. század előtti és utáni településeket egymástól nem tudjuk megkülönböztetni.³⁷ Az utóbbi évek régészeti kutatásai, különösen ami a kora hűbérkort illeti, szép eredményeket tudnak felmutatni. Erdély délkeleti részében a VI–X. századi falvak településrendszere már jórészt tisztázott.

JEGYZETEK

1. SZABÓ István, *A falu-rendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század.* Budapest, 1971, 55.
2. Székely Oklevéltár, I. 2–3.
3. Ibidem. 5.
4. MÉRI István, *Beszámoló a Tiszalök–Rázompusztai és Turkeve–Mórici ásatások eredményeiről.* Arch. Ért. I, 1952, 79, I. sz. 32.
5. ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása, I–VI,* 1868–1873.
6. BOGÁTS Dénes, *Háromszéki helynevek,* Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, 1929, 52–71.
7. ERŐSS József, *Háromszék települési története,* Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, 1929, 123–138.
8. SZÉKELY Zoltán, *A szlávok és az őslakosság Dél-kelet Erdélyben.* Aluta, 1971, 134–136.
9. *A Székely Nemzeti Múzeum Jelentése,* Sepsiszentgyörgy, 1912, 8., Ibidem, 1913, 12.
10. HOREDTE, KURT, *Asezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza,* Materiale si Cercetari Arheologice, II, 1956, 7–22., SZÉKELY Zoltán, Aluta, 1971, 158., Uő., Aluta 1974–75, 66., Uő., Aluta 1976–77, 74., Uő., Aluta 1974–75, 66.
- 10/a. SZÉKELY Zoltán, *Cimitirul si biserica datind din feudalismul timpuriu de la Chilieni* (orasul Sf. Gheorghe, jud. Covasna), Materiale si Cercetari Arheologice, Bucuresti, 1986, 215–224.
- 10/b. KISS, Attila: Frühmittelalterliche Byzantinische Schwerter im Karpatenbecken, Acta Archeologica, 39, 1987, 206–207.
11. PREDÁ, CONSTANTIN, *Sapaturile arheologice de la Sincaieni,* Materiale si Cercetari Arheologice, VI, 1959, 833, 845–857, 863–866., SZÉKELY Zoltán, Aluta 1971, 159.

16. ábra. Arkos, Pincehely–Szentegyház-domb: a templom alaprajza.

1

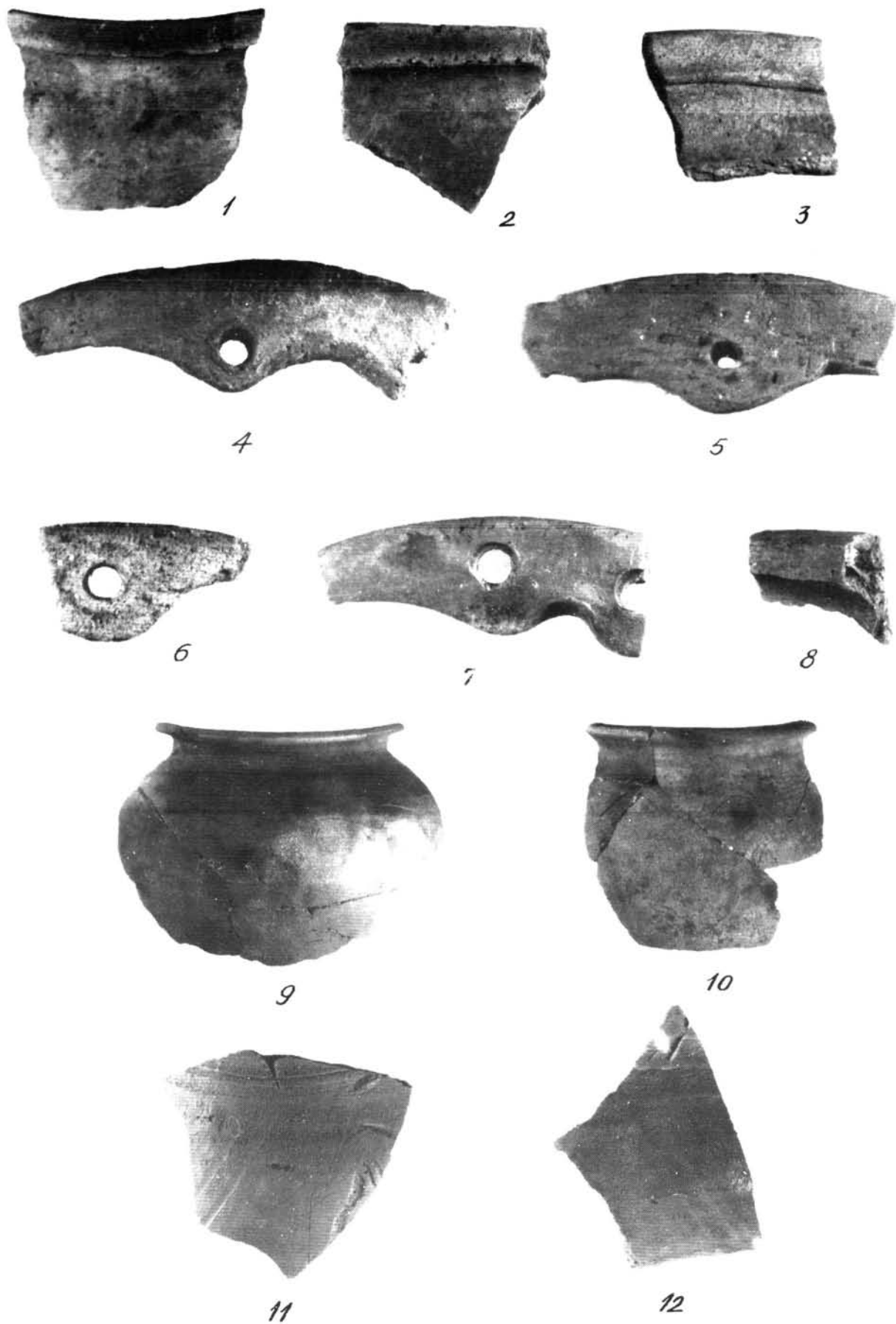
2

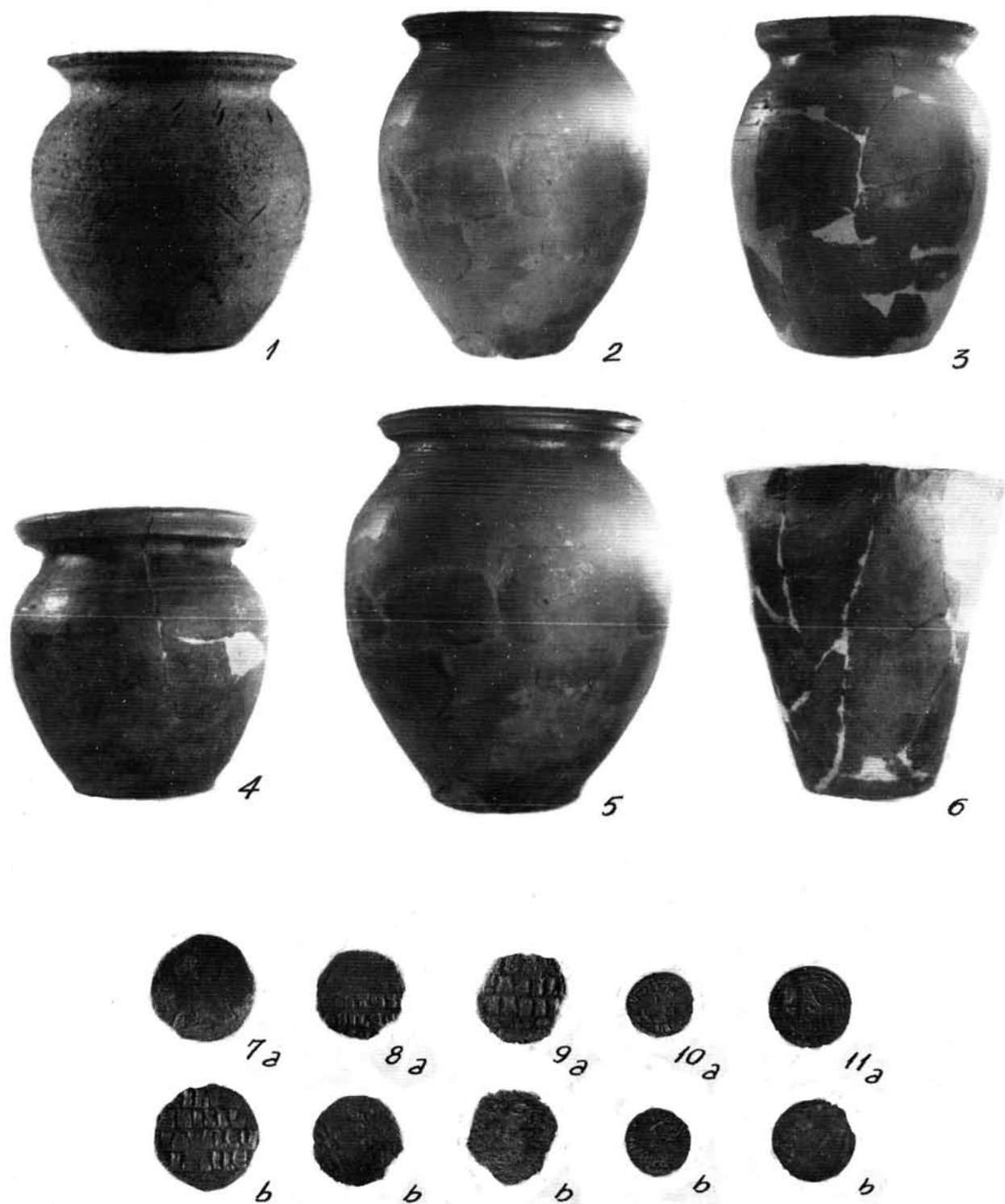
3

12. SZÉKELY Zoltán, *Aluta* 1971, 158., *Aluta* 1974–75, 65–66.
- 12/a. RÉTHY I.–PROBSZT, G., *Corpus Nummorum Hungariae*, Graz, 1958, 101, 89 A sz., 26 tábla, 89 A.
13. SZÉKELY Zoltán, *A kezdeti hűbérkor kutatásának néhány kérdése Erdély dél-keleti részében (X–XIII. sz.)* *Aluta* 1971, 156–164.
14. *Ibidem*. 158., 1974–75, 65.
15. *A Székelykeresztúri Múzeum 1972. évi ásatása a Sepsiszentgyörgyi Múzeum közreműködésével*. SZÉKELY Zoltán, *Aluta* 1976–77, 68–69.
16. SZÉKELY Zoltán, *Aluta* 1974–75, 66.
- 16/a. *Ibidem*. 1985–86, 197–210.
17. ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása*, III, 1869, 114.
18. SZÉKELY Zoltán, *Cimitirul si biserica datind din feudalismul timpuriu de la Chilieni*, *Materiale*, 1986, 215, fig. 1.
19. TÓTH, M., *Árpád-kori falfestészet*, 1974, 11.
20. ORBÁN Balázs, *op. cit.*
21. ORBÁN Balázs, *op. cit.* 93.
22. M. KOZÁK E., *A vértesszentkeresztii egyenes szentélyzáródású templom*. *Építés–Építészettudomány*, XV, 1–4. sz., Budapest, 1983, 324.
23. SZÉKELY Zoltán, *Délkelet Erdély a VI–XIII. században*, *Aluta* 1974–75, 66, 4 kép.
24. ORBÁN Balázs, *op. cit.* 48.
25. K. SEBESTYÉN József, *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai*. *Erdélyi Tudományos Füzetek*, Kolozsvár, 1929, 19. sz., 6.
26. SZÉKELY Zoltán, *Sapaturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966)*, *Materiale*, IX, 1971, 312.
27. *Ibidem*. 311.
28. DIENES István, *A honfoglaló magyarok*, Budapest, 1972, 36.
29. A templom restaurálását végző Beldie Marianna szíves közlése.
30. SZÉKELY Zoltán, *Korai középkori temetők Dél-kelet Erdélyben*, *Korunk Évkönyve*, Kolozsvár, 1973, 226.
31. MÉRI István, *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában*, *Régészeti Füzetek*, Ser. II. 12, 1964, 5.
32. *Ibidem*. 13.
33. MÉRI István, *Beszámoló a Tiszalök–Rázompusztai . . .*, 58.
34. ZAHARIA, Eugenia, *Sapaturile de la Dridu*, „Biblioteca de Arheologie”, XII, Bucuresti, 1967, 153.
35. BÓNA István, *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaiújvárosban*, *Fontes Archaeologicae Hungariae*, Budapest, 1973, 14–20, 71.
36. Nestor professzor, a csernátóni két tűzhelyes kunyhóban talált emléksanyag között Zimnicea-i kora középkori edények töredékeire ismert rá.
37. SZABÓ István, *A falu-rendszer kialakulása Magyarországon. X–XI. század*, Budapest, 1971, 50, 66.

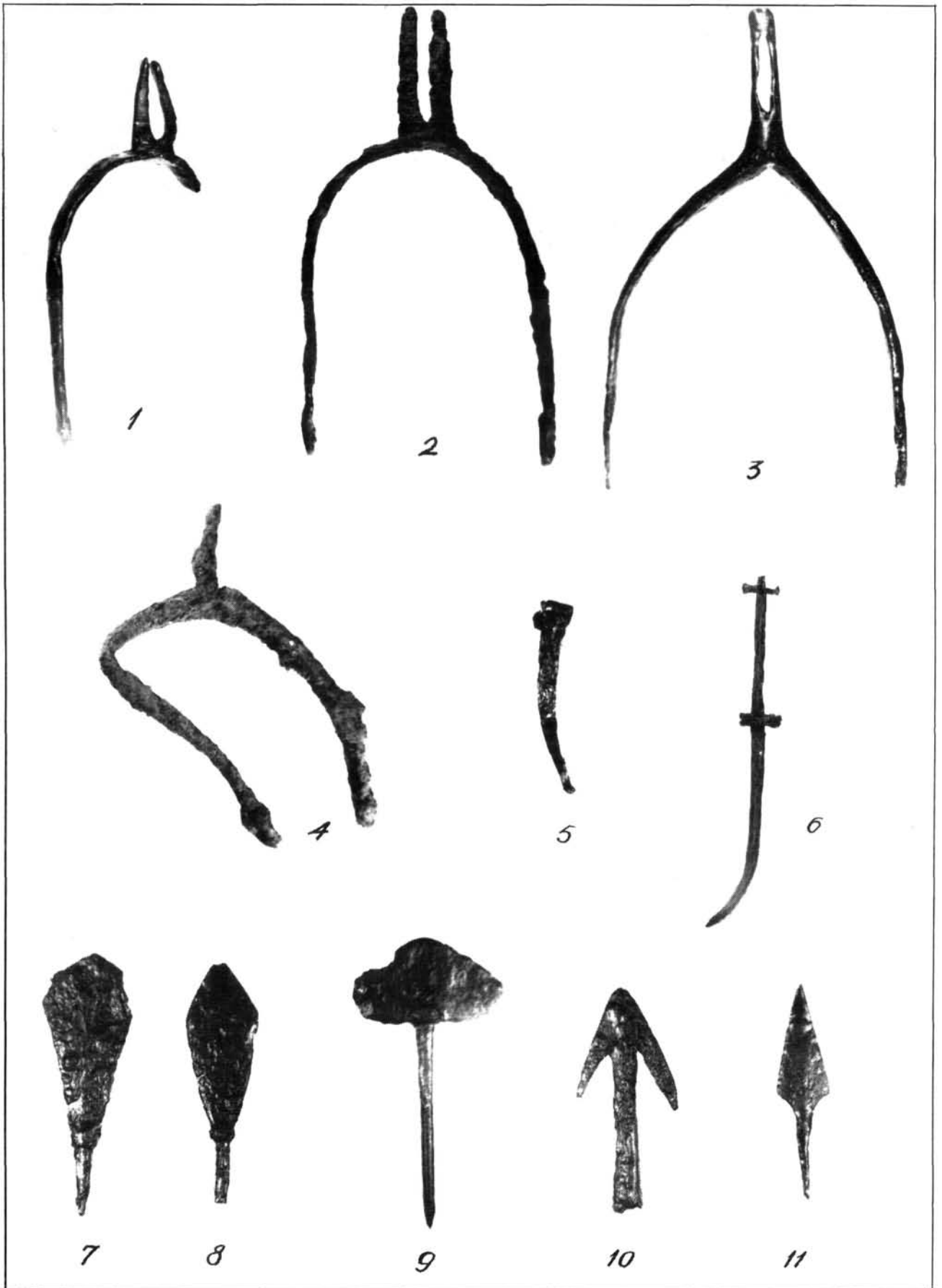
17. ábra. Árkos, Pincehely–Szentegyházdomb 1., a templom ÉNy-i sarka 2–3.

I. tábla: Nagymedesér 1–3., 6., Sepsiszentgyörgy–Bedeháza 4., 7., Csernáton 5., 8–12.

II. tábla: Nagymedesér 1., Csernáton 2-11.

III. tábla: Csernáton 1-4., 6., 8-11., Nagymedesér 5., Angyalos 7.

ZOLTÁN SZÉKELY FRÜCHMITTELALTERLICHE SIEDLUNGEN IM SZÉKLERLAND (XI–XIV. JHDT.)

Die Arbeit Zoltán Székely's bietet eine skizzenhafte Übersicht über das Alltagsleben in den Dörfern des Südostteils Siebenbürgens, des Széklerlandes (der früheren Burgbezirke Csik, Háromszék und Udvarhely) im frühen Mittelalter, d.h. zur Zeit der Árpáden. Urkunden, die sich auf das untersuchte Gebiet beziehen, blieben nur ab Beginn des XIII. Jahrhunderts erhalten, nämlich wurde die Praxis der Urkunden des mittelalterlichen Ungarns von da ab allgemein. Nun erfaßten die Urkunden ihrer Natur entsprechend amtliche Rechtsbestände und informierten nur selten und indirekt über das Leben in den Dörfern, über das Milieu der dort Lebenden, ihre Arbeit und ihre Arbeitsinstrumente.

So gelangt man zu weiteren Angaben nur mit den Methoden der Archäologen. Bis es nach Arbeiten des Museums von Sepsiszentgyörgy in den letzten beiden Jahrzehnten gelang, bereits verhältnismäßig ausreichendes Wissen über frühere mittelalterliche (VI–X. Jhdt.) Siedlungen der Gegend zu beschaffen, wird die systematische Erforschung späterer Zeitschnitte (XI–XIV. Jhdt.) – abgesehen von einigen früheren Beobachtungen – nur seit einigen Jahren betrieben und beschränkt sich in ausreichend bescheidenem Maße

auf Grabungen, Fundsicherungen sowie auf dem Gelände durchgeführte oberflächige Beobachtungen.

Die Dörfer entstanden in den Tälern der Flüsse und Bäche (Olt, Küküllő und deren Nebenflüsse), an Rändern der Hochwassergebiete. An den Grenzen der meisten heutigen Siedlungen befanden sich im Mittelalter noch weitere 1–2 Dörfer. Die Häuser wurden verstreut angeordnet, Straßen bildeten sie nicht. Charakteristisch für den geprüften Zeitraum waren die sehr einfachen, kleinen, halb in die Erde versenkten, rechteckigen, aus einem Raum bestehenden, in der Ecke oder in der Mitte einen Schornstein aufweisenden Wohngebäude mit Wänden aus Lehm oder Zaungeflecht. Im XIV. Jahrhundert erhoben sich die Häuser bereits über dem Erdboden und es kamen auch bereits aus 2 Räumen bestehende (in Csernát) vor. Es erscheint auch die auf einem Steinfundament errichtete Bretterwand. Das arme Fundmaterial besteht in der Hauptsache aus Arbeitsinstrumenten der Tierhaltung und Bodenbearbeitung sowie Haushaltsgegenständen.

All diese Beobachtungen stimmen mit den bei auf dem Gebiet des heutigen Ungarns durchgeführten Dorfausgrabungen

der Árpádenzeit gemachten überein. Die Haustypen und das Fundmaterial gleichen einander. Was abweicht: Im Széklerland waren allerdings die auf Reiter- und Soldatenlebensweise verweisenden Funde (Sporen, Hufeisen, Pfeilspitzen usw.) häufiger, was sich wahrscheinlich mit der Aufgabe der Székler als Grenzsoldaten erklären läßt. Aufmerksamkeit verdienen die auf den Geldumlauf von Byzanz verweisenden Geldmünzen des XI–XII. Jahrhunderts (Csernát, Csíkszentkirály).

Es weist alles darauf hin, daß zur Zeit der Árpáden die Dorfbevölkerung des Karpatenbeckens auch an geographisch weit voneinander entfernten Orten mehr oder weniger unter fast gleichen, ähnlichen Bedingungen lebte. Träger dieser gleichen Kultur war das christliche ungarische Königtum.

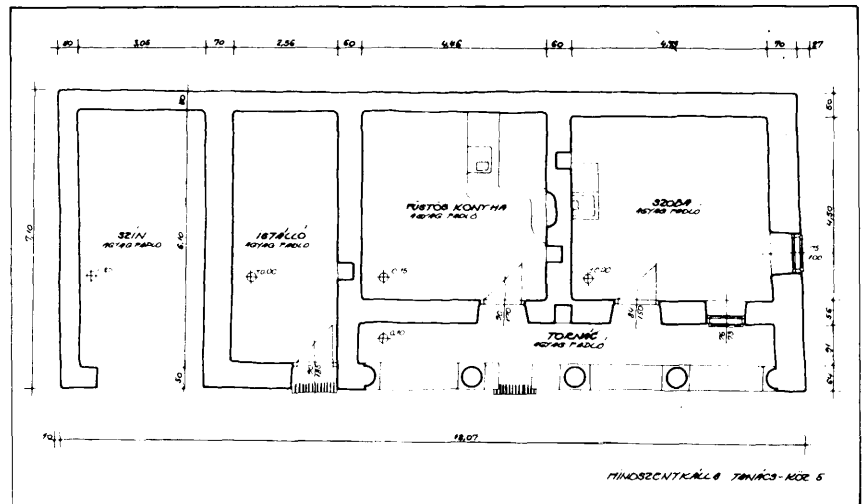
Das neue christliche Bekenntnis wurde auch im Széklerland in dieser Zeit erbauten Kirchen verkündet. Die Kirchen gleichen ebenso den in anderen Landesteilen errichteten. Es sind dies einfache, geringmaßige, einschiffige Gebäude mit bogenförmigem oder geradem Chorabschluß. Manche sind bereit in der Árpádenzeit mit Fresken geschmückt worden.

LUKÁCS LÁSZLÓ

A LAKÓHÁZ ALAPRAJZI VÁLTOZATAI A KÁLI-MEDENCÉBEN

A Káli-medence szomszédságában, a Sümeg melletti Sarvalyon a XIV–XV. századból többosztatú, különböző rendeltetésű helyiségekből álló lakóházakat tártak fel. A sarvalyi kisnemesek házai 3–4–5 helyiségből: kemencés lakókonyhából, kályhás szobából, kamrából, tornácból, pincéből állottak.¹ Hudi József a Káli-medence XIX. század eleji kisnemesei birtokforgalmának vizsgálatakor, a káptalani bevallási jegyzőkönyvek adatai alapján így mutatta be az általánosnak mondható háztípust: „Egy szobából, konyhából és kamrából álló ház, mögötte található a melléképületek (istálló, pajta, ólak). A telket deszka- vagy kőkerítés szegélyezi. Módosabb gazdánál feltűnik a kétszoba-konyhás ház is.”²

Az örökösödési iratból sajnos nem derül ki, hogy Balatonhenyében 1736-ban a néhai Domokos Sámuel hagyatékához tartozó „felház és a majorban való kőház” milyen helyiségekből állt. A majori kőház alá pince, mellé „életes ház” és istálló épült. Feltételezhetjük, hogy a jómódú nemesi család mindkét épületének lakórésze is több, különböző rendeltetésű helyiségből állt.³ Ugyanabban az időszakban a szentbékállai plébániaházban: „a plébános részére 2 szoba van, a háznép részére 1. A konyhában van tűzhely, a háznép szobájához kamra csatlakozik, alul gerendás mennyezetű pince van.”⁴ Köveskál XIX. század eleji kisnemesei lakóházainak térbeosztásáról az árvák javainak összeírásaiból értesülünk. Az 1903-ban elhunyt Györffy Imre árváira egy szobából, kéményes konyhából, két kis kamrából álló, alapincézett kőház maradt, amelynek udvarán ugyancsak kőből épült nagy istálló és pajta állt.⁵ Sebestény Sámuel árvájára 1808-ban egy szobából, konyhából, kamrából és istállóból álló „öreg atyai ház” maradt.⁶ Györffy György árvája 1808-ban két szobából, konyhából, istállóból és pajtából álló házat örökölt.⁷ Szigethy Péter 1812-ben árvájára olyan épületet hagyott, amely egy szobából, konyhából, kamrából és istállóból állt.⁸ Ezek a házak még biztosan a XVIII. században épültek. Utóbbi

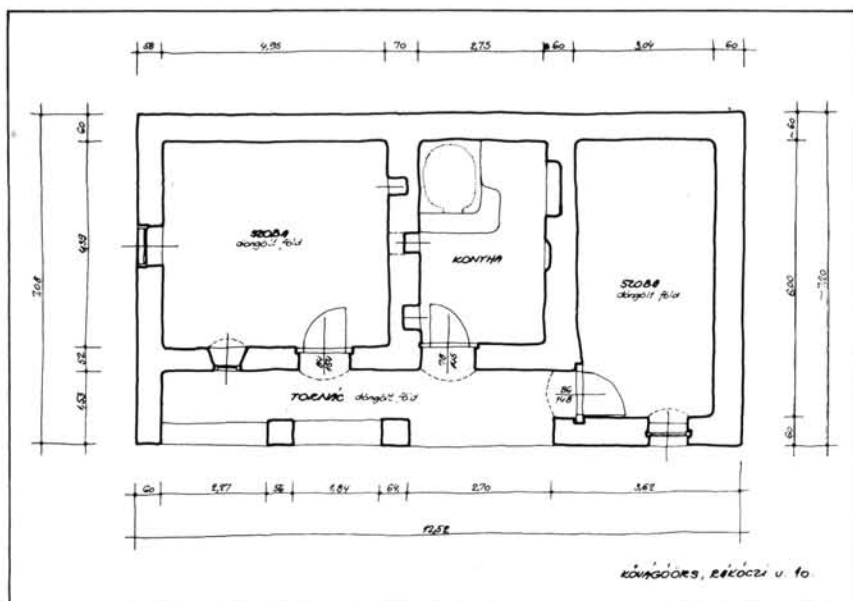
1. ábra. A Mindszentkál, Tanács-köz 5. sz. füstöskonyhás ház alaprajza

iratból az is kiderül, hogy a ház Szigethy Péterre is, két testvére kifizetése után, atyai örökségként szállt. Kováts Sámuel árvájára 1812-ben egy szobából, konyhából, kamrából és istállóból álló ház maradt.⁹ Tóth Ádám 1812-ben árvájára a „N. Tóth successorok ősi fundusán” egy szobából, konyhából és egy kis istállóból álló házat hagyott.¹⁰ Utóbbi két esetben a házat az árvák szülei együtt építették a XVIII. század végén vagy a XIX. század legelején. Szalai György árvája 1816-ban egy szobából, konyhából és istállóból álló házat örökölt, amely „jó karban van helyeztetve”, de bérelt funduson épült, amelyért a Tóthi és Szántó familiáknak esztendőnként 9 forint cenzust kell fizetni.¹¹ Somodi Sámuelre és Sándorra 1851-ben atyai örökségként egy szobából, konyhából, kamrából és fészertől álló ház maradt, amelyhez istálló és pajta tartozott, udvarán hidas és sertésöl állt.¹²

Kövágóörsön 1828-ban az alsó mészárszék lakóépületének első szobája, kéményes konyhája és hátulsó szobája volt.¹³ A kövágóörsi és a balatonrendesi előljáróság 1827-ben felbecsülte Rendesen, nemes és nemzeti Jánosa Eörszébeth asszonynak

fundusán, nemes Mohos Pál árendás épületeit. A balatonrendesi árendás-ház cserépkályhás első szobából, tűzhelyes és kemencés füstöskonyhából állt. A szoba kettő, első- és tornác felől való ablakkal, a füstöskonyha ablak nélkül épült. Pilléres tornác futott a szoba és a füstöskonyha előtt. Hosszú, négy darabból álló koszorúfája azt sejteti, hogy a tornác a kamra előtt is folytatódott. Innen nyílhatott a ház alatti pince grádicsos torka, amelyet kétfelé nyíló deszkaajtó fedett. A füstöskonyha után a kamra, az istálló és a pajta következett. Különálló, 15 pár fődél-fával fedett, nagy épület volt a birkaöl. Az udvarban még négy ól, a kertben méhház állt.¹⁴

Jankó János *A Balaton-melléki lakosság néprajza* című könyvének előszavában még ezt írta: „A különböző alakok (p.o. az építkezés terén), melyeket a Balaton mellékén észleltem, különböző fejlődési sorozatoknak egyes tagjai s így nem ethnikus értékűek, hanem chronologiai eredetűek.”¹⁵ E megállapításával ellenkezően könyvének a lakóház típusáról szóló fejezetében már ezt olvashatjuk: „A Balaton-mellék falvaiban a lakóházak alaprajzuk szerint két teljesen különböző typushoz tartoznak, az egyiket – teljes joggal – magyar, a másikat német typusnak nevezzük.”¹⁶ Jankó János világosan látta, hogy a magyar típusú ház a

2. ábra. A Kővágóörs, Rákóczi u. 10. sz. füstöskonyhás ház alaprajza

minden helyiségeivel a tornácról nyíló, régies füstöskonyhás ház, a német típusú ház pedig a csupán egy bejáratú, szabadkéményes, korábban a fejlettebb formát képviselő szabadkéményes ház. A két különböző ház-típus etnikumokhoz való kötésével korábban az egész magyar népterületen elterjedtnek hitt felnémet típusú házzal szemben Közép- és Nyugat-Dunántúlon egy magyar típusú ház létét igyekezett bizonyítani: „A magyarságnak (beleértve az egész nagy magyar alföld népét, továbbá a palócokat, a felvidéki magyarságot és az erdélyi székelységet) népies építkezéséről eddig ismert anyag meglepő egybehangzással bizonyítja, hogy az egész jelzett területen a lakóház alaprajzát tekintve, tiszta felnémet típusú, olyan, mint a Balaton-mellék német házaiei. Ezzel szemben azonban az ország nyugati részében, különösen Somogy-, Zala- és Veszprém-megyékben – s így a Balaton körül is – a magyarságnál ősi soron az építkezésnek egy olyan alakja maradt fenn ma is túlnyomó többségben, mely alaprajzában teljesen elüt a felnémet típusúól s melyet, minthogy azt eddig más országból nem ismerjük, magyar típusú építkezésnek nevezek el.”¹⁷ Ma már világosan látjuk, hogy területünkön a XV–XVI. század óta egymás mellett élő két füsttelenítési és alaprajzi változat inkább a különböző társadalmi rétegekhez, s nem egyes etnikumokhoz köthető.

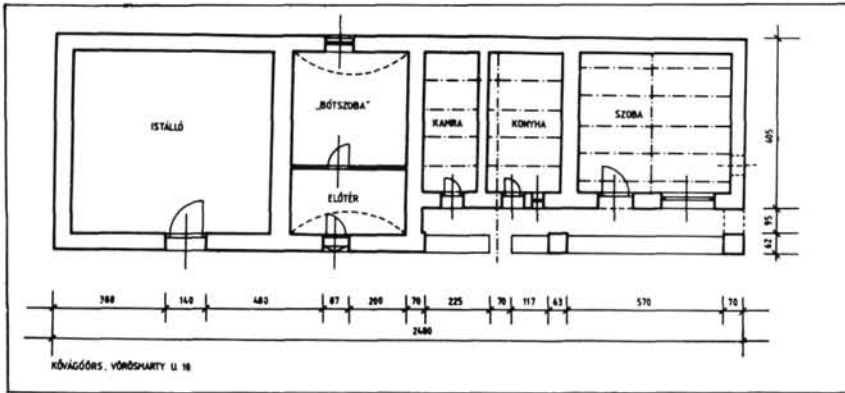
Az alaprajzi változatok sorában a füstöskonyhás házak közül elsőként

Köveskálról a Henyei utcában az 1920-as években elbontott Hegyi Gábor-féle favázás, sövényfalú, csupán két helyiségből, szobából és konyhából álló házat kell megemlíteni, amelynek faoszlopos tornácról külön nyílt az ajtó a szobába és a füstöskonyhába. Balatonhenyében Harmat József háza (Kossuth u. 133.) három lakóhelyiségből: első szobából, 1950-ig kémény nélküli füstöskonyhából és hátsó szobából állt. Mindhárom helyiség bejárata a pilléres-mellvédes tornácról nyílt. A lakóhelyiségek belmagassága nem haladta meg a 2 m-t. Az első szobának az utcai homlokzaton és a tornác felől egy-egy ablaka volt. Az alatta levő pince bejárata is az utcai homlokzatról nyílt. Szentbékállán Szigeti Andrásné háza (Toldi u. 1.) eredetileg szoba, füstöskonyha, istálló, pajta térbeosztással épült. Mindkét lakóhelyiség a tornácról nyílt. A szobán

az utcai homlokzaton két, szimmetrikus elhelyezkedésű ablak nyílik, a konyhán ma sincs ablak. A konyha előtti tornáczszakaszt beépítették, konyhává alakították, a régi konyha ekkor lakószoba lett. A szoba előtti tornáczszakaszt is elől befalzták, kamrává alakították. Ma már csak a szobaajtó előtti rövid tornáczsz nyílt. Mindszentkállán a Tanács-köz 5. sz. ház szoba, füstöskonyha, istálló, pajta beosztással épült. Szobája és konyhája külön-külön a tornácról nyílt. Szobájának az utcai homlokzaton egy aszimmetrikus elhelyezkedésű, a tornác felől egy másik ablaka nyílt. Konyhájára nem raktak ablakot. Kővágóörsön dr. Rohály Gábor háza (Rákóczi u. 10.) első szoba, füstöskonyha, hátsó szoba térbeosztású. Az első két helyiség ajtaja külön-külön a tört tornácról nyílik, a hátsó szobáé a tört tornác végéből. Az első szobának az utcai homlokzaton és a tornác felől egy-egy ablaka nyílik. A füstöskonyha ma is ablak nélküli, a hátsó szoba ablaka az udvari homlokzaton helyezkedik el. A Vasáros-ház (Vörösmarty u. 10.) szoba, füstöskonyha, boltozott födémű kamra, istálló alaprajzzal épült. A szoba és a füstöskonyha bejárata a pilléres, mellvédes tornácról nyílik, a boltozott födémű kamráé az udvarról. Az egykori nagy füstöskonyhából keskeny kamrát választottak le, amelynek ajtaja szintén a tornácról nyílik. Ennek válaszfala biztosan későbbi, mivel a régi kereszt-irányú mestergerenda közelében fut. Erre a mestergerendára – ha a válaszfal a konyha födémével egykorú –

3. ábra. Kemence a Kővágóörs, Rákóczi u. 10. sz. alatti füstöskonyhába. Lukács László felvétele, 1984.

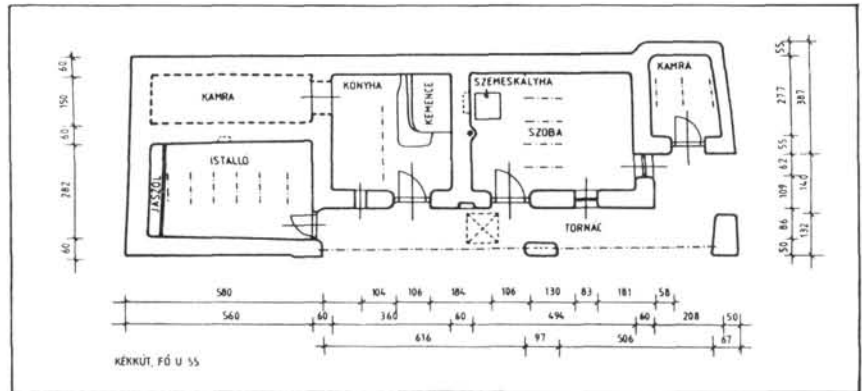
4. ábra. A Kővágóörs, Vörösmarty u. 10. sz. füstökonyhás ház alaprajza

nem lett volna szükség. A Kossuth u. 27. sz. ház szoba, füstökonyha, boltozott födémű kamra beosztással épült. Szobája és konyhája a mellvéd nélküli, pilléres tornácról, *bótkamrája* a tornác végéből nyílik. Szobájának az utcai homlokzaton kettő, a tornác felől egy ablaka nyílik. Füstökonyhájára feltűnően nagy méretű, jóval nagyobb a szobánál, hátsó falára a szomszéd felé egy ablakot raktak. A boltozott födémű kamra ablaka az udvarra néz. Salföldön a füstökonyhás ház (Kossuth u. 38.) alaprajza: szoba, füstökonyha, istálló. A pilléres nyitott tornác utca felőli végébe kamrát, másik végébe kétszintes baromfiólat építettek. Tornácra így lopott tornáccá vált, ma is innen nyílik a szoba és a füstökonyha ajtaja. A szobának az utcai homlokzaton egy ablaka nyílik, a konyha ablak nélküli. Lakóhelyiségeinek belmagassága csupán 220 cm.

Kékkúton a Fő u. 55. sz. épület ún. *kiskamrás* vagy *előkamrás ház*. Utcai homlokzata elé egy 2,77x2,08 m alapterületű kamrát építettek, amelynek ajtaja a pilléres, mellvéd nélküli tornácról nyílik, s a szoba utcai ablakán keresztül jól szemmel tartható. Ablaka nincs. Szobájának és füstökonyhájának bejárata a tornácról, az istálló ajtaja is a tornác végéből nyílik. A szobának és a konyhának a tornácra is néz egy-egy ablaka. Figyelemre méltó, hogy a füstökonyha bal hátsó sarkából az istálló hosszúságának megfelelő kamra nyílik. Eszerint a *benyíló* nem csupán a szabadkéményes, hanem elvéve a füstökonyhás házaknál is megtalálható. Az előkamráról az épület felmérője, Szalai András feltételezi, hogy az utólagosan épült a házhoz: ezt a hátsó homlokzaton, az előkamra és a szoba falának találkozásánál jelentkező mintegy 40 cm-es kiugrás is jelzi.

A szabadkéményes házak sorában Balatonhenyén a Papp Béláné-féle

tornác utca felőli végéből éléskamrát alakítottak ki. Annak ellenére, hogy szabadkéményes házról van szó, a szoba és a konyha bejárata külön-külön a tornácról nyílik, a két helyiség között ma sincs ajtó. A tornácról nyílik a *bótkamra* is. A konyha és a *bótkamra* között nem is lehet ajtó, mivel e két helyiség közé a padlásfeljáró ékelődik, amely ugyancsak a tornácról nyílik. A *bóti*istálló széles, kétszárnyas ajtaja az udvarról nyílik, a hozzá kapcsolódó pince viszont – szokatlan módon – az istállón keresztül közelíthető meg. Az

5. ábra. A Kékkút, Fő u. 55. sz. füstökonyhás, előkamrás ház alaprajza

ház (Kossuth u. 95.) szoba, konyha, padlásfeljáró, dongaboltozott födémű kamra, boltozott födémű istálló alaprajzzal épült. A szoba ajtaja a szabadkéményes konyhából, a *bótkamráé* az előtte lévő, egy kosárvéből álló lopott tornácról nyílik. A Kenessey-ház (Kossuth u. 125.) térbeosztása hasonló: szoba, konyha, boltozott födémű kamra és *bóti*istálló. A mellvéd, oszlopos, árkádsoros

egyes helyiségek tornácról nyíló külön bejárata annyira jellegzetessége volt vidékünknek, hogy az több szabadkéményes házon is felfedezhető. Monoszlón Antal János háza (Fő u. 14.) szoba+szoba+szabadkéményes konyha+szoba térbeosztású. Valamennyi helyiség ajtaja a dongaboltozott folyósóról nyílik, közöttük ma sincs közlekedés. Eredetileg kereskedő ház volt, a szatócsüzlet az első szobában működött, a konyha

6. ábra. Előkamrás ház, Kékkút, Fő u. 55. Lukács László felvétele, 1982.

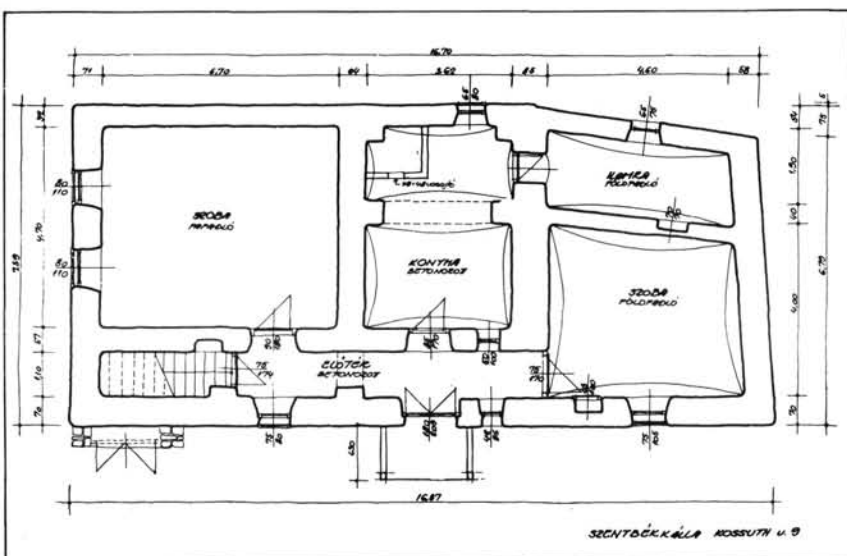

7. ábra. A Kékkút, Fő u. 16. sz. ház tornácáról ma is külön ajtó nyílik az egykori füstökonyhába és a szobába. Lukács László felvétele, 1982.

elé ezért épült két szoba. Szentbékállán az Istvándi-ház (Kossuth u. 9.) szoba, szabadkéményes konyha, boltozott födémű hátsó szoba és kamra beosztással épült. A szoba és a konyha ajtaja a folyosóról külön-külön, az egykori bótszobáé a folyosó végéből nyílik. A bótszoba mögötti kamra kis benyúló, amely a konyha egykori szabadkéménye alól, jobbra nyílik. Ablak néz a konyha hátsó falán a szomszéd udvarába. A padlásfeljáró a folyosó utcai végéből nyílik. Az első szoba alatti pincébe az udvarról, a ház sarkánál lehet lemenni. Mindszentkállán a Hoffmann-ház (Rákóczi tér 18.) térbeosztása: szoba, szabadkéményes konyha, csehboltozatos födémű szoba, boltozott födémű kamra. Mindkét szoba bejárata a konyhából nyílik, s a kamra a hátsó szobából is megközelíthető. A kamrán az udvarra nyíló, kétszárnyas, széles ajtó is van. Az első szoba két utcai ablaka szimmetrikus elhelyezé- sű, harmadik ablaka az udvar felé néz. A konyhaajtótól jobbra-balra egy-egy szimmetrikus elhelyezkedésű ablakot raktak. A hátsó szoba és a kamra ablaka az udvarra nyílik.

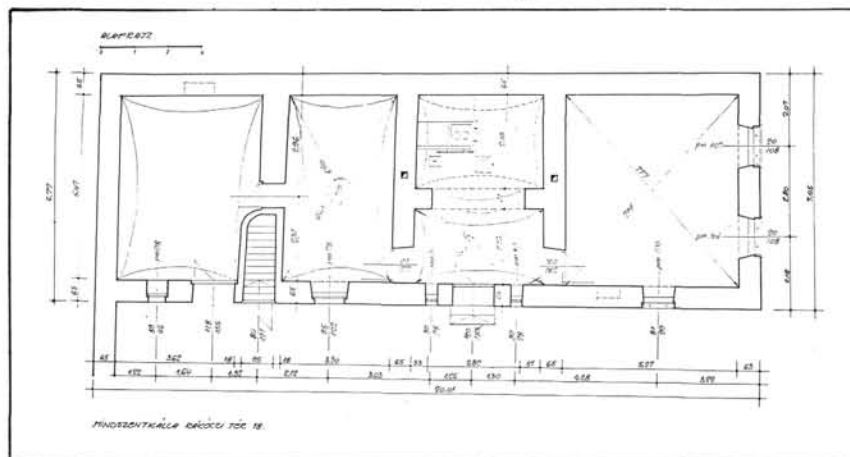
Kővágóörsön a Kernács-kúria (Petőfi u. 18.) megmaradt része a szabadkéményes konyha előtti lopott tornácból, ebből nyíló konyhából és nagy szobából áll. A nagy szoba mögött a konyhából nyíló kisebb szoba is van. Mindkét szoba ablaka az utcára néz, a nagy szoba másik ablaka az udvari homlokzaton nyílik. E helyiségek folytatásában még egy romos, tető és födém nélküli szobát, szabadkéményes konyhát, ebből jobbra nyíló szobát és kamrát találunk. A Kernács-kúria tehát már részben kétmenetű. A romos épület-

rész folytatásában szintén romos disznóólakat, a gazdasági udvar elején az alapokig elbontott istállókat, végében a paja alapfalait láthatjuk. A megsemmisített Tobak-kúria eredeti, utcai szárnyában az első konyhából jobbra-balra két-két nagy szobába jutottunk. A negyedik szoba

8. ábra. A Szentbékállán, Kossuth u. 9. sz. szabadkéményes ház alaprajza

után a hátsó konyha és a kamra következett. A hátsó konyha bejárata az árkádsoros, mellvédes tornácra nyílt, de ajtó kötötte össze a negyedik szobával is. A kamrába a hátsó konyhából és a tornácra is ajtó nyílt. A tornác hátsó végéből nyílt az árnyékszék. A tornác padozatában, az ötödik ív mögött nyílt a ház alatti pince kétszárnyas, deszka csapóajtaja. Az első szoba mindkét ablaka az utcára, a második és a harmadik szoba két-két és a negyedik szoba egy ablaka a tornácra nyílt. Mindkét konyhára az ajtótól balra egy ablakot raktak. Az utcai szárnyra merő-

9. ábra. A Mindszentkállán, Rákóczi tér 18. sz. szabadkéményes ház alaprajza, a hátsó szoba és a kamra boltozott födémű

legesen később épült az udvari szárny, amelyben egyetlen hatalmas szoba volt. Ennek bejárata a vele egykorú tornácról nyílt, egyik ablaka a tornágra nézett, másik az udvari szárny végfalába került. Az udvari szárny építésével egyidejűleg az utcai szárny tornácának negyedik íve, az első konyha bejárata elé, előreugró tornác épült. Szomjas György házánál (Petőfi u. 44.) is – annak ellenére, hogy a konyha szabadkéményes – valamennyi lakóhelyiség bejárata a tornácról nyílik. Az első szoba, a konyha, a hátsó szoba és a kamra között ma is csak az árkádsoros tornácon keresztül van közlekedés. A kamra után istálló és hatalmas pajta következik. Hasonló ehhez dr. Komjáthy Attila háza (Ady u. 38., volt Boros-ház), azzal a különbséggel, hogy itt a hátsó szoba mögött kis benyíló van, amelyet a hátsó szobával és az ezt követő dongaboltozatos földmű kamrával is ajtó köt össze. A konyha, valamint az első- és a hátsó szoba között ma is a tornácon keresztül közlekednek. Gabay László házánál (Vörösmarty u. 12., volt Gombos-ház) az első szoba, a konyha és a dongaboltozatos hátsó szoba az árkádsoros tornácról nyílik. A szabadkéményes konyhából jobbra egy csehsüvegboltozatos szobába nyílik az ajtó. A konyhától jobbra tehát két szoba épült. Az első szoba alatt dongaboltozatos pincét találunk. A dongaboltozatos hátsó szoba után istálló és pajta következik. Az Izsó-ház (Zrínyi u. 10.) szabadkéményes konyhájából jobbra-balra egy-egy szoba nyílt. Hátrafelé ezt még egy szoba és kamra követte. A helyiségek előtt végig árkádsoros tornác húzódott, amelynek padozatából a negyedik ív mögött nyílt a pincebejárata. A lakóhelyiségek után istálló és pajta következett. Gellei Erzsébet házána (Ady u. 12.) térbeosztása: szoba, szabadkéményes konyha, *bótszoba*, kamra, padlásfeljáró, pince. A két szoba a konyhából, a kamra és a padlásfeljáró az udvarról nyílik. Eredetileg kereskedő-ház volt, ahol a *bótszobát* raktárnak, illetve üzlethelyiségnek használták. Kővágóörsön az 1826-ban épült Temető u. 1. sz. ház térbeosztása teljesen olyan, mint amilyen kismemesi épületeket Köveskálról, a XIX. század eleji örökösödési iratokból megismertünk: nagy szobából, szabadkéményes konyhából, kamrából és istállóból áll. Szobájának ajtaja a konyhából, a kamráé az udvarról nyílik. Kékkúton Egyed Károlyné háza (Fő u. 52.) a szabadkéményes házakra leginkább jellemző alaprajzot mutatja: az első- és a hátsó szoba bejárata a konyhából, a kamráé az

10. ábra. A Mindszentkál, Rákóczi tér 18. sz. ház. Lukács László felvétele, 1983.

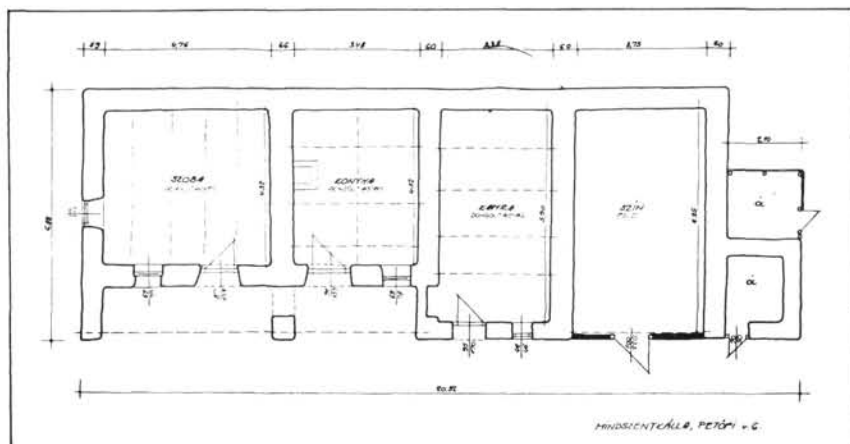
udvarról nyílik. A kamra után pajtát és istállót építettek. Salföldön hasonló hozzá Somogyi Győző háza, azzal a különbséggel, hogy itt a pajta az istálló után következik, s az első szoba alapincézett. A hátsó szobából kis *lesőablakon* át az istállóba lehet tekinteni.

A század eleji Káli-medencei házak térbeosztását idézi Édes Jenő néprajzi szövege: „Ha a gazdának *nadrágos* vendége érkezik, azt a *gangon* át nem a *hátussó*, hanem az *első* szobába vezeti. Az első szobában *dévény* is, *tiker* is, de még *palló* is van, míg a hátsó mindig *fődes*.”¹⁸

Balassa M. Iván hívta fel a figyelmet, hogy a Balaton-felvidéken a harántfalak felmagasításával kialakított szelementartók segítségével lehetőség nyílt magas és széles tetők, tehát széles házak építésére. A lakóházak szélességének növelése a tornácok korai megjelenéséhez, esetleg az épületek

másfél traktusossá válásához vezetett.¹⁹ E másfél traktusos épületek a Káli-medencében is fellelhetők. Jankó János Kővágóörsön bukkant rájuk: „Kővágó-Örsön több olyan házat láttam, mely eredetileg kétosztású oszloptornácos magyar típusú ház volt, ehhez aztán hozzáépítettek egy szobát, mely szélesebb volt az első két helyiségnél, hátsó részéből azonban egy fülkét választottak el, az eredeti ház szobája most első, vagyis vendégszoba lett, az új szoba mellső része lett a család állandó szobája, míg a fülke az egyik háznál hálófülkéül, a másiknál kamrául szolgált.”²⁰ Kővágóörsön a Barla-ház (Dózsa u. 7.) mindkét szobája mellé csehboltozatos *benyíló* épült 1824-ben. Az első szoba melletti *benyíló* a szobából nyílt, ablaka az utcára nézett, mindig szobának használták. A hátsó szoba melletti *benyíló* a szabadkéményes konyhából nyílt, s

11. ábra. A Mindszentkál, Petőfi u. 6. sz., eredetileg füstökonyhas ház alaprajza

ajtó kötötte össze a hátsó kamrával is. Eredetileg ezt nyilvánvalóan éléskamrának tervezték, ma szobának használják. Kővágóörsön a Jókai u. 64. sz. házban a szabadkéményes konyhából balra egy kis szobába, innen a nagy szobába jutnak. Eredetileg a kis szobának egy, a nagyknak két ablaka nézett az utcára. A konyha jobb hátsó sarkából is nyílik egy *benyíló*, amelyet a hátsó szobával is ajtó köt össze. Ezt ma is éléskamraként használják. Monoszlón a Károly Gézáné-féle házban (Fő u. 23.) a szabadkéményes konyha belsejéből mindkét oldalon egy-egy *benyíló* nyílik. Mindkettő kamra, a mellettük lévő szobákkal nincs összeköttetésük. Hasonló elhelyezkedésűek Monoszlón a Csekő-ház (Hegyi u. 25.) *benyíló*i is, azzal a különbséggel, hogy itt az első a szobából, a hátsó a konyhából nyílik. Az elsőt ma is szobaként, a hátsót kamraként használják. Szentbékállán a Neuperger-ház (Jókai u. 1.) tornácáról előbb egy kis szobába jutunk, amelyet ajtó köt össze a nagy szobával. Az utcai homlokzaton itt is három ablak van. A hátsó szoba mögött a konyhából nyíló kamra helyezkedik el. Szentbékállán Papp Jánosné házában (Jókai u. 21.) az egykori füstökonyha bal hátsó sarkából nyílik a *benyíló*, amit kamraként használtak. A konyhából és a kamrából is ablak néz a szomszéd udvarra. Kővágóörsön a Salamon-ház kamrája a hátsó szoba mögött húzódik, a konyha bal hátsó sarkából nyílik. A konyha és a kamra ablakai itt is a szomszéd felé nyílnak. Ugyanílyen elhelyezkedésű a kamra Kurányi Imréknél (Jókai u. 99.), de itt a hátsó szoba után következő *bótkamrával* is ajtó köti össze. A konyha és a kamra ablaka itt is a szomszéd udvarára néz. Duchon Ida és Duchon Vilma házában (Ady u. 16.) az első szoba mögött húzódik a kamra, ajtaja a szabadkéményes konyhából nyílik. Ablaka az egyik utcai ablak. Kékkúton Kende János és Erős Tamás házában a hátsó szoba mögött helyezkedik el a kamra, amit a konyhával és a szobával is ajtó köt össze.

A Salföldről említett, a konyhából vagy a hátsó szobából az istállóba nyíló *lesőablak* Mindszentkállán és Szentbékállán is gyakori volt. Szentbékállán Németh Gyula házában ma is megtalálható.

Sarvally középkori lakóházai közül minden másodikhoz pince is tartozott.²¹ A Káli-medence minőségi borvidékén nagy becsülete van a *pincés szőlő*nek, a bort a szőlőhegyi pincékben tartják, ennek ellenére a jól megépített nemesi, egyházi vagy uradalmi lakóházakhoz pince

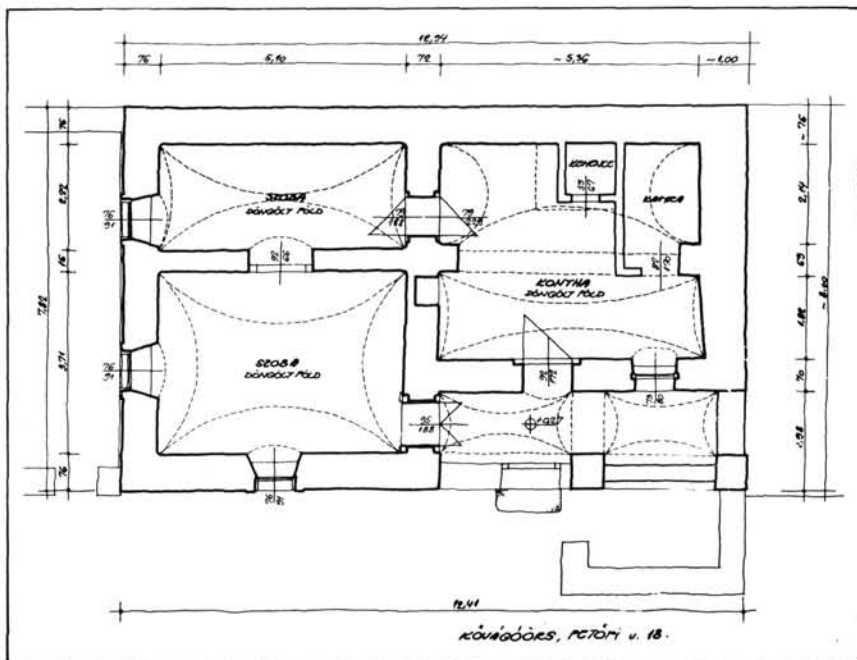
12. ábra. A Mindszentkalla, Petőfi u. 6. sz. ház. Lukács László felvétele, 1983.

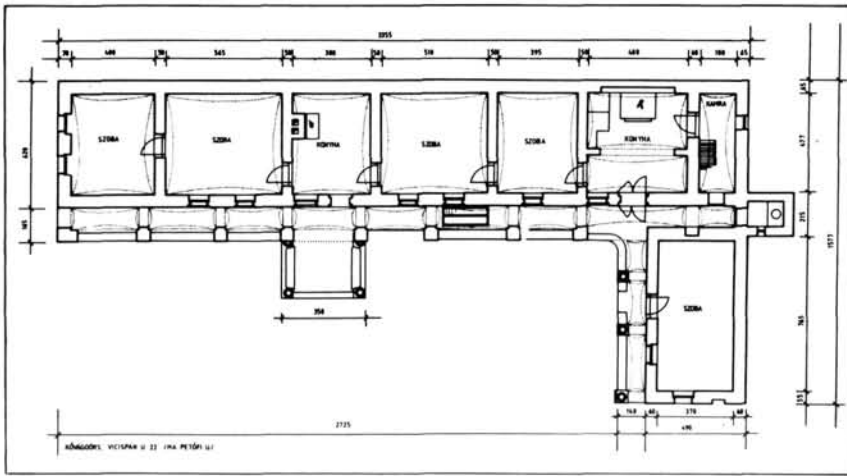
is tartozott. Balatonhenyéből a Domokos-major és a szentbékállai plébániaház pincéjét 1736-ból illetve 1745-ből említtem. Kővágóörsön a Csekő-ház, a Pálffy-ház és a Kaszás-ház első szobája alá építettek pincét. Balatonhenyében Vincze Sándor közös udvarban épült házának szobája alatt találunk dongaboltozatos pincét. Monoszlón Kun Lászlóné (Hegyi u. 4.) és Csekő Árpádné (Hegyi u. 25.) házában első szobája alá építettek a pincelejárata az udvarról nyílik. Szentbékállán a Neuperger-ház első szobái, valamint a hátsó szoba és a kamra alá építettek egy-egy dongabolto-

zatos pincét, amelyeket a tornác alatt szintén dongaboltozatos folyosó köt össze. A pince lejárata az Istvándi-házéhoz hasonlóan az udvarról nyílik. Kővágóörsön valamennyi említett nemesi kúria (Salamon-ház, Kernács-ház, Tobak-ház) dongaboltozatos pincével épült. Horváth József házában (Jókai u. 93.) az első szoba alá építettek, lejárata a folyosóról nyílik. Dongaboltozatos pincét építettek a kamra alá Mórocz Kálmánéknál (Kinizsi u. 22.).

A Káli-medencei lakóház alaprajzában a kétszoroság irányába való

13. ábra. A Kővágóörs, Petőfi u. 18. sz. szabadkéményes ház alaprajza, valamennyi helyisége boltozott födémű

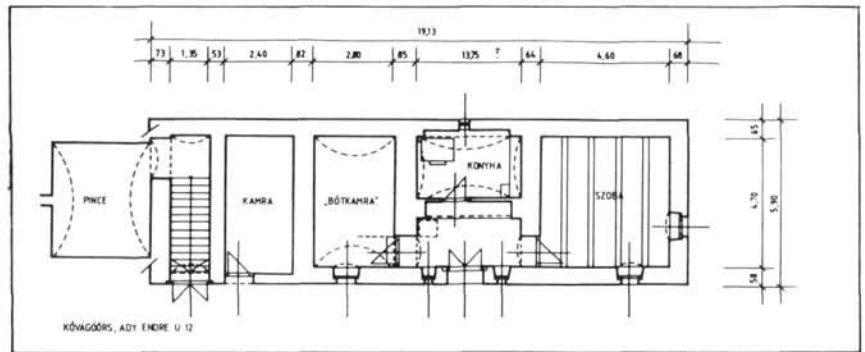

14. ábra. A lebontott Tobak-kúria alaprajza, Kővágóörs, Petőfi u. 22.

fejlődést a szoba vagy a szobák mögé épített, a szobából vagy a konyhából megközelíthető *benyíló* jelzik, amelyeket éléskamraként vagy szobaként használnak. A *benyíló*ról az *Új Magyar Tájszótár*ból csupán annyit tudunk meg, hogy az Fejér megyében éléskamra, a Kiskunságban előszoba volt.²² Alsóörsön az eredetileg háromhelyiségű későgotikus nemesi udvarházhoz még nem építettek *benyíló*t.²³ A Balaton-felvidék és a Bakony pontosan datálható XVIII. századi kisnemesi épületeiben, így a Szentgálról (1739), Nemesvámosról (1743), Arácsról (1749) ismert szabadkéményes, valamint a Szepezdről (1761), Mencshelyből (1766) és Nagyvázsonyból (1786) ránk maradt füstökonyhás lakóházakban sem találunk *benyíló*t.²⁴ Kapolcson is 1765-ben Domokos Ferenc és Sámuel osztálylevele szerint csupán két szobából, konyhából, alatta pincéből állt a kőfalú nemesi lakóház.²⁵ Sümegyen a Kisfaludy-kúria utcai homlokzata mögött viszont már két szoba található. Eötvös Károly leírása szerint e két első szobát az 1772-ben itt született Kisfaludy Sándor építtette a XVIII. századból származó család kúriához. Az egyik utcai szobát a költő háló-, a másikat írószobának használta.²⁶ Ugyancsak volt már *benyíló* a Keszthelyhez közeli Köveskúton 1818-ban elhunyt Septy Ádám nemesi házában, amelyről az árvák javainak összeírásában ezt olvashatjuk: „Egy curiális ház, egy kamarából az alatt lévő pincze, és szobából, egy *benyílló*bul, egy konyhából, egy tseléd szobából álló.”²⁷ Septy Ádámnak három házas zsellére volt. Az uradalmi lakóházak közül Zala megyében a nagyfaludi ispánház is elől két szobával épült. Főhomlokzatára így három ablak került. A na-

szert mind egytraktusosak voltak.²⁸ Nagyvázsonyban az 1825-ben épült Schumacher-ház hátsó szobája mögött a konyhából nyíló kamra található.²⁹ Szentgálán a nemesi házak egyik csoportjánál a konyhából hátul még egy kis helyiség nyílt, amit kamarának vagy szobának használtak. Füstökonyhás házakban ez a *benyíló sokkal ritkábban fordult elő*.³⁰ Vászolyban a 97. sz. füstökonyhás háznál az első szoba mögött húzódik a konyhából nyíló kamra, amelynek ablaka az utcai homlokzat két ablaka közül az egyik. Hasonló alaprajzi elrendezés Vászolyban több háznál is előfordult.³¹ Szentantalfán Fülöp Gábor házában a hátsó szoba mögött,

15. ábra. A Kővágóörs, Ady u. 12. sz. szabadkéményes ház alaprajza, a hátsó szoba boltozott födémű

gyobb, kétablakos szoba a lakószoba, a kisebb, egyablakos az ispán dolgozószobája volt. Utóbbi a ház közlekedő helyiségéből, a kis folyosóból nyílt, a lakószobát a dolgozószobán keresztül lehetett megközelíteni. Ugyanakkor a XVIII. század utolsó negyedében épített uradalmi cselédházak a keszthelyi Festetics- és körmendi Batthyány-uradalmak levéltáraiban őrzött tervek tanúsága

a füstökonyhából nyílt a kamra.³² Bazsiban a közös udvarokban épült házaknál is előfordult a *benyíló*. Az egyik kettes háznál a két lakrész elé egy-egy kamra, *benyíló* épült.³³ A XIX. században a bakonyi német községekben is tapasztalható a lakóház belső osztódással történő részben kétmenetűvé válása. Vöröstón már egy 1816-ban épült ház utcai homlokzata háromablakos, mögötte két

16. ábra. A Kővágóörs, Ady u. 12. sz. ház boltozott födémű hátsó szobája. Lukács László felvétele, 1983.

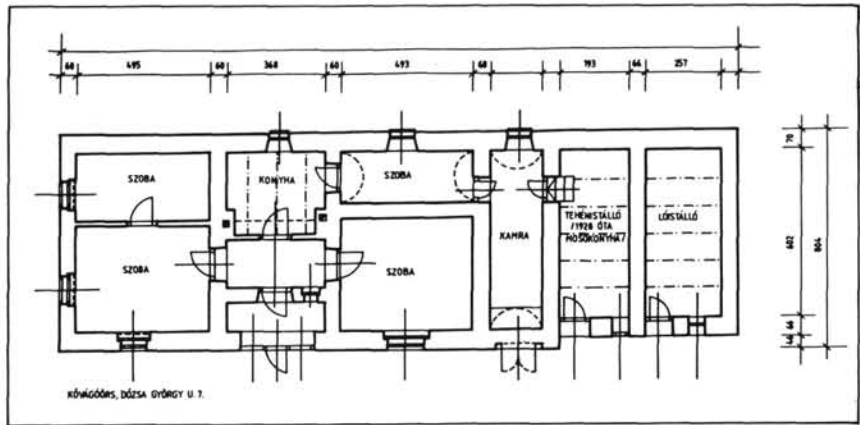

szobával, de 1842-ből, 1850-ből is ismerünk ilyen házakat. Gyakran a hátsó szoba mögött is kamra húzódott. Pulán és Márkón ezek többnyire kamrák voltak, a konyhából nyíltak, Vöröstön e keskeny hátsó helyiségek egy részét lakókamrának használták, bejáratuk a szobából nyílt.^{3,4}

17. ábra. A hátsó szoba és az istálló közötti lesőablak Németh Gyula házában Szentbékállán. Lukács László felvétele, 1981.

Körmenden 1649-ben még a füstökonyhas-kályhas házakban sem volt benyíló.^{3,5} A vasi Hegyhátról szobaként említette a benyílot 1900-ban Nagy József: „Két szoba a régebben épült háznál alig fordul elő, az újabbaknál is ritkán. Ha van, akkor a konyha és kamra között szokott lenni, kivéve, a könyök alakban épített háznál, ahol a nagy lakószobából az ajtó kis oldalszobába nyílik (ezért is nevezik 'benyílló'-nak).”^{3,6} Az Őrségben a XIX. század második felétől egyre több házban az éléskamra a konyhából nyílt.^{3,7} Óriszentpéter Alszegéről egy 1867-ben épült szabadkéményes konyhájú házat ismerünk, ahol a hátsó szoba mögött húzódó kamra a konyhából nyílt.^{3,8} Tóth János a Felső-Őrségből, Óriszigetről és Alsóorról említett olyan széles házakat, amelyeknél lehetőség volt egy kisebb utcai szoba vagy kamra kialakítására is, amely a konyhából vagy a szobából nyílt.^{3,9} Vendvidékről Kossits József 1928-as leírásából megtudjuk, hogy a síkvidékieknél ekkor már előfordult, a hegyvidékieknél még hiányzott a benyíló: „A' rómaiak egy darab időtől fogva kályhas szobához benyílot is szoktak

18. ábra. A Kővágóörs, Dózsa u. 7. sz. szabadkéményes ház alaprajza

építeni. A' hegybeliek három derékből álló házakat építenek többnyire, u.m. pítvar, szoba és kamrából állókat.”^{4,0} Göcsejben századunk elején az újabb, szilárdfalú házak egy részénél a hátsó szoba mögött a konyhából nyíló kamra húzódott.^{4,1} Barabásszegén ugyanekkor az új, jómódú téglaházaknál: „az első szobának is van még egy oldalszobája, benyíló néven, s a hátulsó szobának is.”^{4,2} Egy andráshidai ház hátsó szobája mögött helyezkedett el a konyhából nyíló kamra.^{4,3}

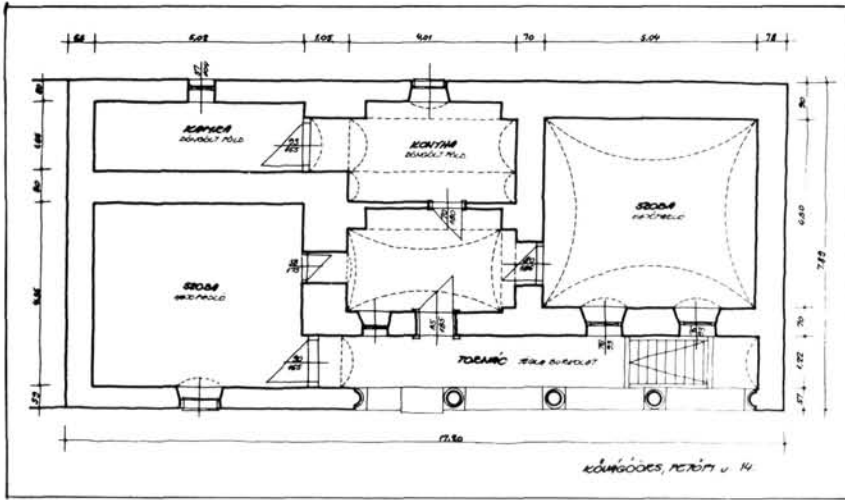
Dél-Dunántúlon a XVIII–XIX. században a kétsoroság irányába való fejlődés elsősorban a nemesi, egyházi és uradalmi épületeken tapasztalható.^{4,4} A somogyi Nemesviden 1763-ban Szita Lőrinc árvái egy füstökonyhas, szoba-kamrás házat örököltek, amelyhez egy kis benyíló is tartozott.^{4,5} Belezán 1779-ben a báró Sigray Károly fundusán szobából, egy benyílból, egy kony-

álló sövényfalú urasági lakóházban két benyíló is volt.^{4,6} Szentbenedeken a plébániaház 1816-ban négy hából és egy kamrából állt.^{4,7} A csurgói uradalom cselédházát a szobákkal párhuzamos kamrasorral tervezték 1770-ben.^{4,8}

A Káli-medencei lakóház alaprajzában a kétsoroság irányába való fejlődést a nemesi házakon a XVIII–XIX. század fordulójától kezdődően a szoba vagy a szobák mögé épített benyílok jelzik, amelyeket éléskamraként vagy szobaként használtak. Ugyanezen időszaktól kezdődően a nemesi, egyházi és uradalmi épületeken Dunántúl szerte tapasztalható a benyílok építésével a kétsoroság válás megindulása. Parasztházak belső osztódással történő részben kétmennitűvé válása azonban csak a XIX. század második felétől, de inkább csak a századfordulótól tapasztalható, de ez a fejlődés nem általános.

19. ábra. A hátsó szoba melletti, boltosított födémű benyíló, Kővágóörs, Dózsa u. 7. Lukács László felvétele, 1982.

20. ábra. A Kővágóörs, Petőfi u. 14. sz. szabadkéményes ház alaprajza a hátsó szoba melletti benyílóval

A Káli-medencében, Kékkúton előforduló *előkamrás ház* is megérdemli a dunántúli kitekintést. Néprajzi irodalmunkban a ház utcai homlokzatán helyet foglaló, de annak csak fél szélességét kitevő *előkamrára* elsőként Vajkai Aurél hívta fel a figyelmet.⁴⁹ Vajkai Aurél a Pápa környéki füstöskonyhás házakból, Csögléről, Peretakácsiból, Lovászpontonáról mutatta be az *előkamrákat*. Halvány emlékekkel Bakonytamásban is találkozott. A lovászpatonai *előkamrás ház* valószínűleg 1683-ban, a peretakácsi 1779-ben épült. E Veszprém megyei *előkamrás házak* alaprajzukat tekintve a kékkúti ház párhuzamainak tekinthetők. *Előkamrájuk* ugyanúgy ablak nélküli, mint a kékkútié. Tetőformájuk azonban kontyos, míg a kékkútié nyereg-tető. Vajkai Aurél még Zalaszentandráson és a somogyi Tapsonyban derítette fel az *előkamrás házakat*. Szokatlan elhelyezésükre nem talált magyarázatot. Keletkezésükkel, funkciójukkal kapcsolatban Balassa M. Iván azt vetette fel, hogy talán a házhoz beszállásolt katonák számára épültek.⁵⁰ Barabás Jenő szerint elhelyezésükben talán biztonsági megfontolások játszhattak közre, mert az *előkamrát* a szobából, de az utcáról is jobban szemmel tudták tartani, mint a konyha utáni *kamrát*.⁵¹ Biztonsági okokkal magyarázható az *előkamrák* gyakori ablak-nélkülisége is.

Vas megyében a múlt század végén Herman Ottó Sorkikápolnán és Dömötörben dokumentálta az *előkamrás házakat*. Közülük a sorkikápolnai 1819-ben épült. Szokatlan, hogy mindkettőnek ablaka is van,

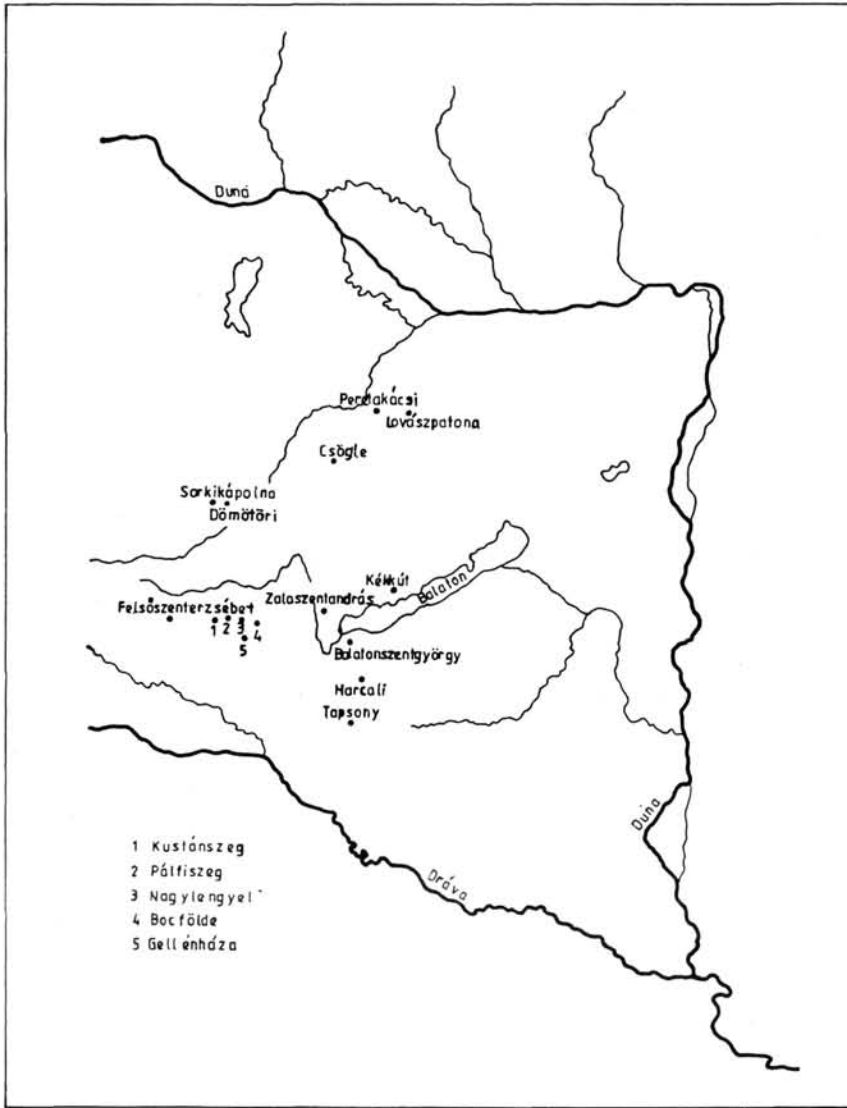
így az utcai ház *előkamrája* a szobából nyílik.⁵² Egy őriszentpéteri hagyatéki leltárban olvashatjuk 1783-ból: „Az utca felül való kis Kamara, szoba, Konyha és a mellett lévő kamara az özvegynek, Horváth Judit Asszonynak lakó helyül hagyatott.”⁵³ Ez is valószínűleg *előkamra*, esetleg a széles csonkakontyos ház bejárata melletti, utcai kis kamra lehetett. Szomorócon az 1930-as években Tóth János még egy olyan széles csonkakontyos házat látott, amelynek szobája, kapualja és *kiskamrája* az utcára nézett. Egy ilyen alaprajzi elrendezésű házat Órihodosról ismerünk.⁵⁴ Az *előkamrára* emlékezett Szalafőn a Pityerszer 3. sz. kerített ház kiskástujának elhelyezkedése, amely ferdén a ház elé került, így a szobából és az udvarról is szemmel tarthatták.⁵⁵ Egy őriszentpéteri, 1785-ből származó osztályos egyezséből kiderül, hogy egy kerített háznál a kástu előtt még

egy „kis kamara” is állt.⁵⁶ A felsőszőlőki szlovén füstősházban hátul egy *kiskamra* és egy *nagykamra* található. A *kiskamra* a századforduló körül még hálómelyű is szolgált, utóbb már csak *éléskamrának* használták. Elsősorban gabonát, vetőmagot, valamint különféle mezőgazdasági eszközöket, kéziszerszámokat tartottak a *nagykamrában*.⁵⁷ Mindez azt jelzi, hogy Nyugat-, Délnyugat-Dunántúlon több, különböző szerepkörű, ennek megfelelően más elhelyezkedésű és méretű *kamrával* kell számolnunk.

Gönczi Ferenc szerint a göcseji kerített házban: „Legfigyelemreméltóbb a *kiskamra*, mely a hajlékba menet a szobával szemben esik, s attól csak a pitar választja el. Ez különálló, kis négyszögű épület. A többi lakásrésznél a teteje is alacsonyabb. Alapterülete mintegy félszoba nagyságú. Ajtaja a pitarból nyílik, csaknem átellenben a szobaajtóval. Az utcára és a folyosóra egy-egy kis ablaka van. Ez tulajdonképpen *éléskamra*. Itt tartják a zsírt, tejet, pálinkát. Tele van rakva ládákkal, „szökrinyekkel”, zsíros vendölyökkel s fazekakkal. A gazdaasszony felügyelete alatt áll.”⁵⁸ Ugyanilyen elhelyezésű és szerepű *kiskamra* a széles csonkakontyos házak bejárati pítvara mellé Göcsejben is épült.⁵⁹ Soros alaprajzú ház első szobája mellé épített *kiskamrát* Iklódbördöckérol és Rédicről ismerünk.⁶⁰ A rédicsi *kiskamra* a szoba mögé épült, az ut-

21. ábra. Dongaboltozatos födémű hátsó szoba, Balatonhenye, Kossuth u. 90. Lukács László felvétele, 1983.

22. ábra. Az előkamrás ház elterjedése Dunántúlon

cai oromtornából nyílik. E *kiskamrák*on kívül valódi előkamrás házak is találhatóak Göcsejben, amelyek a kékkúti ház párhuzamának tekinthetők. Bocföldén a Béke u. 102., valamint Gellénházán a Kossuth u. 124. sz. ház utcai homlokfala elé fél szélességben épült előkamra a ház egyetlen éléskamrája.⁶¹ Kustánszegen a Kossuth u. 49., Pálfiszegen a Fő u. 34. és Nagylengyelen a 10. sz. házban a háznak az utcai előkamrán kívül hátul, a konyha után következő nagykamrája is van. Kustánszegen az előkamrát *pálinskamrának* használták.⁶² Bíró Friderika *Göcsej* című könyvében egy kustánszegi előkamrás ház 1940-ben készült fényképét láthatjuk.⁶³

Somogyból Tapsonyon kívül még Balatonszentgyörgyről és Marcaliból ismerjük az előkamrás házat. Bala-

tonszentgyörgyön a szabadtéri néprajzi múzeumnak berendezett Csillagvár u. 68. sz. előkamrás ház 1836-ban épült.⁶⁴ Marcaliban az előkamrát lakóhelyiségként használták.⁶⁵

Nyugat-, Délnyugat-Dunántúlon számos, különböző funkciójú, más-más elhelyezkedésű és méretű kamrával találkozunk. Ezek sorában helyezhető el az *előkamra* is, amelynek Káli-medencei előfordulása az egyes archaikus építészeti elemeket tovább őrző Délnyugat-Dunántúl és a Káli-medence között korábban fennállott kapcsolatokról tanúskodik.

JEGYZETEK

- HOLL Imre: Sarvaly középkori lakóházai. *Archaeológiai Értesítő* CVI. (1979) 33–50, HOLL Imre–PARÁDI Nándor: Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Budapest, 1982. 115–128.
- HUDI József: Kisnemesi birtokforgalom a Káli-medence falvaiban (1800–1850). *Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban*. Szerkesztette:

LACKOVITS Emőke. Veszprém, 1988. 32.

- Zala Megyei Levéltár IV. 1/r. Fasc. 2. No. 45. Domokos Sámuel örökösének osztálylevele.
- Zala Megyei Levéltár IV. 1/r. Fasc. 2. No. 45. Domokos Sámuel örökösének osztálylevele.
- HORVÁTH József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Szentbékklárláról és leányegyházairól. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* XVI. Veszprém, 1983. 273.
- Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. november 29/46/1. Néhai nemes Gyórfy Imre árvái ingó és ingatlan javainak összeírása.
- Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. november 29/46/3. Néhai N. Sebestény Sámuel árvája javainak összeírása.
- Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. november 29/46/5. Néhai N. Gyórfi György árvája ingó és ingatlan javainak összeírása.
- Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. november 29/46/6. Néhai Kovács Sámuel árvája ingó és ingatlan javainak összeírása.
- Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. november 29/42. Néhai Tóth Ádám árvája javainak összeírása.
- Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. november 29/46/9. Néhai N. Szalai György maradáka javainak összeírása.
- A Gyórfy-család irattára, Köveskál. Köveskál mezőváros előjáróinak becsülete Somodi Sámuel és Sándor atyai örökségéről, 1851.
- A kővágóörsi Evangélikus Egyházközség irattára. A kővágóörsi kőművesek és a közbirtokosság szerződése az alsó mészárszék átépítéséről, 1828.
- Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattára, Lelt. sz.: III. 7902/34. Közölve: KNÉZY Judit: A balatonrendesi árendásház és gazdasági épületei 1827-ben. *Hírek a Mezőgazdasági Múzeumból* V. Budapest, 1984. 4. 1–4.
- JANKÓ János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest, 1902. V.
- JANKÓ i.m. 189.
- JANKÓ i.m. 205–206.
- ÉDES Jenő: A balatonfelvidéki népnyelv. *Nyelvészeti Füzetek* LX. Budapest, 1907. 35.
- BALASSA M. Iván: Az ágasfás-szelemes tetőszerkezet a magyar népi építkezésben. *Ethnographia* LXXXVIII. (1977) 346.
- JANKÓ i.m. 204.
- PARÁDI Nándor: Sarvaly középkori pincéi és kemencéi. *Archaeológiai Értesítő* CVI. (1979) 52.
- B. LŐRINCZY Éva (szerk.): Új Magyar Tájszótár. Budapest, 1979. I. 435.
- ENTZ Géza: Gótikus udvarház Alsóörsön. *Művészettörténeti Értesítő* V. (1956) 125–127, ENTZ Géza–GERŐ László: A Balaton környéki emlékei. Budapest 1958. 52, VAJKAI Aurél: Balatonfelvidéki és Bakony vidéki falusi épületek a XVIII.

- századból. Ethnographia LXVIII. (1957) 89–91.
24. VAJKAI i.m. 96–105.
25. A 3. jegyzetben említett osztálylevél.
26. EÖTVÖS Károly: Balatoni utazás. Budapest, 1982. II. 358.
27. Zala Megyei Levéltár, IV. 2. 18. d. 1824. november 29/24. Néhai Nztés vitézljő Septy Ádám úr árvaíra maradt javadalmak összeírása.
28. VAJKAI i.m. 91–93.
29. VAJKAI Aurél: Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében: Nagyvázsony. Veszprém, 1970. 33–34.
30. VAJKAI Aurél: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest, 1959. 192, 197.
31. VAJKAI Aurél: Füstöskonyhás házak a Balaton környékén. Ethnographia LXXXIV. (1973) 92, 95.
32. KISS László: Szentantalfa és környékének földrajza. Budapest–Pápa, 1940. 28.
33. A 31. sz. jegyzetben i.m. 88.
34. CSUKÁS Györgyi: Pula, Márkó és Vöröstó német falvak építkezése. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei XVIII. Veszprém, 1987. 651, 653.
35. SZENTMIHÁLYI Imre: Körmen d települése és népi építkezése a XVII. század derekán. Körmen d, 1980. I. 50–55.
36. NAGY József: A Hegyhát-vidék építkezése. Néprajzi Értesítő I. (1900) 83.
37. BIRÓ Friderika: Az Őrség ház- és lakáskultúrája a 18. század végétől napjainkig. Szombathely, 1975, 126.
38. KARDOS László: Az Őrség népi táplálkozása. Budapest, 1943. 196.
39. TÓTH János: Az Őrség népi építkezete. Budapest, 1975. 35.
40. KOSSITS József–CSAPLOVITS János: A Magyar országai Vendus Tótkról. Tudományos Gyűjtemény XII. (1828) 5. 3–50.
41. GÖNCZI Ferenc: Gőcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összefontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 469.
42. MALONYAI Dezső: A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna). A magyar nép művészete IV. Budapest, 1912. 321.
43. TÓTH János: Gőcsej népi építészete. Budapest, 1965. 45. ábra
44. ZENTAI Tünde: A parasztház fejlődésének dél-dunántúli története. Kandidátusi értekezés. Kézirat, 247.
45. KNEZY Judit: Faépítkezésre vonatkozó XVIII. századi adatok Somogyból. Ethnographia LXXXIII. (1972) 521.
46. Uo. 520–521.
47. ZENTAI i.m. 233.
48. Uo. 249.
49. VAJKAI Aurél: Veszprém megye népi építkezése. Néprajzi Értesítő XXXII. (1940) 2–6, Uő.: Kiskamrás házak a Dunántúlon és a Székelyföldön. Nép és Nyelv I. (1941) 222–224, Uő.: A 32. sz. jegyzetben i.m. 90.
50. BALASSA M. Iván: A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata. Békéscsaba, 1985. 137. – V.ő.: MAKKOS Lajos: A jánosházi tornác és a katonaszoba. Vasi Szemle II. (1935) 376–380.
- A Jánosházról említett *katonaszoba* nem előkamra, hanem az első szoba mellett a tornácból nyíló keskeny szoba. A lakóház e *katonaszoba* építésével részben kétmenetűvé vált. LACKOVITS Emőke kandidátusi értekezésem munkahelyi vitáján a Fertő vidékéről, Süttőből említette az előkamrákat, amelyek beszállásolt katonák számára épültek.
51. BARABÁS Jenő–GILYÉN Nándor: Magyar népi építészet. Budapest, 1987. 29.
52. BALASSA i.m. 136–137.
53. BIRÓ i.m. 40.
54. A 39. sz. jegyzetben i.m. 38.
55. BIRO i.m. 40.
56. Uo. 39.
57. BÁRDOSI János: A felsőszőlőnői szlovén füstósház. Savaria XI–XII. Szombathely, 1983. 235.
58. GÖNCZI i.m. 444–445, V.ő.: A 43. sz. jegyzetben i.m. 90. ábra
59. A 43. sz. jegyzetben i.m. 37, 42, valamint a 95–96, 99. ábra.
60. Uo. 49. és az 53. ábra – a tornác ilyen elhelyezkedését Kapuvárról is ismerjük: PODMANICZKY Zsuzsánna: Kapuvár néprajza. Pécs, 1943. 16.
61. A 44. sz. jegyzetben i.m. 31., valamint az 51. ábra.
62. Uo. 31., valamint az 50. és az 52. ábra.
63. BIRÓ Friderika: Gőcsej. Budapest, 1988. 80.
64. KURUCZ Albert–BALASSA M. Iván–KECSKÉS Péter (szerk.): Szabadtéri néprajzi múzeumok. Budapest, 1987. 160–161.
65. ZENTAI i.m. 243.

LÁSZLÓ LUKÁCS

DIE ÄNDERUNG DES GRUNDRISSES DER WOHNHÄUSER IM KÁLI-BECKEN

In der Gegend sind seit dem 15.–16. Jahrhundert Wohnhäuser zweier Typen des Rauchzugs und des Grundrisses in Gebrauch. Diese lassen sich nicht an das einzelne Volkstum (ungarisch, deutsch) sondern an gesellschaftliche Schichten binden.

Das Gelände ist eine Weingegend, der Wein wurde und wird jedoch in den Weinkellern gelagert, obwohl zu den gut ausgebauten Wohnhäusern des Adels, der Kirche oder der Herrschaften auch Keller gehörten.

Die Entwicklung in Richtung auf die Zweireihigkeit in den Grundrissen der Wohnhäuser des Káli-Beckens zeigen die ab der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert in den Adelshäusern hinter das oder

die Zimmer eingebauten *Kabinette*. Eben von diesem Zeitraum an beginnend kann man in ganz Transdanubien mit dem Einbau von Kabinetten in den Gebäuden des Adels, der Kirche und der Herrschaften den Beginn des Wandels zur Zweireihigkeit feststellen. Im 19. Jahrhundert kann man in den deutschen Gemeinden des Bakony-Gebirges ebenfalls die bei der inneren Aufteilung der Häuser vor sich gehende Änderung zu ihrer teilweisen Zweireihigkeit feststellen. Die Veränderung der Aufteilung zur teilweisen Zweireihigkeit von Bauernhäusern erfolgte jedoch nur ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, eher nur ab der Jahrhundertwende feststellbar, aber diese Entwicklung ist nicht allgemein.

Unvergleichbar ist in dieser Gegend das rauchige Haus mit Vorkammer in Kékkút. Seine Parallelen sind jedoch in ganz Transdanubien anzutreffen, sie waren sogar in den vierziger Jahren dieses Jahrhunderts in mehreren Dörfern des Bakony-Gebirges noch anzutreffen. In West- und Südwesttransdanubien treffen wir sie mit zahlreichen, jeweils anders angeordneten und bemessenen Kammern unterschiedlicher Funktion. Sie können die *Vorkammern* auch in diese Reihe anordnen, womit die, die einzelnen archaischen Bauelemente weiter erhaltenden Fälle des Káli-Beckens die früher vorhandenen Bindungen zwischen Südtransdanubien und dem Káli-Becken bestätigen.

S. LACKOVITS EMŐKE

VESZPRÉM MEGYE TEXTILMŰVÉSZETE. II. A HALOTTAS LEPEDŐK

I. A halottas lepedők tárgy- együttese

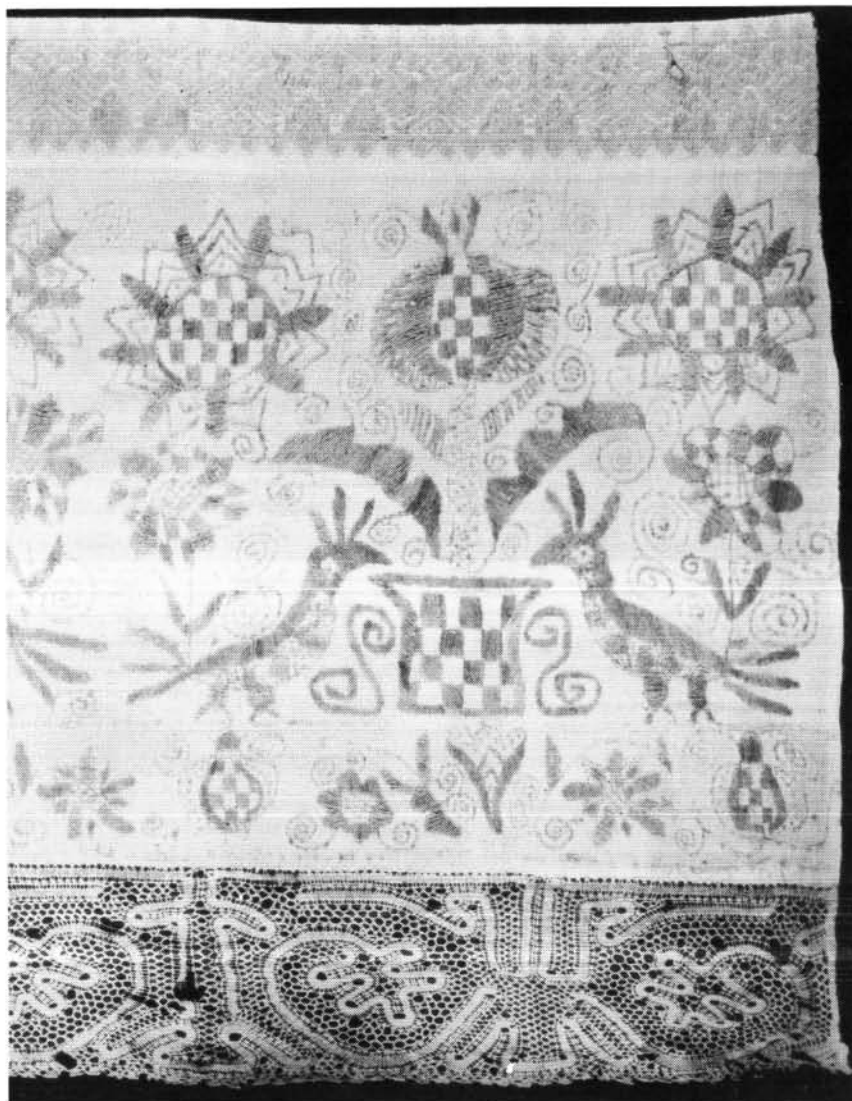
A múzeumok gyűjteményeiben a díszített textíliák között egy sajátos, általában magyar nyelvterület-szerte hasonló díszítményű és többnyire azonos funkciójú tárgyegyüttes található. Funkciójuk alapján kapták nevüket: *halottas lepedők*. Némelyik ugyan már csak töredékeiben, mások új felhasználásban láthatók, azonban ékítményeik a teljességben meglévő halottas lepedőkével megegyezők, ezért biztonsággal sorolhatjuk e töredékeket is ebbe a tárgycsoportba. Utóbbiak az eredeti funkciójukat a történelmi-társadalmi változások következtében elveszített tárgyak új felhasználási-hasznosítási lehetőségét is jelentik.

Helyszíni néprajzi adatgyűjtésünk alapján megállapítható, hogy e tárgyegyüttes egyike a leghosszabb élet-tartamúaknak. Mint kultikus tárgyak, némely közösségben nemzedékek sorát kiszolgálták, s akár eredeti formájukban, akár átalakítva, épen, vagy viszonylag épen kerültek a múzeumok gyűjteményeibe.

Némely átalakított textília nem maradt meg eredeti használói között. Feltételezzük, hogy átalakítására már új környezetében került sor, ezért vált szükségessé az új funkció-
nak megfelelő új forma létrehozása is.¹

E tárgycsoport hosszú élettartamát egyrészt az ünnepi, kultikus-reprezentációs tárgyakhoz való tartozás magyarázza, másrészt pedig a kultikus tárgyakon belül a halottkultusszal való kapcsolatuk. Ismeretes, hogy a halotti, temetési szokások őrizték meg legtovább, legnagyobb számban az archaizmusokat.

A halottas lepedők megléte és használata a Bakony és Balatonfelvidék falvaiban, Dunántúl-szerte, de az egész magyar nyelvterületen általánosan mondható. Nemcsak nálunk, hanem az itt élő németeknél, szlovákoknál, délszlávoknál egyaránt megtalálható, sőt azt mondhatjuk, hogy Európa-szerte ismeretes. E tárgycsoport esetében a Magyarság

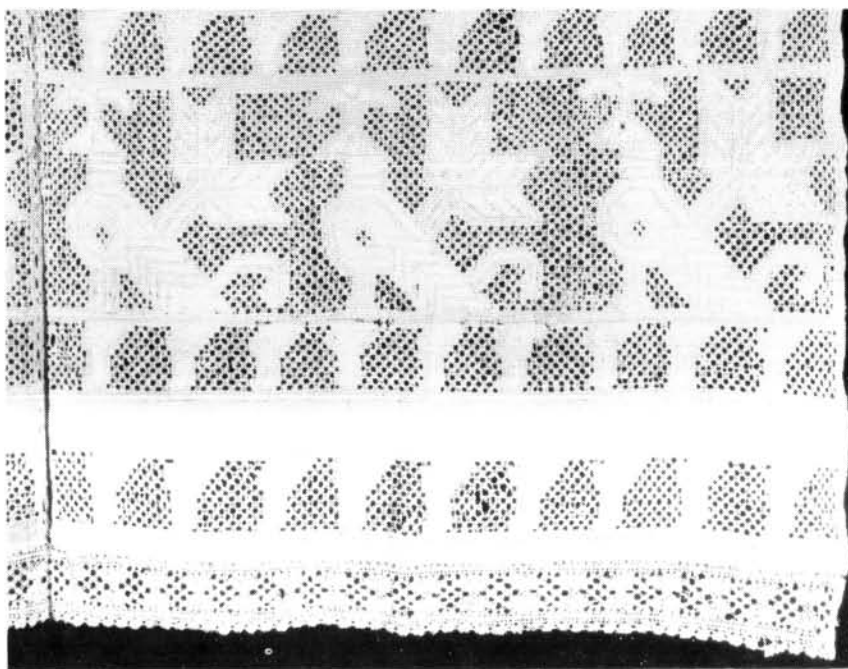
1. ábra. Üríhímezéses lepedő a 18. század végéről. (Sz.F. 147)

Néprajza joggal állapítja meg, hogy a székelyföldi halottas lepedők és a dunántúliak vagy felföldiek között alig van különbség, sőt a tőlünk északra és nyugatra élő más népek birtokában is léteztek hasonló rendeltetésű textíliák. Ezeket a szerzők középkori szálladéknak tartják.²

A halottas lepedő mint *halotti lepel* a föld minden népének kultúrhistoriájában megtalálható. Nemcsak

a közelmúlt, hanem a távoli múlt is gazdag példákat szolgáltat erre. A kereszténység számára az egyik legrégebb és legbecsesebb halotti lepel Jézus Krisztusé volt. A Bibliából több példát is említhetünk a halotti lepel meglétére és alkalmazására.

A halottas lepedők azonosságuk mellett korszakonként, társadalmi, etnikai csoportonként, földrajzi egységenként, vallási közösségenként többé-kevésbé különböznek is egymástól használatukban, típusaikban és díszítményeikben is.

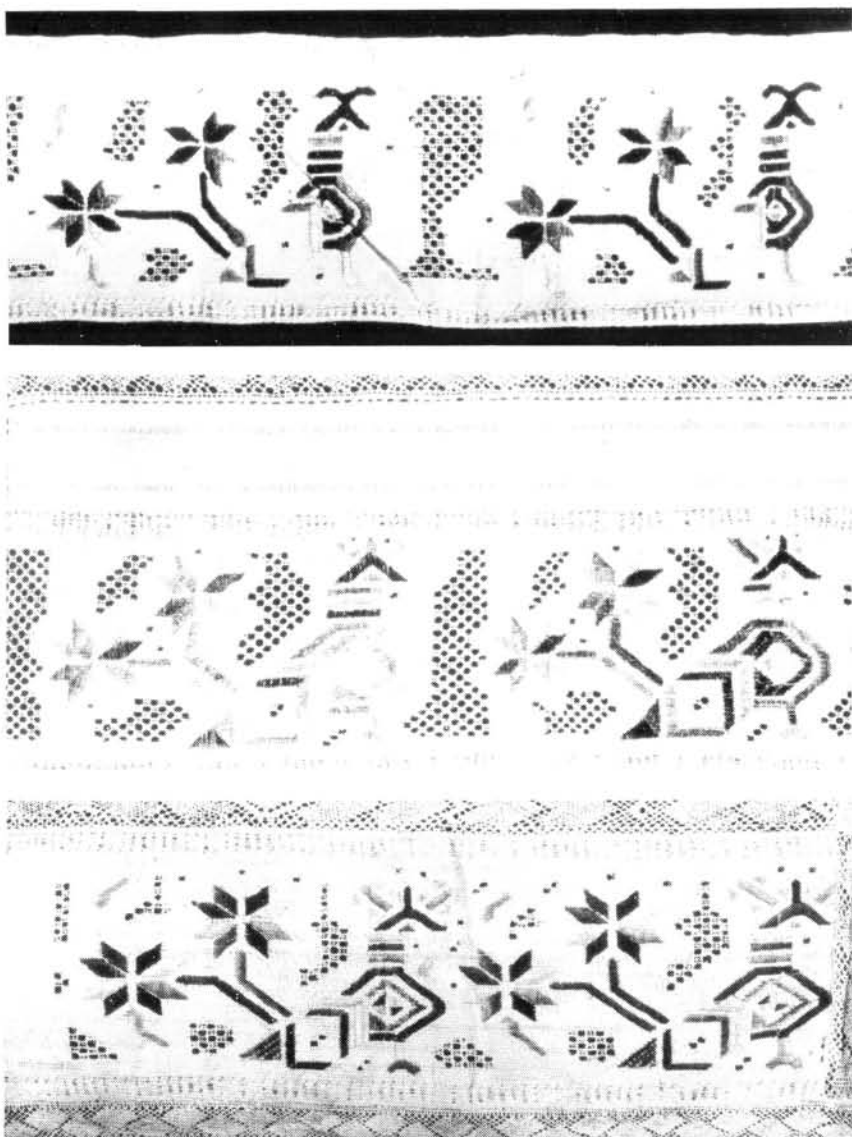
2. ábra. Sormadarak halottas lepedőn.

világossá vált, hogy a Bakony és Balatonfelvidék minden falujában ismerik a halottas lepedőt, használatára és díszítményeire vonatkozóan pedig több községben gazdag adatokat is szolgáltatnak. A Pápa melletti Nyárad falu református lakosságának a közelmúltig használatos halottas lepedőiből 14 darabot Pápán őriz a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, közel azonos létszámút pedig Kiss Ilona ny. tanárnő Révfülöpön. Elmondható, hogy a halottas lepedők használata Veszprém megye földrajzi tájain általános volt az 1950-es évek végéig, mindaddig, amíg a háznál való ravatalozást végleg meg nem szüntették.

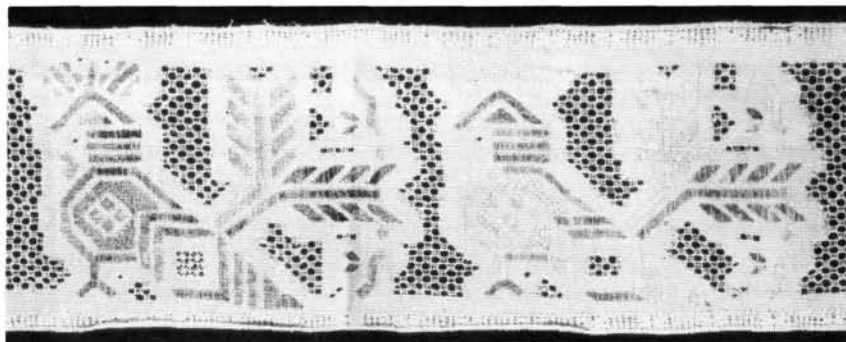
A három időperiódusba tartozó halottas lepedők első csoportja részben úríhímzéses, laposöltéses, részben pedig vagdalásos-laposöltéses technikával készült díszítményű. Utóbbiakhoz szorosan kapcsolód-

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében 105 halottas lepedő, (köztük néhány töredéssel) található. A teljes lepedők mellett lepedővegek is szép számmal vannak. A kutatások, a korabeli leltárkönyvi bejegyzések és stílusjegyek alapján végzett összehasonlító vizsgálatok nyomán három származási időperiódusba sorolható a gyűjteményi anyag: 1. a 18. század II. fele, 2. a 19. század, 3. a 20. század első fele. Természetesen ez időszakazon belül kisebb-nagyobb eltérések kimutathatók.

Területileg a következő falvakból származnak a Múzeumban őrzött textíliák: Bakonyszombathely, Pápa, Devecser, Olaszfa, Egeralja, Felsőörs, Csajág, Bakonytamási, Papkeszi, Mencshely, Bakonyszentiván, Veszprémvarsány, Adorjánháza, Nemesvámos, Úgod, Hidegkút, Bakonyszentlászló, Balatonhenye, Noszlop, Ócs, Dudar, Farkasgyepű, Alsóörs, Szentkirályszabadja, Kerta. A legtöbb Bakonyszombathelyről, Bakonytamásiból, Pápáról, valamint Nemesvámosról és Nyárádról került a gyűjteménybe. A származási helyek vallási összetételét megvizsgálva azt is hozzátehetjük, hogy többségben protestáns közösségekből kerültek ki a Múzeum halottaslepedői. Azonban a helyszíni adatgyűjtések során

3. ábra. A halottaslepedő madarainak faroktípusai

4. ábra. A halottaslepedő madarainak faroktípusai

nak a 19. századból származó, hasonló vagy azonos ékítményű, legfeljebb színösszeállításukban különböző halottas lepedők.

Egyik legrégebbi úrihímzéses lepedő az ismeretlen lelőhelyről származó, SzF 147 leltári számot viselő. 164x64 cm nagyságú lenvászon, amelynek egyik széle kazettás elrendezésben díszített. Egy-egy kazetta közepén olaskorsó helyezkedik el, amelyből két kifelé hajló sarlós levél közül gránátalma emelkedik ki, míg mellette mindkét oldalon egy-egy rozetta és napraforgó tányérja látható. A korszó magasságában egy-egy egymás felé hajló páva áll. Az alsó harmad falójában széllezáró sor, két rozetta között egy apró gránátalma ismétlődik végig rajta. A díszítmény felső szélén piros pamuttal csikolt szöttes csík húzódik, alját pedig 10 cm-nyi széles vertcsipke szegélyezi. Piros pamuttal, laposöltéssel, a korszót és a növényi ékítményeket táblás kitöltéssel varrták. (1. kép) A lepedő a 18. század közepéről való. Úrihímzés ezen kívül néhány töredék található még a gyűjteményben, növényi ornamentikával, főként gránátalmával díszítve, többnyire ismeretlen lelőhelyről, egy piros kivételével a többi fehér pamutfonallal, laposöltéssel varrva (SzF 39, SzF 16, SzF 31, SzF 114, SzF 96).

A legnagyobb létszámú csoportot a vagdalásos lepedők és lepedővégek, a hagyatéki leltárakban „tótos hímzés” névvel illetett díszítményű halottas lepedők képezik, töredékekkel együtt összesen 70 db. Részben a 18. század végéről valók – általában ide sorolható szakirodalmi példák alapján a fehérrel hímzett lepedők többsége, – részben pedig a 19. század első felében és közepe táján készültek. Ezek nemcsak fehérrel, hanem többszínű selyemmel is hímzettek. A színeknek valamikor életkorjelző szerepe volt. Mára azonban a nyáradi és

somlószőlői adatszolgáltatók kivételével a színekre vonatkozóan másutt csak gyér adatokat tudnak mondani. Nyárád volt egyike Veszprém megye azon községeinek, ahol legtovább használták a halottas lepedőket. Közel azonos ideig alkalmazták Somlószőlős evangélikus lakói is, valamint a szentgáli római katolikusok és reformátusok. Ezért e helyekről különösen gazdag adatok gyűjthetők még a lepedők használatára, az alkalmazott színek és motívumok jelentésére is.

A fehérrel és a színessel hímzett lepedők mintakincse megegyezik. Valamennyin megjelenő fő motívum a *madár* és az *életfa*. Ezekhez széllezáró díszített csikokat is kapcsolnak. A madarak sorban állnak, egymást követik. Egy-egy esetben fordul csak elő az egymással szembe forduló madárpár, ilyenkor viszont a széllezáró mintacsík áll egymást követő madarakból. (2. kép)

Jellegzetes a madarak faroktípusa. Ennek alapján három csoportot különíthetünk el: 1. Kétfelé ágazó, csillagban végződő madárfarok (felfelé nyúló és lefelé forduló), 2. Kétfelé hajló, leveles ágban (levélben) végző-

dő madárfarok, 3. két, szétágazó tulipán alkotta madárfarok. (3., 4., 5. képek) Előfordul a széles, egyszerű, mondhatni farok nélküli madár is. (6. kép) Díszítménye alapján ezeket a lepedőket *madaras*, *kakasos* (leggyakoribb!), esetenként *pávás* (ritkább!) lepedőknek is nevezik. Ezek a halottas lepedők klasszikus típusai. A madarakat vagdalásos díszű mező, vagy minden valószínűség szerint az életfát jelentő, magasra növe, 8 szirmú, csillag alakú virág, esetleg hasonlóan felmagasodó tulipán választja el egymástól.

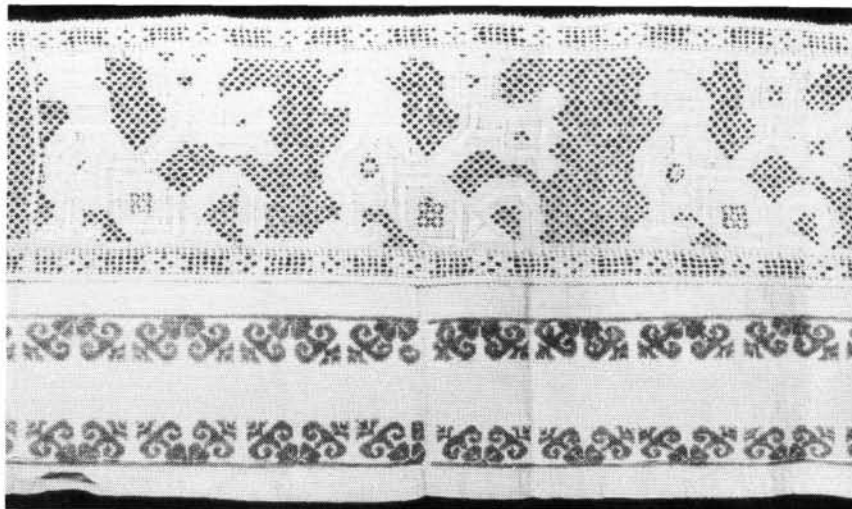
Az átlagostól eltérő madarábrázolások is megfigyelhetők. SzF 113 a leltári száma annak a lepedővégnek, amelyen fehérrel kivarrott, egymás mellett sorakozó fákat – életfákat – ábrázoltak. Ezeket fonott nyolcasokból formált lánccal választja el egymástól, középen egy-egy repülő madárral. A díszített felület két részre tagolódik: közepén vízfolyás-minta húzódik, s a madaras-fás motívum ennek túloldalán, mintegy tükröképként megismétlődik. (7. kép)

Kétfelé ágazó fa közepéből kinövő csillag alakú virág ismétlődik az 53.11.53 leltári számú halottas lepedőn. A fa lehajló ágain egymásnak háttal egy-egy levélfarkú madár pihen, amely a következő kazetta madarával szembenéz. Ezt sárga selyemmel varrták. (8. kép)

Majdnem megegyezik az előzővel az SzF 20 leltári számú lepedő, amelyen az életfa egy többszínű, kétfelé ágazó csillag alakú virág, egy-egy lefelé hajló ágon egymásnak háttal forduló levélfarkú madárral, amely szembenéz a következő kazetta elforduló madarával. (9. kép)

A madáron vagy kakason kívül megjelenő állatábrázolás a következő lepedőtípuson a szarvas. Ebből mindössze egy található csak a gyűjteményben, ez is erősen kikopott, azonban még így is kivehetők az egy-

5. ábra. A halottaslepedő madarainak faroktípusai

6. ábra. Farok nélküli madár a halottas lepedőn

mást követő, vagdalásos mezővel elválasztott szarvasok, amelyeknek homlokából mintha életfa nyúlna a magasba. Fehérrel hímzett és az SzF 251 leltári számot viseli. (10. kép)

Az állatalakos ábrázolások mellett 22 esetben *csillaggal, kehellyel* vagy *tulipánnal* (pohárnak is felfogható), *gránátalmával-tulipánnal* díszítették a vagdalásos halottas lepedők szélét. Egy esetben élére állított *négyzetek* alkotják a fő mintát, amelyet *cserepből kinövő, kétfelé hajló leveles ágak* vesznek körül. Egy-egy ilyen ággal körülvett négyzet ismétlődik az egész hosszanti oldalon. Leltári száma 77.44.8, ez is fehér varrások. (11–12. kép) Egyedi az a lepedő, amelynek vagdalásos mintája közepesen elvágott, de oldalával egymáshoz simuló tulipánsorból áll. Leltári száma SzF 18. (13. kép)

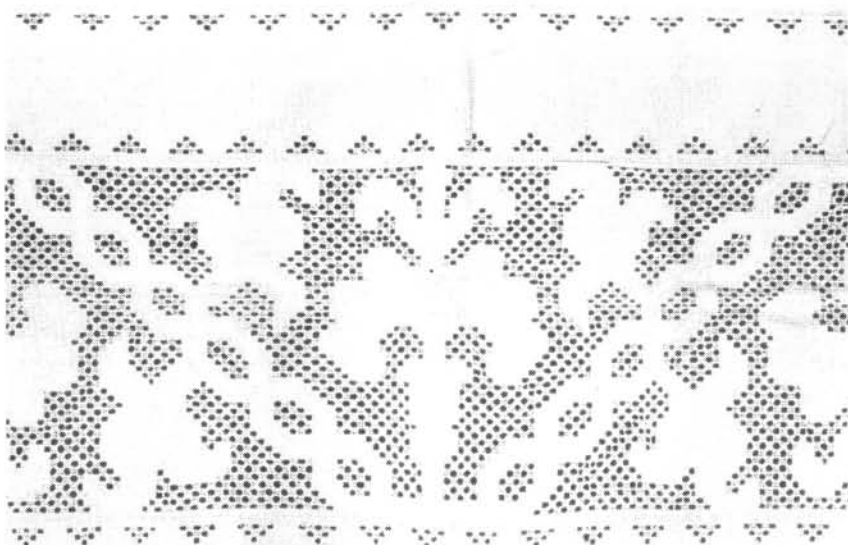
Ezeknek a lepedőknek a szélezésére többnyire fekete szőrfonallal, keresztzemes technikával növényi motívumokból álló sort, aszúrozást, subrikálást alkalmaztak, amely a fő mintasort keretbe foglalja. Többségüknek az alján pedig vertcsipkéből, általában karéjosan képzett díszítősáv található, 10–15 cm szélességben.

Hímzéstechnika: fehér vagy színes selyemfonallal, laposöltéssel hímzett és vagdalással áttört a felületük. A fehérén kívül a következő színeket ill. színekombinációkat alkalmazták: legkedveltebb volt a sárga, világosabb és óaranyba forduló árnyalataival. Ezt követte a türkiz, a sötét- és világoszöld, a vörös, a barna, az ekrü, a drapp és gyakran a fekete. Egyetlen esetben sötétkék hímzést is találtunk (SzF 151). Színekombinációként általában három színt alkalmaztak együttesen: 1. türkiz+zöld+sárga, 2. sárga+vörös+zöld, 3. sárga+barna+zöld, 4. ekrü+barna+sárga, 5. sárga+vörös+drapp.

A lepedők nagyságát a töredékek esetében nagyon nehéz megállapítani. Feltételezzük, hogy a teljes lepedő méretével megegyező, vagy azt megközelítő nagyságúak voltak a többiek is. Ez a nagyság közel azonos, kisebb-nagyobb eltérések tapasztalhatók csak. Így, sorra véve a méreteket, elmondható, hogy 110–180x130–280 cm nagyság között változott méretük, a 300 cm-t egyetlen esetben sem haladta meg hosszúságuk, szélességük pedig nem volt 100 cm alatti. Tulajdonképpen ugyanez a nagyság jellemezte a többi díszített halottas lepedőt: recsecsipkést, a keresztzemeset, a lyukhímzést, de a díszítetlen (legfeljebb!) csipkeszegélyest vagy fodrost is.

Recsecsipkebetéttel ékesített fehér halottas lepedőt 14 db-ot őriz gyűjteményünk. Ezek a csipkék a vászonlepedők alsó harmadát díszítik, esetleg úgy varrták a lenvászon lepedőkhöz, hogy utána szélező csík is következik: többnyire vertcsipke, de

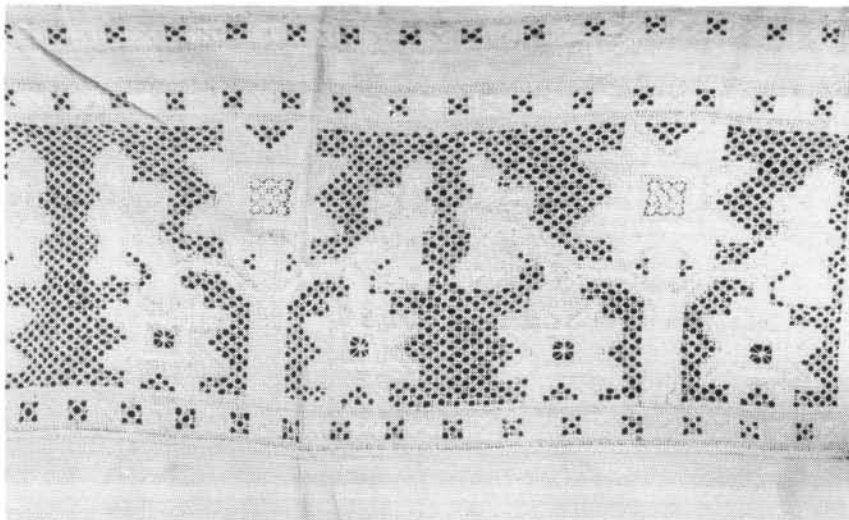
7. ábra. Az élet-vize két oldala a halottas lepedőn

előfordul a hímzett, szálvonásos csík is. A recsecsipkebetétek mustrái: *tulipán gránátalmával, rozetta csillaggal, tulipán fogazott levéllel, szőlőfürt* piros szöttes szélező csíkkal (utóbbi Gömörből származik, leltári száma: 76.7.9), *tulipán, gránátalma, csillag, életfa* fogazott levelek és csillagok keretében, *cserepből kinövő virágbokor*, életfa szőlőtővel és csillaggal körülvéve, *tulipán rózsával*, valamint *szőlőtő*. A növényi elemekkel díszített halottas lepedők sorából e recsecsipkés textíliacsoportban kiemelkedik az SzF 19 leltári számon nyilvántartott darab, amelyen egymást követő *pávasor* látható, közöttük reneszánsz *virágkehely*, amelynek két szélén egymással szembe forduló kis pávák, míg a nagyok lábainál egy-egy egymás mögött haladó kicsi páva látható. Vöröspamutos keresztöltéses sor keretezi az ékített betétet. (14. kép) Hasonló hozzá, bár kevésbé gazdag ékítménycsíkkal az SzF 42 leltári számú lepedőtöredék. Recsecsipkebetéjén egymást követő *pávák* haladnak, amelyeket cserepből kinövő *virágbokor* választ el. A cserepek két oldalán egymás felé forduló apró pávák ülnek. A nagyok lábainál négykaréjos rózsák látható, amely mögött egymás után haladva két-két kis páva következik. (15. kép)

A felföldi lepedő díszítménye fehér pirossal keverve, a többi azonban mind fehér, e színtől legfeljebb csak a szélező csík tér el. Nagyságuk, ahol nem töredékről van szó, megegyezik a vagdalásos halottas lepedőkével.

A múlt században készültek a *keresztzemes halotti lepedők*, amelyeknek jelentős része a háborús évek utolsó szakaszában, majd az azt követő esztendő kártározási gondjai következtében olyan állapotba került, hogy kézbe fogni is kockáza-

8. ábra. Ágon ülő madarak halottas lepedőn. (Ltsz. 53. 11. 53.)

tos. Kiállítása lehetetlen, restaurálásának költségei pedig nem állnak rendelkezésre. Így mindössze hét keresztzemes technikával készült díszített lepedőt vehetünk számba azaz a megjegyzéssel, hogy azonos vagy közel azonos díszítménnyel rendelkeznek a töredékekben meglévők is. Kettő kivételével valamennyi piros pamutból kivarrott. Díszítményeik a lepedő alsó harmadában az egész területet beborítják. Rajtuk csillagos és rózsás, tulipános-gránátalmás, rózsás-tulipános, egy esetben pedig pávás motívum található. Utóbit elbontott párnahéjakból hozták létre. Különösen figyelemre méltó az SzF 34 leltári számot viselő teljes nagyságában megmaradt lepedő, amelynek szélét szívből kinövő három tulipán alkotja ismétlődő, kazettás elrendezésben. A két szélső tulipán közepe fogazott levél, míg a közbülsőé gránátalma. A fő mintát lent és fent gránátalmasor keretezi, amelyet fektetett „S” betűkből létrehozott sor követ, utána ismét két tulipán közé zárt gránátalmáscsák alkotja sor, végezetül újból „S”-es következik. Piros pamutból hímezték. (16. kép)

Mindössze csak két rövidebb vége látható annak a fekete szőrfonallal keresztzemesen hímeztett halottas lepedőnek, amelyre a paradicsomi bűnbeesés jelenetét varrta alkotója: a tu-

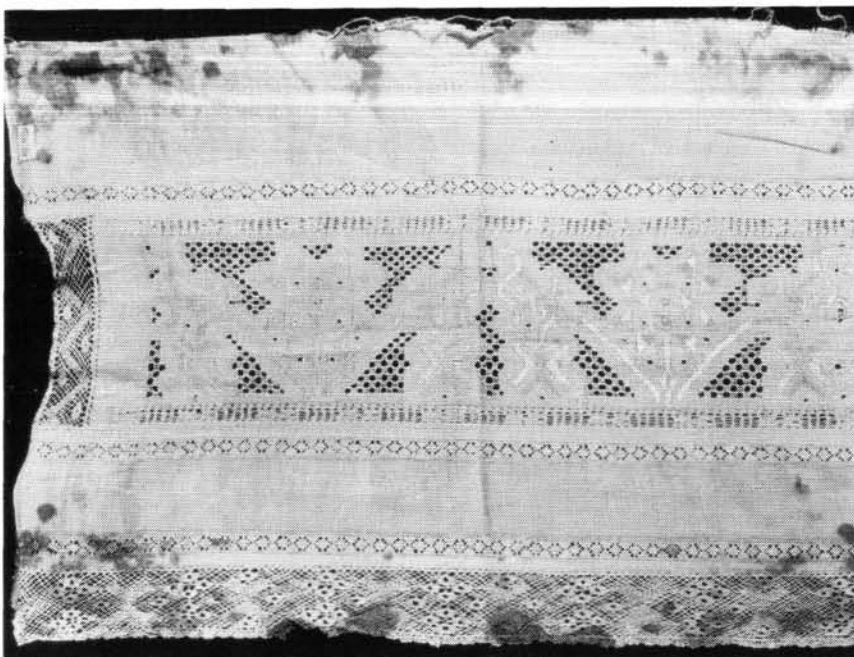
dás fáján tekeredik a kígyó, a fa két oldalán pedig az ősszülők állnak: Ádám és Éva. Leltári száma: SzF 94 (17. kép). Ez a díszítmény minden bizonnyal a lepedő két rövidebbik oldalán volt látható, de nem kizárt, hogy halottas kendőként használták. Erre vonatkozóan azonban nem rendelkezünk semmiféle adattal. A lepedőrészek a 18. század végéről valók. Az ábrázolás párhuzamait az egész magyar nyelvterületen megtaláljuk, de nemcsak azonos, vagy közel azonos korból, hanem középkorig visszanyúlóan.

Egyetlen olyan keresztzemes lepedő található, amely több színnel: pirossal, rózsaszínnel, türkizzel kivarrott, geometrikus díszű.

Fehér laposöltéssel ill. lyukhímzéssel ékesített halottas lepedő gyűjteményünkben ugyan nem található,

azonban helyszíni néprajzi adatgyűjtések során ezt a típust a leggyakrabban emlegették pl. Nemesvámoson, Szentgálon, a Somló környéki falvakban, stb. Terítővé átalakított formában magam is találkoztam vele, teljes változata pedig Kiss Ilona révfülöpi és Győry Endréné pápai magángyűjteményében látható. Többnyire a 19. század végén vagy a 20. század elején készültek.

A halottas lepedők utolsó csoportját a részben 19. század végén, részben a 20. század első felében készült díszítetlen vagy fehér csipkével díszesek alkotják. A korábbiakat lenvászonból készítették, amelyeket takácsok szőttek, kézi csipkével díszítették őket, s ugyanilyennel toldották össze a lepedőszéleket is. A későbbiek sifonból, bolti gyolcsból valók, gyári csipkével díszesen. Nagyságuk közel azonosak a korábbiakkal. Közülük kiemelkednek a halotti készületek, amelyekben a csipkével szegett lepedőn kívül még egy másik, egyszerű lepedőt, orcatakarót, párna- és tükörtakarót, asztalterítőt is találunk. Utóbbiakat fehér laposöltéssel varrták ki, a széleken és sarkokban virágkoszorúkat, levélfüzéreket és leveles ágakat elhelyezve. Valamennyi fehér, legfeljebb a készítő nevének kezdőbetűi varrottak csak piros keresztzemesmel. Gyűjteményünk egyetlen ilyen készülettel rendelkezik Ósküről, amelyet az 1970-es évekig egy szlovák család használt. A teljes együttes is ebben a családban öröklődött nemzedékről nemzedékre. Hasonló halottas készületek ismertek és használtak voltak a terület más szlovákok lakta falvaiban is.³ A német községekben a legutóbbi időkben

9. ábra. Csillagon elhelyezkedő madarak a halottas lepedőn. (SzF. 20. ltsz.)

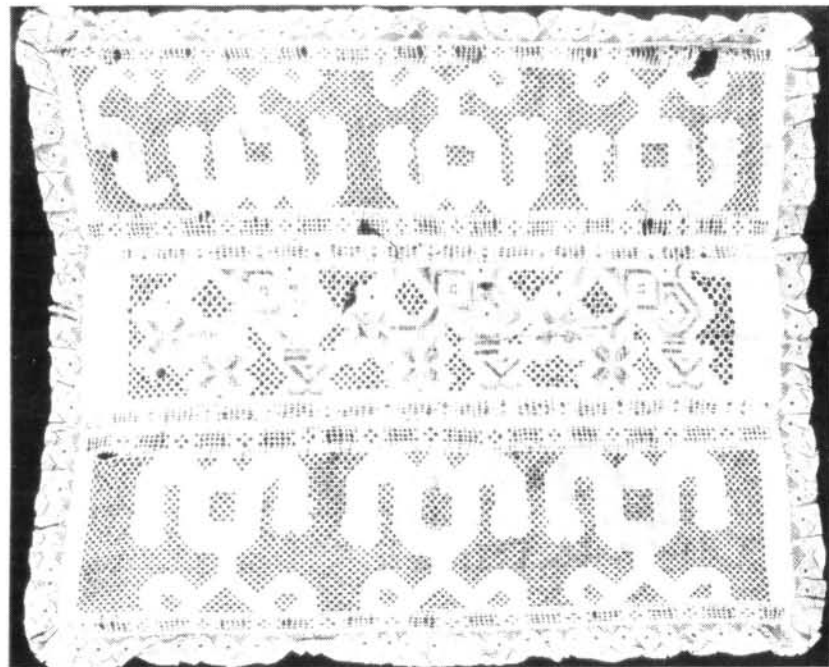
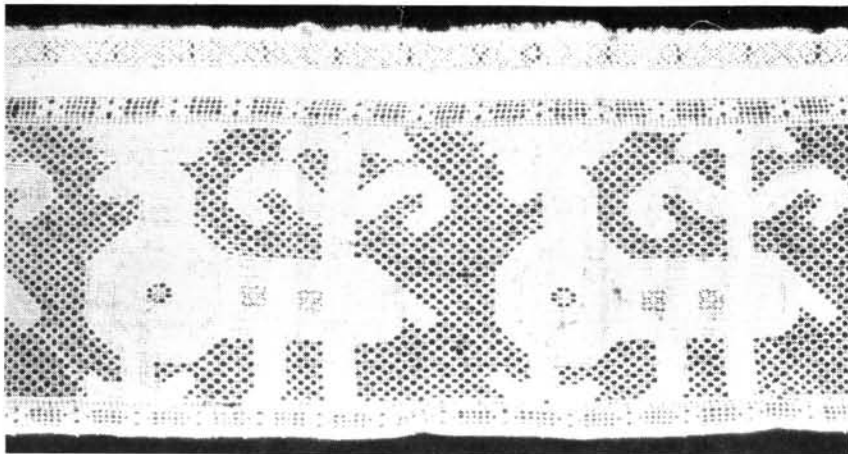
10. ábra. Szarvas halottas lepedőn. (SzF. 251. ltsz.)

(századunk 20-as, 30-as éveitől) egyszerű fehér vagy damasztzottas lepedőt használtak halottas lepedőként.

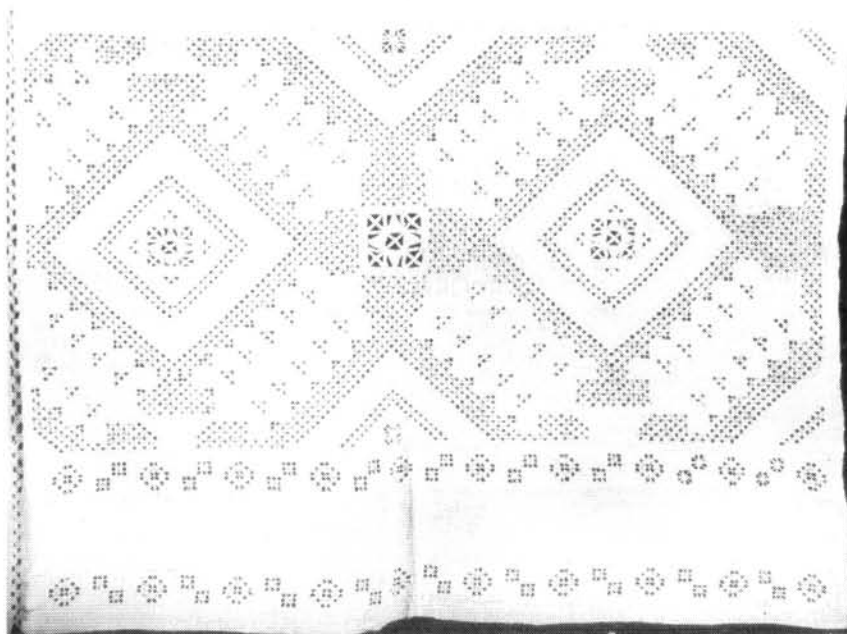
Díszítetlen, azaz csak csipkés halottas lepedőből öt db található gyűjteményünkben. Mellettük két szőttés híműt is őrzünk: az egyik piros rózsás, a másik piros-kék-fehér színösszeállítású, virágos-geometrikus mintájú. Mindezekon kívül hét db különféle töredék is megtalálható, amelyek nem különülnek el sem díszítésményükkel, sem technikájukkal a bemutatottaktól.

A korai, takácsok által szőtt lenvászon alapú halottas lepedők két szélből összeillesztettek, a vagdalásos, úrihímzéses és recsecsipke díszítésményt külön készítették el, s a kész lepedővéget a díszítetlen felülethez varrták.

Előfordult, hogy párnahajak díszes bütijéből hozták létre a lepedőszél díszét (a hímes párnahajak végét bontották le és varrták egymáshoz). Több alkalommal megfigyelhettük azt is, hogy díszes lepedővéget alakítottak át tükörtakaróvá, orca- vagy párnatakaróvá, terítővé, de előfordult a díszpárna lapjává átalakított halottas lepedőszél, csipkecsíkokkal kiegészítve.

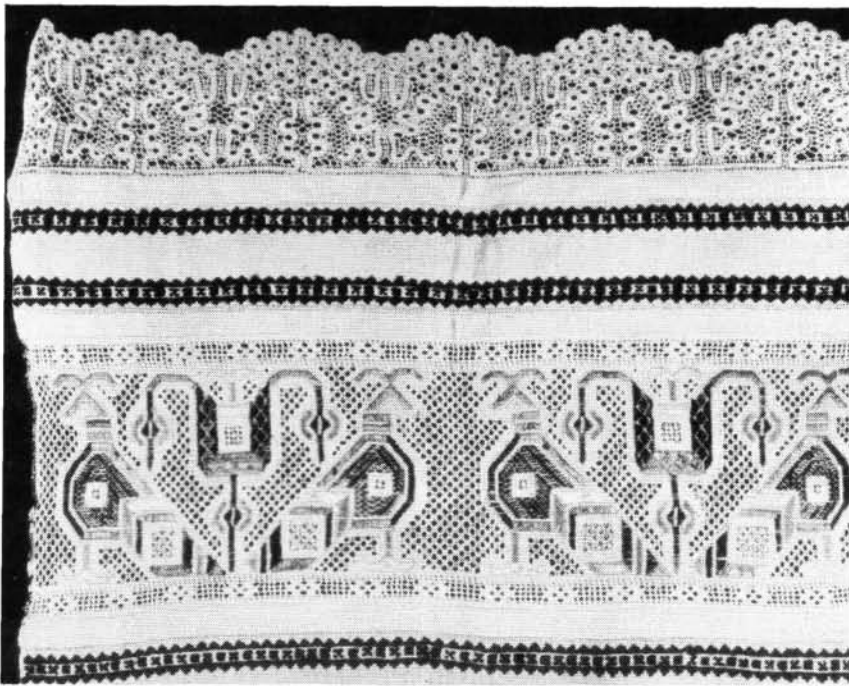
11. ábra. Geometrikus mintájú halottas lepedő

II. A halottas lepedők időbeli és térbeli elterjedése

A magyar nyelvterület hímzészékultúráját megvizsgálva, mindenhol megtaláljuk a kultikus célra készített textíliákat, a *halottas lepedőket*, amelyeknek elnevezésében rendkívül kevés különbség figyelhető meg. Elmondható, hogy Nyugat-Magyarországtól a moldvai csángó magyarokig megtaláljuk – funkciójában némi különbséggel – ezt a díszített, ritkábban díszítetlen textíliát, amely a temetés és az elhunyt reprezentációjához

12. ábra. Geometrikus mintájú halottas lepedő

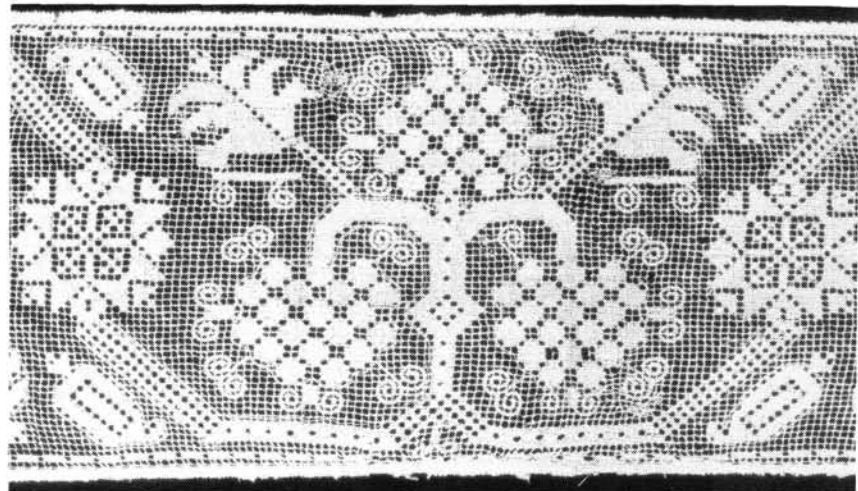
13. ábra. Tulipános halottas lepedő (SzF. 18. ltsz.)

tartozott, a vele felékesített ravatal, amelyen bárhová került is, a faluközösségnek szánt látványosságot, a családtagok, a rokonság és a faluközösség tagjai előtt az elhunyt iránti tiszteletet, gondoskodást volt hivatva szolgálni. Többben is akadtak egy-egy közösségben, akik elsősorban azért mentek el a temetésre, hogy megnézzék: tisztességesen temetik-e el az elhunytat, van-e elég szép halottas lepedője, kellőképpen siratják-e. Ha egy végtisztesség nem felelt meg az elvárásoknak, a falu normarendszerének, akkor a családot szájjára vette a közösség. Az ilyen esetet hosszú idő elteltével is felidéztek.

A halottas lepedő használatának gyökerei a magyarságnál a honfoglalás körüli időkig visszavezethetők, amikor a temetés nem koporsóban történt, hanem a lepelbe becsavart tetemet helyezték a sírba. Továbbá középkori főúri, nemesi szokásra is visszavezethető, amelynek viszont az ókeresztény idők az előképe, amikor a mártírok földi maradványait gyorslepelbe csavarták az óvás és tisztelet kifejeződéseként.⁵ Középkori halotti leplek (vela mortuorum, pallia ad tumbas) nem maradtak meg, kivéve Franciaországból VIII. Lajos királyét (+1226). Különféle utalások, megjegyzések, sőt, ábrázolások azonban ismereteseek, amelyek a halotti lepel meglétére, használatára, ill. a

funkciójában bekövetkezett változásra utalnak.⁶ A 17. századból már gazdag inventáriumokat ismerünk, amelyekben a halotti lepedőkre vonatkozóan is találunk adatokat. Ezek a lepedők nem halotti lepelként említettek, díszlepedők voltak, amelyek közül a megfelelő színűeket (fekete, fehér, ezüstös) gyászlepedőként a ravatalon is használták, sőt, a koporsóba is bekerülhettek.⁷ A 17. századi ravatalképek ékesen tanúsítják a díszes halottas lepedők használatát.⁸ Ismereteink szerint valamennyi úrihímzéssel készült, többnyire gazdag növényi ornamentikával díszesen, s

14/a. ábra. Rececsipkés, szőlőfürtös halottas lepedő széle

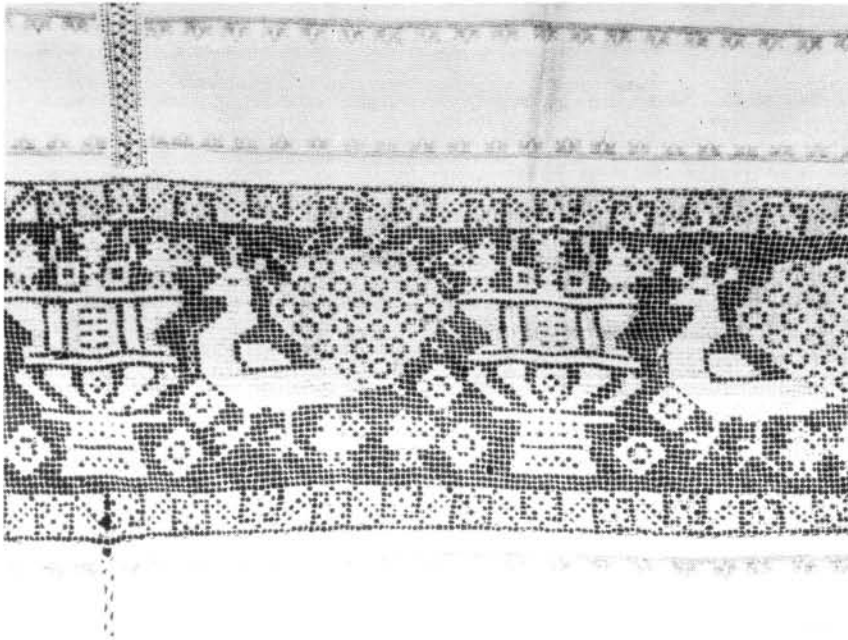
esetenként színes selyemmel is hímézve.⁹ De ismertek adatok a halotti lepel használatára távolabból is, pl. a lappoktól és a karakirgizektől, tehát nemcsak Nyugat- és Közép-Európából.¹⁰

A 18. századtól már nemcsak a tárgyi, hanem az írásos anyag mennyisége is megszorodik, s mindezek már kapcsolatot jelentenek a kismesesi és paraszti közösségek hasonló funkciójú textíliáival.

Az elhunyt testének lepelbe csavarájáról *Wesselényi István* naplójában olvashatunk.¹¹ *Apor Péter* a halott-ra terített textilféléségeket mutatja be.¹² *Rettegi Györgynél* pedig a halottas lepedők használatára vonatkozóan találhatók utalások.¹³ De ez időtől már viszonylag gazdag néprajzi anyag is rendelkezésre áll a kutatásnak.

Szabó Péter művészettörténész szerint ezek a ravatalra, az elhunyra vagy a koporsóba kerülő díszes, sokszor drága textilek temetési kellékek voltak, az elhunyt reprezentációjához tartozók, a színpadi látványt fokozók. Maga a ravatal szerinte statikus színpadi kép volt, sajátos látványosság, amely a koporsó lezárásával nem szakadt meg, hisz arra még díszes kelméket, drága szőnyegeket terítettek, amelyeket viszont a lepellet ellentétben nem tettek sírba az elhunyttal.¹⁴ Mindezekről a már említett korabeli leírások is tanúskodnak. A koporsó letakarásának szokása egyes közösségekben századunk közepéig továbbélt, elsősorban erdélyi református falvakban, de egy-egy adat Észak-Magyarországról és az Alföldről is ismert (Tard, Pusztafalu, Hódmezővásárhely, Szatmár).¹⁵

A legáltalánosabban halottas lepedőként vagy halotti takaróként, esetleg ravatalterítőként használták e többségükben hímzéssel, esetenként színes-mintás szövessel díszített textíliákat, díszlepedőket. Funkciótól,

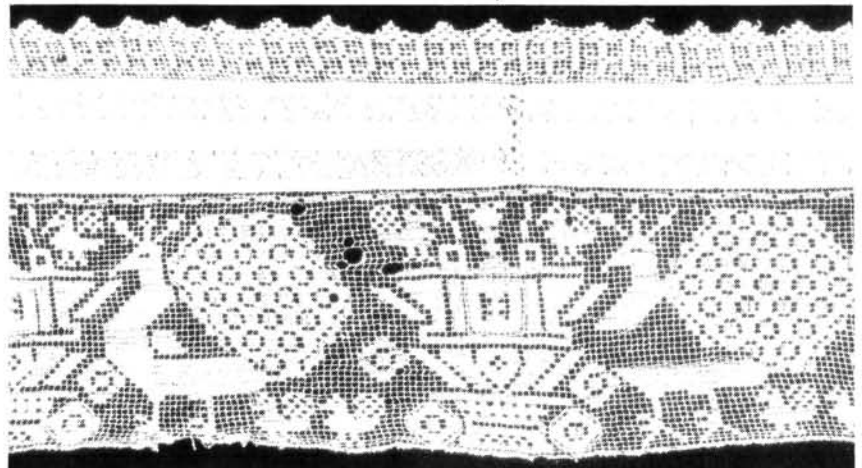
14/b. ábra. Recensipkés, pávas halottas lepedő

a használat mikéntjétől függetlenül valamennyi a ravatalra, halálesetre, temetésre készült, egyéb célra nem használták. A magyar nyelvterület egészén fellelhetők, amint többször is utaltunk rá, gyakran alig különbözve egymástól, különösen a 18. század végéről, s a 19. század első feléből származók. *Palotay Gertrúd* szerint az azonos díszítmenyű, egymástól távoli helyeken fellelhető halottas lepedők a díszítmenyek vándorlásáról és meggyökeresedéséről tanúskodnak.¹⁶ *Fél Edit* pedig több példával is igazolta, hogy „az eltérő történetű és gazdasági-társadalmi helyzetű magyar népcsoportoknál országsszerte – hozzátehetjük, hogy az egész nyelvterületen – azonos az alampintakincs, amely különböző időszakokban egymástól távol hasonló változatokat hozott létre.”¹⁷ Ugyanezeket igazolják a Magyarország Néprajza szerzői is, hozzátéve – amelyet a felsorolt történelmi párhuzamok megerősítenek –, hogy a szokáshagyomány rendkívüli megtartó ereje tartotta meg a halotti lepedőket és ezeknek az egész magyar nyelvterületen fellelhető azonos vagy hasonló díszítmenyét, amelyekben a nagymúltú hímzőhagyomány gyökerei is kereshetők, hisz a kultikus tárgyak a leghívebb őrzői a hagyományosnak.¹⁸

A történelmi írásos anyagból, ha csak nem ábrázolással együttjáró, e

halotti textíliák díszítmenyére vonatkozóan kevés konkrét adattal rendelkezünk. Tudjuk viszont a recens néprajzi anyagból és a rendelkezésre álló gyűjteményekből, hogy a hímzett lepedők vagdolásos és keresztzetemes, a legkorábbiak pedig laposöltéses (úrihímzés!) technikával készültek. Mustrájuk növényi ornamensekből és madárábrázolásokból, ritkán szarvasábrázolásból, valamint geometrikus elemekből áll. A szőtt hímek geometrikus mintákból, ritkán pedig virágsorból tevődnek össze. Ezek a díszítmenyek ugyanolyan általánosan fellelhetők, mint az életkor meghatározta színek használata, avagy magának a kultikus textilnek funkciója.

15. ábra. Recensipkés, pávas halottas lepedő széle

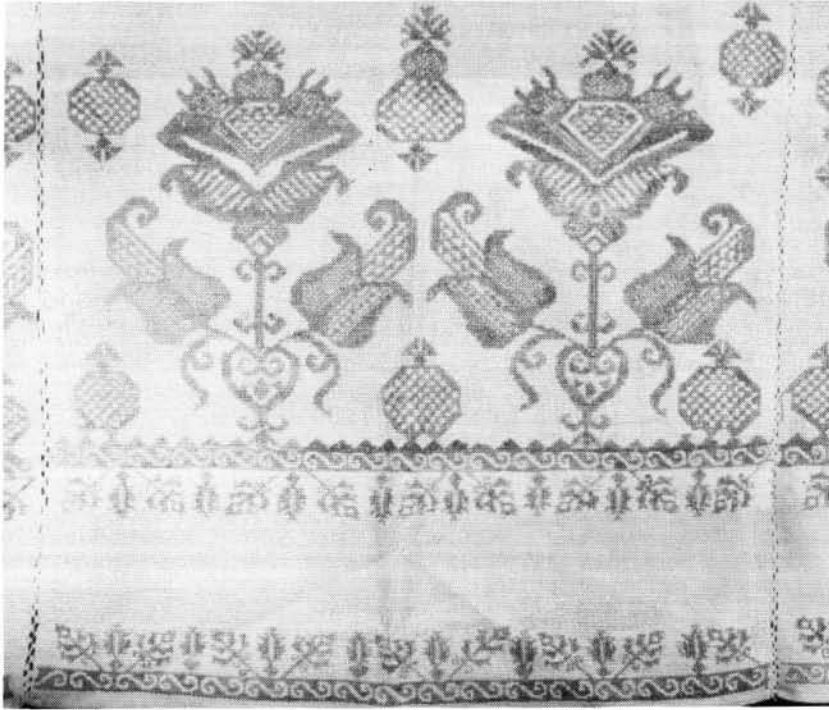

III. A halottas lepedők használata

Helyszíni néprajzi gyűjtéseink során ha nem is egészen egyértelműen, de mégis elegendő határozottsággal körvonalazódott a halotti lepel – halottas lepedő használata, amelyre vonatkozóan az egész magyar nyelvterületről változó részletességű, de viszonylag gazdag adatokat ismerünk. Úgy véljük, hogy a Bakony és Balatonfelvidék községekben a használatban mutatkozó eltérések ill. ellentmondásosnak látszó adatok a funkció időbeli megváltozására utalnak, ill. ezt jelzik. Feltevésünket a magyar nyelvterület más tájairól származó összehasonlítható adatok kitűnően alátámasztják.

Csak a halottas lepedővel és használatával foglalkozó néprajzi feldolgozás nem áll rendelkezésünkre. A ravatallal, a ravatalozás szokásával együtt ismertetik, vagy csak említik, s mindezt a halálhoz és a temetéshez kapcsolódó szokások nagy egységén belül vizsgálják. Néprajzi gyűjtéseink során külön foglalkoztunk a textílek e csoportjával, s meglepően gazdag anyagot sikerült még a közelmúltban is felszínre hozni (az elmúlt 1–2 esztendőben). Elmondható, hogy térségünkben általánosan ismert és használt volt a halottas lepedő, bár használatában bizonyos eltérések mutatkoztak a térség községekben. Mindezek közül hiányzik a cselédsorsú családok egy része, akik nem rendelkeztek halottas lepedővel, de nem is kértek kölcsön, hanem egyszerű, díszítetlen fehér lepedőt terítették a ravatalra.¹⁹

A térségben élő 1720–1780 között bevándorolt római katolikus németek által használt halottas lepedő is egyszerű volt, fehér damaszt, legfeljebb fehér gyári csipkével körülvéve. Esetükben ez a halottas lepedők használatának már az utolsó szakasza volt. A 19. században és az 1910–

16. ábra. Piros keresztszemmel hímzett halottas lepedő

1920-as években a tárgyi anyag tanúsága szerint a németek is ismerték és használták a hímzett halottas lepedőket.²⁰

E textíliák elnevezése általánosan: *halottas lepedő*. Ezeket a halott alá a *hidegágyra*, a ravatalra terítették, vagy a halottat letakarták velük. Különbséget kell tennünk a halottas lepedő és a ravatalterítő között. Utóbbit a halottas lepedő is helyettesítheti, sőt, a halottas lepedők egy részének eredeti funkcióját ez váltotta fel. A ravatalt elkészíthették azon az ágyon (hidegágy), amelyben a halál bekövetkezett, de készíthették külön, csak erre a célra használt ágyon, lészán, vagy alkalmilag össze-rótt ravatalon, ahol a szalmazsákra vagy a derékaljra, esetleg a ráhelyezett koporsóba közvetlenül a halott alá került a halottas lepedő, avagy csak letakarták vele. Ez esetekben a halotti lepel alkalmazásának továbbélésével állunk szemben, amely olymódon történt, hogy a lepel kettéválasztották: részben a halott alá, részben fölé került, ámbar nem mindig egyidejűleg. Azt bízást feltételezhetjük, hogy a rövidebbik oldalon díszített halottas lepedők a halottra minden esetben halotti takaróként (szemfedő) kerültek. A halott alá vagy a halottra kerülő díszes

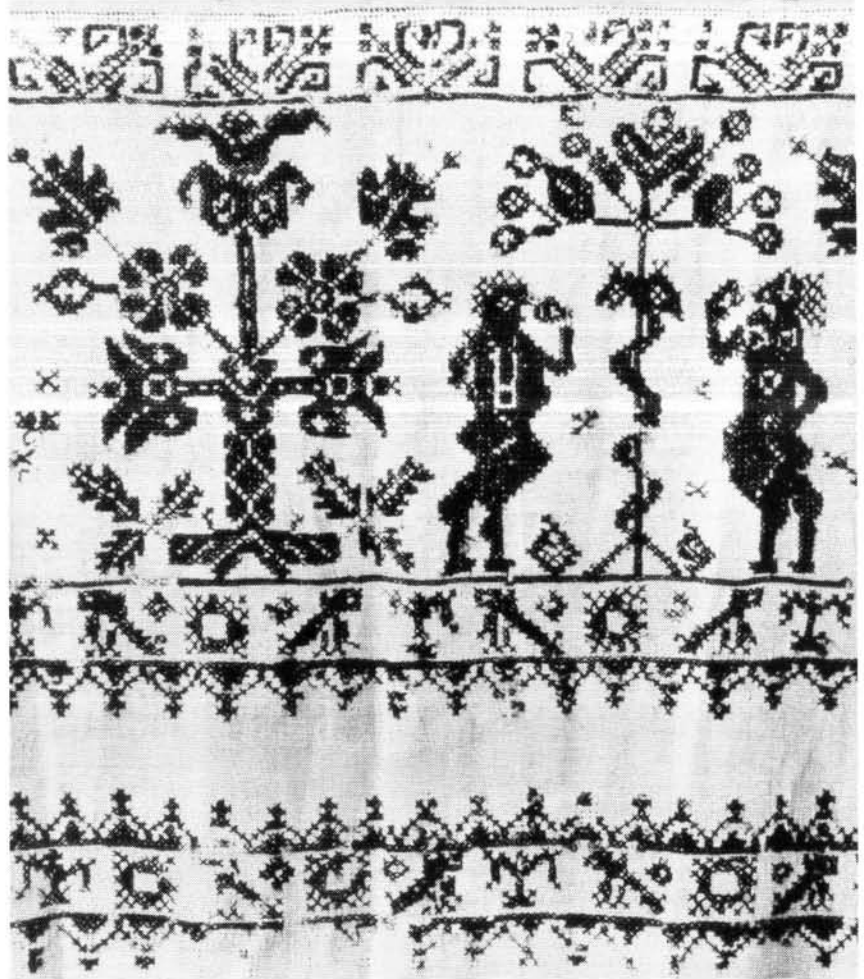
17. ábra. Fekete szőrfonallal hímzett Ádám–Évát ábrázoló halottas lepedő

textília a halotthoz tartozó volt, arra szolgált, hogy a közösségnek kifejezze a családtagok részéről az elhunyt iránti tiszteletet. Amikor

azonban a halottas lepedőt a ravatalra tették olymódon, hogy az körülfogta a ravatalt, vagy a koporsó alá került, akkor már nem halottas lepedőként, hanem ravatalterítőként funkcionált, a ravatal díszessé tételét szolgálta, s elsősorban a látványt fokozta. Ebben az esetben a halotthoz tartozó textília a szemfedőre korlátozódott. A halottas lepedő és a szemfedő ugyanazt a funkciót, a halotti lepelét töltötte be. Több közösségben velük egyidejűleg létezett a ravatalterítő is. Megindult egy elhalási folyamat: a halottas lepedő egyre egyszerűbbé vált, a vagdalásos és keresztzemes hímzést a fehér lyukhímzés váltotta fel, ezt pedig a csak csipkével díszes lepedő, takácsszőttest az üzletben vásárolt gyolcs, majd végül ez is eltűnt, s megmaradt a ravatalterítő a szemfedővel, mint az elhunyt végtisztességének utolsó, napjainkban is alkalmazott szegényes ünnepi textíliái.

Egy több évezredes, jelzésrendszeret is hordozó kultikus textília élete ért véget az 1960-as évekre, a háznál való ravatalozás szokásának általános megszűntetésével hazánkban.

A halottas lepedő használatát Erdély egyes magyar községeiben nap-

janak megfigyelhetjük, hisz itt még általánosnak mondható a háznál való ravatalozás. Minden bizonnyal azonos, vagy hasonló volt használata vidékünkön is.

A halottas lepedők használatának módját nagyban meghatározta az a tény, hogy az elhunytat eltemették-e. Tulajdonképpen a halottal való eltemetés megszűntével indult meg az a folyamat, amely a textil funkciójának megváltozásához vezetett.

Hangsúlyozni szükséges, hogy feltétlenül különbség teendő a koporsóba tett egyszerű lepedő és a halottas lepedő között, bár végső soron ez is a halotti lepel maradványának tekinthető. A koporsóba az elhunyt alá tett egyszerű fehér lepedő általános. Ez azonban nem nevezhető halottas lepedőnek még akkor sem, ha a ravatalra is rákerült, s ezzel emelték be a halottat a koporsóba pl. Öskün, Filkeházán.²¹ Erdélyben ezt a célt szolgálják a halottas kendők. Ezeket az egyszerű lepedőket a koporsó aljára helyezve mindig eltemették, ugyanis a koporsóba tett forgácsot, fűvet, stb. valamivel le kellett takarni. Időben azonban nehéz meghatározni használatuk kezdetét.

Ha az elhunytat a ravatalon lévő díszített halottas lepedővel emelték be a koporsóba, akkor biztosan el is temették vele minden esetben. Eltemették vele akkor is, ha a koporsóba szemfedőként helyezték rá, vagy az egyszerű, arctakaróként funkcionáló szemfedő fölé tették. Ez esetekben a lezárt koporsóból kilógott a halottas lepedő díszes vége, emelve a temetési pompát, igazolva a gyászoló családtagoknak az elhunyt iránti szeretetét, biztosítva a közösség elismerését. Mindezek tárgyiasult megjelenése volt a halottas lepedő. Ezt igazolandó, különösen gazdag adatokkal rendelkezünk Nyárádról és Somlószlósról.²²

A halottas lepedők eltemetésének szokásával *Somogyban*, a *Sárközben*, a *Mura-menti horvátoknál*, *Szlavóniában*, az *Őrségben*, *Zobor-alján*, a *Maros-menti Sóváradon*, a *Kis Küküllő mente* a *Barcaság*, *Szilágyság*, *Kalotaszeg magyar falvaiban*, *Báránodon*, *Kecelen* is találkozunk.²³ Ezek a közösségek a Mura-mente, Zobor-alja és Kecel kivételével reformátusok, a három megnevezett pedig római katolikus. De protestánsok a halottas lepedőket legtovább eltemető Nyárád (református) és Somlószlós (evangélikus) lakói is.

A halottas lepedő eltemetésének szokása egyike a legősibbeknek, amelyet többségben a református magyarság őrzött meg. Általában elmondható a reformátusokról, hogy a

legarchaikusabb temetési szokások őrzői, s minden egyházi tiltás ellenére a legutóbbi időkig megtartották a temetések pompáját.²⁴

A halottas lepedők használatának és eltemetésének legarchaikusabb formáját töredékeiben Nyárád református, Somlószlós evangélikus, az Őrség református lakóinak egy része, valamint a Szilágyság református közösségei őrizték meg legtovább. Ezen a helyeken a halottas lepedőt halotti lepelként használva, az elhunyt testét belesavarva helyezték a koporsóba. *Nyárádon* is, *Somlószlóson* is több adat alapján vált világossá, hogy amikor a halottas lepedőt nem a koporsó aljára tették az elhunyt alá, akkor testét két oldalról belefogták, vagy teljesen belesavarták, s így helyezték a koporsóba. A lepedőt pedig természetesen úgy hajtották rá a halottra, hogy a hímzett része a koporsóból kilógjon. Ez esetekben a halottas lepedő mint lepel a későbbi lepedő és a szemfedő funkcióját egyszerre látta el. Új volt a halottas lepedőbe borított rátett szemfedő, amely hamarosan önállósodott, s a lepelből végleg lepedő lett.²⁵

Az *Őrségben* négy sarkánál fogva hajtották rá a halottra a halottas lepedőt.²⁶ Legarchaikusabb formát a Szilágyságban őrizték meg, ahol varrottas vagy szedékes lepedőbe, abroszba csavarják a holttestet, s díszesen hímzett vagy szőttshímű halottas kendővel, a széleskendővel emelték a koporsóba, ahonnan a kendő vagy kendők díszes végei kilógtak.²⁷ A Szilágyságban Kós Károly korábban azt is megfigyelhette, hogy a madaras vagy keresztzemes halottas lepedőbe vagy abroszba csavart holttestet a koporsóba betéve, egy régi varrottas kendőt csavartak külön a lábára is.²⁸

A halottas lepedők eltemetésének szokását vidékünkön időben is sikerült körülbelül meghatározni. Az 1920-as évek végéig Nyárádon és Somlószlóson a protestáns lakoságnál általánosnak mondható. Feltételezzük, hogy a térség többi falujában korábban ugyancsak élő volt ez a szokás – ezért hiányozhatnak innen a legrégebb halottas lepedők –, azonban az emlékezettel elérhető időben már nem létezett. A két megnevezett faluban az 1920-as évek elején született adatszolgáltatók még emlékeztek a szokás illetően meglétére. A megkérdezettek nagyobbik része azonban tagadta a halottas lepedő eltemetését. Ebből arra következtetünk, hogy a közösség kisebbik része a halottas lepedőt hagyományos módon eltemette az elhunytal, miközben megindult

egy olyan folyamat, amikor már csak bizonyos személyekkel temették el: „fiatal halottal, kedves halottal eltemették mindig”.²⁹ Egy ideig még egymás mellett élhetett a kétfajta szokás: volt, aki eltemette halottjával a díszes lepedőt, volt aki már nem. Majd „ahogy a családok kezdtek kifogyni a halottas lepedőkből”³⁰, ahogy megcsapant vagy elfogyott azoknak a száma, akik a díszes lepedőket készítették, úgy szűnt meg a lepedők eltemetésének szokása. De a vagdalásos madaras, vagy a keresztzemes lepedőket is fokozatosan felváltotta az egyszerű, fehér lyukhímzéses, majd (vagy) a sima, csipkével díszes. Amikor már nem őriztek minden házban halottas lepedőt, de a ravatalozás szokása még a régi módon élt, a díszes, ravatalra való lepedőket szükség esetén a rokonok, szomszédok odakölcsönözték egymásnak, majd használat után kimosva, kivasalva tették el a szekrényekbe. Így maradt meg e textíliacsoport egy része, s majd funkcióját veszítve bekerülhetett műzeumi gyűjteménybe.

Bár az egyes tájegységek halottas lepedőt használó és eltemető közösségeinek esetében adatok hiányában nagyon nehéz a szokás átalakulásának és megszűnésének időpontját ill. időhatárait meghatározni, azonban ismerve egyéb témakörökben a magyar nyelvterületen az általános fejlődés ütemét, a szokások elhalásának folyamatát, időbeli határait, a megszűnést előmozdító tényezőket, ezért feltételezzük, hogy a körvonalozotthoz közel azonos időben halt el másutt is a szokás. Ott, ahol a lakosság archaikusabb körülmények között élt, természetesen néhány évtizedes eltolódás feltételezhető, ill. tapasztalható.

Somogyban, a Sárközben, a Mura-mentén, s általában a Dunántúlon azonos vagy közel azonos időperiódushoz köthető a szokás megszűnt, mint a Bakony és Balaton-felvidék falvaiban. Pl. tudjuk, hogy a Mura-mentén az 1940-es évektől már nem temették el a halottas lepedőket. A régi típusúak közül így kevés megmaradt. De megmaradtak azok is, amelyeknek gazdái a háború áldozataivá váltak.³¹ A leírak alapján kb. ezidőtájt szűnhetett meg Kecelen is a halottas lepedők eltemetése.³² Zobor-alján és Erdélyben lényegesen tovább megőrizték a szokást, amelyhez a kisebbségi lét is konzerváló erőként járult hozzá. A leírásból feltételezzük, hogy Zobor-alján az 1970-es évek végén még gyakorolták a szokást.³³ Erdélyben a szakirodalmi adatok és saját hely-

színi gyűjtéseim alapján biztonsággal mondhatom, hogy az 1970-es évekig, ez évtized végéig általánosan gyakorolták a szokást, szórványosan azonban még tovább is.³⁴

Ehhez kapcsolódóan egy megjegyzés még idekivánczik: ahol a halottas lepedőt eltemették az elhunytal, ott általában a test alá, a koporsó aljára tették. Szemfedőként alkalmazva és úgy eltemetve, csak somló-szőlősi adattal rendelkezünk.

A Kis-Küküllő mentéről, Szilágyságból, Barcaságból, Kalotaszegről, Kászonból – tehát többségben az erdélyi magyar községekből –, valamint korai adatokra hivatkozva az Őrségből, Göcsejből ún. halottas kendőről, Erdélyben halottfogó kendőről is ismerünk adatokat.³⁵ Ezek a két oldalukon gazdagon hímzett vagy szőtteshímmel ékített kendők általában 30–40x155–165 cm nagyságúak. Egy-egy személynek két halotti vagy halókendője volt, amellyel holta után a ravatlról a koporsóba emelték, s a lezárt koporsóból, miként a halottas lepedő, úgy lógtak ki két oldalán díszes szélei. Ezeket minden esetben eltemették az elhunyttal. Tekintettel arra, hogy olyan községekből ismertek ezek a textíliák, ahol halottas lepedőt is készítettek és használtak, feltételezhetjük, hogy a halottas kendő a lepedőnek lehet a kiegészítője, helyettesítője, kiváltója. Kellő számú adat hiányában ma még nem vállalkozhatunk e kérdés megválaszolására.

A halottas lepedőket az esetek nagy többségében tulajdonosaik *örökölték*. Azokban a községekben, ahol eltemették, ott a férjhez menő lány *hozományának volt a része*, vitte magával ura házába, esetleg már menyecskeként *magá készítette* ill. készítette el. Ezt igazoló adatok sokaságával rendelkezünk a Bakony és a Balaton-felvidék legtöbb községéből, de a Dunántúl és Kisalföld egészéről, az Alföldről, Felföldről, Erdélyből egyaránt. Tehát: az újasszony gondoskodott róla (akár hozományként vitte, akár elkészítette vagy készítette), vagy örökölte.³⁶ Ez nemcsak a magyarságra, hanem az együttélő kisebbségekre és a környező más etnikumokra is jellemző: pl. a Muramenti horvátoknál még a legszegényebb lánynak is kellett legyen a hozományában vilana, azaz halottas lepedő. Hajdan a mohácsi sokacoknál is előre eltették a halottnak szánt lepedőket, amelyeket még használat előtt az úrnapi sátor oldalára terítették.³⁷ De a halottas lepedőről való gondoskodás mondható el a szlovákokról és a németekről is.

A halottas lepedőnek a hozományhoz tartozása csak a Kis-Kükül-

lő menti és a Szilágyság magyar református falvaiból hiányzik. Itt a halottas lepedőt, a halottas kendőket nem vitték a lányok magukkal a hozomány részeként, mert nem volt egyetlen anya sem, aki lányának ezt elkészítette volna. Hisz „... az anya az életre és nem a halálra készítette fel a lányát. Erre a fiatal asszonynak kellett gondja legyen, hogy lehetőleg egy évben belül megszöjje vagy megszőttesse magának és az urának” 2–2 db-ot.³⁸

Nyárádon és Somlószőlősen még a század elején is őrizhettek egy olyan korai szokást, hogy a menyecske annyi halottas lepedőt vitt magával, ahány tagú családba került. Ezt széleskörű helyszíni gyűjtéssel nem volt lehetséges ellenőrizni, mert csak szórványosan került elő az adat. Elfogadhatóbbnak tűnik az, amit többen is mondtak, hogy a menyecske hozományában magának és urának is vitte a halottas lepedőket. Ezekon kívül szórványosan azt is említették, hogy elkészítették a halottas lepedőjét a házasulandó legénynek is, amit magával vitt a házasságba.

Ahol a hozomány része volt ez a kultikus textília, ott az édesanya gondoskodott róla. Vagy ő varrta ki, vagy specialistával csináltatta. Kezdetben helyi szokásként, később egyre általánosabban megfigyelhető, hogy a menyecske készítette vagy készítették el. Erre akkor is szükség volt, ha hirtelen különleges alkalomra kellett pl. fiatal számára. Az 1920-as évek második felétől egyre gyakoribbá vált az elkészíttetés. Specialistái is voltak a halottas lepedők varrásának: Nyárádon *Mórocz Mária*, Somlószőlősen *László Lidi*, *Kató Pál Ida*, akik századunk elejétől dolgoztak, sőt Nyárádon még az 1940–50-es években is volt, aki fehér lyukhímzéses halottas lepedőt varrt.

A vagdalásos-madaras, a rececsipkés, keresztzemes halottas lepedők nagyrészt elenyésztek, s fokozatosan kihaltak a készítéséhez értők is. Sok helyen fehér lyukhímzéses, másutt pedig egyszerű, csipkédíszes halottas lepedők váltották fel azokat, bár maradt a koraiakból is, hisz megfoghatóan a régiek, a megmaradtakat becses kincsként őrizték, nemzedékről nemzedékre adva. Általában az örökölte, aki a házban maradt. Aki pedig nem volt régi, de nem tellett újra sem kölcsönkérte a ravatalt temetésig hagyományos módon díszítő, s az elhunyt iránti tiszteletet is egykor kifejező halottas lepedőt. S tették ezt az új stílusúakkal is. A lepedők ábrázolásának szimbolikája feledésbe merült, azonban használatának szokása a házban való ravatalozás megszűntéig tovább élt.

Tulajdonképpen elmondható, hogy három periódust tudunk elkülöníteni a halottas lepedők használatában a 19. század II. felétől az 1960-as évekig: 1. Halotti lepelként használatos a legősibb módon. 2. Lepedőként és/vagy szemfedőként alkalmazták. Ez az 1920-as évektől az 1950-es évekig terjedő időszak. 3. A halottas lepedő eredeti funkcióját és ékítményét elveszítve, átalakult ravatalterítővé. Ez az 1950-es évektől figyelhető meg mindaddig, amíg a háztól temetés végleg meg nem szűnt. Az is elmondható, hogy a funkcióval együtt az ékítmény is megváltozott: a vagdalásos-madaras, a rececsipkés pávás és a keresztzemes mustrát felváltotta az egyszerűbb és újabb lyukhímzés az 1930-as évek végén, az 1940-es években (természetesen volt, ahol ez az állomás kimaradt, vagy a díszítmény változása ill. elhagyása már korábban bekövetkezett, hisz itt csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg az időhatárokat), majd ezzel párhuzamosan, ill. ezt felváltva az egyszerű, csipkével szegett halottas lepedők terjedtek el. Az adatszolgáltatók életkori csoportjai a halottas lepedők különféle csoportját őrizték meg, bár nagyobb részt csak az emlékezetben. Az is figyelemreméltó, hogy a protestáns közösségek többségükben archaikusabb szokásokat, ez esetben szokástárgyakat őriztek meg a római katolikusoknál. A legrégebb halottas lepedők többsége is protestáns közösségből került a gyűjteménybe. Ennek az lehet az oka, hogy a protestánsok, különösen a reformátusok, a temetkezési szokások archaikus formáihoz ragaszkodtak, ezt híven őrizték még egyházi tiltás ellenére is. Egyébként is talán ez volt az a szokásegyüttes, amelyet legkevésbé szabályoztak az egyházi rendtartások. Az archaikus közösségek pedig a többenél archaikusabb szokásokat és tárgyakat őriztek meg, s ezek között a halálhoz és a temetéshez fűződők fő helyen állnak. *Fr. Krauss* szavait idézve: „Akármilyen magas kultúrfokra emelkedik is fel egy nép, a tömeg halotti szokásai mindig nagy ellentétben állnak az előrehaladott kultúrával. A halottkultusz leglényesebb formái ugyanis a legősibb és legegyszerűbb vallásos elképzeléseken nyugsznak. A kultúra folyamán az abban mutatkozik, hogy visszatérnek a régi szokások kinyilvánításához.”³⁹

IV. Díszítmények és színek a halottas lepedőkön

Amint többször is utaltunk rá, a Laczkó Dezső Múzeum halottas lepedői között a madaras vagy kakasos

(pávás) lepedők képezik a legrégebbi csoportot. Ez a díszítőelem ország-szerte, sőt azt mondhatjuk, hogy az egész magyar nyelvterületen megtalálható hasonló funkciójú textileken.⁴⁰ Négyféle madarat figyelhetünk meg e lepedőkön és lepedővégeken: az egymást követő sormadarakat, amelyek a leggyakoribb ábrázolások, az egymásnak háttal álló és az egymással szembe forduló madarakat: utóbbiak lényegesen kevesebb alkalommal jelennek meg az első csoportnál, a repülő madarakat, amelyek esetükben a legritkább ábrázolások. A madarak farka kétféle ágazó (felfelé nyúló és lefelé forduló), csillagfejű virágban, leveles ágban vagy tulipánban végződik, de előfordul a fark nélküli madárábrázolás is. Ezeken kívül megfigyelhető még egy állatábrázolás is: egymás mögött haladó szarvasok.

Az ábrázolásoknak ez a fajta általánosan megjelenő változata nem véletlen, szimbolikus jelentése volt korábban. Mindig ugyanazon textílián láthatók. Pusztán az emlékezet alapján a jelképek feloldása alig-alig lehetséges. Rendelkezésre állnak viszont korábbi, hasonló ábrázolások, ahol ugyanazon állatok és növények is szimbolikus jelentéssel kerültek meghatározott célra használtos textíliákra: pl. a református úrasztali terítőkre. Az egyházművészetben is alkalmazott jelképektől nem választhatók el a keresztény közösségek szimbólumai, de nem választhatók el a kereszténység előtti jelképektől sem, amelyeket a népi hitvilág keresztény jelképekkel összekapcsolva őrzött meg.

Nyárádi legidősebb adatszolgáltatók szerint a halottaslepedőkön látható *sormadarak halottvezető vagy halottkísérő madarak*.⁴¹ Elképzelésük szerint e textíliákon arra hívtak, hogy a lelkeket a túlvilágra átvezessék.

A *madár a lélek* jelképe. Az volt a kereszténység előtti időben is, s ezt a hitet a Szentléleknek galamb képében való ábrázolása csak megerősítette. Pl. sok helyen a halál beálltakor ablakot nyitottak, hogy a lélek kiszállhasson. Pünkösdkor pedig azért nyitották ki egykor az egész házban az ablakokat, hogy a Szentlélek berepülhessen, s átjárhassa a házat.⁴² A lélekmadár megtalálható a finneknél, Északázsia népeinél, de másutt is.⁴³ A madár, mint lélek-szimbólum, általánosan ismert volt.⁴⁴ Bizonyára eredetileg a távozó lelkeket jelentette halottas lepedőinken is. Mindezeket túl a madaraknak egyfajta rendben való ábrázolása maga is jelkép. Kós Károlyék szilágysági kutatásaiból vált ismertté, hogy a

madarak különböző elhelyezkedése mit is jelképez.⁴⁵ A leggyakoribb *sormadaras* minta az *életet és elmúlást* jelenti (aki megszületett, annak egyszer a minden élok útján el kell mennie, a végső adósságot előbb vagy utóbb le kell rónia), az *egymásnak háttal fordító madárpár a halál jelképe*, az elválást érzékelteti, míg a *szembeforduló madarak a szerelmet* jelképezik. Utóbbi talán fiatal halott lepedőjén lehetett. Mindezekről ma már alig tudhatunk meg többet. Az *elszálló vagy repülő madár a távozó lelket* szimbolizálja, míg a két lepedőn is előforduló vízfolyás két oldalán a fán ülő madárpárral a szilágyságiak szerint: az életvize, két oldala pedig az evilági, de a túlvilágon is továbbélő *szeretet, hűség* jelképe.⁴⁶ Feltételezzük, hogy a két Veszprém megyei halottas lepedőt használók is azonos vagy hasonló jelentését tudták.

A lepedővégeken megjelenő *kakas* (sokhelyütt kakasos lepedőnek is nevezik) a megtérés, a bűnbánat, a hűség jelképe a református szimbolikában, de a visszatérő reggeli fényt és a feltámadást is jelenti. Itt minden bizonnyal utóbbi jelentésében alkalmazták.⁴⁷ A virradat, az ébredés, a feltámadás jeleként ismerik Kalotaszeg-szerte is.⁴⁸ Azonos jelentésű a *páva*. Göcsejből *pelikános* végű halottas lepedő is ismert, ahol a pelikán a Jézus Krisztus megelevenítette lelkét jelenti.⁴⁹

A *szarvas* a sátánt megsemmisítő Jézus jelképe, de ugyanakkor lélek-szimbólum is.⁵⁰ Ilyen jelentésében kerülhetett a halottas lepedőre.

Az állatábrázolások mellett gazdag növényi díszítőelemek is megtalálhatók, mégpedig ugyanazon növényeknek a csoportja. Elsősorban a csillagfejű virág, amely magasra emelkedve inkább *életfa*. Ezenkívül: a *virág, virágbokor, a tulipán, a rózs, a gránátalma, a szekfü, a napraforgó, a levél és a leveles ág* fordul elő általában e lepedők szélein. Természetesen nem együtt, együtt csak az úrihímzéses lepedőn. Az azonos növényi ornamensek csoportot alkotva tűnnek fel a fő mintán és más elemekből létrejött növényi csoport a széllezáró mintacsíkon. Mindezek ugyancsak jelképekként vannak jelen.

Az *életfa* a halálra és az újjászületésre emlékeztet, jelképezi a földi és az égi közötti kapcsolatot.⁵¹ A növényben végződő, hasonló megjelenésű madárfarok ugyanezt szimbolizálhatja (egyik ága felemelkedő-égi kapcsolat, másik ága lehajló-földi kapcsolat).

A *virág* általános európai jelkép⁵², a szerelmet, az ifjúságot

jelenti. Nagy gazdagságban jelenik meg a Bibliában is, az Énekek énekeiben. *Lükő Gábor* szerint a temetéssel kapcsolatos kultikus tárgyakon a virág tulajdonképpen átalakult madár-szimbólum⁵³, azaz elnövényiesedett állatábrázolás, amely egyes esetekben némely textílián valóban megfigyelhető. Egy bezenyei (Moson m.) horvát halottas lepedőn *Ács Anna* fedezett fel hasonlót.⁵⁴ Lükő Gábor szerint az elnövényiesedett madár a római katolikus, míg maga a madár a református közösségek díszítménykincsére jellemző elsősorban.⁵⁵ A jelenlegi adataink sajnos nem elegendőek ennek sem a bizonyítására, sem a cáfolatára.

A virágok között leggyakrabban előfordulók: a *rózs, a tulipán, a szekfü*. A gyümölcsök közül pedig a *gránátalma*. Úgy vélem, hogy nem külön-külön, egyedi jelentésükben alkalmazták őket a halottas lepedőkön, hanem együtt jelentették ugyanazt még akkor is, ha külön jelentek meg. Mint virág és mint gyümölcs, a halállal véget nem érő életet, az élet folyamatosságát, az újjászületést, a feltámadást hirdette.⁵⁶ Az ágak és levelek az elmúlás jeleiként kerülhettek e textíliákra, azonban sohasem önmagukban, hanem virágokkal vagy madarakkal együtt. Az elmúlást szimbolizálva is mindig ott van az ábrázolásokban a remény: az újjászületésben, a feltámadásban való hit, amelyet így is közvetítettek a közösségek tagjaiknak. Hisz a halált nem az élet teljes megszűnésének, hanem az evilági élet végének és egy új élet kezdetének tekintették, a feltámadás reményében.⁵⁷

A geometrikus alakzatok közül a *csillag, a pohár* vagy *kehely* a leggyakrabban előforduló. Ezeket kívül, mint a fa vagy virág táplálója, megtalálható a *szív* is, a recsecsipkés pávás lepedőkön pedig a *kereszt* (a madarak bőbitájaként).

A *csillag* az égbolt, Isten dicsőségének, a *kehely* vagy pohár pedig Jézus vérének jelképe a keresztény szimbolikában.⁵⁸ Kérdés, hogy a halottas lepedők díszítményeként valóban ezt akarták-e kifejezni ábrázolásukkal? A *szív* a szeretetet jelenti⁵⁹, a *kereszt* pedig krisztusi jelkép, a bűn fölötti győzelemé. Ez az élet igazi fája.⁶⁰

A *színekre* vonatkozóan gazdagabb helyszínen gyűjtött adatokkal rendelkezünk, főként Nyárádról, a Somló környékéről, valamint Erdélyből: a Szilágyságból, a Kis-Küküllő vidékéről, Kalotaszegről, a Barcaságból, sőt Moldvából is.

A leggyakrabban *alkalmazott színek*: a fehér, a fekete, a piros, a rózsaszín, a sárga, a zöld és árnyalatai

(türkiz, világos, sötét), a kék és árnyalatai (világos, égszín, sötét), a barna, a bordó, az óarany. A barna és a bordó keverékszínként is előfordul: vörösbarna, sárgásbarna, sötétbordó (feketébe hajló), bordópiros. A koporsók színeként: fehér, világoskék, rózsaszín, szürke, ezüstös, barna, sárgás, bordó, fekete. A koporsót borító textília pedig: fehér, fekete, sötétkék, lila és zöld színű volt.

Nyarádon fiataloknak *színeshimű* vagy *pirossal* kivarrott, idősebbeknek *fekete* halottas lepedőt használtak. Általánosan alkalmazott volt a *fehér*, gyermekeknek a *kék*, a *rózsaszín*. Életkortól független volt a sárga is.

A legidősebbek emlékezete szerint a gazdagok készítették sárga himű halottas lepedőt. Egyetlen alkalom, amikor színekben fejeződik ki a vagyoni helyzet. Úgy gondoljuk, hogy a sárga ebben az esetben az aranyasztal helyettesítője volt.

A *szótt*, csikkal díszes halottas lepedők és halotti kendők, amelyeket elsősorban *Dél-Dunántúlról* és *Erdélyből* ismerünk, feketével, bordóval, pirossal csíkozottak. A vagdálás és keresztes halottas lepedőkön a varrott him színe itt is meg egyezik a Bakony és Balatonfelvidék falvaiban használtakkal. Kalotaszegen, a Barcaságban és Zobor-alján nagyon kedvelt volt a sáfrány színű, sárga himű halottas lepedő is. Erdélyben előfordult, hogy két színt alkalmaztak egyszerre halotti kendőn: a pirosat és a feketét.

Fiataloknál általánosan használták a világoskéket (legényeknek) és a rózsaszínt (leányoknak). Egyébként is a fiatalok ravatalát készítették el a legdíszesebben: a legszebb halottas lepedőkkel. Erdélyben szóttas ágyfűtűvalókkal és halotti kendőkkel, világos, élénk színösszeállításban (ez az élénkség azonban nem közelíti meg a délszlávokét). A temetés kelteken kívül Kalotaszegen egész keletre, a Sárközben, Ormánságban, Torockón és Hétfaluban nagymennyiségű drága szóttast, hímzett díszű textíliát, kendőket temettek el az eladósorban lévő elhunyt leánnyal. Szilágyságban az ágyfűtűvalót a fák tetejével lefelé fordítva tették ifjú halottnak az ágyra (hidegágy).⁶¹

A fekete Moldvában nem önmagában álló: pirossal együtt használták („fekete földű piros csokros”) „halottas ágyravalón” is.⁶² A bukovinai magyarok a leélt esztendő számát bizonyos színekkel jelölték: 0–20 évig fehér, 20–50 évig barna, 50 év felett fekete színt illett használni.⁶³

A gyász színei tehát ugyanúgy meghatározottak voltak, mint a viseletben alkalmazottak.

Fel Edit szerint Európa területén az *alap gyász szín a fehér* volt⁶⁴, a többi erre rétegződött rá. A magyar művelődéstörténetből ismert az életkor által meghatározott gyász színek alkalmazása, de a halál módjának színekkel való kifejezése is.⁶⁵ Számos adat ismeretes a 17., de különösen a 18. századból. Így pl. *Apor Péter* a vörös és a zöld színeket mint gyász színeket is bemutatja.⁶⁶ Különösen behatóan foglalkozik a színek szimbolikus jelentésével *Huizinga*,⁶⁷ bár vizsgált korszakunk idejére az a jelentéstartalom erőteljesen átalakult.

A helyszíni adatgyűjtések alapján általánosan elmondható, hogy a *fehéret* mindenkinél használható gyász színnek tekintik. A fehéret azonban napjainkra teljesen kiszorította a *fekete*, amely nemcsak a gyászt, hanem a bánatot, az öregséget egyaránt jelentette. A *piros* az ifjúság, a vidámság színe volt. Hasonlóan a *zöld* is, amely ezenkívül az újjászületést is jelképezte. A *világoskéket*, *rózsaszínt*, esetenként a *szürkét* a fehér változataiként alkalmazták. A *sötétkék* a feketét helyettesítette, a *barna* pedig az öregedő ember színe volt. Mindezeket az adat-szolgáltatókon kívül gazdag szakirodalmi adatok is alátámasztják.⁶⁸

Összegesként elmondható: a halottas lepedők a temetés pompáját emelték, s ugyanakkor a mindenre, kiváltképp az elköltözött és a hátramaradt családtagok ez alkalommal kifejeződő kapcsolatára, a családtagoknak az elhunyt iránt tanúsított és tárgyiasult érzelmeire éberrel figyelő környezet számára nyújtottak látványosságot. A díszített lepedők használatában hármass funkcióváltás figyelhető meg. E textílek ékítőményei és színei a készítőik és használók halállal és túlvilággal kapcsolatos elképzeléseit jelképekben megfogalmazva hordozzák.

A végtisztességnek ez a formája eleven emberi kapcsolatból eredt, amikor a továbbélők az elhunytban a volt élőt és saját jövődjüket látták. A közösségek egészséges erkölcsi felfogása, a tízparancsolaton alapuló, elfogadott normarendszere tette lehetővé a tisztességes eltakarítást, mert e közösségek életét még Isten jelenlétének érzése és a lélek végső számadásáról való el nem feledkezés táltotta be.⁶⁹ A halál tényét a lélek halhatatlanságában való hit nemésítette meg, s ez a temetkezési szokásokban az élet továbbfolytatásának illúzióját juttatta kifejezésre.⁷⁰

JEGYZETEK

1. A „tárgyak kirándulására” vonatkozóan, a faluból a városra kerülés útjára I. HOFER Tamás: A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgye gyűtése néprajzi elemzése. In: Népi kultúra – népi társadalom. XIII. Bp. 1983. 39–64. idézet: 52.
2. GYÖRFFY István–VISKI Károly: A Magyarság Néprajza II. Tárgyi néprajz. Bp. 1941. 275–276.
3. HADNAGY László: A halotti készület és halotti szokások Öskün. In: Honismereti Tanulmányok X. Veszprém, 1984. 129–141.
4. SZENDREY Ákos: Az ősmagyar temetkezés. Ethn. 1928. 12–26. E tanulmányban a Tuzséron előkerült csontvázlatra hivatkozik, amelyen szövet- és vászonszövetmaradványokat találtak. NYÁRY Albert szerint ez a halotti lepel maradványa lehet. 16. LÁSZLÓ Gyula több honfoglaláskori ill. az ezt követő időből származó sírt tárt fel, amelyekben a halotti lepelként szolgáló vászon maradványait, nyomait is megtalálta. V.ö. LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 477. Itt említem meg, hogy Dr. KOVALOVSKY Júlia régész (MNM) az általa vezetett feldebrői ásatás leletanyagai között egy selyem, lepel-szerű textíliát mutatott, amelynek funkcióját nem ismerték. A 18–19. századi koronció temető leletanyaga között is találtak ismeretlen funkciójú, nem a ruházathoz tartozó textilmaradványokat a tetemek dereka vagy válla alatt ill. fölött. Ezeket NAGYBOZSOKI Ildikó restaurátor (KMI) mutatta meg. Feltételezzük, hogy mindkét esetben halotti lepel ill. halottas lepedő maradványai a textiltöredékek.
5. SZABÓ Péter: A végtisztesség. Bp. 1989. 60.
6. SZABÓ Péter i.m. 60–61.
7. RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században. Bp. 1895. Hasonmás kiadás Bp. 1988. 31.
8. RADVÁNSZKY Béla i.m. LÁSZLÓ Emőke: Textilmunkák c. tanulmánya. 313. valamint 99. kép. JÁNOKI Farkas ravatala 1698-ban.
9. V.ö. EMBER Mária: Régi textíliák. Bp. 1980. 26. U.ö. Úrihímzés. Bp. 1981. 21.
10. K. KOVÁCS László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944. 82–83.
11. WESSELENYI István: Sanyarú világ. 1703–1708. I–II. Bukarest, 1985. 684.
12. APOR Péter: Metamorphosis Transsylvaniae (1736.) Bp. 1972. 67.
13. RETTEGI György: Emlékezetre méltó dolgok (1718–1784) Bukarest, 1970. 118. és 410.
14. SZABÓ Péter i.m. 61–63.
15. NAGY Jenő: Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón. Ethn. 1942. 134. MOLDOVÁN Gergely: Alsó-Fehér vármegye román népe. In: Alsó-Fehér vármegye néprajza. Nagyenyed, 1899, 1008. KÓS Ká-

- roly: Népelet és néphagyomány. Bukarest, 1972. itt: Szerelm és halál a szilágysági népművészetben. 228. LUBY Margit: A parasztélet rendje. Bp. 1935. 184. KISS Lajos: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. 1920. 84. SZENDREY Ákos: Pusztafalusi néphagyományok. Népr. Ért. 1939. 164. FÉL Edit–HOFER Tamás: A textilgyűjtemény gyarapodása 1969. Népr. Ért. 1970. 136. és 138.
16. PALOTAY Gertrúd: Szolnok–Doboka megye magyar hímzései. 248–267. In: SZABÓ T.A. szerk. Szolnok–Doboka magyarsága. Dés–Koloszvár, 1944. 253.
17. FÉL Edit–HOFER Tamás i.m. 132.
18. GYÖRFFY István–VISKI Károly i.m. 275–276.
19. SOMLAI József Somlósárhely és NAGY István Balatonhenye szíves közlése.
20. FÁTH Ferencné Veszprémfajsz, VAJCS Józsefné Lókút, SCHÖNWALD Mária Tótvázsony szíves közlése, valamint a veszprémi LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM Néprajzi Gyűjteményének Hidegkútról, Olaszfaluból, Ugodról, Farkasgyepűről származó halottas lepedői.
21. Ez volt a „vizivena plakta” vagy „biele plachta”. HADNAGY László i.m. 136. PETERCSÁK Tiadar: Népszokások Filkeházán. Debrecen, 1985. 129.
22. KOVÁCS Béláné MÓRO CZ Katalin Nyárád, KISS Ilona Révfülöp, SZŐKE Dezsőné KATÓ Klára, BALOGH Sándorné SOMLÓVÁRI Irén, SIKOS Mária, KÁMI KATÓ Istvánné SZŐKE Karolina, SZŐKE Lajosné KATÓ Gizella, özv. KATÓ Mátyásné SZŐKE Erzsébet Somlószőlős, VEER Antalné ZÖMBIK Gizella Nemeshany szíves közléseik.
23. MALONYAI Dezső: A magyar népművészete IV. (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna) Bp. 1912. 141–142. KATONA Imre: Sárköz. Bp. 1962. 150. KERECSENYI Edit: A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája. Nagykanizsa, 1983. 174–175. PENAVIN Olga: A nagycsalád-szervezet Szlavóniában (Kőrogyon) Újvidék, é.n. 171. DÖMÖTÖR Sándor: Őrség. Szombatehly, 1987. 128. VIRTH István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zobor-alján. Folklor Archívum 17. 1987. 80. FÉL Edit–HOFER Tamás i.m. 135–136. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, 1978. 183. SERES András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások Bukarest, 1984. 469. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 139. KÓS Károly i.m. 227. NAGY Jenő i.m. 132. SALAMON Anikó–VASAS Samu: Kalotaszegi ünnepek. Bp. 1986. 230–231. BARTHA Elek: Az emberélet fordulói Bárándon (437–453) In: BALASSA I. szerk. Báránd története és néprajza. Báránd, 1985. 449.
- NAGY Varga Vera: Az emberélet fordulói (897–941) In: BARTH J. szerk. Kecel története és néprajza. Kecel, 1984. 936.
- 24–25. KOVÁCS Béláné MÓRO CZ Katalin Nyárád, SZŐKE Dezsőné KATÓ Klára, BALOGH Sándorné SOMLÓVÁRI Irén, SIKOS Mária, SZŐKE Lajosné KATÓ Gizella Somlószőlős, KISS Ilona Révfülöp szíves közlései.
26. DÖMÖTÖR Sándor i.m. 128.
27. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 139.
28. KÓS Károly i.m. 227.
29. BALOGH Sándorné SOMLÓVÁRI Irén Somlószőlős szíves közlése.
30. KOVÁCS Béláné MÓRO CZ Katalin Nyárád szíves közlése.
31. V.ö. KERECSENYI Edit i.m. 174–175.
32. NAGY Varga Vera i.m. 935.
33. VIRTH István i.m. 80.
34. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő Kis-Küküllő vidéki, szilágysági kutatásainak, valamint SERES András barcasági és VASAS Samu–SALAMON Anikó kalotaszegi vizsgálatainak eredményei is ezt igazolják. Saját gyűjtéseim ugyancsak ezt erősítik meg. A továbbiakban lásd a már idézett szakmunkákat.
35. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, 1978. 182–183. U.ő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 140–141. U.ő: Kászoni székely népművészet. Bukarest, 1972. 194. SÁMUEL Aladár: Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. Ethn. 1918. 96–97. SALAMON Anikó–VASAS Samu i.m. 229. SERES András i.m. 469. GÖNCZI Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 359. DÖMÖTÖR Sándor i.m. 128.
36. L! a jegyzetben felsorolt teljes irodalmat, valamint: VAJKAI Aurél: Szentgál I. Bp. 1959. 315. U.ő: Szentgál II. Bp. 1987. 94. U.ő: A Bakony. Bp. 1959. 113. JANKÓ János: A balatonmelléki lakosság néprajza. Bp. 1902. 402. RÉSŐ-Ensel Sándor: Magyarország népszokások. Pest, 1867. PAIS Sándor: Keresztelési, esketési és temetési szokások a göcseji szegek vidékén. Becsvölgye, 1960. 50. (DREL Pápa) Kézirat. Itt köszönöm meg SZABÓ György lelkész-könyvtáros szíves segítségét. GELENCSEY József: Az emberi élet nagy fordulóihoz kapcsolódó szokások Sárkeresztesen. In: Alba Regia 18. 1980. 145. KISS Gizella: Ormány-ság. Bp. 1937. 126. SAROSÁ CZ György: Temetkezési szokások a baranyai sokakoknál és bosnyákoknál. In: HOPPÁL M.–NOVÁK L. szerk. Előtanulmányok a Magyarság Néprajzához X. Bp. 1982. 234. és 236. TIMAFFY László: Szigetköz. Bp. 1980. 176. SEBESTYÉN Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972. 200. CSETE Ba-
- láz: Temetés a kalotaszegi Nyárszón. Ethn. 1942. 200. BOGÁTS Dénes: Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz. Ethn. 1946. 81. KODOLÁNYI János: Adatok Kápolnásfalun (Udvarhely m.) temetkezési szokásaihoz. Ethn. 1947. 121. NOVÁK László: Három város. Bp. 1986. 351. ERDÉSZ Sándor: Nyír-ség. Bp. 1974. 280. DÖMÖTÖR Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp. 1981. 219–220. BÁLINT Sándor: A szögédi nemzet III. Szeged, 1978–79./2. 192. JUNG Károly: Az emberélet fordulói. Újvidék, 1978. 140. valamint a 17. és 18. kép. FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta: Temetkezési szokások a beregi Tiszaháton. Debrecen, 1986. 25. és 27. BENCSIK János: Adatok a Hajdúságból a temetkezés szokásának és hiedelemanyagának kutatásához. A Déri Múzeum Évkönyve 1969–70. 432. és 443. FÉL Edit: Harta néprajza. Bp. 1935. 110. DOMANOVSKY György: A magyar nép díszítőművészete I. Bp. 1981. 153–174. RICHTER M. István: Halotti szokások Németprónán (Nyitra m.) és vidékén. Ethn. 1896. 401. ISTVÁNFY Gyula: A borsodi matyó nép élete. Ethn. 1896. 281.
37. V.ö. KERECSENYI Edit i.m. 174. BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd. Bp. 1976. 357.
38. V.ö. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő idézett munkáit a Szilágyságból: 140. és a Kis-Küküllő mentéről 183.
39. V.ö. S. LACKOVITS Emőke: Rokonság és temetkezési rend kapcsolata a Káli-medence falvaiban (a 19. század II. felétől a 20. század II. feléig). In: Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig. szerk. S. LACKOVITS E. Veszprém, 1988. 189–213. FÉL Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok. Ethn. 1935. 6.
40. V.ö. GYÖRFFY István–VISKI Károly i.m. 275. DOMANOVSKY György i.m. 153.
41. KISS Ilona Révfülöpön élő nyárádi tanárnő szíves közlése, amelyet ezúton is megköszönök.
42. V.ö. BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd. Bp. 1978.
43. LÜKŐ Gábor: A magyar lélek formái. Bp. 1942. 62.
44. LÜKŐ Gábor i.m. 65. BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Népünk halál-élménye. Kassa, 1949. 186.
45. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 163.
46. U.ott, l! előző jegyzet: 139.
47. V.ö. TAKÁCS Béla: Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben. Bp. 1986. 81.
48. V.ö. PÉNTEK János: A kalotaszegi népi hímzés és szókinca. Bukarest, 1979. 191.
49. BIRÓ Friderika: Göcsej. Bp. 1988. 188. valamint TAKÁCS Béla i.m. 59.
50. V.ö. LÜKŐ Gábor i.m. 90. valamint TAKÁCS Béla i.m. 72.
51. TAKÁCS Béla i.m. 90–91.
52. V.ö. LÜKŐ Gábor i.m. 138.

53. Lükő Gábor i.m. 142.
 54. ÁCS Anna: Kultikus funkciójú lepel-szél. In: MÓDY Gy.—BALASSA I.—UJVÁRY Z. szerk. Néprajzi Tanulmányok. Debrecen, 1982. 480.
 55. LÜKŐ Gábor i.m. 142–143.
 56. V.ö. KRESZ Mária: Virág és népművészet Bp. é.n.
 57. BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Kassa, 1949. Népünk halálélménye. 182.
 58. TAKÁCS Béla i.m. 118. és 136.
 59. S. LACKOVITS Emőke: Református úrasztali textíliák a Dunántúlról és a Kisalföldről. In: Komárom megyei néprajzi füzetek. 3. szerk. KÖRMENDI G. Tatabánya, 1988. 34–46.
 60. TAKÁCS Béla i.m. 123–124.
 61. V.ö. KÓS Károly—SZENTIMREI Judit—NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 141. CSETE Balázs i.m. 200.
 62. KÓS Károly—SZENTIMREI Judit—NAGY Jenő: Moldvai csángó népművészet. Bukarest, 1981. 275.
 63. BOSNYÁK Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. Folklor Archivum 16. 1984. 141.
 64. FÉL Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok. Ethn. 1935. 16.
 65. V.ö. BALASSA Iván: A magyar gyász színek kérdéséhez. Ethn. 1945. 69–70.
 66. APOR Péter i.m. X. cikkely. 67–73.
 67. Johann HUIZINGA: A középkor alkonya. Bp. 1979. 269–271.
 68. V.ö. a már felsorolt szakirodalom jelzett helyeivel.
 69. BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Kassa, 1949. Népünk halálélménye. 182. és 185.
 70. Kay—BIRKET-SMITH: A kultúra ösvényei. Bp. 1969. 277.
 71. *Mezőkészüben* szöttes, kötéses volt a halottas lepedő. Volt, aki az elhunyt alá tette úgy, hogy a rövidebbik díszes vége a fejnél kilógott. De gyakori volt, hogy a testet becsavarták a halottas lepedőbe, alája cifra hímes kendőt tettek kettőt, s ez két oldalt kilógott a koporsóból.

Ugyanezt tapasztalta Kerecsényi Edit Hetésben is. Az elhunyttal eltemetett halottas lepedő a koporsóban alura került és a fejnél díszes vége kilógott. Több ilyen lepedőt őriz a nagykanizsai Thury György Múzeum néprajzi gyűjteménye és több, a század első feléből származó fénykép is igazolja ezt. Az adatokért Kerecsényi Editnek mondok köszönetet!

Itt köszönöm meg valamennyi kedves somlószőlősi, somlósvárhegyi, nyárádi, balatónhenyei, köveskáli, kővágóörsi, szentbékállai, mindszentkállai, kékkúti, salföldi, egeraljai, nemesvámosi, lókkúti, veszprémfajszai, tótvázsonyi, magyarpolányi, szentgáli, csipkerekai (Vas m.), monoszlói adatszolgáltatómnak sok szíves segítségét.

A fényképeket NAGYVÁRI Ildikó készítette.

EMŐKE S. LACKOVITS

TEXTILKUNST DES BEZIRKES VESZPRÉM II. LEICHENTÜCHER

Objekteinheiten ähnlicher, schmückender und zumeist gleicher Funktion bezeichnen wir im ungarischen Sprachraum auf der Grundlage ihrer Verwendung als Totenlaken. Sie stellen unter den Kultgegenständen eine Objekteinheit mit der längsten Lebensdauer dar. Das erklärt ihre Zugehörigkeit zu den kultisch-repräsentativen und Totenkultgegenständen.

Das Leichentuch als Grablaken kann man in den Kulturgeschichten aller Völker der Erde antreffen. Für die Christenheit ist das Grabtuch Jesu Christi am wertvollsten. Der Gebrauch des Grablakens ist in Europa und auch in unserem Lande bis in das Mittelalter zurückverfolgbar, was neben seltenen archäologischen Funden geschriebene und gezeichnete frühere Angaben bestätigen.

In der volkskunstlichen Sammlung des Veszprémer Dezső Laczkó-Museums werden Leichentücher und Fragmente von Tüchern aufbewahrt. Diese wurden in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, im 19. Jahrhundert und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts hergestellt. Die Gruppe mit der größten Stückzahl bilden die vogelartig geschnittenen, mit weißer und bunter Seide gestickten, aber man kann unter ihnen auch spitzenartige, pfauenartige und kreuzstichartige antreffen. Ihre Schmuckwerke: ein

die Seele darstellender Vogel, Hirsch und Pelikan sowie die Auferstehung, die Wiedergeburt bedeutenden Blumen, Lebensbäume und Früchte. Der Symbolgehalt jeder Motiveinheit ist außerordentlich abgestuft. Nicht nur ihre Muster, sondern auch ihre Farben waren symbolisch, zumeist paßten sie sich an die Lebenszeitalter des verstorbenen an. Außer weiß und schwarz wurden gelb, grün und ihre Nuancen, blau und sein Nuancen sowie bordeauxrot und braun benutzt.

Bei ihrer Anwendung können wir drei Perioden unterscheiden:

1. Es diente als Leichentuch und in der ältesten Form beerdigte man den Toten darin eingewickelt.

2. Es diente als Laken und (oder) wurde als Augenabdeckung verwendet, die Totenbahre abdeckend.

3. Der ursprünglichen Funktion und der Verzierung entzogen (einfaches weißes Laken mit Spitze umrandet) zur Abdeckung der Bahre umgestaltet. In den Jahren nach 1960 wurde ihre Benutzung völlig eingestellt. Die Änderung ihrer Funktion zog auch eine Änderung der Verzierung nach sich. Das Leichentuch war ein Teil der Mitgift, man fertigte es selbst oder ließ es anfertigen, später wurde es vererbt, schließlich im letzten Zeitraum seiner Verwendung wurde es unter Verwandten und Nachbarn ausgeliehen.

Die Leichentücher erhöhten den Bestattungspomp und boten zugleich für alle, besonders für die sich in diesem Fall zwischen den verzogenen und verbleibenden Familienmitgliedern ausdrückende Verbundenheit und für eine wach auf das Familienmitgliedern für den Verstorbenen bezugte und bekundete Mitgefühl achtende Umgebung ein Schaustück. Sie gehörten zur Repräsentation der Verstorbenen. Zur Abdeckung der Totenbahre umgestaltet waren sie nur noch deren Zubehör.

Die Verzierungen und Farben sind getragen von den in Symbolen gefaßten Vorstellungen der Hersteller und Benutzer über den Tod und das Jenseits.

Diese Form letzter Ehrung entsprang lebendiger menschlicher Verbundenheit: die Weiterlebenden sahen im Toten den gewesenen Lebenden und die eigene Zukunft. Sie machte es der Gemeinschaft möglich, auf eine gesunde und anerkannte Normordnung dem Toten die Ehre zu erweisen, weil das Leben der Gemeinschaft vom Gefühl auch von der Gegenwartigkeit Gottes und dem Wissen um die letzte Rechenschaft der Seele erfüllt war. Die Tatsache des Todes veredelte der Glaube an die Unsterblichkeit der Seele und in den Bestattungsgebräuchen kam die Illusion vom Weitergehen des Lebens zum Ausdruck.

SZABÓ GYÖRGY

TORKOS JAKAB DUNÁNTÜLI REFORMÁTUS PÜSPÖK KANONICA VIZITÁCIÓJA 1747-BŐL

A tanulmányunk tárgyát képező egyházlátogatási jegyzőkönyv („Processus Visitationis Extra-ordinariae in nomine Domini Anno 1747 die 26 Mai . . .”) eredeti kéziratát a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára őrzi.¹ A címet, valamint az egyházvizsgálat alapját képező kérdéseket kivéve a kézirat magyar nyelvű, a szokásos latin citációkkal, betoldásokkal. Témank tehát a Torkos Jakab szuperintendens által, Nagybányai István kéttornyúlaki és Komáromi Pál győri lelkészek (ez utóbbi a tatai egyházmegye esperese, egyházkerületi főjegyző) társaságában a veszprémi, peremartoni és belsősomogyi egyházmegyekben 1747. május 26–június 12 között tartott egyházlátogatás jegyzőkönyve. A 27 levélből álló, 32x20 cm nagyságú kézirat zömmel Torkos Jakab kézírását tartalmazza, kisebb részben Nagybányai Istvánét, vagy Komáromi Pálét.

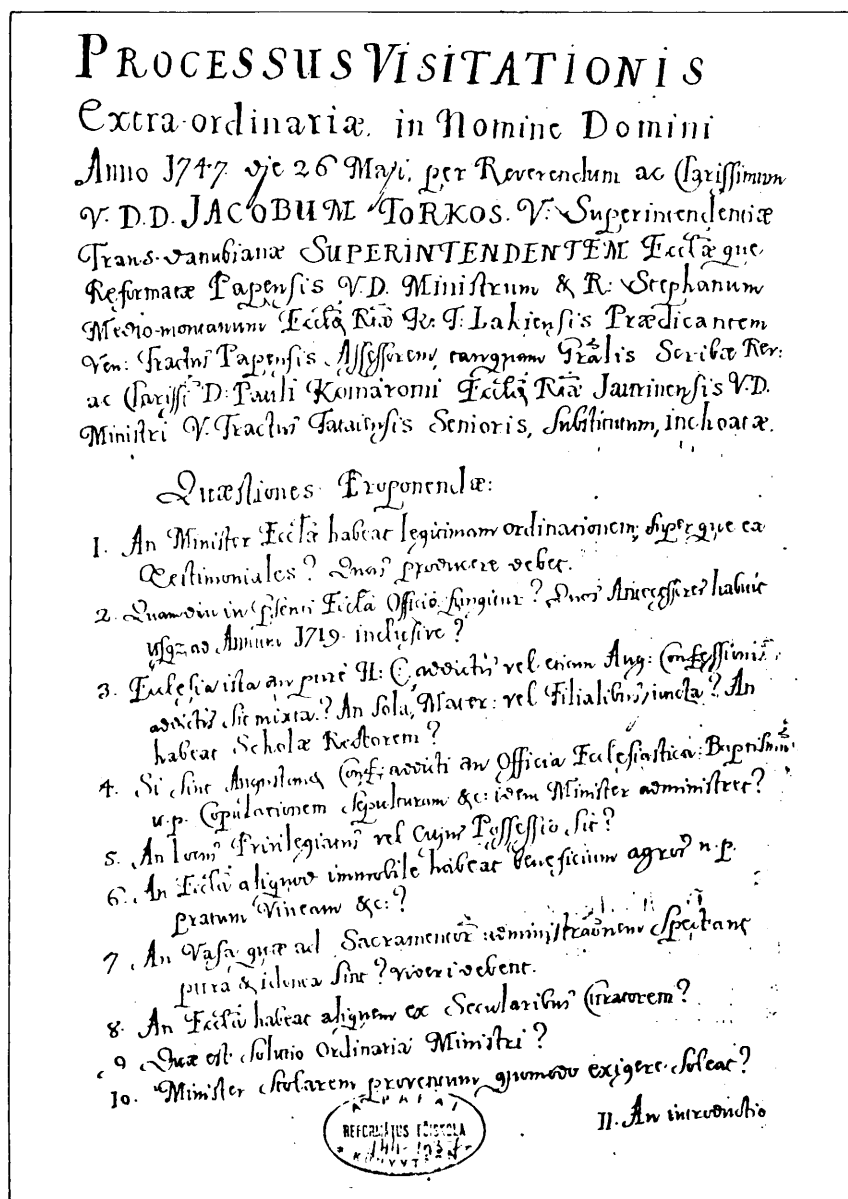
Itt említem meg, hogy a református egyházi gyűjteményekben található kanonika vizitációk tudományos feldolgozása megkezdődött, s ezt a munkát a Közép-Kelet-Európai Reformáció Történetének Kutató Intézete (Debrecen) irányítja. Így kerülhetett sor 1986–87-ben a pápai gyűjteményekben található két kanonika vizitációs napló, illetve jegyzőkönyv feldolgozására, szövegük legelőpelve, sajtókész állapotban van. Az egyik a Torkos-féle kézirat, a másik a már említett Komáromi Pál esperesnek, 1736-ban a tatai traktusban teljesített egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyve.² Remélhetőleg kiadásukra is mielőbb sor kerülhet.

A püspöki-esperesi egyházkormányzás legfőbb eszköze a református egyházban is a rendszeresen végzett egyházlátogatás (canonica visitatio) volt.³ Sőt legrégebb zsinati kánonaink szerint ez nem csupán joga, hanem egyenesen kötelessége volt az espereseknek és püspököknek. Számadással tartoztak a traktus és a szuperintendencia legfőbb hatóságának a provinciális, illetve generalis zsinatnak.⁴ A püspöki kanonika vizitációt (generalis visitatio) főbb zsinataink szintén törvénybe

iktatták, ám ezt utóbb a püspökök jobbra elhanyagolták, az esperesekre hagyva az egyházlátogatás teljesítését. Így a püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek anyaga sokkal kisebb az esperesi látogatások jegyzőkönyveihez képest.

1. ábra. Torkos Jakab kanonika vizitációs jegyzőkönyvének címlapja

Torkos Jakab 1711. február 13-án Pápán született. Alsóbb iskoláit Pápán végezhette. A prédikátori hivatalra a sárospataki kollégiumban készült. Mivel felsőbb tanulmányok folytatására Pápán akkor nem volt lehetőség. Miután Sárospatakon befejezte tanulmányait, külföldre ment. 1733–34-ben Zürichben, 1735-ben rövid ideig Utrechtben tanult. Hazatérvén 1735 őszén Pápán – rövid

rektorkodás után – lett másodlelkész Komáromy József mellett. Ekkor 24 éves. 1752. május 8-ig pápai prédikátor, amikor is a pápai eklézsia vallásgyakorlatát királyi rendelettel betiltották. Pápáról elűzetven, 1752-ben Peremartonban, majd 1758-ban Adásztevelen foglalt el lelkészi állást. 1745-ben – 34 évesen – Kenessey István dunántúli főkurátor hathatós közreműködésével választják püspökké, mely tisztét 40 esztendőn át, egészen 1785-ben bekövetkezett haláláig viselte.⁵ Már mint nem aktív lelkész, de megérthette a pápai gyülekezet, valamint a kollégium Pápára való visszatérését. Egyébiránt nagybátyja volt Torkos Jakab (II.) csöglei, majd pápai lelkésznek, aki 1795-től 1813-ig volt az egyházkerület püspöke. A Torkosról szóló életrajzi méltatások, illetve biográfiai kézikönyveink nem tudnak nyomtatásban megjelent munkájáról. Pedig van, mégpedig egy halotti prédikáció, melyet Kenessey István főgondnok felett mondott el Pápán 1750-ben, s még ebben az évben ki is nyomtatták „Istenfélő hívekhez méltó halotti sírás...” címmel, feltételezhetően Veszprémben. A nyomtatvány Torkosé mellett tartalmazza Hevesi Sámuel és Kun János emlékbeszédét is.⁶ Két vaskos kötetben a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára őrzi magyar nyelvű prédikációit, melyeket Pápán 1735–1752 között mondott el.⁷ Respondens volt az 1734-ben Zürichben tartott disputáción (De divina hominum vocatione...), melyet Hottinger János Jakab zürichi professor elnökletével tartottak. Feltételezhetően ő a szerzője annak a könyörgésgyűjteménynek, mely a „A Pápai Nemes árva Ecclesianak siralmas éneke...” címet viseli. A három prózai illetve verses könyörgést Torkos a pápai egyház és kollégium száműzetésének időszakában, illetve a Pápára való visszatérés után írhatta meg.⁸ A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában (Pápa) találjuk meg Járdánházy Gábor pápai professor, 1785. december 1-én Torkos felett elmondott halotti orációját, mely életrajzához nélkülözhetetlen adalékokkal szolgál.⁹

Torkos Jakab püspöksége a dunántúli református egyházkerület történetének legnehezebb időszakára esett, mely a lassú haldoklás, az elsorvasadás időszaka volt. Csak szemléltetésül jegyem meg, hogy a „csendes ellenreformáció” időszakában 150 templomot vettek el a reformátusoktól az egyházkerület területén.¹⁰ Tudjuk, hogy az első Carolina Resolutio (1731. március 21.) óta a re-

formátus egyházban is a katolikus főesperesek végezték a kanonika vizitációt. A dunántúli református egyházkerületben is folytak ezek a megszégyenítő, s egy másik felekezet belső életébe jogtalanul beavatkozó vizitációk. Egyedül Padányi Biró Márton veszprémi katolikus püspök-főispán 46 protestáns templomot zártott be Somogyban, egy vizitációja után.¹¹

Torkos Jakab közvetlenül megpasztalhatta az árvaságra jutott, s pusztulásnak indult református eklézsia sanyarú sorsát. Az állandó tiltakozáson kívül egyebet nem igen tehetett, de mégis megpróbált mindent, ami jogilag lehetséges volt. Ebben a heroikus küzdelemben, a gyülekezeteket fenyegető ítélet elhárításában erős támasza volt Kenessey István, az egyházkerület első főgondnoka, egészen 1750-ben bekövetkezett haláláig.

De a még „virágzó” gyülekezeteket is erősíteni akarta – hisz az aggasztó külső körülmények ellenére a legtöbb gyülekezetben tovább folytató az egyházi élet –, s ezért, mint szuperintendens végigjárta egész egyházkerületét. Ennek megmaradt dokumentuma a veszprémi, peremartoni, s belsősomogyi gyülekezetek egy részének meglátogatásáról felvett jegyzőkönyv.¹² Egyházlátogatása azonban nagy száka volt a katolikusok, s az aulikus vármegye szemében, melynek főispánja Padányi Biró Márton, a fanatizmusáról, s protestánsgyűlöletéről hírhedt veszprémi katolikus püspök volt. A vármegye 1748. február 11-én kelt levelében megtiltja Torkosnak az egyházlátogatást, s törvénytelenségre hivatkozva, püspöki jogainak felfüggesztése céljából felír a kancelláriához.¹³ A szuperintendens válaszában törvényes megválasztására, valamint az 1734. október 20-án megjelent második Carolina Resolutio-ra (5. pont) hivatkozik, mely megengedte a protestánsoknak, hogy négy evangélikus és négy református püspököt válasszanak, s hogy azok zavartalanul végezhessék a vizitációt.¹⁴ Am Torkos válasza nem elégíti ki a vármegyét, ismét figyelmeztetik, s követelik tőle a püspöki cím azonnali letételét. Tulajdonképpen ezt panasolja el a szuperintendens Mária Teréziához írt, roppant diplomatikusan megfogalmazott kérvényében, kérve a megye rendreutasítását.¹⁵ A Bécsben, 1749. október 9-én kelt, s a kancellária útján közölt leiratában az uralkodó részletes tájékoztatást kér a vármegyétől Torkos Jakab ügyében, de helyesli annak minden lárma és pompa nélkül végzett egyházlátogatását.¹⁶ A vármegye meghallgatása

2. ábra. Torkos Jakab (címszerző) címere. A címert III. Károly adományozta. (Bécs, 1725. október 16.) Részesültek az adományban felesége, Cseh Erzsébet, valamint gyermekeik: István, Jakab, János, József, Zsuzsanna, Rebeka. (OL, R. 64.)

után, 1750-ben kelt leiratában a Helytartótanács Torkost törvényes szuperintendensnek ismeri el, s megengedi neki az egyházlátogatások folytatását is.¹⁷

Torkos összesen 52 gyülekezetet vizitált a jelzett, s aránylag rövidnek nevezhető időszakban (1747. május 26–június 12.). Ezek a gyülekezetek a püspöki látogatás időrendjében a következők: (a helynevek eredeti formájában!)

Veszprémi Traktus: 1. Szent Gál, 2. Vámos, 3. Alsó Őrs, 4. Veres Berény, 5. Csőr
Peremartoni Traktus: 6. Lepsény, 7. Füle, 8. Csajág, 9. Kis Kovács

3. ábra. Torkos Jakab püspök címere. Gyűrűspeciésége alapján rajzolta Mógor Tamás

Veszprémi Traktus: 10. Füred, 11. Arács, 12. Csupak, 13. Szőlös, 14. Udvari, 15. Pécsel, 16. Henye, 17. Köves Kál

Peremartoni Traktus: 18. Kenese, 19. Ennying, 20. Mezőkomárom, 21. Fok Szabadi, 22. Maros, 23. Város Hidvég, 24. Simon Torna, 25. Pálfa, 26. Fel Egres, 27. Kis Keszi, 28. Keresztes, 29. Sz(ent)Mihály, 30. Kálóz, 31. Falu és Szabad Battyán, 32. Soponya, 33. Balhás Szilas, 34. Tács, 35. Pere Marton, 36. Polgárdi, 37. Kajár, 38. Mező Szent György

Belsősomogyi Traktus: 39. Aszaló (Filiája Orczi), 40. Hetes, 41. Szomajom, 42. Kis Asszond, 43. Szena, 44. Szent Benedek, 45. Gige (Filiája Kovácsi), 46. Hedrahely, 47. Kadar Kút, 48. Szilvás Kis Falud, 49. Csoknya, 50. Jád, 51. Magyar Egres, 52. Nagy Korpád.

Rövid összefoglalásban, interpretálva tekintünk át, hogy melyek voltak az egyházvizsgálat alapját képező kérdések: – Mikor exmittálta az esperes a lelkészt az adott eklézsia-ba, mikor, s ki által szenteltetett fel, s vette a „manus impositio”-t, vagyis a kézrátételt, s melyik eklézsia akaratából? Mindezekről van-e testi-moniális (oklevele), s azt illendőkép-pen „produálta-e”, bemutatta-e? Mióta szolgál ezen a helyen, s kik voltak az „antecessorai”, tehát hivatali elődjai? Tiszta református-e a falu, vannak-e evangélikusok, s ha igen, kinek a szolgálatával élnek, kinek fizetnek? Anyaegyház-e az eklézsia, vannak-e filiái? Van-e iskolamester? Nemes helyről van-e szó? A helység kinek a „possessioja”, birtoka? Az egyház mennyi földdel, réttel, szántóval rendelkezik, milyen azok állapota? Az egyház milyen beneficiumokkal, javakkal rendelkezik, milyen az úrvacsora és keresztelői edények állapota? Van-e kurátor, hány, mi a nevük? Lelkész fizetése és egyéb javadalmi, tehát külön a készpénz, s külön a természetbeni javadalom? Mennyi az esketési, temetési, keresz-telési javadalom (stóla)? Az egyház-kező megvan-e? Az eklézsia lédáját (kasszáját) ki kezeli? Van-e senge?

Isten Igéjét tisztán és igazán prédikálja-e a prédikátor, a szolgálatot ellátja-e „híven”, s az úrvacsora sákrementumát időben kiszolgálta-e? Buzgó-e a könyörgésekben alkalmak szerint, illetve az ország vezetőiért, elsőrendben a királynőért, az eklézsia protektoraiért stb. Élete megegyezik-e tanításával, s példája-e a nyájnak? Katekizál-e? Prédikálja-e a „dominális textusokat”? Hogyan él családjával, van-e ellene panasz? A hívek gyakorolják-e magukat az „jsteni tiszteletben”? Van-e köztük botránkoztató, felveszik-e az egyhá-

zi fenyítéket? Megadják-e a lelkész „becsületét”? Az „ecclesiai reditus”-t (egyházi jövedelmet, fizetséget) csökkentették-e? Milyen a „parókiális ház” (lelkészlakás) állapota? Van-e valami panasza a lelkésznek az eklézsia ellen, valami kívánsága? Fizetését idejében megkapja-e? A lelkésznek tartozik-e még (restantia) az eklézsia? Milyen ágendát használ a lelkész, vannak-e könyörgéses és egyéb könyvei? Marasztatják-e?

A rektorral, vagy „Scholamesterrel” kapcsolatos kérdések tömören: – Mikor jött jelenlegi helyére, hová való, hol tanult, s hány évet? Családi állapota? Hogy tölti be hivatalát? Szorgalmas-e a gyermekek tanításában? Az iskola hány klasszissal (osztállyal) működik? Mekkora a tanulólétszám? Mennyi a javadalma klasszisonként? Mennyi a készpénz, illetve a természetbeni javadalma ilyenképpen? Van-e illendő ruházata? Milyen a magaviselete? Van-e ellene panasz, illetve neki van-e panasza? Milyen állapotban van az iskolaépület? Milyen viszonyban van a lelkéssel? Van-e a rektor mellett „praeceptor” (segéd-tanító)?

Végül azok felsorolásával ér véget a jegyzőkönyv, akik a gyűlésen jelen voltak. A világi hatalom képviselőit általában a falu bírja és a törvénybíró látta el.

Mindjárt a részletes vizsgálat elején felhívom a figyelmet egy érdekes tényezőre, mégpedig, hogy még a színtiszta református vidéken, illetve községben is legtöbbször katolikus a földesúr, vagy éppen katolikus egyházi birtokról van szó. Berény (Vörösberény) a győri jezsuitáké, Csajág a pálosoké, Balatonfüred részben a tihanyi apaté, részben a veszprémi káptalané. Fokszabadi ugyancsak a veszprémi káptalan birtoka. Torkos egyébként roppant „toleráns” felfelé, finoman fogalmaz, szinte aláza-tos és udvarias. A templomok elvétéről csak egyszerű tömondatban tudósít. Egyedül a soponyai lelkész-ről, Tiszteletes Gál Péter Uramról jegyzi meg, hogy „háborgattatik a Méltóságos Földes Urától . . .” Különösen Veszprém vár megyében gyakran találkozunk nemes hellyel, ezek zömében színtiszta református köz-ségek (pl. Köveskál). Több nemesi hellyel találkozunk Fejér vár megyében is. E két vármegye területén levő veszprémi és peremartoni (ma: mezőföldi) egyházmegyék gyüleke-zetei kisebb károsodással vészelték át ezt az időszakot. A zaklatásokat ezek sem kerülhették ugyan el, mégis a nemesi falvak protestáns közösségei védettebbek voltak az intoleráns táma-dásokkal szemben, míg a jobbágyfalvak – különösen is Somogyban – a

legveszélyeztetettebb helyzetben voltak. A meglátogatott helyek többségében csak kevés evangélikus él (a katolikusokra természetesen nem tér ki a vizsgálat . . .), azok is a református prédikátor szolgálatával élnek, s annak fizetnek. (pl. Berény, Csór stb.)

A lelkipásztori munka színvonalát, a papok képzettségét, valamint az egyházfegyelmet tekintve a hanyatlás, s a színvonalromlás jeleit regisztrálhatjuk a vizitáció alapján. Természetesen az ellenreformáció káros következményeit az okok magyarázatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Mindenesetre a lelkészek jelentős része 10–15 évig is felszentelés nélkül végzi munkáját, több helyen lévita (kisebb végzettséggel bíró személy, aki ott, ahová nem jut rendes akadémiai végzettséggel rendelkező lelkész, ellátja a tanítói és lelkészi teendőket is) tevékenykedik. A lelkészek jelentős hányada nem rendelkezik testi-moniálissal, tehát a kirendelést és a felszentelést igazoló okmánnyal. Kisebb helyeken előfordul, hogy felsőbb tanulmányait be nem fejezett diákok, illetve a rektorok látják el az egyházi szolgálatokat is (lévitaság), de előfordul olyan eset is, hogy tanító hiányában a lelkész oktatja a gyermekeket. Az 52 gyülekezetből egynek a lelkészéről sem tudjuk, hogy külföldet járt volna.

A prédikátorok teológiai felkészültségéről persze legjobban a könyvek árulkodnak. Legtöbbjük rendelkezik könyvekkel, leginkább ágendákkal és könyörgéses könyvecskékkel. A nyomtatott könyvek mellett még jelentős a szerepe a kéziratos másolatoknak is. Az imádságoskönyvek nagy népszerűségnek örvendnek, nélkülözhetetlenek a lelkipásztori munkához. Ilyenl szinte mindegyik lelkész rendelkezik. A zselickisfaludi Tihanyi Istvánnak „nyomtatásban vagy három imádságoskönyve.” Az ígéhirdetések alapját legtöbb esetben a perikópa-rend szerinti „dominikák” képezik. A prédikációk, imádságok, a kultuszi és kegyességi irodalom egyéb produktumai alapvető dokumentumai – a még teológiailag is kevésbé vizsgált – kegyességtörténetnek. Látni fogjuk a puritanizmus távolágokat áthidaló, s könyveken át megnyilatkozó egyházmegtartó- és építő hatását. Erről Esze Tamás így ír egyik tanulmányában: „Kovásként munkáló lelki hatása felmérhetetlenül nagy volt, széles körben hatott és hosszú ideig tartott . . .”¹⁸ A református kegyesség legszebb megnyilvánulásai éppen a 18. századból ismertek, s ebben az „árva eklézsia” járnak elől, melyek templomuktól, lelkészüktől megfosz-

tottak, hogy így kényszerítsék azokat a református hit feladására.¹⁹

Nem hallunk tudományos munkát folytató lelkészről, annál többet a gazdálkodó lelképászorokról. Kétségkívül, hogy a kor prédikatori életformája nem sokban különbözik a paraszttól. Mindez persze a „csendes ellenreformáció” protestáns egyházpolitikájának az eredménye, de nem lehet mindent csak arra fogni. A protestantizmus létbizonytalanságban élt, s ez hátrányosan éreztette hatását az iskolaügyben is. Debrecen és Patak volt a protestáns iskolázás két fellegvára, de a külföldi egyetemekkel azok sem vetélkedhettek. Dunántúlról is ide áramlik a protestáns diákság felsőbb tanulmányainak végzésére. A protestáns peregrinációk visszaszorítása ugyancsak nagy hátrányt jelentett a protestánsok számára. Ám az is igaz, hogy falusi, de mezővárosi népünk is jobban becsülte gazdálkodó, „mindenhez értő” papjait, mint azokat, akik csak a tudománynak, vagy a „szent szolgálatnak” éltek. Ez utóbbiak előbb-utóbb elégték az értetlenség és a meg nem értés máglyáin.

Visszatérve a könyvekhez. A vizitált 52 gyülekezetben csak négy lelkésznek volt az ágendán, illetve a kézírásos vagy nyomtatott könyörgéseken kívül más könyve. Ezek is jobbra prédikációs-kötetek, tehát a homiletikai irodalom körébe tartozó munkák. Egyéb teológiai diszciplínák nincsenek képviselve a könyvek között. Érdekes módon Bibliáról, énekeskönyvről, a Heidelbergi Kátéről nem tesz említést a vizitáció, talán mert meglétük természetes követelmény volt. A világi irodalmat képviselő könyvek meglétéről (történeti munkák, széphistóriák, kalendáriumok stb.) szintén nem tudósít az egyházlátogató, mert ez nem volt feladata. Ám e könyvek meglétét és használatát joggal feltételezhetjük, még ha korlátozott számban is. Ám az igaz, hogy a lelképászorok tudományos képzettségének, tudományuk tisztaságának vizsgálatára és felügyeletére a kor kanonika vizitáció nem tudnak olyan súlyt helyezni, ahogy azt a 16–17. századi református zsinatok végzései előírták.²⁰

Mindenesetre a kisasszondi levétárról, Arácsi Gergelyről ezt olvashatjuk: „... *Tiszteletes Decsi Pál Uramtul tanítottatott a Declinatoria, nem tanult tovább* ... (tehát egyetlen latin osztállyal lévita lehetett!) *Most könyv nélkül prédikáll, az előtt könyvből, vagynak némelly könyvecskéi. Németi Uram dominicája. Via salutis, Uti társ, Halotti centuria, Arany temjénező, Mennyei tárház kulcs, Lelki áldozat* ...” Sor-

rendben tehát a következő könyvekről van szó, jelezve a Szabó Károly szerinti RMK-számot is:²¹ 1. Szatmárnémeti Mihály: A négy evangélisták szerint való dominica. (Kolozsvár, 1675. RMK I. 1179.) Kisebb eséllyel ugyan, de lehet még szintén tőle a Dominicalis praedikatioiok toldalékja” is. (Kolozsvár, 1686. RMK I. 1353.)

2. Drégelypalánki János: Via salutis . . . (Debrecen, 1682. RMK I. 1277.)

3. Sélyei Balog István: Uti társ . . . (Várad, 1657. RMK I. 928.)

4. Szatmárnémeti Mihály: Halotti centuria, az az száz halotti praedicationiok . . . (Kolozsvár, 1683. RMK I. 1301.)

5. Arany temjénező. (Imádságos könyv. Hely nélkül, 1701. RMK I. 1641.) Tulajdonképpen Kanizsai Pálfi János dunántúli református szuperintendens Arany temjénező. Thuriolum aureum (Pápa, 1632. RMK I. 625., RMNY 1553.) című munkájáról is szó lehet, bár kisebb valószínűséggel.²² Lehetséges azonban, hogy egyazon könyv különböző edícióival állunk szemben, ahogy ezt Balázs László is gyanítja.²³ Érdekességként említem meg, hogy a gályarabok is e mű magyar nyelvű szövegéből imádkoztak.²⁴

6. Szatmárnémeti Mihály: Mennyei tárház kulcsa. (Kolozsvár, 17. sz., de van egy 1702-es kiadása is. Sztripszky 2172, 2198.)²⁵

7. Várad Belényesi Ferenc: Lelki áldozatok, az az könyörgések és háladáások. (Kolozsvár, 1670. RMK I. 1104.) Ám ez lehet Csuzi Cseh János győri református lelkész és orvos (Csuzi Cseh Jakab gályarab prédikátor, majd dunántúli szuperintendens fia) „Isten eleibe felvitett *lelki áldozat* avagy: Áhítatos könyörgések (Győr, 1736.) című műve is.²⁶

Ujlaki Sámuel, szennai lelkész „Dominicális Textusokat prédikáll és a Csapkés Komáromi Uram Igaz hitit, vagynak írott prédikációi is, mellyeket prédikáll, vagyon Ágendája, vagynak imádságai írásban és nyomtatásban, a mellyekkel szokott élni”. Komáromi Csapkés György: „Igaz hit . . .” című prédikációs-kötete ez a munka (Nagyszében, 1666. RMK I. 1042.) Komáromi mérsékelt puritán eszméket vallott, soha nem konfrontálódott az ortodoxiával, ám egyházszervezeti kérdésekben határozottan presbiteriánus, s a keresztyén életgyakorlatról vallott felfogása alapján is a puritánok közé sorolható.²⁷ A gigei prédikátor „*Gelei Uram praeconiumából tanít néha*”. Geleji Katona István erdélyi püspök (ő volt a puritánusok legfőbb ellenlábas)

Gyulafehérvárott 1638-ban és 1640-ben, két kötetben megjelent „Praeconium evangelicum” című prédikációs kötetét (RMK II. 521 és 552.) használta tehát a gigei lelképászor.²⁸ Komáromi Sámuel szentbenedeki lelkész „*különb külömbféle könyvekből él, a dominiciával is. Catechizál. Vagynak orationallissai*”, vagyis könyörgéses könyvei. Tihanyi István szilváskisfaludi lelkész „*a . . . dominicális Textusokkal másokat is prédikáll. Vagyon ágendája. Nyomtatásban vagyon 3 imádságos könyve.*” Marosi Sámuel csokonyai lelkész „*a dominicából prédikáll, más könyvből is néha. Ágendája vagyon, de nem tudja kié, a dominicát sem tudja, a Káldiénak mondotta. Imádságos könyv vagyon. Lelki áldozatnak vallja. Igazságnak Áldozattya is vagyon . . .*” Itt a katolikus Káldi György: „Vasárnapi prédikációk I. része” című művéről lehet szó, ami Pozsonyban jelent meg 1631-ben (RMK I. 601.), bár lehet ugyanőtőle az „Innapi prédikációk I. része” is. (Pozsony, 1631. RMK I. 602.) A „Lelki áldozat” azonosítását az előzőekben már közöltük, Várad Belényesi Ferenc vagy Csuzi Cseh János a szerző. Az „Igazságnak áldozatja” című munka Kolozsvárott jelent meg 1666-ban (RMK I. 1036.).

Nincs egységes és kötelező ágenda, s így nyilvánvalóan liturgiái egység sem a 18. században.²⁹ A legelterjedtebb ágenda a református egyházban, így Dunántúlon is ebben a században Milotai Nyilas István tiszántúli püspöké, munkája a 18. században is számos, részben átdolgozott kiadást ért meg.³⁰ A legtöbb lelképászor Milotai Nyilas ágendájának valamelyik kiadásával rendelkezik. (pl. Tác, Hedrahely stb.) Az egységes és kötelező ágenda terve egyelőre kivitelezhetetlen volt, ezért a dunántúli református szuperintendenciában arra törekedtek, hogy a leggyakrabban használt Milotai-féle ágendát tegyék általánossá. A peremartoni (1745), majd a pápai (1747) egyházkerületi közgyűlés is kimondta, hogy „azon egy ágendával vagy liturgiával” . . . valamint „egyforma ágendával” éljenek a prédikátorok.³¹ A szomajomi lelképászor „Erdélyi” ágendával rendelkezik. Ez Milotai ágendájának kivonatos kiadása lehet, ami a Confessio Helvetica-val egy kötetben együtt jelent meg Kolozsvárott, 1679-ben (RMK I. 1232.). 1755-ben egyébként újra kiadták Kolozsvárott. Nagyon kicsi annak a valószínűsége, hogy az említett ágenda Heltai Gáspáré lenne, ami 1550-ben és 1559-ben szintén Kolozsvárott jelent meg. (RMK I. 344. – RMNY 85., RMK I. 154. – RMNY 154.)

A csóri prédikátornak „Debreceni Ágendája vagyon”. Ez megint csak Milotai Nyilas 1634-ben Debrecenben, Fodorik Menyhért által kinyomtatott ágendája lehet. (RMNy 1576.) Tehát minden út Milotaihoz vezet. Benedek Sándor többször is idézett művében ezt írja: „A csóri lelkész többek között azt felelte, hogy „*Rimaszombati Mihály debreceni ágendájával él*”, tehát azzal az ágendával, ami akkor Debrecenben gyakorlatban volt.”³² Az idézett mondat tévedés eredménye, hisz a csóri lelképásztort hívják Rimaszombati Mihálynak, s neki, ismétlem: „*Debreceni Ágendája vagyon*”. Rimaszombati Mihály az, aki tehát debreceni ágendával él, mint csóri lelképásztor. A Benedek Sándor által idézett rész azonban nem is fordul elő az eredeti szövegben.³³ Másutt pedig Tatai Csirke Ferenc († 1765) debreceni prédikátor, tisztántúli püspök nyomtatásban soha meg nem jelent, de Debrecenben gyakorlatban levő ágendáját jelenti számára a „debreceni agenda”.³⁴

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy mégis a könyvek jelentették a legnagyobb megtartó erőt az egyház számára, hisz még a kisebb végzettséggel bíró léviták sem nélkülözhetik a könyveket, sőt akarva-akaratlan népszerűsítik a puritán könyveket. Regisztrálhatjuk a puritán szellemiség évtizedeket áthidaló, könyveken át ható szerepét. A puritánizmus tehát nem egyházkormányzati szinten élt tovább, hanem a hívő életgyakorlatban. A 17. század végére a protestáns ortodoxia ideje végleg leáldozott, a puritánizmus eszméi – mégha szelidebb formában is –, de meghódítják az egyház közösségét. Az ortodoxia nem tudja útját állni a coccejánizmusnak és a cartesianizmusnak. Az új, népi kegyesség mindennapi részét képezi az igelvasás, a közös éneklés és imádkozás, s nem utolsósorban a puritán irodalom termékeinek olvasása.³⁵ A könyvek számbavétele is megerősíti, hogy a zömmel puritán szerzők művei mellett jól megférnek az ortodox Geleji Katona István és Milotai Nyilas István munkái. De azt is leszögezhetjük, hogy időszakunkban a távoli Erdély, valamint Tiszántúl protestáns könyvkultúrája, szellemisége volt Dunántúl reformátusságának szellemi táplálója, identitásának megőrzője. A debreceni nyomda 18. századi könyvjegyzékeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 17. századi puritán könyvek egész sorát adják ki újra, változatlan impresszummal, így védekezve az ugrásra kész, klerikális cenzura ellen.³⁶ Szigeti Jenő kimutatta, hogy a paraszti ecclesiolák

kialakulására is a puritán-pietista kegyesség gyakorolta a legnagyobb hatást egészen a 19. század végéig. De az ún. szabadegyházak gyökerei is ide nyúlnak vissza. A baptisták a 19. században újra kiadják több puritán-pietista szerző művét, így Párizs Imre „*Keskeny út . . .*”, Milton „*Elvesztett paradicsom*”, Bunyan „*A Zarándok útja*” című munkáit stb.³⁷

A papság erkölcsisége Dunántúlon a kanonika vizitációk alapján jónak mondható. Legtöbb prédikátorról azt olvashatjuk, hogy „*élete tanításával megegyező . . .*” Persze vannak kivételek. Mint a füredi prédikátor, aki „*még eddig jól viselte magát egyébíránt, de mikor bort iszik vagyon hirtelenség benne, nem veszekedett ugyan senkivel, hallották, hogy másutt tánczolt, a kertébe mentén a szomszédja tyúkjában hármat azokban el lött . . .*” A kadarkúti prédikátor pedig – írja Torkos – „*részegen jött előnkben. Reversalist adott, assessorsgától megfosztatott*”. A szilváskisfaludi prédikátor ugyancsak részegen ment a vizitátorok elé, „*az melyről reverzálist vettünk, hogy azután józanon él*”. A szentbenedeki lelkészről pedig azt olvassuk, hogy a „*közönséges censura után méltatlannak ítéltetett manus impositiora*”.

Sokkal több a panasz a hívek egyházhoz való hűségére, különösen is erkölcsre. Az üldözött egyház minden bizonnyal nem élhetett úgy a fegyelmezés eszközeivel, mint annak előtte. Mezöszentgyörgyön „*N(emes) Vechelius András az ifjú negyedfél esztendőtlől fogva kétszer sem Communicált*”. A kisasszondi lévitára harragszanak a hívei „*. . . hogy a bűnről őket meg feddi kötelessége szerént . . .*” A gigei lelkész „*a részegség ellen sok intéseket tett, de nem tarttyák véteknak, a káromkodókat megbüntetik, vasárnaprontókat, ha két prédikáció előtt kimennek . . . A gonosztevőket igen szorgalmatosan megbüntetik . . .*” A legtöbb helyen az egyházi fenyítéket már nem szabhatják ki kötelezően mégsem, a hívek szabad akaratukból vehetik azt magukra.

Valamely gyülekezetbe – az eklézsia kívánságára – az esperes exmittálta a lelképásztort, nagy ritkán a püspök. A lelképásztor erről „*testimoniális*”-t kapott, amit vizitációkor be kellett mutatnia. Ám sok lelkész nem rendelkezett ezzel az oklevéllel. A szőlősi „*Tiszteletes*” Őrsi János prédikátor Uram exmittáltotta 1730-ban 10 Juni Monoszlóban azon ekklesia kívánságára Tiszteletes Deáki István Senior Uram által, de Testimoniális nem adott Ő kegyelme.” Sokkal fontosabb volt azonban a felszentelés, az ordináció kérdése.

A felszentelés általános norma volt, sokkal inkább, mint bármi más. A reformátori tanítás – így Kálviné is – kihangsúlyozta a *ministerium et ordo verbi Dei* isteni és apostoli eredetét (apostolica successio), de egyértelműen elvetette annak *episkopális* értelmezését. A hazai református liturgiák elvi álláspontja az volt, hogy a felszenteléskor számolni kell a püspökök szolgálatával, de ez nem lehet *sine qua non*-ja az ordinációnak. A *ministerium verbi Dei* apostoloktól eredendő, s korokat átívelő történeti kontinuitása nem a püspökök, hanem a szolgálat, az „*egyetemes papság*” szellemében végzett szolgálat folytonosságában adatik tovább.³⁸

A gyakorlatban a felszentelés – ezt mutatja a vizitációkból nyert kép is – mégis a püspök jogköre volt, a vizitációk alkalmával ő szentelte fel a lelkészeket kézzel (manus impositio). Kollektív lelkész-szentelésről szó sem lehetett a politikai helyzet miatt, hisz nem lehetett generális zsinatokat tartani. Olyan azonban előfordult (így Torkos Jakab egyházlátogatásakor is), hogy egy kisebb körzet papjait egy helyen szentelte fel. Ilyen hely volt pl. Somogyban Aszaló, vagy Szomajom, illetve a mai mezőföldi egyházmegye akkori székhelye Peremarton. Sokszor 10–15 év is eltelt, mire egy lelkész részesült a felszentelésben.³⁹ A felszentelésről szintén testimóniumot kapott a lelkész, mégis sok korábban felszentelt lelkész nem rendelkezett ezzel a bizonyítvánnyal. Nincs „*testimoniális*” például Rimaszombati Mihály csóri, Csákvári István fülei, Bánhorváti Miklós simontornyai prédikátoroknak. Több olyan esettel is találkozunk a vizitációban, hogy a felszentelés és a kézzelétel nem egy időpontban történik, sőt több év is eltelhet a kettő között. Ilyen a szentgáli lelképásztor esete: „*Tiszteletes Naszályi István Predicator Uram . . . Tevellyen felszenteltetett 1739-ben die 27 Aprilis Tiszteletes Komáromi József Uram által. Manus impositiot vett ő kegyelme Anno 1745. 3. Mai Peremartonban Tiszteletes Superintendens Torkos Jakab Uram által . . .*” De idézhetem az enyingi egyházlátogatást is: „*Tiszteletes Tokai Pál predicator Uram . . . a Peremartoni Tractusnak Seniora, a Prédikátorságra exmittáltott Hodosi Sámuel Superintendens Uram által Anno 1710. die 18. Juni a Tüpszentmiklósi Ekklesiának kívánságára Kovácsiban. Manus impositiot vett 1743-ban die 17 Juni.*”

Az idézett esetekben, s a többi ilyen esetben is a felszentelést mindig az egyházkerületi főjegyző (püs-

pökhelyettes) végezte, feltételezhetően a püspök betegsége, vagy más jellegű akadályoztatása miatt, s a kézrátételt (manus impositio) a püspök későbbi időpontban végezte el.

A vizitációkból kiderül, hogy a lelképásztori munka lehangsúlyosabb részének az igehirdetést tartották. A vizitátor sajnos csak azt vizsgálta, hogy *mit* prédikálnak (dominiciát, egyéb textusokat, kátét), arról nincs szó, hogy *hogyan*, milyen színvonalon prédikálnak. Egyedül a simontornyai lelkészről jegyzi meg, hogy „Tiszteletes Uram hosszas unalmas a prédikálásban, a könyörgést igen vontatva mondja . . .” Fontos a sákramentumok jó rendben történő kiszolgáltatása, persze „illendő édesnyekkel”, de a betegek látogatása is (pl. Berény, Nagykorpad, Kiszaszszond).

A lelkészek javadalma a készpénz és a természetbeni javadalomra osztható. A temetésért, keresztelésért, „copulatio”-ért (esketésért) külön járandóság illeti a lelkészt. A természetbeni járandóság legtöbbször: bor, búza, hús, faggyú, só, bors, fa, széna, de idetartozik a „szekeres szolgálat” (tehát a pap fáját, szénáját stb. beszállítják), valamint földjeinek megmunkálása, a termés betakarítása stb. Néha a perpetua coquia (állandó sorkoszt) is a járandóság része. A „senge” mindig az ekléziáé. Az „egyházkelő” (introductio) a legtöbb helyen megvan, ahol nincs ott ígéri felállítását. Egyedül a kajári gyülekezet ellenzi az egyházkelő bevezetését. A kisasszondi lévita javadalmában érdekes kitétel, hogy „. . . a harangozásért egy egy sertés lábat . . .” kap. „Ha élénekli a prédikáció nélkül eltemetendőket dénár 11, virrasztástól dénár 11” illeti. „A leányokat a templomban megmarasztván fizetnek egy oka Lent, egy oka pedig két font”⁴⁰

A tanítók szinte kizárólag a mai középiskolának megfelelő végzettséggel bíró diákok voltak, akik befejezték a retorikai osztályt, de a bölcsészeti (akadémiai) osztályig már nem jutottak el. Nagy ritkán fordult elő az akadémiai tagozatig eljutó rektor. Ilyen a mezőkomáromi mester például, aki két és fél évig volt marosvásárhelyi tógatus diák. Ő a „mesterei hivataláll megelégszik míg az Isten más módot mutat.” A rektorok többsége azonban csak a latin iskola, az akkori gimnázium befejezéséig jutott el. Ezt a rétori osztály zárta be. Az általánosan elterjedt kollégiumi modellben a gimnáziumi tagozat 3–4 év alatt elvégezhető grammatikai osztályból (általában a syntaxis zárta) és 2–4 év alatt elvégezhető retorikai-poetikai osztályból állt. A

latin iskola tehát minimum 6, maximum 8 osztályból állt.⁴¹ A gimnáziumhoz szervesen kapcsolódtak az akadémiai tagozatok, így a 2–3 éves filozófiai osztály, s a 2–3 (vagy 4–5) éves teológiai tanfolyam.⁴² Nyilvánvaló, hogy a rektorok vagy mesterek idáig nem jutottak el, ezért olvassuk legtöbbször, hogy „prédikátorságra” vagy „kollégiumra” igyekeznek. Így a kenesei „schola mester”, a mezőszentgyörgyi, aki egyébként a kenesei prédikátor fia, a csopaki és a csajági tanító. A füredi mester, aki pápai diák volt szintén „collegiumra igyekezik”. A pécselyi tanító debreceni diák volt, jól prédikál, s nem igyekezik prédikátorságra. Polgári István peremartoni iskolamester 7 esztendeig volt sárospataki diák, s „*egyházi állapotra szánta magát mind éltéig*”. Tálás Ferenc berényi rektor prédikál, ha kell, marosvásárhelyi diák volt „*negyedfél*” esztendeig, s „*leviticumra igyekezik*”. Ebből is látható, hogy a lévitaság a tanítói és prédikatori tiszt között helyezkedett el. Kolozsvári István táci mesterről csak annyit tudunk meg, hogy „*még tanulni kíván német nyelvet*”. A kisasszondi lévita, Arácsi Gergely a prédikátortól tanítattott declinatoria és nem is tanult tovább. Tehát egyetlen latin osztállyal töltötte be hivatalát. Ennek ellenére nem lehetett műveletlen ember, hisz a legtöbb könyvet éppen nála regisztráltuk. Az is lehetséges, hogy korábban más hivatással rendelkezett, talán katona volt. A városhidvégi mesterről megjegyzi a vizitáció, hogy „tudományára nézve igen gyenge”. A csóri mester a jegyzői tisztelet is betöltötte, „prédikáll, könyörög, ha kell”. Nagy Géza egyháztörténész szerint csak azok prédikálhattak, akik elkötelezték magukat a továbbtanulásra.⁴³ A vizitált gyülekezetekben ők voltak többségben. Több helyen a mesterek harangoznak, temetéseken énekelnek, vagy éppen énekszóval temetnek (pl. kisasszondi lévita), vagy halott mellett virrasztanak. A fülei rektorral azt olvassuk, hogy „nincs commendatoriája . . .” A tanító munkáját bár a lelkész felügyeli, de a kirendelést ő is az esperestől nyeri el szolgálati helyére. A vizitátorok (esperes vagy püspök) minden esetben megvizsgálják a tanító munkáját is. Fizetésük általában egyharmada a lelkészének. Ez persze az osztályok és a tanulók számától függ. A tanítói javadalom szintén pénz- és természetbeni javadalomra osztható. Az utóbbihoz tartozik a szinte elmaradhatatlan „perpetua coquia” (sorkoszt), valamint a „sabbathale”. Ez utóbbi tulajdonképpen a szombatnapi malomvámot jelenti, ám falun a rektor jövedelmének szerves

része volt, s gyermekeként egy „*mércze tavaszt*” jelentett. Néha pénzbeli megváltást fizetnek érte. Előfordul, hogy a sorkosztot is megváltják, terményben vagy pénzben fizetik meg. A „didactrum”-ot (tandíjat) gyermekeként készpénzben adják. Ezt néha a „lusus” helyettesíti, amit készpénzben és egyéb módon (gabona, csirke stb.) folyósíthatnak.

A vizitációban említett iskolák „partikuláris” (részleges) iskolák. A partikuláris iskolarendszer szervesen kapcsolódott a bázisintézményt jelentő anyaiskolához, illetve kollégiumhoz (Debrecen, Patak, Pápa). A kisebb falusi latin iskolákban persze csak az alsóbbfokú tanulmányok elvégzésére volt lehetőség, a teljes középfokú tagozat csak a nagyobb partikulákban (pl. mezővárosokban) voltak meg. Ezekben az iskolákban szerény, gyakran mostoha körülmények között folyt az oktatás, mégis ezek voltak a hazai népoktatás legfontosabb őrhelyei.⁴⁴ Az esetek zömében a „syntaxis”-ig ment el az oktatás. Füreden például vannak declinisták, conjugisták, grammatisták, comparisták, syntaxisták, lectoristák. A meglátogatott gyülekezetek egyharmadában nincs tanító, leginkább a somogyi és peremartoni egyházmegegyekben. A falusi iskolákban, az elemi oktatásban első a gondos katekizálás, az anyanyelven való írás és olvasás, a Biblia ismerete, de a latin nyelv oktatása is elmaradhatatlan.

Legtöbbször csak ideiglenes, átmeneti állásnak tekintik a tanítóságot, hisz a „rectoria, praeceptoría” lejárt után a rektorok és préceptorok zöme továbbtanul papnak valamelyik (Debrecen, Patak) kollégiumban, esetleg külföldre is kijut (peregrinatio). Ez utóbbiak hazatérve papok, vagy professzorok lehetnek.

A meglátogatott gyülekezetek jelentős részében már működik a presbitérium, azt „publicálják”, kihirdetik. A kurátorság ugyancsak megvan már, de mindez még nem általános.

Bízunk abban, hogy tanulmányunkkal sikerült felhívni a figyelmet a kanonika vizitációk egyház- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt nélkülözhetetlen forrásanyagára, s feldolgozásuk, elemzésük, szövegközlésük elodázhatatlan szükségességére.

JEGYZETEK

1. A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára (DREK), Kézirattár. O. 669.
2. A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL), 80 ff. Ebből 1–31 ff. lett feldolgozva. A két

- kanonika vizitáció jegyzőkönyvét e cikk szerzője készítette elő szöveggé. Mindkét kézirat legélt szövege a Közép-Kelet-Európai Reformáció Történetének Kutató Intézete (Debrecen) egyháztörténeti forrásgyűjteményében található, valamint a szerzőnél, aki 1987 szeptemberében a Magyarországi Református Egyház Theológiai Doktorainak Kollégiumában (DC), Pesten előadást tartott Torkos Jakab egyházlátogatásairól. Itt mondok köszönetet Makkai László, Balázs László, Beliczay Angéla, Dankó Imre, Szigeti Jenő továbbgondolásra készítő észrevételeiért.
3. ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. kiadás. Szerk. Ladányi Sándor. Budapest, 1977. 167.
RÉVÉSZ Imre: Egyháztörténelem. II. könyv. Az ellenreformációtól napjainkig. Debrecen, 1926. 21.
KUR Géza: A Komáromi Református Egyházmege. I. k. Komárom, 1937. 111–113.
BALÁZS László: Vértessalja. A Vértessaljai Református Egyházmege története. Budapest, 1986. 111.
 4. ZOVÁNYI Jenő op. cit. 167. RÉVÉSZ Imre op. cit. 21. KUR Géza op. cit. 111–113. BALÁZS László op. cit. 111. THURY Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. k. Pápa, 1908. 149, 393, 434.
 5. TÓTH Endre: Torkos Jakab dunántúli ref. püspök (1711–1785), mint igehirdető. Budapest, 1937. 4–7. ZOVÁNYI Jenő op. cit. 650. Komáromi Pált választják meg püspöknek elsőként, de ő a győri eklézsia tiltakozása miatt nem vállalja a püspöki tisztelet.
 6. [TORKOS Jakab]: Istenfő hívekhez méltó halotti sírás . . . – HEVESI Sámuel: Emlékezetnek oszlopa . . . a pápai coemeteriumban . . . – [KUN János]: Néhaj jó emlékezetű Kenesei István . . . utolsó tisztességtele . . . [Veszprém], 1750. Nyomda nélkül. 4-rét. Torkos prédikációja ebből 26 lap! Lásd: Magyarország bibliográfiája 1712–1860. V. Pótlások Petrik Géza művének I–IV. kötetéhez. Budapest, 1971. 524.
 7. „Varii sermones ecclesiastici, olly elmékedések . . .” DREK, Kézirattár. 0. 670.
 8. DREK, Kézirattár. 0. 988.
SZABÓ György: Adalékok a pápai református egyház és kollégium történetéhez. (Torkos Jakab, I. szuperintendens ismeretlen könyörgései.) Tanulmány megjelenés alatt. Hozzá kapcsolódik a két verses és egy prózai könyörgés forráshű szövege is.
 9. A pápai evang. reform. egyház levéltára 1510–1811. Ismerteti Liskay József. Pápa, 1875. (A továbbiakban LISZKAY Okmánytár. DREL) 501. számú kézirat. Fénymásolatban ugyanez megtalálható: DREK, Kézirattár. 0. 1076.
 10. BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Budapest, 1985. 148.
 11. Ibidem 148.
 12. Torkos vizitációjával eddig érdemben kevesen foglalkoztak. A belsősomogyi református eklézsiaakra vonatkozó részt, valamint a püspöki vizitáció bevezető latin részét, rövid magyarázattal már közzétette korábban Beck Gergely. BECK Gergely: A belsősomogyi ref. egyházmege története. I. rész. Kaposvár, 1935. 87–107. Bellai Zoltán kisebb közleményben – Beck munkájára építve – foglalkozott a vizitációk vonatkozásában s a somogyi egyházmege viszonylatában az istentiszteleti élet 18. századi jellegzetességeivel. BELLAI Zoltán: Az istentiszteleti élet szabályozása a 18. században. Református Egyház 1982. 37–38. Torkos vizitációira több utalás történik a következő alpműben: BENEDEK Sándor: A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. Órsziget, 1971. 35–37. etc.
 13. TÓTH Endre op. cit. 7. LISZKAY Okmánytár. DREL, 282. számú irat. TÓTH Ferenc: A helvétizai vallástélt tartó túl a dunai . . . szuperintendenciában élt szuperintendensek vagy református püspökök élete. Győr, 1808. 178–179. (Ebben Torkos Jakab püspökről: 169–189.)
 14. LISZKAY Okmánytár. DREL, 283. számú irat.
 15. Ibidem 284. számú irat. TÓTH Ferenc op. cit. 178–181.
 16. LISZKAY Okmánytár. DREL, 293. számú irat.
 17. TÓTH Ferenc op. cit. 181–183. TÓTH Endre op. cit. 7.
 18. ESZE Tamás: A magyar református kegyesség múltja. Református Egyház, 1957. 178, 180.
 19. Ibidem 180.
 20. RÉVÉSZ Imre: Biblia és suba. (A parókialis könyvtárak legrégebbi történetéből) Igazság és Élet, 1937. (III. évf.) 9. szám. 358–360.
KUR Géza op. cit. 107–108.
Torkos vizitációjában a „De Auditoribus Minister inquirendus?” című vizitációs rész 7. és 8. pontja tartalmazza a használt könyvekre vonatkozó kérdéseket:
7., „An praeter dominicaler textus concionetur?
8., „Agendorum formulam quam habeat?”
 21. SZABÓ Károly: Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. Budapest, 1879.
 22. Régi Magyarországi Nyomtatványok II. k. 1601–1635. Budapest, 1983. 548–549.
 23. BALÁZS László op. cit. 318.
 24. Ibidem 318.
 25. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. Egybeállította Sztripszky Hiador. Bp., 1967. (Az 1912-es edíció újra kiadása!)
 26. ZOVÁNYI Jenő op. cit. 131.
 27. GYŐRI János: Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációiban. In: A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1982/83–1983/84. iskolai évről. 91–116. (A tanulmány egyébként az „Igaz hit . . .” című kötetet veszi elemzés alá!)
 28. ZOVÁNYI Jenő op. cit. 213–214.
SZABÓ Károly: Régi Magyar Könyvtár II. k. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, 1885.
 29. BENEDEK Sándor op. cit. 34–35.
 30. Ibidem 32, 36.
ZOVÁNYI Jenő op. cit. 406–407.
 31. A Dunántúli Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve 1745. 8. pont. 1747. 8. pont. DREL.
BENEDEK Sándor op. cit. 36–37.
BENEDEK Sándor op. cit. 35.
 32. Ibidem 37.
 33. Ibidem 37.
 34. Ibidem 37.
 35. SZIGETI Jenő: A XVIII. század első felének magyar protestáns imádság-irodalma. In: A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának évkönyve (1983.) Budapest, 1984. 263.
 36. BENDA Kálmán–IRINYI Károly: A négy század éves debreceni nyomda (1561–1961) Budapest, 1961. 49–51, 72–80, 109–112, 322–407.
SZIGETI Jenő op. cit. 263–264.
 37. SZIGETI Jenő: „És emlékezzél meg az útról . . .” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Budapest, 1981. 91–105, 119–120.
 38. PÁSZTOR János: A református keresztény egyház istentisztelete. Debrecen, 1985. (A Gyakorlati Teológiai Szeminárium tanulmányi füzetei. I.) 161–162.
 39. A jegyzőkönyv közli az esperesi exmítáció (kirendelés), s a felszentelés, illetve kézzátétel helyét és idejét is.
 40. I oka 1.281 kg.
 41. ASZTALOS István: Oskolatanítók a Galga mentén (Adatok a XVIII–XIX. században működő tanítók életviszonyaihoz) Aszód, 1984. (Múzeumi füzetek, 34.) 2. 7.
FINÁCZY Ernő: Az újkori nevelés története (1600–1800) Budapest, 1927. 283, 287.
SZABÓ Botond: Hagyományok a református lelkészképzésben. Református Egyház, 1985. 125.
 42. FINÁCZY Ernő op. cit. 283, 287.
SZABÓ Botond op. cit. 125.
 43. NAGY Géza: Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből. Budapest, 1985. 113.
(Ez a 17. századra vonatkozó kitétel maradéktalanul vonatkozik az általunk tárgyalt, 18. századra is!)
 44. FINÁCZY Ernő: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Budapest, 1896. 35.
(A „particularis schola ellentétele a „studium generale” volt.)

GYÖRGY SZABÓ

DIE KANONISCHE VISITATION DES TRANSDANUBISCHEN REFORMIERTEN BISCHOF JAKAB TORKOS VON 1747

Unsere Studie befaßt sich mit den vom transdanubischen reformierten Bischofs Jakob Torkos (1711–1785) im Jahre 1747 durchgeführten Kirchenbesuchen sowie dem über die generelle Kanonische Visitation angefertigten Protokoll, welches das Handschriftenarchiv der Hauptbibliothek der Transdanubischen Reformatischen Diözese (Pápa) aufbewahrt. Das über die Visitation angefertigte Protokoll (überwiegend in der Handschrift des Bischofs) bereichert unsere bisherigen Kenntnisse über die Kirchen- und Kulturgeschichte des 18. Jahrhunderts im bedeutenden Maß. Die Regierung Jakob Torkos's, Bischof ab 1747, fällt in den unheilschwangersten Zeitabschnitt der Geschichte der Diözese. Eine ganze Reihe uralter Gemeinden lösten sich auf oder verwaisten im Verlauf der von der Habsburgermacht unterstützten im Verlauf der von der Habsburgermacht unterstützten und sogar als Staatsinteresse betrachteten „stillen Gegenreformation“. Die protestantische Kirchenpolitik des theresianischen Zeitalters verursachte auch der reformatischen Kirche großen Schaden. Das zeigte sich in der Bildung der Pfarrer, auf diesem Gebiet konnten wir keinen geringen Niveauverfall gegenüber früher feststellen. Die so bedeutende protestantische Peregrination wird zurückgedrängt, die Schulen

leben in ständiger Existenzunsicherheit, die Schulen leben in ständiger Existenzunsicherheit, die Zahl protestantischer Druckereien ist minimal. Die vorhandenen (z.B. Debrecen) sind gezwungen, ihre Bücher mit falschem Impressum herauszugeben, um so die rege Aufmerksamkeit der stets sprungbereiten katholischen Zensoren zu überlisten. Und unter den so veröffentlichten Büchern befinden sich viele puritanischer Verfasser.

Die reformatische Geistlichkeit und Bücherkultur des fernen Siebenbürgens und in der Gegend links der Theis gab der sich in bedrängter Lage lebenden Transdanubischen Kirche geistig-seelische Stärkung. Der lebendige Glaube der ihre Pfarrer, Kirchen und Schulen verlierenden, „verwaisten Gemeinden“ ist die schönste Manifestation der protestantischen Frömmigkeit des 18. Jahrhunderts. Die „hirtenlose Herde“ liest die Bibel, singt Psalter, liest gemeinsam puritanische Bücher und betet, so den „reformatischen Geist“ bewahrend.

Jakab Torkos besucht alle Gemeinden der drei Bezirke der Transdanubischen Diözese (Kirchenbezirk Veszprém, Kirchenbezirk Peremarton und Kirchenbezirk Somogy), die Seelsorge und Kirchendisziplin praktizierend. Im Verlauf

der Visitation weiht er ungeweihte Priester durch Handauflegen. Wo notwendig stärkt er die Schwachen und eben straft er die Sünder. Dieser 36-jährige Bischof praktiziert seine bischöfliche Würde mit ungewöhnlich seltener Vehemenz aus und erfüllt seine Aufgabe. Er wird einer der größten Bischöfe der transdanubischer reformatischen Diözese. Jedoch ist seine Situation nicht leicht. Der Bestand der Kirche ist in Gefahr. Der Obergespan des Burgbezirks Veszprém ist jedoch der wegen seines Rekatholisierungsfanatismus bekannte katholische Bischof von Veszpréms Márton Padányi Biró, der alles unternimmt um die protestantische Glaubensfreiheit zu beseitigen. Gegen ihm und mit der klerikal beeinflussten Bürokratie des Hofes muß er den Kampf auch aufnehmen. Er tut es mit Erfolg, durchstehen doch fast zwei Drittel der transdanubischen reformatischen Gemeinden ziemlich unbeschadet diesen schweren Zeitabschnitt, der mit der Tronbesteigung Joseph II. endete.

Unsere Studien möchten die Aufmerksamkeit auf die auch aus kirchen- und kulturgeschichtlicher Sicht unverzichtbaren Quellenmaterialien kanonischer Visitationen lenken, sowie die unaufschiebbare Notwendigkeit ihrer Aufarbeitung und Textveröffentlichung.

KÖRMENDY JÓZSEF

A VESZPRÉMI PÜSPÖKI URADALOM VESZPRÉMI JAVAINAK KAMARAI ÖSSZEÍRÁSA AZ 1773. ÉVI SZÉKÜRESEDÉS IDEJÉN. III. RÉSZ

A veszprémi püspöki uradalomhoz tartozó Hajmáskér községben 17 7/8-os jobbagytelek van.

A községben a következő uradalmi házak találhatóak:

1. A községen kívül, a templomon túl kelet felé van a juhászbérlő kőből épített háza, melynek padozata fenyődeszka, tetőzete szalmával fedett; van benne két szoba, mindegyik két ablakkal és vörös színű kályhával, zárral ellátott két ajtóval. A szobák között van a konyha tűzhellyel és kemencével. Az épület alatt pince van kő bejárattal, kapuval és zárral, kamra üveg nélküli ablakkal és ráccsal. A kocsik számára szín, (továbbá) sövényből készült istállók. A juhakol nyugatról keleti irányban fekszik, melynek hossza 30 öl, szé-

lessége 4 öl deszkából készült kettős kapuval, kőből épült. A szérűskertben, melynek szélessége és hosszúsága 50 öl a juhok számára vesszőből készült helyiségek találhatóak. A szérűskertnek ezen a részén alkalmas hely van a széna tárolására. A legeltetésre engedélyezett juhok száma 400 és azoknak bárányai, eltartásukra szolgál 12 szekérnyi rét, 25 mérőnyi szántó és 12 szekér szalma. A juhász az uradalomnak évente fizet 100 font vaját és 300 forintot.

2. A falu közepén áll egy másik urasági ház kőből, melynek hossza 9 öl, szélessége 3 és fél öl. A padozata deszkával van borítva, teteje szalmával fedett, amelyben van kamra két ablakkal és ugyanennyi ráccsal; konyha tűzhellyel és kemencével,

egy kicsi szoba tűzhellyel, rács nélküli két ablakkal. Mészárszék kettős ajtóval. Ebből a szobából az utcára kis nyílás van, amelyen ki lehet adni a húst, ablaktábláit belülről két vas-horog tartja. Az udvar felé a mézarszék teteje két oszlopra ki van nyújtva: ez alatt vágják le a marhákat, az alja padlóval fedett.

A mézarszékért és házért az uradalom évi 10 Ft bért kap.

3. Kétkerekű fából és sövényből készült malom (amelyhez kisméretű kocsiszín van hozzákapcsolva) belső pitvarral és kettős ajtóval. Ebben van 3 láda a gabona tárolására, egy edény hasonlóképpen a gabona részére, 3 fazekas korong, 2 vasból készült gerendaszorító, 1 vasdorong, 2 keresztvas, 3 kulcs, 1 pöröly, 2 lisz-

testeknő, 1 nagy és 1 közepes garat, 2 malomkő. Mindez az uradalom tulajdona.

4. A másik malom 1764-ből való, három köves. Az uradalom építtette kőből, amelyért az uradalom 120 Ft bérletet kap.

5. A faluban az uradalom által épített kocsmá nincs. A valóságban Szt. György ünnepétől Szt. Mihály ünnepéig az uraság borát a községi kocsmában mérik.

6. Van egy másik kocsmá a hídon túl a veszprémi út mellett, amely csak egy pincéből áll, 25 pozsonyi akó (bor) befogadására alkalmas; van (még) egy földalatti szoba is, amely lakásra nem alkalmas. A többi épület a bérlőé, aki az uradalomnak évenként 100 Ft árendát fizet.¹

AZ ÖRÖKÖS JOBBÁGYOK NEVE ÉS VAGYONI ÁLLAPOTA

1 = Fiúk száma, 2 = Jobbágytelek nagysága. Pozsonyi mérő nagyságú szántó: 3 = Postfundualis telek, 4 = Irtásföld. Szekérhozamú rét, 5 = Háztelkekhez tartozó, 6 = Irtásrét, 7 = Kapás szőlő, 8 = Ló, 9 = Őszvér, 10 = Ökör, 11 = Tehén, 12 = Űsző, 13 = Tinó, 14 = Juh, 15 = Bárány, 16 = Koca (anyasertés), 17 = Malac, 18 = Méhkaptár

Telkes jobbágyok neve	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Péter István	5	1/8	8	8	1	1/8	1	-	2	4	3	1	2	-	-	3	2	-
id. Buday János	3	3/8	26	8	2/8	1	4	-	-	4	2	1	2	-	-	1	3	-
-Zergy István	3	4/8	32 1/2	8	1	1	-	2	-	4	2	2	2	-	-	3	-	-
Péter Mihály	-	4/5	30	-14	1	1	-	3	1	6	4	2	2	-	-	2	4	-
Kiss Ferenc	1	4/8	30 1/2	20	1	1	-	2	-	4	3	2	1	25	-	2	4	-
Buday Mihály	1	5/8	37 1/2	8	1	1 1/2	3	3	-	4	2	-	2	-	-	2	3	-
id. Zergy Mihály	3	3/8	19	9	1	2	1	2	1	-	-	-	-	44	-	1	3	-
Zergy György	2	3/8	19	5	1	1/2	2	2	1	2	1	1	1	-	-	2	2	-
id. Sury Mihály	-	4/8	34	6	1	3	4	-	-	6	2	1	2	-	-	1	4	-
Osvald Mihály	-	4/8	32 1/2	4	1	1	2	2	-	4	2	-	3	-	-	1	3	-
Buday Ferenc	3	5/8	37	4	1	1 1/2	2	-	-	4	2	-	1	-	-	2	2	-
Nagy Mihály	-	3/8	20	6	2/4	1	-	-	-	2	1	2	-	-	-	2	-	-
Gaál János	2	4/8	30	5	1	2	1	2	1	4	2	4	1	-	-	2	3	-
Simon Mihály	1	3/8	19	5	1	1	1	2	-	2	2	2	-	-	-	1	3	1
Fehér Mihály	2	1/8	8	1 1/2	2/4	2/4	2	2	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
özv. Szabó János	2	1/8	7	-	2/4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Takács István	-	1/8	8	1	2/4	-	1	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Vaczkó János	-	1/8	8 1/2	4	2/4	-	2/8	2	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-
Kocsis János	1	1/8	8 1/2	3	-	-	-	-	-	2	2	2	-	-	-	1	-	-
Gaál Mihály	3	1/8	8	-	2/4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fülöp János	-	3/8	21 1/2	2	2/4	2	-	2	2	-	1	4	-	-	-	-	2	-
Zergy Ferenc	2	1/8	11	-	2/4	2/4	-	8	-	-	1	-	1	-	-	-	2	-
Fülöp István	2	1/8	18	5	1	-	-	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nagy Sámuel	1	1/8	12 1/2	2	1	2/8	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	2	-
Buday Sámuel	-	4/8	33	14	1	1	4	2	-	2	5	-	5	-	-	1	3	-
Simon Márton	1	3/8	21 1/2	2	2/4	-	2	-	-	4	2	1	-	-	-	2	-	-
Surányi István	4	5/8	38 1/2	5	1	2	-	6	2	3	-	-	-	-	-	3	2	-
id. Sury Mihály	-	5/8	38 1/2	8	1	3	-	-	-	4	1	1	-	-	-	1	2	-
Bor János	-	3/8	20 1/2	3	1	2/8	-	-	-	4	1	2	-	-	-	1	1	-
Kiss Mihály	-	3/8	25	10	2/4	-	-	-	-	4	1	2	-	-	-	2	4	-
László János	-	3/8	25	10	2/4	-	-	-	-	4	1	2	-	-	-	2	4	-
Fülöp György	3	2/8	15 1/2	3	2/4	2	2	-	-	2	2	-	2	-	-	4	-	-
Zergy Mihály	2	3/8	21	7	2/4	1	1	2	-	4	2	2	-	-	-	1	3	-
Horváth György	2	6/8	50	6	1	3	2	-	-	6	2	-	2	30	-	2	3	1
Csillagh Imre	-	3/8	21 1/2	8 1/3	2/4	3	2	-	-	4	-	2	-	-	-	1	3	-
Csillagh Péter	2	2/8	18	3 1/3	2/4	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	2	-
ifj. Buday János	3	2/8	17 1/2	5	1	1	1 2/8	-	-	3	1	2	2	-	-	2	1	-
Szabó Ádám	-	3/8	19	4	1	1	-	2	1	2	1	-	-	-	-	2	1	-
Zergy János	2	5/8	38	7	1	1	2/8	-	-	6	2	2	-	-	-	5	-	-
Csillagh Ferenc	1	2/8	18	4 1/3	1/8	2/8	-	-	-	2	1	1	-	-	-	1	-	-
Zergy Mihály	1	2/8	13	6	2/4	-	-	-	-	4	2	1	1	-	-	2	-	-
Vörös György	2	1/8	8	1	2/4	-	-	2	-	-	2	-	3	-	-	1	1	-
Farkas Mihály	1	1/8	8	1	2/4	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-
Vörös István	-	1/8	10	6	2/4	-	-	2	-	-	1	1	1	-	-	1	1	-
Simon Péter	1	3/8	21 1/2	2	2/4	-	1	-	-	4	-	1	2	-	-	1	-	-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Házasszellérek:																		
Takács János	–	–	–	1	–	–	–	2	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Domokos János	1	–	–	3	–	–	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Bognár Ferenc	1	–	–	4	–	–	–	2	1	2	3	1	1	–	–	1	3	–
Simon János	1	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Buday Ferenc	1	–	–	10	–	1	–	–	–	2	–	–	1	–	–	–	–	–
Molnár Pál	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kovács Mihály	4	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–
Farkas Pál	2	–	–	8	–	–	–	–	–	2	1	1	–	–	–	2	–	–
Simon Ferenc	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
Surányi György	2	–	–	3	–	–	–	–	–	2	1	1	–	–	–	1	2	–
Gaál István	3	–	–	8	–	–	–	2	–	2	2	–	–	–	–	1	–	–
Fülöpp Péter	–	–	–	6	–	2/8	3	–	–	2	–	1	–	–	–	1	–	–
özv. Tóth Jánosné	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1	–	1	–	–	–	–	–
Cs(a)táry György	1	–	–	3	–	–	–	–	–	2	2	1	1	–	–	3	–	–
Horváth Márton	5	–	–	10	–	–	–	2	–	–	2	6	1	–	–	1	1	–
Harangozó Mihály	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
Ezekon kívül van két bérlő, akiknek mindegyike adó és szolgáltatás címén fizet az uradalomnak 6 Ft-ot.																		
Tombos János	1	–	–	3	–	–	–	–	–	–	2	2	–	–	–	1	–	–
Horváth János	1	–	–	5	–	–	–	2	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–

Ezekon kívül vannak még Fülöp nevezetű nemesek, akik úrbéri terhek mellett 2 7/8 sessiót használnak tartozékaikkal együtt, a b.e. Koller Ignác püspök által 1765. aug. 24-én kiállított és általuk bemutatott szerződés alapján.

A kert sövényvel kerítve: van benne 2 szekér szénát termő rét, szilva és almafák, melyeknek termése az uradalomé. Kenderföld 1 pozsonyi mérőnyi, 5 szekér szénát termő urasági kaszáló.

Ezen felül a juhásznak szerződésileg van 12 szekér szénát termő urasági rétje, és 25 pozsonyi mérőnyi szántója.

Hajmáskér községben a jobbágyok szolgáltatásainak összesítése:

Robotköteles telek: 17 7/8

Árendás telek: –

Robotköteles házas zsellér: 16

Robotköteles háznélküli: 7

Robotköteles árendás házas zsellér: 2

Robotköteles háznélküli: –

Természetbeni szolgáltatás:

robot 2441 3/4 nap,

kenderfonás 110 1/2 fontnyi,

Füstpénz és árenda címén fizetnek készpénzben 81 Ft 06 1/4 den.

Külső bérlők:

Szigly György juhász után szerződés szerint

300 Ft

ugyanó fizet száz (csomó) vaját

20 Ft

Kabay János mézárós a mézárászékért

100 Ft

Bellics György vendéglős a 6 sz. vendéglő után

100 Ft

Perger Ádám veszprémi pék 3 kerekű malom után

120 Ft

Joó János molnár kétkerekű malom porlás váltsága és füstpénz címén fizet

5 Ft

17 7/8 telek után 1 borjú váltságdíja

89 3/8 denar

Ugyanezen község tartozik 2441 3/4 napi robot, pénzbeli váltságdíja

460 Ft 57 2/4 denar

Telek utáni konyhai szolgáltatások, melyet telkenként megváltak 1/80 denar

36 Ft 11 3/7 denar

17 7/8 ölfavágás

5 Ft 95 2/3 denar

Ugyanezen fa szállítási váltsága

2/3 denar

Hosszú úti szállítás váltsága

5 Ft 95 denar

110 1/2 font fonás váltságdíja, 1/10 dn

11 Ft 05 denar

1162 Ft 57 dn.²

A Veszprém megyében fekvő Város-Lőd község összeírása, mely a veszprémi püspöki uradalomhoz tartozik és 16 6/8 egész jobbágytelegekből áll.

A szabad költözködésű jobbágyok neve és vagyoni állapota

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Mercz Ádám és János	1	1/8	–	17 3/4	–	6	–	–	–	4	1	–	–	4	1	–	1	–
Funtsch Jakab és János	3	2/8	–	24	–	8	–	6	–	–	2	–	2	2	1	4	–	–
Ripel János	1	1/8	–	12	–	2	–	–	–	–	2	–	–	3	1	1	–	–
Feldscher Ádám	3	1/8	–	17	–	4	–	–	–	4	2	–	–	3	2	–	4	–
Staub Egyed	3	2/8	–	14	–	5	–	3	–	–	2	–	2	3	1	1	3	–
Kungl József	5	2/8	–	15	–	3	–	–	–	2	1	–	–	5	2	–	1	–
Staub Fülöp	3	1/8	–	9	–	2	–	–	–	2	2	–	–	3	1	–	2	–
Klein Ádám	2	1/8	–	9	–	1 1/2	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–
Steiner Mihály	–	1/8	–	15	–	2	–	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–
Englerth János	–	1/8	–	9	–	1	–	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–
Rath István	5	4/8	–	17	–	3	–	2	–	2	1	5	–	–	–	2	–	–
Schneider Ádám	–	1/8	–	14	–	2	–	–	–	2	1	–	–	–	–	1	–	–
Péter Mihály	2	2/8	–	20	–	2	–	–	–	2	1	3	–	2	–	1	2	13
Lang János	–	2/8	–	20	–	2	–	–	–	2	1	–	2	2	1	1	2	5
Kreisz Frigyes	1	1/8	–	14	–	2	–	1	–	2	2	–	–	–	–	–	4	–
Czimerman Antal	2	2/8	–	20	–	5	–	3	–	2	3	–	6	6	3	3	2	12
Schneider István	3	2/8	–	15	–	3	–	–	–	2	3	–	–	–	–	1	3	15
Weisz Ferenc	–	2/8	–	26	–	6	–	3	–	–	3	–	–	4	2	1	2	1
Kungl Antal	1	1/8	–	15	–	2	–	2	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–
Krebs János	2	2/8	–	18	–	3	–	2	–	2	2	–	3	3	3	–	8	–
Kolb Mihály	2	1/8	–	14	–	2	–	–	–	–	1	–	–	4	2	–	4	–
Kungl János	1	2/8	–	17	–	4	–	3	–	–	2	–	–	2	2	–	5	–
Mahr Antal	2	1/8	–	10	–	3	–	–	–	2	1	–	–	1	–	–	1	–
Firster György	–	1/8	–	10	–	2	–	–	–	2	1	–	–	1	–	–	–	–
Hadl János	–	3/8	–	10	–	2	–	2	1	–	1	–	–	1	–	–	–	–
Kungl Mihály	–	–	–	10	–	2	–	–	–	2	–	–	–	1	–	–	2	–
Keller Fülöp	1	2/8	–	42	–	7	–	3	–	2	2	1	2	–	3	1	5	–
Staub Ádám	–	2/8	–	30	–	7	–	3	–	–	2	–	2	3	2	–	5	–
Krug Mihály	1	3/8	–	20	–	3	–	–	–	2	2	–	2	3	3	1	3	–
és András	1	–	–	20	–	3	–	–	–	2	2	–	–	3	1	–	3	–
Weisz András	8	4/8	–	40	–	10	–	2	–	2	2	–	–	2	–	1	4	5
Schneider György	1	1/8	–	14	–	1 1/2	–	–	–	2	2	–	–	3	3	–	1	–
Ertl Lajos	1	1/8	–	11	–	1 1/2	–	–	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–
Salamon Ádám	3	1/8	–	14	–	1 1/2	–	–	–	2	–	–	–	5	2	2	3	–
Tonauer Ádám	1	2/8	–	10	–	4	–	–	–	–	2	1	–	–	–	1	4	–
Felker Lénárd	5	2/8	–	24	–	4	–	–	–	2	2	–	3	8	5	1	4	3
Carll Ádám	2	1/8	–	16	–	4	–	2	–	2	2	–	1	4	3	1	4	2
Fersch Mihály	2	2/8	–	16	–	4	–	2	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–
Osvald Antal	1	2/8	–	35	–	3	–	3	–	2	4	–	–	2	2	2	4	2
Faró Konrád	2	1/8	–	13	–	2	–	–	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–
Edl János	–	1	–	20	–	2	–	3	–	–	2	–	–	3	2	–	2	–
Ulrich Miklós	3	4	–	22	–	4	–	2	2	–	2	2	–	2	2	1	3	–
Nebel János	2	2	–	20	–	2	–	–	–	2	1	–	–	–	–	–	2	–
Keller János	–	1/8	–	26	–	7	–	–	–	2	2	2	–	7	7	2	4	–
Straub András	–	1/8	–	26	–	7	–	–	–	2	1	–	–	3	1	–	2	–
Tux János	2	2/8	–	15	–	3	–	–	–	2	1	–	–	1	1	1	1	–
Seibert Péter	1	2	–	20	–	5	–	–	–	4	2	–	–	9	4	–	4	–
Steinbach János	2	2	–	18	–	2	–	2	–	–	1	–	–	2	–	–	2	–
Faith József	1	1	–	27	–	7	–	–	–	2	2	–	–	3	1	–	3	–
Faith Sebestyén	–	1	–	27	–	7	–	–	–	2	1	–	–	3	1	1	2	–
Hochausz Konrád	2	3	–	25	–	5	–	2	–	2	1	–	–	3	–	–	3	–
Weisz János	–	2	–	25	–	5	–	–	–	4	2	–	2	2	1	1	3	–
Faith István	1	1	–	12	–	3	–	–	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–
Saiberth Miklós	1	5	–	30	–	7	–	–	–	2	2	2	–	4	5	4	4	4
Staub István	1	1/8	–	10	–	2	–	–	–	–	1	–	–	3	1	–	2	–
Wenczl Péter	1	–	–	5	–	2	–	–	–	–	–	–	–	3	2	–	–	–
Ganter József	1	2	–	24	–	5	–	2	1	2	1	–	–	2	2	–	2	–
Schöll János	2	3	–	30	–	5	–	3	–	–	2	–	–	–	–	–	2	–
Schöll Sebestyén	3	2	–	20	–	3	–	3	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Bill János	1	2	–	17	–	4	–	–	–	2	1	–	–	1	–	2	2	–

Mercz Fülöp	2	3	—	16	—	4	—	3	—	—	2	—	—	4	2	—	2	—
Schöll András	2	2	—	15	—	3	—	—	—	2	2	—	—	3	2	1	—	2
Freind János	3	2	—	13	—	2 1/2	—	—	—	—	1	2	—	3	3	2	2	—
Englerth András	1	1	—	17	—	3	—	3	—	—	1	—	—	3	2	2	—	—
Nebel György	3	1	—	13	—	3	—	2	—	—	1	—	—	2	1	—	2	—
Pegmon Mátyás	1	1	—	15	—	4	—	—	—	2	1	—	—	2	1	—	—	—
Staub Ádám	2	2	—	24	—	4	—	2	—	—	2	—	—	2	3	3	1	4
Keller György	1	1	—	11	—	3	—	—	—	2	2	1	—	—	—	—	8	1
Schmidt Pál	2	1	—	9	—	4	—	1	—	—	1	—	—	2	2	—	—	—
ifj. Fischer János	2	1	—	22	—	3	—	1	—	2	1	—	—	4	3	1	4	—
Müller Lőrinc	1	1	—	14	—	2	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—
özv. Feschler Jakabné	2	6	—	36	—	3	—	—	—	2	2	—	—	—	1	1	—	—
Fürster János	2	1	—	12	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Müller Ádám	—	1	—	8 1/2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Schneider János	1	1	—	14	—	1 1/2	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
id. Fischer János	2	1	—	7	—	1 1/2	—	2	—	—	2	—	—	2	3	—	3	—
Müller Krisztián	—	1	—	20	—	2	—	3	—	—	3	—	—	5	4	3	3	—
(Iringer Bernát)	1	zsell.	—	8	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Steinmayer János	2	1/8	—	30	—	5	—	3	—	—	1	—	—	2	2	—	2	—

Házasszellérek

Frank Ádám	2	—	12	2	—	2	—	2	2	1	—	—	—	2	1	—	4	12
Vindischman István	3	—	7	2	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	2
Litter József	—	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ganter János	—	—	4	4	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Schneider János	2	—	7	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	1	—	—	—
Krebs Ádám	1	—	6	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—	1	1	—	3	—
Staub Ádám	1	—	7	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—
Schwartz Vince	3	—	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Fertig Sebestyén	—	—	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	3	1	—	—	—
Sauer Pál	—	—	10	—	—	1 1/2	—	—	—	2	3	—	—	2	2	1	—	—
Krimauer Vitus	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Feth György	3	—	6	—	—	1 1/2	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—
Stenger Ádám	1	—	6	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—
Klein Márton	1	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—
Kungl György	3	—	6	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	2	—
Reizinger Péter	1	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gair Ádám	3	—	5	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Gair Vikardus	3	—	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—
özv. Feth Bálintné	2	—	5	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
özv. Gebaur Józsefné	1	—	3	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	3	2	—	1	2
Brechner Ádám	2	—	5	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—
Schlager Mátyás	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vebesch Frigyes	2	—	2 1/2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1
Steinmayer Mihály	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—
Mahr Ferenc	3	—	7	—	—	2	—	—	—	2	1	—	—	3	2	—	2	—
Merlinger Mihály	—	—	5	—	—	1/2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—
Gair János	2	—	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
Czimerman Gáspár	—	—	6	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Weisz Mihály	2	—	6	—	—	2	—	—	—	2	1	—	—	2	2	—	2	—
Deller György	1	—	5	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—
Licz Ádám	3	—	7	—	—	2	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Geisz Jakab	2	—	6	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	2	1	—	2	—
Krebs Jakab	4	—	5	—	—	2	—	—	—	1	1	—	—	2	1	—	2	—
Steinmayer István	1	—	8	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	3	1	—	3	—
Ruberth György	2	—	4	—	—	1 1/2	—	—	—	—	1	—	—	4	2	—	2	—
Keszler Ádám	—	—	6	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—
Schölnaht Ferenc	—	—	4	—	—	1 1/2	—	—	—	—	1	—	—	2	2	1	1	—
Pfenig Mihály	3	—	2 1/2	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	2	—	3	—
Fekker Ádám	6	—	5 1/2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hendler Mihály	—	—	12	—	—	1	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	1	—
Steinmayer Henrik	4	—	9	—	—	2	—	—	—	—	2	1	—	3	5	1	—	—
Wenczl Miklós	—	—	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Englerth Miklós	3	—	5	—	—	3	—	—	—	2	2	—	—	2	1	1	—	5
Vindisch Miklós	1	—	5 1/2	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	2	2	—	2
Frisz Ádám	2	—	6	—	—	1 1/2	—	—	—	2	1	—	—	2	2	—	2	—
özv. Fleckstein Bálint	2	—	5	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—

Koller Mátyás	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tollhamer József	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Menth Miklós	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tajser György	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Strohmajer József	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eschebohr Jakab	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schall György	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hehr Sebestyén	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Frisz Sebestyén	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Former Péter	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Englerth Henrik	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Menglerth Ádám	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pfennig János	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Leber Mihály	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kréger Mátyás	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eblerth József	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Prem János	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schmidt András	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sauer Ádám	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Stenger János	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Reisz Jakab	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hock Péter	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hauptman Ádám	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pompeck János	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kungl János	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hock Fülöp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Müller György	2	-	4	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	2	-	1	-	-

Város-Lőd községben a következő püspöki uradalmi épületek találhatóak:

1. Kőből épült vendégfogadó. Zsindellyel fedve boltozat nélkül, amelynek udvarán patak folyik keresztül, az udvarról ajtó vezet a konyhába vagy a pitvarba, melyben tűzhely, kemence, üveges rácsos ablak van.³

Innét három ajtó vezet, egyik az udvarra, másik jobboldalt a bérlő szobájába, amelyben három ablak van ráccsal és zöld kályhával. A konyhából a harmadik ajtó baloldalt az ivószobába vezet, amelynek hasonlóképpen van három ablaka ráccsal és vörös színű kályhája. Innét egy ajtó vezet a boltozatos kereskedésbe, ennek két ajtaja van, a felül félköríves az udvarra, a másik a kamrába vezet, amelynek rácsos ablaka van. Innét ismét ajtó vezet az udvarra. Az udvar karóval van kerítve, amelyben a patakon túl durva téglából épített és zsindellyel fedett pálinkafőző van. Az itt található felszerelés mind a bérlő tulajdona. Vele összefügg az istálló, hasonló anyagból építve, amely 12 szarvasmarha befogadására alkalmas. Egy másik istálló is van, amely vesszőből készült és sárral van betapasztva és szalmával fedve. Ez 12 állat befogadására alkalmas. Van félszer a kocsik számára és széna tárolására, amely folytatása ennek az istállónak, s két oldalról karókkal van kerítve. Az udvaron túl, – nyugati irányban – van egy téglából épített boithajtásos pince külön

tető nélkül kettős ajtóval, kétszáz akó bor tárolására alkalmas. Most zsidó bérlője van, aki évente 400 Ft-ot fizet.

2. Vendégfogadó a falu vége felé északi irányban, amelynek falai fából és vesszőből készültek, sárral tapasztva. A tetőzete részben deszkából, részben szalmából van. Az északi oldalon van az ivószoba. Ablakai rácsosak, miként a többieké is. A kályha régi vörös csempéből van. A szomszédságában van a konyha kemencével és tűzhellyel, innét az egyik ajtó az udvarra, a másik a szobába vezet, melynek két ablaka van, a kályha vörös színű. A padlója deszkázott, ugyancsak fából van a pincébe vezető lépcső és korlátja is. Innét ajtó vezet a kamrába, amelynek egy ablaka van és falépcső vezet a ház padozataig. Innét ismét egy szobácskába lehet jutni, vagy inkább egy másik kamrába, amelynek egy ablaka van és közönséges vörös színű kályhája, azután egy kicsi pitvar, amelyből ajtó vezet az udvarra és a vendégek számára fenntartott szobába, ennek van két ablaka és kályhája. Pince, melynek bejárata kelet felé néz az ivószoba alatt, 60 akó bor tárolására alkalmas.

Az istálló nyers téglából, szalmával fedett, kb. 30 ló befogadására alkalmas.

Hat faoszlopon nyugvó kocsiszín 4 kocs számára szalmával fedett, nagyon rossz állapotú.

3. „Farkas Gyep”-nek nevezett vendégfogadó, a Bakony erdő köze-

pén a Városlődről Pápára vezető út mellett, fából és vesszőből készült, sárral tapasztott, tetőzete szalma, a padozata kemény deszkából készült.

Van benne vendégszoba két ablakkal és kályhával, konyha kemence nélkül, ugyancsak szoba két ablakkal, vörös kályhával. Az épülethez hasonló istálló 6 ló számára. A kociszín két ló számára, szalmával fedett, mindkettő omladozó. A pince szalmával fedett, 40 akó bor tárolására alkalmas. A kút belül fával borított.

A vendéglőért 30 Ft árendát fizetnek.

A vendéglő szomszédságában van két szellér lakás. Lakói Veingartner György és Fuxhoffer György. Az uradalomnak 1 Ft bért fizetnek.

4. Uradalmi gyümölcsös. A vendégfogadó környékén van a nemrég telepített gyümölcsös, melynek szélessége kb. 80 öl és hosszúsága kb. 140 öl, az országút felé fa korláttal van kerítve.

A gyümölcsfák még nem teremnek.

5. Fűrészmalom. A községben van keményfából készült, keményfa zsindellyel fedett fűrészmalom, a szomszédságában van a faoszlopon nyugvó faraktár, amelyben a következő urasági szerszámok találhatóak: „Vass dorong 2, Párály 1, Vass dorong kisebb 1, Korong karika 9, Törsök-Asztal 1, Törsök 12, Vass olló, Kapocs 5, Vass firisz 1, Vonyó szék 2, régi Deszka 300, Törsök húzó karika 1, korong kerék, tolló és tartó vassal,

4 vass karikára, 2 vass csapra: egy kerék 4 vass karikára: az alsó korongon is van 4 vass csap.”

6. A fűrészmalom molnárija számára faház áll rendelkezésre, amelyben van 1 szoba deszka padlóval és padlóval, 3 ablakkal rács nélkül, közönséges vörös színű kályha, konyha fás kemencével és tűzhellyel, kamra két ablakkal. A házhoz elég nagy kert tartozik.

7. Serfőző háza nyers téglából készült, zsindellyel fedve, padozata deszkából, amelyben van egy szoba 2 ablakkal és ugyanannyi ráccsal, zöld kályhával, kis kamrácska 1 ablakkal, konyha tűzhellyel és kemencével. Műhely, vagy sörlaboratórium, uradalmilag elkülönített (?).

Hasonlóképpen külön épült 2 szoba, mindegyik két ablakkal és közönséges kályhával, konyha tűzhellyel és kemencével, pince a ház alatt kb. 80 akó bor tárolására alkalmas, 12 marhára épített istálló.

Két malom. Az egyiket Kostai-ger, a másikat a közbirtokosság bérlé.

9. Két halastó: a kisebbik kiszáradt. (Vö. Vp. lt. Archiv. Kollerianum Conscript. Cam. 1773. p. 355^v–356^v.)

Az uradalmi épületek a következők:

1. Ispánlakás nyers téglából (vályogból) készült, szalmával fedett, van benne az ispán részére 1 szoba két ablakkal rács nélkül, konyha tűzhellyel és kemencével, kamra 1 ablakkal rács nélkül, a hajdú részére szoba az előzőhöz hasonló, istálló 12 db állat részére.

2. A városlódi Hirschl Mátyás zsidó által bérelt ház, amelynek bérlete bennfoglaltatik a városlódi ház bérében. Ez bérlő számára raktáru szolgál. Nyers téglából készült, szalmával fedett. Van benne: 1 szoba két ablakkal, szokásos kályhával, konyha tűzhellyel és kemencével, kamra 1 ablakkal.

3. Malom, melyet a községi közbirtokosság bérel.

Város-Lőd község lakóinak állapota és szolgáltatásai

Szerződéses telek	Zsellérek Házás	háznélküli	Robot Szek.	Gyalog	Készpénzbeli juttatás Hosszú fuvar Fa száll.
16 3/4 Füstpénz 165 Ft	94 9-ed és 10-ed váltság 50 Ft 25 dn.	29	804	1360	4 6/32 16 3/4 Ételváltság 12 Ft 56 1/4 dn.
Összesítés:					
A 71 telkes ház után á 1 Ft					71 Ft – den.
94 zsellér ház után á 1 Ft					94 Ft – den.
16 3/4 telek után 9-ed és 10-ed váltság					50 Ft 25 den.
16 3/4 telek után ételváltság á 75 dn					12 Ft 56 1/4 dn.
Malom, mézszárszék, szabadbormérés címén					504 Ft
Fischer János robotos ház bérlete					12 Ft

Különleges bérlők

Városlódi zsidó bérlő a N° 1-es vendéglőért, pincéért, pálinkafőzésért és kereskedésért	400 Ft
Hirschl Mátyás	200 Ft
Schercz Márton serfőző sör-árenda, a N° 7-ház 1772. szept. 29-től évente	10 Ft
Adler Ferenc mester a Cseh-üveghutáért az ő gondozásában lévő mézszárszékért	404 Ft
Kostaiger Fülöp özvegye német-huta és malom mézszárszékért	10 Ft
A német üveghuta munkásai robot és tized c.	90 Ft
Scherer Péter vendéglős a N° 3 vendéglőért és a bor szabad méréséért évente	30 Ft
Ugyanott két lakos füstpénz címén	2 Ft
A 16 3/4 telek után járó 804 igas munka vált.	268 Ft
123 zsellér 1360 napi munka váltsága	226 Ft 6 1/3
16 3/4 ölfa vágása váltsága	5 Ft 57 2/3
Ugyanennek fuvardíja	5 Ft 57 2/3
Hosszú fuvar megváltása	5 Ft 57 2/3
A Szentháromsági és Szt. Mihályi vásár	20 Ft

Összesen: 2821 Ft 60 dn.⁴

18 napi szolgálatra kötelezett zsellérek

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Steinmacher Konrád	1	-	-	-	2	-	-	2	-	-	1	3	4
Hoffman Mihály	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schmidt Fülöp	-	-	4	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Takács János	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-

Az uradalomnak 12 napot szolgáló zsellérek

Plumenschein Ádám	2	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Hemberger Bálint	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Lincz Frigyes	4	-	3/4	-	-	-	-	1	-	-	-	3	-
Amrein Vilmos	-	-	3	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Seiberth József	2	-	7	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Schnellbach Mihály	3	-	3	-	-	-	-	2	1	-	1	-	-
ifj. Schäffer Ádám	1	-	4	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-
Kungl Márton	1	-	6	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Hajk Márton	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-
Klausz János	-	-	10	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Ticzl Antal	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Plartman Ádám	2	-	4 1/2	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Pintér Mátyás	2	-	1	-	-	-	-	-	1	-	3	-	-
Hugó János	-	-	12	2	-	-	4	2	-	-	2	1	-
Ticzl György	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	-
Schöffler Mihály	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Klock Boldizsár	-	-	3/4	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Pintér Mihály	1	-	3/4	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Vongh Lőrinc	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
Schmidt András	2	-	6	2	-	-	2	1	-	-	-	-	-
Intervisz Ádám	-	-	5	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Hauptman Ádám	1	-	5	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-
Eisenmacher Ádám	-	-	8	2	-	-	2	1	-	-	-	-	-
Fux Márton	-	-	7	0	-	-	-	1	-	-	-	-	-
özv. Leimeister Ádámné	1	-	8	1	-	-	-	2	-	-	-	1	-
Angl Mátyás	4	-	7	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Haffner Menyhért	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Auszperger István	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	-	-
Eisenmacher János	-	-	4	3	-	-	-	2	-	-	-	-	-
id. Schöffler Ádám	1	-	6	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Schmidt Mihály	1	-	8	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Englert Bálint	-	-	7	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Vizner János	5	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schuman Mihály	2	-	2 1/2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ticzl Mihály	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-
Hauptman Ulrich	2	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Erlich János	2	-	8	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Hauptman János	-	-	8	2	-	-	-	2	-	-	-	2	-
Staub János	2	-	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Wolff Tamás	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Holczer Pál	-	-	4	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Ádám Miklós	-	-	5	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Müller Pál	1	-	7	2	-	-	-	1	-	-	2	-	-
Rupert Gáspár	1	-	2 1/2	3	-	-	-	3	-	-	-	1	-
Reiff Fülöp	-	-	4	2	-	-	-	1	-	-	-	1	-

Az uradalomnak 8 napot szolgáló zsellérek

	1	8	9	10	11	12
Carl Mihály	–	–	–	–	–	–
Steiner József	1	1	–	–	–	–
Krammer János	–	1	–	–	–	–
Pauloch Mihály	–	–	–	–	2	–
Grinn Károly	1	–	–	–	2	–
Sirak János	–	–	–	–	–	2
Princz József	–	–	–	–	–	–
Artner Ferenc	1	–	–	–	–	–
ifj. Kungl Mihály	–	–	–	–	–	–
Fux Henrik	1	–	1	–	–	1
Kungl Kristóf	–	1	–	–	–	–
Fehr György	–	1	–	–	–	–
Vágner Péter	–	–	–	–	–	–
Kungl Miklós	–	1	–	–	–	–
id. Kungl Mihály	3	1	–	–	–	3
Csutorás Pál	1	–	–	–	–	–
Rozman János	–	–	–	–	1	–
Eisenkrammer Konrád	–	–	–	–	–	–
Schöffler Ádám	2	–	–	–	–	–
Mochus Mihály	1	–	–	–	–	5

Jegyzet:

- 1 = Úrbéri telek (33)
 2 = Szerződéses telek (6 5/8)
 3 = Úrbéres házas zsellérek (6)
 4 = Úrbéres háznélküli zsellérek (16)
 5 = Szerződéses házas zsellérek (38)
 6 = Szerződéses ház nélküli zsellér (16)
 7 = Telkes jobbágyok igás bototja (2034)
 8 = Úrbéres és szerződéses zsellérek gyalog robotja (818)
 9 = Hosszú úti előfogat (9 29/32)
 10 = Fonás (198 font)
 11 = Telek után járó fa (39 5/8 öl)
 12 = Ház után járó füstpéncz (116 Ft)
 13 = Élelmiszer váltáság (4 Ft 96 1/8 dn.)
 14 = Összes készpénz szolgáltatás (120 Ft 96 1/8 dn.)

Kis-Lőd község állapota és szolgáltatásai

1	2	3	4	5	6	7	8	9
33	6 5/8	6	16	38	16	2034	818	9 29/32
10	11	12	13	14				
198	39 5/8	116	– 4 96 1/8	120 96 1/8				

Van tehát:

43 jobbágytelekhez tartozó ház, amely füstpéncz címén fizet	Ft	den.
29 szerződéses telekhez tartozó ház füstpéncz címén fizet	43	–
6 úrbéres zsellérház	29	–
38 szerződés szerint robotoló zsellérház	6	–
6 5/8 jobbágytelek élelmiszerváltáság címén fizet á 75 dn.	38	–
2 borjú váltáságdíja	4	96 1/8
	1	98 2/8

H a s z o n b é r e k :

Schebelle 1770. okt. 20-án kelt szerződés értelmében a hámor telkéért a bor szabad árusításáért	50	
Nemes Balassa Mihály az uradalmi jog elismerése címén	20	–
A hentes a mézárászékért	8	–
100 font tehénhúsért á 5 1/2 dn.	20	–
Keller Miklós pék	5	50 –
A 39 5/8 jobbágytelekért tartoznak 2034 napi szekeres munkával, melynek pénzbeli értéke	12	–
A házas és házatlan zsellérek tartoznak 818 napi robottal, melyet, ha pénzen megváltanak, kitesz	678	
39 5/8 öl favágás, melyhez 79 2/8 napszám szükséges díja	136	2 2/3
Ugyanennek hazaszállítása	13	20 2/3
Fonás 198 font á dn. 10 fontváltáságdíj	13	20 2/3
33 telek után élelmiszer váltáság á 80 dn.	19	80 –
Hosszúfuvarok váltáságdíja	26	40 –
	13	20 2/3
Összes bevétel	1098	27 1/8 2/3
Elhez járul még a Szent Vendeli vásár díja	10	– ⁶

A veszprémi püspöki uradalomhoz *R e n d e k* község összeírása, mely Veszprém vármegyében fekszik,
38 1/8 egész jobbágytelekből áll.

A szabadköltözésű jobbágyok neve és vagyoni helyzete

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Vajda György	—	1/2	22	4	—	—	2	2	—	—	1	4	—
Vajda Ádám	—	1	44	8	—	2	4	1	—	—	2	4	—
Kéri Ferenc	2	1/2	22	4	—	—	2	3	—	2	2	3	—
Kéri Pál	1	1/2	22	4	—	—	2	1	—	—	2	4	—
Szabó János	1	1	44	8	—	—	2	2	—	—	2	4	—
Szabó Péter	—	1/2	22	4	—	—	—	1	—	—	1	3	—
id. Varga János	2	1/2	22	4	—	—	2	1	—	—	1	3	—
Fux Mátyás	1	2	88	16	2	—	4	2	—	—	5	—	—
Felbert György	3	1	44	8	2	—	2	2	—	—	1	4	—
id. Papp István	2	1	44	8	2	—	2	3	—	—	2	2	—
ifj. Papp István	2	1/4	11	2	—	—	—	1	—	—	—	3	—
Sauber János	3	2	88	16	—	—	4	3	—	—	2	5	—
Porth János	2	1	44	8	—	—	2	2	—	—	1	—	—
Peck Antal	8	2	88	16	2	—	4	2	1	2	5	6	4
Vajda János	2	1/2	22	4	2	—	—	2	—	—	1	1	—
Gecz József	—	1	44	8	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Tóth Mátyás	—	1	44	8	—	—	2	1	—	—	1	—	—
Haffner János	—	1	44	8	2	—	—	1	—	—	—	1	—
Hocz Márton	—	1	44	8	3	—	—	2	—	—	1	2	—
Fischer Henrik	1	1	44	8	—	—	—	8	—	—	—	—	—
Peck József	—	1	44	8	—	—	2	1	1	—	1	1	—
Fléder Antal	—	1	44	8	—	—	4	2	1	—	1	2	—
Szekeres István	1	1/2	22	4	—	2	—	1	—	—	1	—	—
Ládás Pál	2	1/2	22	4	—	—	2	2	—	—	2	—	—
Pauer György	3	1/2	22	4	2	—	—	1	—	—	—	—	1
Takács Mihály	3	1/4	11	2	—	—	—	1	—	—	—	3	—
ifj. Ládás Pál	2	1/2	22	4	—	—	2	1	—	1	—	2	—
Vass János	1	1/2	22	4	—	—	—	2	—	—	1	—	—
Majczinger Miklós	1	1/2	22	4	2	—	2	1	—	—	—	1	—
Kunderman István	—	1/4	11	2	—	—	—	2	—	—	—	1	—
Teckl György	3	1/2	22	4	—	—	2	2	—	—	1	3	—
Perger Károly	—	1/2	22	4	3	—	—	—	—	—	—	1	—
Rosta Pál	3	1/2	22	4	2	—	—	1	—	—	—	2	—
Németh Mihály	1	1	44	8	2	—	4	2	—	—	4	6	—
Böhm András	1	3/4	33	6	—	—	2	2	—	—	1	1	—
Mohr Mihály	1	1	44	8	—	—	2	1	—	—	—	2	—
Pfehr János	1	2/4	22	4	2	—	—	1	—	—	—	—	—
Madler Benedek	4	2/4	22	4	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Küh-Teuffel Mihály	3	2/4	22	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Lang Ferenc	2	2/4	22	4	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Moger István	—	1/4	11	2	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Blasko Mihály	2	1/4	11	2	—	—	2	1	—	—	—	—	—
Reiter János	—	2/4	22	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Leyer János	3	2/4	22	4	3	—	—	1	—	—	—	2	—
Falckner Mátyás	—	2/4	22	4	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Ringauff András	1	2/4	22	4	2	—	—	1	—	—	—	3	—
Velinger Simon	1	1/4	11	2	—	—	—	2	—	—	—	1	—
Schmarczl József	4	2/4	22	4	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Csaplak János	—	2/4	22	4	—	—	2	1	—	—	—	—	—
Hujder József	1	1	44	8	4	—	—	2	—	—	—	—	—
Vagner Fülöp	—	1/2	22	4	—	—	—	1	—	—	—	2	—
Rigó István újtelepes	2	1/4	11	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—

Szerződéses jobbágyok

Ficzó János	—	4/8	20	8	—	—	4	2	—	—	4	—	—
Kneisz György	—	1/8	18	1/2	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Venczbach Ferenc	4	1/8	16	2	—	—	2	2	—	—	1	1	—
Lencz Ferenc	4	1/8	18	1/2	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Amenth Henrik	3	1/8	18	—	—	—	2	2	—	—	—	2	—

Helczl Egyed	1	1/8	18	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Pauer János	—	1/8	18	—	1	—	—	1	—	—	—	2	1
Fix János	1	2/	18	2	—	—	2	1	—	—	—	4	—
Fix György	—	1/	18	2	—	—	2	1	—	—	—	4	—
Kauffman János	1	1/	18	2	—	—	—	3	—	—	2	—	—
Klespiz Péter	—	1/	16	1	—	—	—	1	—	—	—	1	2
Ripel Bálint	3	1/	18	1	—	—	1	2	—	—	—	—	4
özv. Meml Mártonné	1	1/	18	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1
Klespiz András	1	1/	16	1	—	—	1	2	—	—	—	—	4
Felcker Henrik	—	1/	16	1	—	—	2	2	—	—	—	—	1
Brandstetter György	—	2/	18	1	—	—	2	2	—	—	—	—	—
Schvartz József	3	1/	18	1/4	—	—	2	1	—	—	—	1	—
Vajmer Jakab	3	1/	16	2	—	—	—	1	1	—	—	4	4
Fix Ádám	—	1/	20	2	—	—	2	1	—	—	1	—	3
Kopaszreiter András	2	2/8	36	4	—	—	2	2	—	2	5	—	—
Hoffman Ádám	3	1/8	18	2	—	—	2	2	—	—	—	4	—
Schvartz János	—	1/8	18	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Frelich János	1	3/8	36	—	—	—	2	2	1	—	—	3	1
Áment János	4	1/8	16	—	—	—	—	1	—	—	1	—	2
<i>Házasszellér jobbágy</i>													
Papp János	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
<i>Háználküli zsellérek</i>													
Takács János	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Vágner Bálint	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
Kulman Ádám	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

(364^r) *R e n d e k* községben a jobbágyok szolgáltatásainak összesítése

Úrbéri telek	34 1/2
Szerződéses telek	3 1/2
Úrbéres házas zsellér	1
Úrbéres háználküli zsellér	19
Szerződéses házas zsellér	2
Telkes jobbágyok robotja	1965 nap
Zsellérek robotja	135 nap
Hosszú fuvar	9 7/32
Telkek után járó fa	38 1/8 öl
Fonás	207 font
Füstpénz házak után	74 Ft
Terményváltáság	2 Ft 71 7/8 den.
Összes készpénzjárandóság:	76 Ft 71 7/8 den.

A földesúri járandóságok pénzértéke:

	Ft	dn.
71 jobbágyház után füstpénz címén házanként á 1 Ft	71	
3 zsellérház után 2 füstpénz címén házanként á 1 Ft	3	
3 5/8 árendás telek után terményváltáság á 80 dn.	2	71 7/8
Mészárszéket bérlő mészáros fizet	15	—
34 1/2 jobbágytelek utáni terményváltáság á 80 dn.	27	60
Az igazállattal rendelkezők 1965 napi robotjának váltásága	655	—
A zsellérek 135 napi robotjának pénzértéke	22	05
38 1/8 ölfu fuvardíja készpénzben	12	71 2/3
Ugyanazon ölfának vágásának váltáságdíja	12	71 2/3
Hosszú fuvar váltáságdíja	12	71 2/3
207 font fonás váltáságdíja	20	70
Összesen:	855	21 7/8 ⁷

Udvari puszta

Rendek község határán belül található Udvari puszta, amely szintén a veszprémi püspöki uradalomhoz tartozik. Ugyanis a rendekiek művelték korábban a pusztát, mint a telekhez tartozó földet. Alighogy a puszta létezése nyilvánvalóvá lett, nem találtak meg a hozzátartozó földeket és réteket. A legutóbbi esztendőben, amikor az irtásföldeket felosztották, a pusztához tartozó földeket, mint nem irtásföldeket felosztották, a pusztához tartozó földeket, mint nem irtásföldeket találták, az uradalom saját kezelésébe vette és Udvari pusztához csatolta. Hány pozsonyi mérőnyiek ezek a földek? Teljes biztonsággal nincsen megállapítva, 1773. év tavaszán bizonyos részét bevetették, de a vetőmag a kislődiek vetőmagjával összekeveredett.

Kislődön tavaszi rozssal bevetettek 20 pozsonyi mérőnyit, zabbal 250 pozsonyi mérőnyit.

Udvariban árpából 42 1/2 mérőnyi. Van még itt a püspöki uradalomnak kb. 150 szekér szénát termő rétje.

Úveghuta (is) van kettő, melyet a püspöki uradalom engedélyével ugyanazok a mesterek építették, akik a Bakony erdejében a városlődi hártában (is) hutát építettek. Az épületek és felszerelés a bérlet lejártakor az uradalomé lesz. A bérletet évente fizetik.

A vashámort hasonlóképpen az uradalom engedélyével Schebelle József úr építtette, ahogyan a Bakony erdejében Kislődön is épített. A bérlet lejártakor az épületek és felszerelés az uradalomé lesz, miután a felértékelés után a püspökség azok árát kifizette.

Ezen összeírás idején a földmérő (mérnök) folytatta Kislőd, Rendek falvakban és Udvari pusztán a szántóföldek és rétek felmérését, amelyeket telkek szerint felosztva a lakosoknak művelésre átadtak. Ami Udvari pusztán kívül a szántóföldekből és rétekből visszamaradt, azokat a püspöki uradalom saját kezelésébe vette kettős vetésforgóval.⁸

Kislőd területén becslés alapján gabonából a következő jövedelem várható:

Összes termés	2300 pozsonyi mérő, melyből
levonva a vetőmag	750 pozsonyi mérő, az uradalom
számára marad tisztán	1550 P.M. és pedig:
vegyes búzából	kb. 910 P.M. á 75 dn . . . 683 Ft 20 dn.
rozsból	kb. 40 P.M. á 60 dn . . . 24 Ft
árpából és	
zabból	kb. 600 P.M. á 50 dn . . . 300 Ft
Összesen:	1550 P.M. 1007 Ft 20 dn. ⁹

Rendek községben

Összes termés	730 Pozsonyi mérő,
levonva vetőmag	146 Pozsonyi mérő
tisztán marad	584 Pozsonyi mérő
értéke vegyes búzából	kb. 441 P.M. á 75 dn. 248 Ft 75 dn.
zabból	kb. 143 P.M. á 50 dn. 71 Ft 80 dn.
Összesen:	584 P.M. 320 Ft 25 dn. ¹⁰

Udvari pusztán

Közepes termés	460 P.M. (vegyes búza)
levonva vetőmag	100 P.M.
Marad tisztán	300 P.M. á 75 270 Ft ¹¹

Tized jövedelem 1772-ből

Veszprém város kilenced és tized váltásága 677 Ft 43 dn.

Bárányokból

Veszprém kilenced és 10-ed	63 Ft	61 dn.
Veszprém tizenhárom város tized	63 Ft	51 1/2
Eöskő	61 Ft	48 1/3
Hagymáskér	56 Ft	78 1/3
Eössy	92 Ft	31

Méhek

Eössy község	3 Ft	43 dn.
Hagymáskér	2 Ft	33 dn.
Eöskő	1 Ft	47 dn.
Kis-Lőd és Kostaiger-féle tized váltással	7 Ft	02 1/4
Rendek	1 Ft	75 dn.

Összesen: 971 Ft 39 dn.¹²

Tized bérlet

	Ft	dn.
Tekintetes Szlávy Pál budai tized bérlete	10 000	
Lepsényi uradalom a lepsényi, dudari és kovácsi tizedekért fizet évente	389	
A lepsényi provisor a kajári és foksabadi tizedekért fizet	200	
Jankovics László úr a bozsoki tizedekért	26	
Ladányi György úr a szentistváni és litéri tizedekért fizet	60	
A mezőszentgyörgyi közbirtokosság a tizedekért fizet	65	
Aka község a tizedért fizet	35	

A marcali uradalom a marosi tizedekért fizet	100	
Az enyingi uradalom az enyingi és mezőkomáromi tizedekért fizet	550	
A palotai uradalom a papkeszi tizedekért	80	
A csernyi tizedekért fizet	8	60 dn.
A Lang uradalom a táci tizedekért fizet	130	
Szóke János úr a balhási és csajági tizedekért fizet	85	
Beniczky Antal úr a berhidai tizedekért fizet	45	
Orosz Ferenc úr a rátóti tizedekért	50	
a sári tizedekért fizet	25	
Összesen:	12 023 Ft	60 dn. ¹³

*Természetbeni tizedjövedelmek.
Gabonában.*

1772-ben	tiszta búza	vegyes búza P.M.	rozs	árpa	zab	tönköly	kukorica P.M.	lencse
Ősi 9-ed 10-ed	—	416 1/2	—	182	221	—	—	—
Hajmáskér 9-ed 10-ed	—	237	—	60	140	—	2 50	—
Kislőd 9-ed 10-ed	—	385 1/2	—	92 1/2	186	40	4 3	4 11
Rendek 9-ed 10-ed	—	—	—	—	—	77 1/8	5/8 9	3/8
Eöskő sola 10-ma	—	193/8	—	71/2	8	—	—	—
Összesen:		1058 1/8	—	342	555	117 1/8	7 5/8	4/35

Ezen termények pénzbeli értéke közepes ár szerint:

		Ft	dn.
Vegyes búza 1058 1/8 mérő á 75 dn ...		793	59
Árpa 342 mérő á 50 dn ...		170	10
Zab 555 mérő á 50 dn ...		277	50
Tönköly 117 1/8 mérő á 45 dn — —		52	65
Kukorica 7 5/8 mérő á 45 dn ...		3	22
Lencse 4 mérő á 75 dn ...		3	

Természetbeni tiszta jövedelem: 1207 Ft 06 dn.

B o r kilenced és tized:

Ősi területén 300.58 pozsonyi vödör,
Hajmáskér 7.23 pozsonyi vödör

Összesen: 308.17 közepes pozsonyi vödör közepes ára
á 1 Ft 50 dn, amely kitesz 454. 38 1/2

Kilences és 10-ed jövedelem Összesen 1661 Ft 44 1/2 dn.¹⁴

Malom jövedelem. 1772.

	Búza		Árpa	Kukorica P.M.
	tiszta	vegyes		
Hajmáskéri malom	38	128	34	—
Ősi malom	—	153	62	
Szecskey malom	—	157	44	
Fülei malom	—	127	54	
Polgárdi malom	—	204	48	4
Összesen:	38	794	862	4

A malom jövedelem pénzértéke a tiszta búzát á 1 Ft, a többi az előző értékelés szerint számítva
összesen 476 Ft 50 dn.¹⁵

—	—	—	144	—	—	30	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	6.50	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	6.50	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	26	—	—	20	—	1/4	1/4	1/4	1	—	—
—	25	1	1	—	—	25	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	16	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
2 50	20	— 80	11.30	—	—	16	—	1/4	1/4	1/4	—	—	—
—	50	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	50	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4	—	—	16	—	—	—	—	1	—	—
112.50		50.40		114		700	90	9	9	9	20	4 1/2	42
	1260		1778.90		69								

*A tekintetes veszprémi püspöki uradalom jövedelmeinek
összesítése*

	Fix jöv. Ft	dn.	Reménybeli jöv. Ft	dn.
Veszprém városból befolyik	1977.	30		
Hagymáskér faluból	836.	95 5/8		
Eőssi faluból	409.	73 2/8		
Város-Lőd faluból	2289.	81 2/8		
Kiss-Lőd faluból	238.	45 1/8		
Rendek faluból	91.	71 7/8		
Tizedek bérlete	12023.	60		
Sajátkezelésű gazdaságból közepes esztendőben				
Gabonából			1265.	53
Borból			170.	—
Szénából			730.	—
9-es és X-ed jövedelem				
Gabonából			1884.	49
Borból			454.	38
Bárányokból			277.	76
Méhekből			16.	1/4
Malom jövedelem 4 malom után			746.	50
Vásár jövedelem 5 vásár után			130.	—
Erdők jövedelme fa eladásból			150.	—
Makkoltatásból			500.	—
Munkaváltásból 5 falu után			3568.	71
Favágás váltásdíja			57.	53
Fahordás váltásdíja			57.	53
Hosszúfuvar váltásdíja			57.	53
Füstpénzből	138.	31 3/7		
Fonásból			87.	40
Összesítés:	18005.	89	10253.	38
	10153.	38 1/4		
(371 ¹) Mindkettő összege:	28159.	27 1/4		
Remélt jövedelem a kislódi gazdaságból	1007.	20		
a rendeki gazdaságból	320.	25		
az udvari major gazdaságból	270.	—		
Összesen:	29756.	72 1/4 ¹⁷		

Weszprém, 1773. Június 4.

Magyarósy Ferenc s.k.
veszprémi királyi sóhivatali tisztviselő,
Regius Salis Wespriensis Perceptor.

JEGYZETEK

1. Veszprémi püspöki levéltár „Kolleriana” fasc. 120. p. 349 v-r
2. Ibidem: 349r-350r
3. Ibidem: 353v-355v
4. Ibidem: 355r-357r
5. Ibidem: 359v-360f
6. Ibidem: 360r-361v
7. Ibidem: 363v-364f
8. Ibidem: 365v-365r
9. Ibidem: 365r
10. Ibidem: 366v
11. Ibidem: 366r
12. Ibidem: 367r
13. Ibidem: 367v
14. Ibidem: 368v
15. Ibidem: 368v
16. Ibidem: 369r-371v
17. Ibidem: 371r-372v
18. Vpl. 20-23/1973. sz.
„Dr. Klempa Sándor püspök úr 1973. január 25-én a következő tájékoztatóval adta át a „Conscriptio Cameralis I. Domini Wespremiensis Sede vacante Episcopatus Wespremiensis 1773” fotókópiáit: „Két évvel ezelőtt

dr. Pfeiffer János örkanonok úr javaslatára felkerestem Majtényi Béla teol. tanár urat Bécsben, hogy a Landesarchivumban kutassa fel azt az iratcsomót, amely tartalmazza a veszprémi püspöki palota berendezései tárgyait és egyben felvilágosítást nyújt az akkori városi helyzetről is. Ez az irat egy évi kutatás után előkerült és fotókópiázva pontosan tartalmazza az eredeti kéziratot.” Eredeti nyelve latin. Díszes tokba zárva a „Koller-levéltárban” nyert elhelyezést. Jelzete: „Kolleriana” fasc. 120.

JÓZSEF KÖRMENDY

DIE ERGISTRATUR DER KAMMERN FÜR DIE VESZPRÉMER KIRCHENGÜTER DES BISCHOFS VON VESZPRÉM ZUR ZEIT DER VAKANZ IM JAHRE 1773

Die Studie bildet einen – den III. – Teil einer Reihe. Den I. Teil kann man im Band 17 (Seiten 333–351) der „Mitteilungen der Mussen des Bezirks Veszprém” finden, den II. Teil jedoch im Band 18 (Sei-

ten 429–435) der „Mitteilungen der Mussen des Bezirks Veszprém”.

Der III. Teil der Reihe befaßt sich mit der kammerlichen Registratur über fünf

beschöfliche Besitze, namentlich die Besitze Hajmáskér, Városlőd (Nagyleved), Kislőd (Kisleved), Rendek, und Udvari.

V. MOLNÁR LÁSZLÓ

KANIZSA VÁRA A NÁDASDYAK KORÁBAN (1532–1568)

A Kanizsai-örökség

Amikor 1532-ben Nádasdy Tamás a Kanizsai-család egyetlen élő leszármazottját, Orsolyát feleségül vette, a hét várból és várkastélyból, mintegy 150 faluból, több mint 10 mezővárosból álló hatalmas Kanizsai-vagyon az ő és utódai kezére került. Mint ismeretes, a Nádasdy-család a megelőző évtizedekben a Kanizsaiak familiárisa volt, s ősi birtokai a névadó Nádasd körül, Sárvár vidékén és Vas megye déli részén terültek el. A köznemességhez tartozó Nádasdyak Zala és Vas megyében hosszú időn keresztül az alispáni tisztséget viselték, Nádasdy Tamás apja, Ferenc pedig Kanizsa várának volt a várnagya.¹

Nádasdy Tamás azonban kiemelkedett a köznemesi ősök sorából, a királyi udvarhoz került, ahol különböző tisztségeket bíztak rá. Kiemelkedő tehetsége, szorgalma és nem utolsósorban szerencsés házassága révén hamarosan az ország főurai között is vezető szerepre tett szert. A hatalmas Kanizsai-vagyont – amely az országban a leggazdagabb 20 közé tartozott – nemcsak megőrizni igyekezett, de minden erejével annak gyarapításán is fáradozott.

A Mohács utáni időszakban előbb Szapolyai János (1526–1540) király hívei között szerepelt, majd ezt követően hűségesen I. Ferdinánd (1526–1564) politikáját támogatta. Ez utóbbi is megerősítette a Kanizsai-vagyon birtokában, amely főként a Nyugat-Dunántúlon húzódott végig, de átnyúlt a Dráva–Száva közére, sőt a Száván túlra is. Ennek a hatalmas birtok-konglomerátumnak a főbb központjai Kanizsa, Kapuvár, Csepreg, Léka, Sárvár, Egervár és Velike voltak. Érdekességképpen jegezzük meg, hogy Nádasdy Tamás grófi címe nem az ország nyugati részén levő birtokaihoz, hanem az erdélyi Fogarashoz kapcsolódott. Szapolyai János és I. Ferdinánd ugyanis egyaránt megerősítették Fogaras várának birtokában Nádasdyt, aki 1541-től használta a „Fogarasi föld szabad ura és örökös grófja” címet, amely a főrendek közé emelte, s e titulus családjában is tovább öröklődött.

Nádasdy Tamás nemcsak korának egyik leggazdagabb, de kétségtelenül egyik legműveltebb főura is volt. Tanulmányait Grazban, Bolognában, Rómában és Bécsben folytatta, ahol kimagasló humanista műveltségre tett szert. Hazatérte után sárvári udvarában mindenkor szívesen látott vendégek voltak a korszak magyar és külföldi humanistái, tudósai és művészei. Fiát, Ferencet gyermekkorában a bécsi udvarban neveltette, később pedig a sienai egyetemre íratta be, hogy ott sajátítsa el az európai műveltség alapelemeit.

Élete során Nádasdy Tamás magas tisztségeket töltött be, hiszen volt horvát–szlavón bán, tárnokmester, országos főkapitány, országbíró és 1554-től nádor is. E tisztségei miatt gyakran kellett utaznia a királyi Magyarország akkori központjába, Pozsonyba, a bécsi udvarba, valamint az uralkodó megbízásából Erdélybe. Így tehát gyakran távol volt birtokaitól és otthonától, ahova csak a nagy ünnepekre vagy pihenni tért vissza. Felesége azonban – kevés kivételtől eltekintve – szinte mindig birtokaikon, főleg Sárvárott élt, ahonnan időnként Lékára, Keresztúrra vagy Szentmiklósról költözött. Fiá-

nak, Ferencnek ugyancsak kedvelt tartózkodási helye volt Sárvár, ahonnan a török harcok miatt azonban gyakran volt kénytelen kimozdulni.

Nádasdy Tamás sárvári udvara a XVI. századi magyar műveltség egyik fellegrárájának számított, ahol a mecénás főúr jóvoltából nyomdát állítottak fel, s ott kalendáriumot, jóskönyveket, orvosi és egyéb műveket adtak ki. Nádasdy Tamásnak közismeretlen elvülhetetlen érdeme van abban, hogy anyagi támogatásával 1541-ben megjelenhetett Sylvester János bibliafordítása. Pártfogását élvezve hosszabb időt töltöttek Sárvárott olyan neves személyiségek, mint Dévai Bíró Mátyás, Tinódi Lantos Sebestyén és Magyar István.

E bőkezű főúr nem keveset áldozott a hazai és külföldi humanisták anyagi támogatására, a tudományok pártolására és iskolák alapítására. Ez a tevékenysége külföldön is ismert volt, s ezzel magyarázható, hogy 1534-ben Melancthon – az európai humanizmus egyik legnagyobb alakja – levélben üdvözölte Nádasdy mecénási tevékenységét.²

Az 1550-es évek elejétől Nádasdy Tamás szinte teljes energiáját leköltötte a közügyekkel való foglalkozás, főként azután, hogy 1554-ben a magyar rendek nádornak választották meg. E tisztségen kívül ő látta el a helytartói teendőket is, ami azt jelentette, hogy az uralkodó és a rendek vitájában döntőbíróként kellett fellépnie. Munkáját mindenkor nagy körültekintéssel és tisztelettel végezte, bár feladata érthetően nem volt könnyű. Keserűen kellett ugyanis tapasztalnia, hogy a Habsburg uralkodó nem tekinti szívügyének a török elleni védelem hatékony megszervezését és a végvárak őrségének rendszeres fizetését.³ Ezzel magyarázható, hogy elégedetlenségének az országgyűlés vitáiban többször is hangot adott, követelve a bécsi udvar erőlesebb katonai és gazdasági segítségnyújtását. Természetesen az ilyen jellegű megnyilatkozásai aligha találtak kedvező fogadtatásra Bécsben, s így érthetjük meg azt, hogy Nádasdy Tamás halálát követően közel fél évszázadig nem töltötték be a nádori tisztséget.

1. ábra. Nádasdy Tamás nádor portréja (Magyar Történelmi Képcsarnok)

2. ábra. Nádasdy Tamás teljes vértzetben. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

Ismeretes, hogy fiának, Ferencnek is jónéhány alkalommal vitái voltak a bécsi udvarral, főleg a tizenöt éves háború időszakában. Nádasdy Ferenc ugyanis nehezményezte, hogy a súlyos haditerhek és katonai veszteségek elsősorban a magyar lakosságot sújtották, de kifogásolta azt is, hogy a bécsi udvar nem elégséges támogatása miatt a háború értelmetlenül elhúzódik, ami újabb terheket ró a föld népére.⁴ Köztudomású, hogy a Nádasdy-család leszármazottjai közül többen a 17. században a Habsburg-ellenes nemzeti függetlenségi mozgalmakhoz csatlakoztak. Így ott találjuk őket Bocskai István (1604–1606) és Bethlen Gábor (1613–1629) erdélyi fejedelmek felkelői között, akikkel vállelve a rendi és nemzeti sérelmek orvoslásáért küzdöttek.⁵ A Wesselényi-összeesküvés idején Nádasdy Ferenc országbíró csatlakozott a Habsburg abszolutizmussal elégedetlen főurak csoportjához, amiért 1671-ben fej- és jószágvesztésre ítélték, ingó- és ingatlan vagyonát pedig elkobozták.

Nádasdy Tamás óriási összegeket áldozott a török elleni harc megszervezésére, dunántúli birtokainak védelmére. A legfontosabb feladatnak ez idő tájt az állandó török előnyomulás, valamint a portyázó-fosztogató katonai akciók megfékezését tekintette. Ezért 1555-ben emlékiratban fordult Miksa főherceghez, a későbbi magyar királyhoz (uralkodott:

1564–1576), amelyben részletesen kifejtette a dunántúli végvári rendszerre vonatkozó nézeteit. Ebben Nádasdy Tamás rámutatott arra, hogy még a leggazdagabb főurak számára is milyen hatalmas költséget jelent a végvárak karbantartása, a végvári katonaság élelmezése és zsolddal történő ellátása, a szükséges fegyverzet és lőporkészlet beszerzése. Ezért arra kérte a Habsburg-uralkodót, hogy kölcsönözzön hadifelszerelést a magyar várak számára, mert különben ezek képtelenek lesznek ellátni feladataikat, azaz a mögöttük levő országrészek védelmének biztosítását.⁶

Nádasdy nemcsak elméletben, de a gyakorlatban is jól ismerte a török elleni harcok sajátosságait és nehézségeit. Várai élére mindig olyan kapitányokat állított familiárisai közül, akik megfelelő katonai tapasztalattal rendelkeztek.⁷ De ő maga is mint horvát–szlávón bán, országos főkapitány és nádor gyakran részt vett ezekben a küzdelmekben, amelyekben mindenkor férfias helyállást tanúsított. Ugyanerre nevelte fiát, Ferencet is, akit felnőtt korában a híres „fekete bég” néven emlegettek.

Bár – mint arra már utaltunk – közéleti elfoglaltsága miatt Nádasdy Tamás néha hónapokig távol volt birtokaitól, azok védelme sohasem került el figyelmét. Így történt ez Kanizsa esetében is, amely az ország három részre szakadását követően nemcsak Nádasdy birtokainak, de a dél-dunántúli végvárak egyik legszámottevőbb láncszemévé vált. A vár falainak és épületeinek állandó karbantartása, a várőrség ellátása és felszerelése érthetően a Nádasdy-birtokok jelentős javait emésztette fel. Ugyanakkor az egyre gyakoribbá váló török támadások s a vártartomány falvait pusztító ellenséges katonai akciók arra sarkallták Nádasdy Tamást, hogy a kanizsai várat mindenáron megtartsa.⁸

A törökellenes harcokban

Amikor az oszmán had 1532-ben Kőszeg alól visszafordult, ennek hírére Török Bálint, Bakity Pál és Pekri Lajos csapataikat és a környékbeli dél-dunántúli várak, így Kanizsa őrségeit egyesítve a portyázó, fosztogató ellenség üldözésére indultak. Szeptember 27-én érték utól a zsákmánnyal és foglyokkal visszatérő törököket, amint azok éppen a Murafolyón, Herbordfa mellett igyekeztek átkelni. A kibontakozott öldöklő küzdelem alig másfél óra alatt eldőlt, mivel az üldözőknek csak lovasságuk volt, s így a török ágyúk rettenetes mészárlást vittek végbe közöt-

tük. E harcokban a kanizsaiak parancsnoka, Huszti György alól is kilőtték a lovát, majd számos társával együtt Konstantinápolyba hurcolták fogságba.⁹

Buda elfoglalása után két évvel, az 1543–1544-es esztendőben a török újabb, jól előkészített hadjáratot indított a magyarországi végvárak egy részének elfoglalására. E harcok során csapatai egymás után tűzték ki a félholdas zászlót Pécs, Szekszárd, Simontornya, Fehérvár és Tata várának bástyáira, sőt Ulema pasa Csáktornyát és Kanizsát is megtámadta, de ez utóbbiak bevételével nem boldogult. 1542-ben ugyanis I. Ferdinánd Zala megye főispánjává Zrínyi Miklós horvát bánt nevezte ki, s az ő személyében valóban kiváló katona vette kezébe a dél-dunántúli törökellenes harcok irányítását.¹⁰

Zrínyi és Nádasdy mindent megtettek, hogy Kanizsát jól felkészítsék a soron következő török ostromokra, ezért 1548-tól minden évben nagy mennyiségű élelmiszert és lőport halmoztak fel a várban. Ismeretes volt ez a többi dél-dunántúli várkapitány előtt is, akik többször kértek segítséget a kanizsai parancsnoktól. Így 1549-ben Horváth Markó szigetvári kapitány levélben kérte Nagy Máté kanizsai tiszttartót, hogy küldjön élelmet számukra, mert a törökök a környékről mindent elvittek: „Nemes vitézlő és énnekem

3. ábra. Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamás felesége.

bizodalmas uraim, barátaim . . . ezt írhatom ti kegyelmeteknek, hogy mostan itt szomorúságban vagyok, egy oka ez, hogy pénz nélkül igen szűkölködünk, másik oka az, hogy mostan itt szükségben nagyban vagyunk, mert az terek mindenütt megkiáltatta, hogy ide semmi élelmet ne hozzanak, az utakat pedig minden felül igen állják, . . . annyira, hogy semmi élelmet ide be nem mernek hozni."¹¹

1554-ben Kerecsényi László szigetvári kapitány újból segítséget és élelmet kért Kanizsáról Csányi Ferenc tiszttartótól, mert tartalékai a harcok során teljesen kifogytak. A pécsi és az eszéki törökök ugyanis Bayram bég vezetésével 14 ágyújukkal megostromolták Szigetvárt, és Perneszy Egyed hadnagyot is megölték.¹²

Zrínyi állandó katonai előkészületei nem voltak hiábavalók, hiszen szinte mindennap arról érkeztek hírek, hogy a török egyre újabb területeket foglalt el és a nagyobb várak bevételére készül. 1553. március 13-án keltezett levelében a csurgói udvarbíró azt jelentette Zrínyinek, hogy a közeljövőben Bayram bég seregéhez várják a budai és a boszniai pasákat, akiknek a segítségével előbb Szigetvárt akarják bevenni, majd azt követően rögtön Babócsát, Szentgyörgyvárt és Kanizsát veszik ostrom alá. Ugyanerről a szándékról tanúskodik a pécsi bég 1555. december 20-án írott levele – amely a kanizsai vitézek kezére került –, mivel ebben szigorúan utasította a török tiszteket, hogy mihamarabb végezzenek a dél-dunántúli várak bevételével, ezért cserébe nekik ígérte Kaposvárt, Korotnát, Babócsát és Kanizsát. Ezzel magyarázható, hogy Szele Jakab kanizsai tiszttartó arra kérte Orosztony Péter szenyéri és Dersffy Ábel korotnai kapitányokat, hogy azok állandóan értesítsék a török mozgólódásairól.¹³

A kanizsai kapitány óvatossága és ébersége egyértelműen indokolt volt, mivel az 1555-ös esztendőben egy sor kisebb dél-dunántúli vár török kézre került. Ekkor esett el Kaposvár is, amelyet a harciasságáról hírhedt Tojgun budai pasa foglalt el a szeptember 4–7-i ostromot követően. Kaposvár eleste felettébb váratlanul érte a kanizsai őrséget, mivel a két vár erőssége és fekvése megközelítően azonosnak számított az 1550-es években.

A somogyi végvárak egy részének eleste 1555-ben nem kis gondot jelentett Nádasdy Tamás számára, hiszen a török terjeszkedés egyre közelebb került Kanizsához. Nádasdy – akit az országgyűlés időközben a du-

nántúli részek főkapitányává nevezett ki – éppen ezért jelentős előkészületeket tett a várható török támadás kivédésére. Ez hamarosan be is következett, ugyanis 1556 tavaszán a boszniai pasa csapataival átkelt a Száván, és Krupa, valamint Kosztajnica vára ellen vonult. Ezek helyőrsége azonban mindaddig derekasan helytállt, amíg a felmentő sereg Zrínyi Miklós vezetésével meg nem érkezett, s visszavonulásra nem kényszerítette az ostromlókat.¹⁴

1556 májusában újabb jelentős török csapatösszevonásokra került sor, amikor a pécsi és a babócsai bég, továbbá az új budai pasa, Hadim Ali csapatai ostrom alá vették a Horváth Márk által védett Szigetvárt.¹⁵ E vár stratégiai fontosságáról a kortárs Forgách Ferenc váradi püspök Emlékiratában ezt írja: „Ezt az erődöt Ferdinánd nagy igyekezettel, nem azzal a szándékkal építtette, hogy csak Magyarországnak azt a vidékét védje, hanem mert helyzeténél fogva három tartomány érdekeit nagyban szolgálta. Mert a Dráva túlsó oldalán már Szlavónia kezdődött, és Kapronca, a legközelebbi szlavóniai vár, Ferdinánd fennhatósága alá tartozott. Stájerországot a szigeti tájtól nem meszse a Mura folyó . . . választotta le, amely Zákány községnél ömlik a Drávába. Ausztria sem volt innen meszse.”¹⁶ Éppen ezért a király – a török támadásról értesülve – Nádasdy Tamás nádorra bízta Szigetvár felmentését, „melléje adván 6000 német gyalogost és Nikolaus von Polbail bárót 1000 újonnan toborzott magyar lovassal. Ehhez csatlakoztatta még a szomszédos – győri, pápai és egyéb – őrségek katonáit, majd királyi rendelettel felszólítván Zrínyi Miklós grófot, a horvát részek parancsnokát, úgynevezett bánját, egy bizonyos napra Kanizsára gyülekeztet mindenkit. Itt részint a királyi rendelkezés alapján a stájerországi

Grazból szállított ágyúk, részint egyéb szükséges dolgok várásával töltötték el kilenc napot . . . A tizedik nap egyesítvén valamennyi nemzet lovas és gyalogos csapatait, útra kelt, és négy napi menetelés után Babócsa vára alá érkezett, melyet a mieink az előző évben az ellenség kezére adtak.”¹⁷ A Nádasdy és Zrínyi vezette mintegy 10 ezer főnyi sereget az a szándék vezérelte, hogy elvonja a 30 ezres török ostromló csapatot Szigetvár alól. Ekkor írta a szinte teljesen kiürült Kanizsa tiszttartója, Szele Jakab Nádasdy Tamásnak: „Ha Szigetet a török megveszi (mit Isten ne adjon!), ide miránk akar jönni. Aminémű jelt pedig Berzencéhez és Csurgóhoz hallok és értek, nem lesz szüksége a töröknek azok alatt késni. Semminemű viadalhoz való szerszám nincs itt. Ez a vár főnép nélkül igen szűkölködik. Te nagyságod küldessen pattantyúst, aki tud laptákat csinálni. Egy van nekünk, ez is Szigetből rekedt itt. Te nagyságod vetessen Bécsben vagy ötezer lapdába való puszkákat . . .”¹⁸

Szele Jakab riadalma korainak bizonyult, Nádasdy és Zrínyi számítá- sa ugyanis bevált: a törökök július 21-én felhagytak Szigetvár negyven napja tartó ostromával és Babócsa felmentésére indultak. A két ellenséges had közötti első jelentősebb összecsapásra másnap került sor, amikor Zrínyi nyolcszáz huszárával nyolc alkalommal szorította vissza a Rinya folyó mocsarain átkelni akaró ellenséget. „Midőn a nádor tudomást szerzett a basa közeledtéről, a lovasok egy részét nyomban kiküldi – írja Forgách Ferenc Emlékiratában –, hogy derítsék fel a hadi helyzetet és tegyenek neki jelentést. Azok

4. ábra. Sárvár látképe a XVI. század közepén.

megtudták, hogy a törökök gázlót keresnek, hogy átkelhessenek, és a folyó túlsó partján harcba készen sorakoznak. Ezt megtudván a bánt a stájer, karintiai és krajnai zsoldosokkal, valamint 800 főnyi magyar lovassággal az ellenség fogadására küldi, hogy akadályozza meg az átkelést . . . az ellenség eleinte merészebben nyomult a mieink ellen. De ezek nemcsak hogy bátran ellenálltak, hanem még vissza is vetették őket, és oly kívánatos sikerrel folytatták a harcot, hogy az ellenséget nem is egyszer a folyó túlsó partjára vetették vissza . . . Folyt a harc ez nap tizenegy órától éjszakáig, sok ellenség elesett, még többen a folyó iszapjába merültek.¹⁹

A túlerőben levő ellenséges had azonban másnap mégis átkelt a Rinya folyón, s az egyik török csapatot megkerülve a magyar sereget a keresztény táborra ütött. Ekkor Zrínyi huszájaival bátran felvette velük a küzdelmet, majd megszalasztotta őket. „Így végződött az az ütközet, amelyben . . . négyszáz vagy még annál is több ellenség esett el a harcban, vagy fulladt a mocsárba, hatszáznál többen sebesültek meg. A mieink közül kétszázhetven fejet raktak a basa sátra elé, mintegy harmincan estek fogságba, a magyarok közül alig negyvenen maradtak ott, köztük Nádasdy Jakab, a nádor testvére, szépreményü ifjú . . .”²⁰

Ezek után a magyar csapatok Berzencén át Kanizsára vonultak vissza, ahol több mint egy hónapig tétlenül várakoztak, mivel Ferdinánd főherceg csak ekkorra érkezett meg, hogy átvegye a fővezérséget. Könnyű elképzelni, hogy ez idő alatt a zsold nélküli idegen katonák milyen szörnyű pusztítást vittek véghez a zalai falvak lakosságának körében. Idézzük fel ezzel kapcsolatban ismét Forgách Ferenc Emlékiratát: „Mikor a német katonaság Kanizsa környékén hosszabban időzött, miközben az elfoglaltság hiánya is követelődzövé tette, meg a zsold elmaradása is bomlasztotta a katonai fegyelmet, elmondhatatlan kicsapongásra és züllésre adta a fejét: a falvakban és a szőlőkben húszt mér földnyire is csapatosan kószáltak, a népet mindenfelé fosztogatták, ütötték-verték, jószágait ragadozták, sem korra, sem nemre nem voltak tekintettel, sőt a parasztoktól elhurcolt élelmet a táborba hordták és azzal kereskedtek. Az emberek végül már nem tűrték ezt a gyalázatot, hanem a hegyekben és az erdőkben maguk is összeverődtek, az útszorosokban meglesték a fegyveres katonákat, és amint szokás szerint zsákmánnyal megrakodva haladtak, üldözőbe vették, kifosztották,

végül le is öldösték őket, és így álltak rajtuk bosszút az elszenvedett sérelmekért.”²¹

Végre szeptember elején Ferdinánd főherceg is megérkezett Kanizsára 6000 főnyi cseh–morva lovasságával, megközelítően ugyanakkora gyalogságával, majd a Nádasdy és Zrínyi csapataival egyesített sereg két hét múlva a török kézre került somogyi várak visszafoglalására indult. Így először Korotna várát vették ostrom alá, ahol az idegen zsoldosok brutális kegyetlenséggel mészárolták le a megadásra kényszerített török helyőrség katonáit.

Korotna bevételét követően jelentősebb harc nélkül tudták visszafoglalni Szentlőrinc, Görösgál, Sellye és Szentmárton várait. Ezzel a hadjárat elérte célját, hiszen egy sor erőseget sikerült felszabadítani a török uralom alól, s egyúttal megvalósult a stratégiai szempontból döntő fontosságú Szigetvár felmentése is.²²

Kanizsa új kapitányának, az 1557-ben kinevezett Tahy Ferencnek nemcsak a vár körül portyázó török könnyűlovasság ellen kellett megvédeni a vidéket, de gondot jelentett számára a környéket fosztogató szabadhadjúk megfékezése is. Ezek a fegyveres csapatok állandó rettegésben tartották a környék lakosságát, mivel akcióikat bestiális kegyetlenséggel hajtották végre. Forgách Ferenc leírása szerint: „. . . jobbadára csak abból éltek, amit raboltak, de ha törökre akadtak, rendszerint igen keményen harcoltak. A törökök annyira gyűlölik ezeket az embereket, és annyira haragsznak rájuk, hogy egyet sem szoktak életben hagyni közülük, a foglyokat pedig a legszörnyűbb kínzások közepette végzik ki, ezért aztán állhatatosan kell harcolniuk, vagy ha nem harcolnak, a keresztényeket zsákmányolják. De főleg a kaposújváriak oly megátalkodottan kegyetlenek voltak, hogy a keresztény parasztokat kínzással kényszerítették pénzük odaadására . . . Voltak, akik vasfúróval lyukasztgatták át a férfiaknak a lábuk szárát, nőknek a mellét, és a kegyetlenkedés semmiféle módját sem mellőzték, csak hogy pénzt csikarjanak ki.”²³ Ezért Tahy Ferenc és Zrínyi Miklós még 1557 nyarán 400 katonájukkal vonultak ellenük és a fosztogató szabadhadjúk csapatait egymásután semmisítették meg And, Marótvár és Kálmánca közelében. Az elfogott haramiákat nyomban karóba húzták vagy elevenen a földbe ásták őket.²⁴

5. ábra. Nádasdy-cimer a sárvári vár udvarán.

1557 őszén nagyszerű fegyvertény fűződött Tahy Ferenc nevéhez, aki 800 lovasával Babócsa mellett lest vetett a pécsi Ali pasa és Amrat bég csapatainak, amelyeket néhány óra leforgása alatt szinte teljesen megsemmisített. Az ütközet során a törökök állítólag 1000 katonájukat és 600 lovakat veszítették el, de ezen kívül néhány ágyú és számos lőfegyver is a magyarok kezére került. A győztesek Berzencén és Csurgón keresztül Kanizsa várába siettek, ahol háladáó istentiszteletet, majd pedig nagy ünnepséget rendeztek.²⁵

A harcok azonban változó szerencsével folytak, amit jól mutat az is, hogy még 1557 őszén Kanizsa majdnem a török kezére jutott. Tahy Ferenc ugyanis a várőrség egy részével Belovárra lovagolt, s amikor a pécsi törökök erről értesültek, elhatározták, hogy a parancsnok nélkül maradt őrséget kicsalják a várból és Réce mellett lest vetnek neki. A tervnek megfelelően egy 20–30 főnyi kisebb csapatot (az úgynevezett martalékot) közvetlenül a várfalak alá küldték, akik hangos szóval szidalmazni kezdték a kanizsaiakat. Erre azok egy része – Sárkány és Kormos nevű hadnagyaik vezetésével – üldözőbe vette a törököket, és amikor Réce közelébe értek, azt vették észre, hogy törbe csalták őket. A kanizsaiak végül is egy heves rohammal kivágták magukat az ellenség gyűrűjéből és minél hamarabb a várba igyekeztek visszajutni. A várfalak alatt azonban a török derékhadba rohantak, s így két tűz közé szorulva elkeseredett harcba kezdtek. A várbeliek látva társaik szorult helyzetét, mintegy 200 főnyi lovasságot küldtek a megsegítésükre, amelynek támogatásával végül megfutamították a törököket. A kanizsaiak győzelme azonban felettlébb kétes értékű volt, mivel 80 halott és 240 sebesült jelezte a harcok rendkívüli hevességét.²⁶

A Récsé melletti török lesre válaszul Tahy Ferenc előbb Korotna, majd Kálmánca, Szentlőrinc és Csurgó mellett vert szét kisebb ellenséges erőket, s ezekért a sikeres akciókért 1560-ban az uralkodótól Öreglakot és Balatonberényt kapta jutalmul. A kanizsai kapitánynak ugyancsak jelentős része volt a hírhedt hegyesdi török vár elleni támadásban, amikor 1561. április 4-én Magyar Bálint fonyódi, Gyulaffy László csobánci és a Nicolas Salm vezette győri helyőrség katonáival 10 napi ostrom után bevették a gyűlölt erődöt. Hegyesdi török parancsnokát fogolyként Bécsbe szállították, majd a vár falait a környékbeli lakossággal földig romboltatták le.²⁷

Az 1560-as évek elejétől Arslán pécsi pasa rendszeresen megtámadta a kanizsai és a szigetvári végváriakat, sőt 1562 tavaszán a Dráván túl, Monoszlónál palánkvárat kezdett építtetni, hogy onnan mindenkor szemmel tarthassa a portyázó magyar helyőrségek katonáit. Erről Zrínyi Miklós, a szigetvári kapitány megbízható kémeitől hamarosan tudomást szerzett, ezért az Arslán pasa elleni közös katonai akcióra szólította fel Kanizsa és Babócsa várának parancsnokait. Ennek megfelelően a fenti három helyőrség egyesült katonasága olyan váratlanul lepte meg a törököket, hogy azoknak még csapataik hadrendbe állítására sem maradt idejük, s így rövid, de annál hevesebb küzdelem után kénytelenek voltak megfutamodni.²⁸

1566 szeptemberében a kanizsaiakat nagyon lesújtotta Szigetvár török kézre kerülése, mivel legnagyobb igyekeztük ellenére sem tudtak segítséget nyújtani Zrínyi Miklósnak.²⁹

Ebben az időben ugyanis Tahy Ferencet a várőrség nagyobb részével az uralkodó a győri táborba rendelte. Zrínyi György vicekapitány – a „szigetvári hős” fia – azonban nem indulhatott apja megsegítésére, mivel neki akkor Kanizsa védelmét kellett irányítania.

Szigetvár török kézre kerülését követően, 1566. szeptember 15-én Szokoli Musztafa budai beglerbég Zrínyi levágott fejét I. Miksa (1564–1576) császárnak küldte el, aki udvari orvosával azt bebalzsamoztatta. A levágott fejet ezt követően előbb Kanizsára vitték, ahol a Ferenc-rendiek templomában három napig közszemlére tették, majd nagy pompával Csáktornyára szállították, s ott a családi sírboltban Zrínyi első felesége, Frangepán Katalin mellé temették el.

1567 nyarán aztán újabb csapás érte a kanizsaiakat Tahy Ferenc halálával, akinek a helyére Zrínyi Györgyöt nevezték ki. Az új kapitány azonban csak rövid ideig töltötte be ezt a tisztét, mivel Keglovits Péter halála után ő lett a csáktornyai vár tulajdonosa, s ezért lemondott a kanizsai parancsnokságról. Zrínyi Györgyöt követően Kanizsa élére a XVI. század közepének egyik legkiválóbb végvári tisztjét és leghíresebb bajvívó katonáját, Thury Györgyöt nevezték ki, aki rendkívüli harci erényeivel már ezt megelőzően is számos ütközetben kitűnt, ezért Miksa császár Pozsonyban lovaggá ütötte.³⁰

Várerődítési munkák

A török csapatok meg-megújuló támadásai már az 1550-es évek közepétől arra kényszerítették Nádasdy Tamást, hogy a várat megerősítse és egy esetleges hosszabb ostromra is felkészüljön. Therjék Tamás, aki a maga korában híres építőmester volt, ezt jelentette Kanizsáról 1555. október 6-án: „Az közfalnak czövekeit és gerendáit felverettem vala, félig fel vagy rakva, az kik látják mind dicsérik. Lövőhely két helyen leszen rajta: a víz-szinten, s azon felül.”³¹

Ezek az erődítési munkák szakadatlanul folytak, így előbb Szele Jakab tisztartó irányításával 1567 tavaszáig, majd az azt követő évtizedben is. Szele Jakab 1558-ban keltezett levele szerint: az építőmunkások a palánkfalak és a bástyák földdel való feltöltésén dolgoztak, de

6. ábra. Zrínyi Miklós gróf, a „szigetvári hős”.

7. ábra. I. Ferdinánd német-római császár és magyar király.

nem lévén elég vasszegük, a kötésekkel kissé hátramaradtak. A következő év januárjában pedig azt jelentette Kanizsáról Nádasdy Tamásnak, hogy a Rajky-bástya és a mellette húzódó palánkfal feltöltését elvégezték, s befejezték a kapu melletti bástya felépítését is. Ez utóbbi vastagsága – a tisztartó jelentése szerint – kívülről 3 öl, belső oldalán pedig 2 öl. Szele Jakab leveléből kiderül, hogy a Szalay Lénárt és a Máté diák bástyái között húzódó falakat is megfonták, továbbá a szükséges „lövő-

8. ábra. Nagy Szulejmán szultán. Dominicus Custos metszete a XVI. századból. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

helyeket” is kialakították. „*Ha mívesünk volna – írja a tisztartó – bástyát, s az falt kellene töltenünk földdel. Továbbá az szegénységnek enniök és inniök kell adnunk, kívül szaporább és istenesb léssen. Az tavali műnek szaporasága is attól vala, hogy ebéden, vacsorán 2–2 tál étket adtunk a szegénységnek és ferestekenbe [ti. reggelire] és időközben bort és kenyeret adtunk nekik. Továbbá, ha az gonosz út engedí, hogy az palánk-karófát behordhatnám, az Huszár Pál bástyáját is megbéleltetném ez farsangba, de gonosz útja vagyon az fahordásnak.*”³²

Szele Jakab fenti jelentése is jól bizonyítja, hogy Kanizsa úgynevezett magyar módra épített vár volt, azaz minden része a legkönnyebben beszerezhető építőanyagokból, fából és földből készült. Erről tanúskodik Wessenstein császári építőmester 1570-ben készített jelentése – az akkor már királyi tulajdonba került végvárról –, miszerint Kanizsának sövényépítéssel készült palánkfalai és földdel töltött öt bástyája van.³³

Egyébként az adott időszakban a magyar palánkváraknak három típusa alakult ki. Közülük a leggyengébb a hegyes, vékony, egymás mellé állított karókból készült úgynevezett *latorkert* volt, amely elsősorban a rablók távoltagezését szolgálta. Közepes erősségűnek számított a duplasor gerendákból álló, fűzfavesszővel összekötött, *levert palánk*. Ilyenkor két sorban erős gerendákat ástak a földbe, az oszlopokat hajlékony vesszőkkel egymáshoz fonták, majd a közöttük levő üreget földdel töltötték meg. Ezután az oszlopokat erősítő vesszőfonást sárral tapasztották be, a tetejét pedig zsindellyel fedték le. Legerősebb az úgynevezett *rótt palánk* volt, amelyet leggyakrabban bástyák készítésénél alkalmaztak. Ilyen esetekben nem fűzfavesszővel fonták át az oszlopokat, hanem a földbevert vastag cölöpüket vaskapcsokkal kötötték össze. Kívülről ez a palánk

szinte „kőfalnak” látszott, ugyanakkor azonban a fa rendszerint hamar elkorhadt, s így állandó javításra szorult.³⁴

A palánképítkezést Takáts Sándor „magyar építési módnak” tartotta, mivel az állandó törökellenes harcokban az ország minden részén általánosan alkalmazták. Gyakorlatilag ilyen palánkvárnak tekinthető Kanizsa is, amelynek sövényépítéssel (földből és fából) készült bástyái voltak. A viszonylag olcsón felállított palánk kitűnően megfelelt feladatának, hiszen az ellenséges ágyúgolyó a földtöltésbe behatolva bennmaradt anélkül, hogy a falakat olyan könnyen meg tudta volna rongálni, mint például a követ. A palánkváraknak ugyanakkor számos gyengesége ismeretes, így, ha az ellenséges ágyúval rézsút lövette azt és leverette róla a külső sártapaszt, könnyen felgyújthatta a falak faanyagát.³⁵

A várak építésének és karbantartásának legfőbb eszköze – így Kanizsa esetében is – a környező jobbágság ingyenmunkája (gratuitus labor) volt. Az országgyűlés határozatainak megfelelően, váraink fenntartásához a megyék jobbágycsoportjai hordták a földet, égették a meszet, kovácsolták a hatalmas kapcsokat, szögeket, és ők döngölték a földtöltéseket, s vonták be agyagtapasszal a falak külső részeit is. Az ingyenmunka mennyiségét az országgyűlésnek kezdetben évi 6, majd 1567-től 12 napon állapította meg. Az előírt rendelkezések természetesen jelentős terhet róttak a jobbágságra, hiszen hiába szabályozta a törvényhozás az ingyenmunka nagyságát, szükség esetén a török és a magyar végvárak szinte tetszésük szerint használták fel a környék lakosságának munkaerejét. A jobbágyok tehát nemcsak a várépítkezések nagy részét végezték el, de sokszor ők adták a szükséges építőanyagokat is, ezen kívül a rájuk kivetett adókkal és természetbeni szol-

gáltatásokkal járultak hozzá a végvári rendszer fenntartásához.

A dél-dunántúli törökellenes küzdelmekben először a már korábban megépített nagyobb várakat erősítették meg, de a továbbiakban sor került a kisebb várkastélyok, udvarházak, egyedülálló tornyok és a falakkal körülvett templomerdők korszerűsítésére is.³⁶ Ahol egykor nem volt belső és külső vár, ott a palánk megépítésével egyidőben ez utóbbit is igyekeztek létrehozni. A külső palánk ugyanis távoltageztotta az ostromló hadakat és nagyban megnehezítette a kővár lövetését.³⁷

A löfegyverek, főként pedig az ágyúk elterjedése alapvetően megváltoztatta a magyarországi várépítéssel addigi rendszerét is. Így mindenekelőtt korszerűsíteni kellett a várakat, mivel a korábbi vékony falak és magas tornyok már nem tudtak ellenállni az ellenséges lövegek tüzeinek, továbbá alkalmatlanok voltak megfelelő számú tüzéség befogadására is. Ezért – az új haditechnikai követelményeket figyelembe véve – meg kellett változtatni a falak és a bástyák alakját, azaz a korábbi magas falak és tornyok helyére alacsonyabb, tömörebb építmények kerültek. Elterjedt a várfalak védelmére és az ellenség távoltagezésére kialakított belső földmagasítás, s a védelem most már nem a magasból a mélybe irányított ágyúzásokon alapult, hanem a vízszintes, oldalazó tűzön.

Az új védőművek emelése, ágyúállások létesítésére alkalmas, széles bástyák kiépítése hatalmas költséget és nagyfokú műszaki tudást igényelt. Megfelelő anyagi fedezet hiányában azonban a főurak nagyobb része képtelen volt ezt megtenni, ezért már az 1543. év 7. tc. joggal állapította meg, hogy a nagybirtokosok – a török állandó pusztításai miatt – nincsenek abban a helyzetben, hogy várakat megerősítsék. Ezzel Magyarországon, hogy az 1550–1560-as években mindinkább az uralkodó vette át a végvárak fenntartásának gondját, bár még mindig szép számmal maradtak egyes földesurak kezén is, akik főként familiáris magáncsapatokkal igyekeztek azokat megvédeni. Ugyanakkor az 1547. évi nagyszombati országgyűlés elhatározta, hogy mindazokat a kastélyokat és erősségeket, amelyeket a király beleegyezése nélkül építettek – régebbi intézkedések értelmében – el kell pusztítani. Majd 1548-ban rendeletileg kimondták a kevésbé hasznavehető várak lerombolását. Teljes rendszerességgel aztán

9. ábra. Kanizsa látképe. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

1556 – a bécsi Udvari Haditanács létrejötte – után indulhatott meg a tervszerű, nagyobb méretű várépítkezés, amelyet nálunk is főként itáliai hadmérnökök irányítottak.^{3,8}

A hatalmas építkezési költségek arra kényszerítették Kanizsai Orsolyát – férje halála után –, hogy kanizsai várát királyi tulajdonba adja. E fontos végvárért az uralkodótól Bormonostort, a Nyitra megyei Csejte várát és az ahhoz tartozó 3 mezővárost, valamint 10 falut kapott cserébe.^{3,9}

A kanizsai erősség a XVI. század közepén

Kanizsa vára egy megközelítően 200 magyar hold nagyságú szigeten feküdt, amelyet mocsaras, lápos terület vett körül. A korabeli erősség – egyes adatok szerint – ötszöget képezett, más forrás, mint a Giulio Turco itáliai hadmérnök által az 1560-as évek végén készített felmérés alapján, téglalap alaprajzú volt. (Ma már, újabb régészeti ásatások hiányában, lehetetlen e vitatott kérdést eldönteni, mivel az elmúlt évtizedekben ipari létesítményeket, középületeket emeltek a vár egykori maradványai fölé.) Az erősség mind-egyik sarkában jól kiépített, ágyúkkal védett földbástyák magasodtak. A *castrum* területét négy öl (kb. 8 méter) széles, 2 öl mély árok választotta el két részre, az ó- és újvárra. Ezen az árkon folyt keresztül egy kis patak, amit a vár körül futó hatalmas árkokon vezettek el. Az óvár jóval kisebb (megközelítően 35,4x38 m), de magasabb területen feküdt, mint az újvár, egyikből a másikba felszedhető, széles híd vezetett a torony kapun keresztül, ahonnan az őrszemek az egész környéket megfigyelhették.^{4,0}

Az óvárban (vagy belső várban) éltek a földesúr tisztjei családjukkal együtt, és a várórség. Itt állt a korabeli inventáriumban toronynak nevezett kastélyépület is, a Nádasdy-család, illetve később a király által kinevezett kapitányok főúri díszszel berendezett lakhelye. Ennek egyik szobájában „*vagyon négy szőnyeg, két öreg szekrény, két hosszú szekrény, három réz gyertyatartó, négy abrosz . . . A toronyban való boltban [boltozatos helyiségben] egy asztal, az nagy szobában egy asztal, az zöld szobában egy asztal, székek mindenestől az várban vannak XXI.*”^{4,1} A belső vár pincéiben az „*úr szőlőjén termett ó borok*”-at és új borokat tárolták.^{4,2} Az óvár keleti részében volt található a Ferenc-

rendiek emeletes klastroma, a templom, a fegyver- és élelmiszerraktár, a löportorony, továbbá a tömlőc épülete. Ebben állandóan számos török raboskodott, várva, hogy valaki kezesseget vállaljon érte, vagy sarcát kifizesse.

1563 novemberében Szele Jakab Nádasdy Tamáshoz írott levelében azt panasolja, hogy féltő, a rabok elpusztulnak a pestisben: „*miért hogy együtt kell őket tartanunk, ha egyikken rajta lesz, az többi is eldöglik tüle, itt pedig jeles foglyok vannak, az őrzésére is kevesen vannak.*”^{4,3}

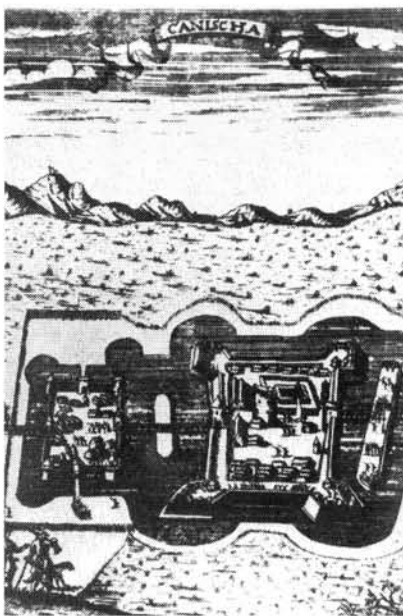
Az újvárban (vagy középvárban) laktak a kézművesek, a cselédség, itt álltak a műhelyek, az istállók, a pajták, a mézárskékek, a tűzifarakások, a széna- és szalmakazlak, illetve a temető. A sütő házban például a liszt mellett „*egy hordó etzet, ugyanott 6 szita, egy hosszú tekenő . . . egy nagy fejsze*” volt, míg „*az kovács házban vagyon két öreg verő, két vágó, négy fogó egy patkoló fogóval, két likasztó.*”^{4,4}

A kanizsai vár 1566. június 9-i teljes inventáriumát az alábbi kimutatás szemlélteti.^{4,5}

BELSŐ VÁR

- Malomház
- Szalonnaházban
- 21 hitvány pajzs
- Csépeház
- 2 sisak
- 2 pajzs
- 1 szablya
- 1 hegeszter
- 11 kopja
- 1 hitvány német kard

10. ábra. A mocsárral körülvett kanizsai vár. (Magyar Történelmi Képcsarnok)

- Kápolna
- Kisbolt ház
- Boltfolyosón
- 3 zászló kopja
- Sütőház
- Konyha

KÖZÉPVÁR

- Folyosón
- ágyú alá való kerekék 10
- 2 ágyú alá való vasrúd tengelyével
- Belső várban az felső folyosón
- 29 kopja
- Belső bástya
- 47 kopjavas
- Az ágyú [agyú] szerszámoknak számai
- A felső folyosón nap esetén való porházban vagyon
- 4 számszerij
- 12 számszerij
- 68 puskapalack
- 9 fokos szekérhez való láncos szeg
- 61 puskaforma
- 54 puskamezek
- 35 puskagolyóbis
- 15 puskavesszőbe való vas
- 6 szakallab mezek
- 24 kosár laptha
- 67 tű laptha
- 10 szakallab tüzelő vasas vessző
- 3 öreg bőr porzsák
- 1 kis bőr porzsák
- 3 tarackhoz való forma
- 5 szakallab forma
- 2 vasmacska
- 1 vashorog kibe gonosz embert visznek
- 1 ládában egy kis bőrszakban tarackpor
- 4 vas tarackgolyóbis egy kender kötél
- 23 tonna tarack és puskaapor és egy 1/2 tonna por egy remek tarack vas szakadozott
- 17 szakallab golyóbis
- 14 laptha puska
- 23 szakallab
- 1 öreg tekenő
- 1 kis tekenő
- 1 földvágó vas
- A kápolna fölött való házban az felső folyosón, egy kasban vas chonkoly
- A kapunállók szobájában vagyon
- 3 szakallab
- Az folyosón ugyanott
- 1 tarack agy, vasazott, tengelyével egyetemben
- 1 rézdob
- 3 vas lámpás kivető
- 1 vasazott tarackhoz való agy tengelyével egyetemben
- A nagy szoba fölött
- 1 üres tarack agy, vasazott két kerekével

A thorony mellett való házban, kiben Wyda porkoláb lakik 66 vas nyelvű szakallab 17 fa nyelvű szakallab 2 vaslapát 2 lámpás	két kis hordóban kénkő szitált kénkő fél fazékkal öreg tarack golyóbis 208 közép tarack golyóbis 100 1/2 szakallab golyóbis 108 1/2 Ágyúk száma Az toronyban 1 tarack A nagy szoba fölött 1 tarack A szalonnás ház mellett 1 tarack	A molnárnak van búza 34 köből rozs 3 köből
A belső kapun 1 vas nyelvű szakallab 3 fa nyelvű szakallab	A belső várban 3 mozsár pattantyú egy seregbontó 3 szakallabbal egy eltörött vastarack rajta 1 öreg harang	A majorokban való számlálás Az Berken való majorban
A közép kapun 3 vas nyelvű szakallab 26 fa nyelvű szakallab 3 fél szakallab 3 puska 8 tarackhoz való szeg 1 törött szakallab 100 szakallab golyóbis egy bőr tartóban 5 szakallabhoz való palack 3 hegesterből csinált dárda 2 kaputoló dárda 5 porzsák 2 szakallabhoz való vessző 1 portörő szakallab 1 fekete ládában öreg tarack golyóbis 23 28 közép tarack golyóbis 228 szakallab golyóbis, ugyan- azon ládában vágó vas 1 1 lyukasztó vas 1 tarack forma	A nagy bástyában 4 tarack Az belső bástyában 4 tarack vagyon ottan az folyosón 2 tarack Az kenéz kapun 1 tarack vagyon ottan az belső bástyában 6 vasas kerék tarack alá való vagyon ottan 2 törött vasas kerék vagyon ottan 4 törött vasas kerék	ökör 64 negyedffy ökör tulok 9 negyedffy bika 2 harmadffy bika 2 agh bika 2 tavalyi ökör borjú 17 borjú ünő 31 meddő ünő 7 harmadffy növő tinó 9 negyedffy növő tinó 6 tavalyi növő tinó 13 egy idei ökör borjú 10 idei növő borjú 12
A közép kapu fölött való szobá- ban 7 szakallab 6 szakallab tisztító pálca vasas	Borok száma Szőlő borai 32 hordóban összesen 526 1/2 köből Hegyvám borok 22 hordóban 406 1/2 köből	Az kanizsai majorban [eszközök felsorolása]
A kenéz kapun 8 fanyelű szakallab 64 szakallab golyóbis 1 forgó tarack tisztító 2 szakallab tisztító vasas 1 dárda	Ecet száma 10 hordó fewltew ecet 1/2 hordó ecet ágy 1 hordó	Gelsei majorban tojó tyúk 56 tyúkfyy 195 kakas 2 kappan 1 kikelő tyúk nagy tyúk alatt 50 lúd 25 lúdfyy 86
A kápolnabeli boltban fenyő szurok fél csöbörrel fenyő szurok fél atalaghal fenyő szurok egy kis hordóval	Kocsmákra kiadott borok száma Becsehel 1 hordó hegyvám bort 14 köből	Marthonffalway majorban tojó tyúk 91 kakas 5 tyúkfyy 228 ewlős tyúk 15 kikelő tyúk alatt 233 lúd 34 lúdfyy 90
A középső folyosón való boltban por hordó (kis) 19 és 2 1/2 hordó másféle por 36 hordó 10 ón tábla 238 vaslapát 125 kővágó csákány 283 hegyes kapa 59 irtó kapa 22 vasasásó 20 csigára való istráng	Ujudvar 1 hordó hegyvám bort 23 köből 1 pint Gelse 1 hordó hegyvám bort 18 köből 2 pint Szepetnek 1 hordó hegyvám bort 18 köből Mykefalva 1 hordó hegyvám bort 19 1/2 köből 5 pint Összesen: 8 hordó 155 1/2 köből 16 pint	Az új Tyúk majorban tojó tyúk 122 kakas 3 kappan 13 tyúkfyy 108 ewlős tyúk 3 vércse 15 öreg lúd 29 lúdfyy 47 vércsefy 38
Az toronyban 7 számszerj 21 számszerj nyele 1 kis atalagh 1 tarack agy vaszatlan	Liszt száma A belső várban az boltok alatt 5 germalben 406 köből 221 köből búza, 185 köből rozs 4 hordóban 73 köből 60 köből búza, 13 köből rozs	Disznók száma öreg disznó 120 harmadffy disznó 36 öreg kan 4 esztendős kan 12 böjti malacok 19
102 puska 1 szakallab palack 4 teknő 1 tarackhoz való láda 1 rosta 1 vaslapát 2 tarackhoz való kanál 1 tarack golyóbis 1 vasas tarack gyújtó páka	A Malomházban 8 hordóban búza liszt 188 köből 2 hordóban rozsgabona 75 köből	Méhek száma Ujudvaron vagyon 4 kass méz Sormáson vagyon 20 kas méz Molnak [malmok] száma Szentgyörgyön a Mura vizen 3 kerek malom Chakanban 2 kerek malom Pamlénban 2 kerek malom
	A Molnárnban [malmokban] való vám gabona száma Összesen: búza 177 1/2 köből rozs 92 1/2 köből (De ezt asszonyom a szűkölködők- nek disponálta).	

Ujudvaron	1 kerek malom
Gabonavetemény száma [holdsám szerint]	
Kanizsán	178 hold rozsz 295 hold búza + 6 gabona hold
Mikefalvai mezőn	12 hold búza 23 hold rozsz
Szepetneki mezőn	20 hold búza 27 hold rozsz
Marthonffalvai mezőn	150 hold rozsz
Gelsei mezőn	76 hold rozsz 12 hold búza
Tavaszi vetemények száma	
Kanizsai mezőn	135 hold zab
Ujudvari mezőn	65 hold zab
Gelsei mezőn	119 hold zab 6 hold árpa 1 hold kender
Szepetneki mezőn	14 hold zab 1 hold árpa 6 hold borsó
Csicsai mezőn	2 1/2 hold len
Berényi mezőn	1 hold len
Marthonffalvai mezőn	14 hold borsó
Kanizsai mezőn	12 hold borsó
Széna	
Szentpált	1 kazal széna
Szentpétert	4 kazal széna
Gelsén	maradék széna
Szentgyörgyön	3 kazal széna
Ujudvaron	1 kazal széna
Ujnépen	2 kazal széna
Kanizsán az várban	1 kazal széna
Kertbeli vetemények száma	
Kanizsai kiskertben	102 ágy vöröshagyma 52 ágy fokhagyma 27 ágy petrezselyem 1 hold dinnye

Az Inventáriumba adatott pénzt tizen 473 forintot és 48 pénzt.

Miután áttekintettük az ó- és újvár tartozékait, térjünk át a bástyák és

kapuk ismertetésére! Mint már utaltunk rá, Kanizsa várát vastag palánkfal vette körül, a hatalmas földbástyákon pedig általában három, de szükség esetén 6–8 ágyút is elhelyezhettek. A várfalon belül mintegy 10 öl széles, téglával és kavicsal kirakott út vezetett körbe. Kivülről, a várfalaktól nem messzire húzódott az állandóan vízzel teli árok, s ezen túl már csak a Bajcsáig terjedő, süppedős mocsár volt látható, amelyet a Kanizsa-patak vize táplált és távolabbról egy nagy tónak látszott. A mocsáron át fából kirakott út vezetett a várba, amit veszély esetén gyorsan fel lehetett szedni.

A bástyák többféle célt szolgáltak: megfigyelőhelyek és lakóhelyek is voltak. Minden magyar várban, így Kanizsán is megtaláljuk a doboló (vagy virasztó, strázsáló) bástyát, ahol a rézdobokat tartották az ellenség közeledésének és a kapunyitásnak jelzésére. A bástyák egy részében éléstár és raktár állt, de a kapuállóknak is itt volt a szállásuk.

A bástyák a magyar módra épült várakban vagy a várkapuk mellett voltak, vagy közvetlenül ezekből nyíltak a kapuk. Ez utóbbiak száma a vár nagyságától függött, s a legtöbb erősnél – a hármas rendszernek megfelelően – három kaput találunk. Ahány nagyobb kapuval rendelkezett a vár, rendszerint annyi porkoláb volt benne, mivel minden kapu őrzését külön porkolábra bízták. A kapunyitás és -zárás háromszoros „Jézus!” kiáltással és a sereg dob verésével történt. A kapukulcsokat a porkolábok vették magukhoz, akik éjjel senkit sem bocsátottak be a várba.⁴⁶ Ezt a tiszteletet az 1560-as évek közepén egy Vida nevű személy töltötte be Kanizsán, aki a torony melletti házban lakott, és több olyan, Nádasdy Tamáshoz írott levelet ismerünk, amelyeken az ő névalírása is szerepel. 1567-ből származik az a jelentés, amely szerint: „Nagycsütörtökön hoztunk volt egy janicsárt ide, kit Benedök uram [Szalay Benedek] az te nagyságod számára foglala tölünk . . . ezért nagyságodnak könyörgönk, nagyságod hadná békét vele, had adnánk el, mert im minékönk másfél száz forintot adnának érte. Ha nagyságod el akarja venni, nagyságodnak odaengedjük az másfélszáz forintért. Nagyságodtul kegyelmes választ várunk . . . Ez levél költ Kanizsán, csütörtökön, anno domini 1567.

Nagyságod szegény szolgálói:

Némöt György,
Thük Benedök,
Zalay Pál,
Bogdán Dömötör,

Nagy Benedök,
Vida porkoláb,
Rüsköchy Miklós,
Sarzegy Péter.⁴⁷

Szalay Benedek tisztartó Nádasdy Tamáshoz írott levelében szintén említést tesz Vida porkolábról: „Az ki török felől irtam vala nagyságodnak, nagyságod is irt vala énnekem, hogy bebocsássam, im felküldtem Wida porkolábtól, mert az sarcolása teszen úgy mint ötszáz forintra való sommát. Itt olyan török nincsen, ki kezes lenne érte, ha Piri aga [Lufti bin Piri koppányi aga] kezes lenne érte, nagyságod akarujából bebocsátnám . . .”⁴⁸

A magyar vártartás szerint az újonnan fogadott katonák a vár kapujában tették le esküjüket. A már idézett 1566-os inventárium Kanizsán a „belső”, a „közép” és a Kenéz kapuról tett említést. Ez utóbbin 1 tarack, 8 fanyelű szakállás (szakállas puská) és hozzávaló 64 golyóbis volt található.⁴⁹

A korabeli források arról tanúskodnak, hogy a kanizsai őrség az 1550–60-as években szinte teljesen fizetetlen volt. Egy 1556-os zsoldjegyzék szerint: „Anno domini 1554 Szent Mihály napján [szeptember 29] kezdetett uraim [a huszárok közhasználatú megszólítása] fizetése Kanizsán az naptul fogva pünkösöd hónap XXI. napjáig, in anno 1556 az hónapot 30 napra számlálván teszen huszonegy hónapot.

Az huszonegy hónap alatt fizetem az lovagnak [lovasnak] tizenhét hó pénzt, az gyalognak fizettem tizenyolc hóra.

Immár kire az lovagnak nem fizettem teszen négy hónapot. Az gyalognak hármat . . .

De azelőtt hol és mely nap fizetnek nekik, arrul semmi lajstromot nem láttam.⁵⁰

1557 júliusában a Kanizsán szolgáló tizedesek az alábbi levélben kértek segítséget Csányi Ákos várnagytól: „Vitézlő Urunk, örökké való szolgálatunkat ajánljuk mint urunknak. Ez mostani pénzt kit kegyelmed adott volt, jól tudja kegyelmed minemű drágaságban vagyunk, azt még annak előtte elköltöttük . . . immár egy néhányak mind felkeltenek, hogy mind elmenjenek, de mégis tartóztatnók, de immár nem tarthatjuk [ti. őket], mind velök egyetembe meghalunk éhen.”⁵¹

A kért segítség bizonyára késett, mert ezt követően a kanizsai „Lovasok és gyalogosok fejenkint” fordultak Csányi Ákoshoz: „Könyörgünk te kegyelmednek, az nagy Istenért, hogy te kegyelmed viselné gondunkat az fizetés felől, mert Isten után csak te kegyelmedben vagyon bizo-

dalmunk. Jelentjük azért az te kegyelmednek, hogy vagyunk megmondhatatlan fogyatkozásban költség nélkül . . . egy pénzünk sincsen, hanem kényszerítetünk marhánkat [javainkat] zálogon hanni, ruhánkat is, de arra sem találunk pénzt, a gyalogok közül sokaknak arra jutott ügyök bennünk, hogy házrul házra járnak mint egy koldusok . . .”⁵²

Egy 1564-es leltár alapján tudjuk, hogy Kanizsa várában és a hozzá tartozó majorságokban mintegy 100 főre tehetjük a vármép létszámát, s közülük harmincketten végeztek katonai, illetve egyéb irányító (gazdatiszt, udvarbíró, porkoláb stb.) tevékenységet, a többiek pedig mint mesteremberek (kovácsok, ácsok, pékek, szakácsok, molnárok) és szolgák dolgoztak. Az 1568-ból származó összeírás már csak 85 főnyi személyzetet említ, akik közül 53-an tevékenykedtek közvetlenül a vár falain belül. Természetesen, nagyobb hadiesemények idején jóval jelentősebb létszámú katonaság teljesített szolgálatot. Egy 1556-os kimutatás szerint Kanizsán 500 huszár és 500 gyalogos szolgált havi 4889 forint szolddal.⁵³

A kanizsai váruradalom

A továbbiakban célszerűnek látszik megismerni a kanizsai vártartomány gazdasági jellemzőivel: azaz mekkora szántóföld és hány falu tartozott hozzá? A várbirtok jövedelme ugyanis az adott időszakban számos forrásból tevődött össze, így annak nagyságát a várföldek termése, a hegyvám, a bortized, a malmok bevételei, a majorságok állatállományából származó hasznok, továbbá a környékbeli jobbágyság pénz- és természetbeli szolgáltatásai határozták meg.

A levéltári források 1568-ból arról tanúskodnak, hogy a kanizsai erősséghez ez idő tájt 35 falu tartozott 348 főnyi lakossággal, akik közül 290 jobbágy (colonus) és 58 zsellér (inquilinus) volt.⁵⁴ A vártartomány lakossága azonban az állandó törökellenes harcok következtében folyton csökkent, amit az is bizonyít, hogy az 1530-as urbárium adatai szerint Kanizsához még 36 falu tartozott, 1805 főnyi lakossággal. A 33 évvel későbbi, 1563-as összeírás már csak 31 falut és 697 jobbágyot, illetve zsellért említ, akiknek a száma 1568-ban – a vár királyi tulajdonba kerülésének időpontjában – 348-ra csökkent. A váruradalom népességének kategóriáit, és létszámának alakulását a következő táblázat szemlélteti.⁵⁵

	1530-ban	1563-ban
egésztelkes	10	4
féltelkes	453	109
negyedtelkes	1330	258
nyolcadtelkes	12	3
jobbágy, ismeretlen teleknagysággal	–	50
zsellér	–	107
teljesen nincstelen	–	45
mentességet élvez	–	121
	1805	697

A XVI. század közepétől a kanizsai vártartomány lakossága körében egyre nagyobb gazdasági (vagyoni) differenciálódás figyelhető meg, amit a fokozódó zselléresedés és a pauperizáció jelez. Mindez kétségtelenül összefügg a Nádasdyak saját kezelésben levő majorsági (alodiális) birtokainak növekedésével. Kanizsán az 1566-os összeírás öt majort nevez meg: a Berken való majort, a Kanizsai, a Gelsei, a Martonfalvai és az új Tyúk majort.⁵⁶

A továbbiakban a kanizsai váruradalom két, 1563-ból illetve 1568-ból származó urbáriumát idézzük.⁵⁷

1563			1568	
Oppidum Kanysa				
colonus sessionalis telkes jobbágy	31		colonus	inquilinus
inquilinus zsellér	12		17	11
Pamlyn				
colonus	inquil.	többi	colonus	inquilinus
11	4	7	6	–
Gelse nunc penitus deserta [puszta]				
49	11	8	2	–
Ujudvar et Sygarth				
52	–	27	10	–
Wynep [Ujnép] deserta				
17	4	4	1	–
Almazegh in parte combusta [részben fölperzsel]				
20	4	5	11	–
Sarmaas				
17	–	11	19	–
Eztreghnye				
8	2	4	9	–
Zepethnek oppidum				
13	10	9	9	–
Bekchehel				
27	6	17	29	–

Szegede				
1530-ban volt, 1563-ban nem szerepel			ismét 3	
Gerecse				
	nincs		először 6	3
Letenye				
	nincs		először 8	—
Chornoha				
	nincs		először 6	—
Bosfalva				
	nincs		először 9	—
Cyanolch				
	nincs		először 5	—
Bükkalja				
			3	3
Czynegefölde				
	nincs		először 3	—
Kislagd				
	nincs		először 2	—
Mykefalva és Szent Gergh				
18	5	9	17	3
Szentgyörgyi portio				
			2	—
Banfalva				
Chakan et Welencze				
19	6	5	2	—
Myhald				
10	—	—	6	—
Dernch				
18	14	2	13	8
Iharos				
17	1	12	20	8

Az idézett urbáriumok és az 1566. évi inventárium is azt mutatják, hogy a kanizsai vártartomány jövedelmei meglehetősen szerények voltak. Ezen inventárium kimutatása alapján a fenti időpontban Kanizsán 473 forint 48 dénár készpénzt, 62 hordó (1087,5 köböl 71 pint) bort, 646,5 köböl búzát, 365,5 köböl rozst és 333 hold zabföldet írtak össze. A három évvel későbbi 1569-es inventárium adatai a vár összes felszerelésének értékét 1692 forint 80 dénár-ra, a magtárakban őrzött gabonát és a takarmányt 1449 forint 8 dénár-ra becsülte.⁵⁸ Ezek összege (3141 forint 88 dénár) felettébb kevésnek tűnik, ha összevetjük a többi magyarországi váruralom jövedelmével. Ez idő tájt Eger várának 45 falu jobbgyai adóztak és a saját jövedelmei is meghaladták a 10–12 ezer forintot. Érdekességképpen említhetjük meg, hogy 1569-ben a kanizsai vár értékét, beleszámítva a Nádasdyaktól átvett hadifelszereléseket, az összeírók 3973 forint 58 dénár-ra becsülték, s ez az összeg még a jóval kisebb csejtei várénál is kevesebb. Ez utóbbi értéke 2159 forint 90 dénárral volt több, mint Kanizsáé.⁵⁹

A vártartomány gazdasági ügyeinek irányítását a Nádasdy-család familiárisai közül kikerült tisztartók és udvarbírák végezték. Ismeretes például, hogy Szele Jakab tisztartó évi 200, Nagy Benedek udvarbíró 60 forint fizetést, továbbá lovaik számára szénát, takarmányt és abrakot kapott. Ez utóbbi számára ezen kívül még évi 20 köböl búza, négy szolgájának pedig napi 1–2 font hús, kenyér és 1/2 pint bor járt.⁶⁰

A *provisor* szerteágazó tevékenységét jelzi, hogy ő végezte a jövedelmek felbecslését, a jobbgyok adójának beszédését és a kamarához történő eljuttatását. Ezen kívül az udvarbírók feladata volt, a váruralom népei feletti bíraskodás, valamint a vendégek fogadása is. Tinódi Lantos Sebestyén, akinek az udvarbírók egy alkalommal „nem úr hírével bődös bort adának”, feddő énekében így szólt róluk:⁶¹

„Az mely úrhoz megyök, sokszor
meghagyják:

Magam lovam abrakát bévön meg-
aggyák,
De bal fölök felől gyakran bocstáják,
Gyakorta az urat vélem bántattják.

Légyön Isten nekik, hogy elhallgatják,
Azért regyistomba ők mind béirják,
Mert azt az úréből magoknak lopják,
Sok szeginlegényök azt meghozittják.

Oh, mely nagy kárt tesznek az udvar-
bírák,
Mert titkon magoknak sokat takarnak,
Igön hírokkódnak, sokat csélsapnak,
Ki miatt az urak sok kárt vallanak.”

Illő				
1530-ban volt, 1563-ban nem szerepel			ismét penitus deserta	
Chycho				
14	1	8	17	9
Beryn				
14	3	2	12	7
Szentpal				
5	5	1	3	5
Saagh				
10	7	3	11	—
Zenthpeter				
15	2	5	4	—
Heghffewld				
33	10	14	nem szerepel	

Történtek-e ilyen visszaélések Kanizsán? Erről hallgatnak a történeti források, de ezek vizsgálatát nem is tekinti feladatának e tanulmány, mivel messze túlmutatnának témája keretein.

1568. január 24-én, a vár királyi tulajdonba kerülésével a kanizsai *castrum* történetének hosszú korszaka zárult le. A XIII–XIV. század fordulóján épült erősség, amely 1532-ig a Kanizsai-család tulajdonát képezte, Nádasdy Tamás házassága révén immár az ő birtokába került. Az ezt követő 36 esztendőben a vár a délnántúli törökellenes küzdelmek kiemelkedő jelentőségű bázisa, a magyar végvári rendszer számottevő láncszeme lett. Szigetvár 1566-os török kézre kerülését követően pedig a hadászati fontosságú Kanizsára hárult az a feladat, hogy – a végvári vonal tartópilléreként – biztos védelmet nyújtson a zalai táj népének. Ennek a funkciójának azonban a magánkézben levő erősség az 1560-as évek közepétől képtelen volt megfelelni, mivel az állandó karbantartási és korszerűsítési munkák olyan hatalmas összeget követeltek, amit még az ország egyik leggazdagabb főura, Nádasdy Tamás nádor (halála után pedig felesége) sem tudott előteremteni. Ez indokolta a vár kincstári tulajdonba adását, amely

lehetővé tette teljes átépítését és a modern fortifikáció szellemében történő korszerűsítését a következő tíz évben. A főként itáliai hadmérnökök által kibővített vár – minden túlzás nélkül – kulcsfontosságú erősséggé vált, amely egészen 1600 őszéig sikerrel verte vissza a sorozatos török támadásokat.

JEGYZETEK

1. A Nádasdy-család történetéhez: HORVÁTH Mihály: Nádasdy Tamás élete. Buda, 1838, Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 3.) Bp., 1932, MÁLYUSZ Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei, 1531–1549. Levéltári Közlemények. 1923, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. (Szerkesztette: Károlyi Árpád–Szalay József) Bp., 1882, SINKOVICS István: Nádasdy Tamás ősei. Turul. 57 (1943), uő.: Sárvár társadalmi, politikai és hadtörténete (1530–1848). In: Sárvár monográfiája. Szerkesztette: Horváth Ferenc. Szombathely, 1978.
2. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára. Bp., 1987. 28–29.
3. SZÁNTÓ Imre: Küzdelem a török terjeszkedés megállításáért Magyarországon, 1541–1547. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica. to-mus XI. Szeged, 1972. 79–102.
4. NAGY László: Az erős fekete bég (Nádasdy Ferenc). Bp., 1987.

11. ábra. Nádasdy Ferenc, az „erős fekete bég”.

5. NAGY László: A Boeckai-szabadságharc katonai története. Bp., 1961, uő.: Boeckai a hadak élén. Bp., 1981, uő.: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. Hadtörténelmi Közlemények. 1960/2.
6. RUZSÁS Lajos: A dunántúli védelmi vonal és a parasztpolgári fejlődés a XVI–XVII. században. HK. 1966/4.
7. VARGA J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981, Szekfű Gyula: Szerviensek és familiárisok. Bp., 1912.
8. V. MOLNÁR László op. cit. 30.
9. BALOGH János: Nagykanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja. Nagykanizsa, 1897. 66–67.
10. Zrínyi Miklós, a „szigetvári hős” tevékenységéhez: Szigetvári Emlékönyv. (Szerkesztette: Ruzsás Lajos). Bp., 1966., NÉMETH Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903, SALAMON Ferenc: Az első Zrínyiek. Pest, 1865.
11. MOLNÁR Imre: Szigetvári kapitányok levelezése. Szigetvár, 1971. 14, Szigetvári levelek a török hódoltság korából. Válogatta: Dr. Pataki János. Fordította: Molnár Imre. A Szigetvári Várbaráti Kör kiadása. 1982. 75.
12. KOMÁROMY András: Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz, 1553–1562. Történelmi Tár. 1906. 103–138., 246–265.
13. V. MOLNÁR László: Huszárok a Somogy megyei végvári harcokban a XVI. század második felében. Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár, 1982. 91–108.

14. BENDA Kálmán: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Szigetvári Emlékkönyv. (Szerkesztette: Ruzsás Lajos) Bp., 1966. 36.
15. BENDE Lajos: Sziget 1556. évi ostroma. HK. 1968/2.
16. FORGÁCH Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Válogatta, a szöveget gondozta: Kulcsár Péter. Fordította: Borzsák István: Bp., 1982. 101.
17. Ibidem 103–104.
18. Szigetvári levelek a török hódoltság korából. Op. cit. 121.
19. FORGÁCH Ferenc op. cit. 106–108.
20. Ibidem 109–110.
21. Ibidem 113–114.
22. BENDA Kálmán op. cit. 37–38.
23. FORGÁCH Ferenc op. cit. 92–93.
24. BALOGH János op. cit. 76.
25. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 35–36.
26. Ibidem 36.
27. BALOGH János op. cit. 77–82.
28. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 36.
29. Szigetvár 1566. évi ostromához: Budina Sámuel históriája Szigetvár ostromáról. A Szigetvári Várbaráti Kör Kiadványai. 6. szám. 1978., Gökbilgin, Tayyib: Szigetvár ostroma és elfoglalása 1566-ban. HK. 1966/4., Horváth Miklós: Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. HK. 1966/4., Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903. Sugár István: Szigetvár és viadala. Bp., 1976. Sinkovics Márta: Szigetvári levelek a várháborúk korából. Baranyai Művelődés, 1966. december, Thury József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. HK. 1891, Wagner, Georg: Szigetvár felmentésének akadályai 1566-ban. HK. 1966/4.
30. LUKINICH Imre: Adatok Thury György kapitány életéhez. HK. 1937, HUSZÁR Pál: Thury György szerepe a dunántúli végvári karcokban, 1554–1566. Várpalota, 1974, MÜLLER Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, 1973, V. MOLNÁR László: Thury György palotai és kanizsai kapitányságának története. Veszprémi Történelmi Tár – II. 1989.
31. TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból I–III. Bp., 1917. II. 39.
32. Ibidem II. 21.
33. Ibidem II. 22.
34. A várépítkezési munkálatok kivitelezéséhez: SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. AUSz. Acta historica 38. Szeged, 1971, uő.: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541–1593. Bp. 1980, TAKÁTS Sándor: A magyar vár. Századok. 1907, uő.: Rajzok a török világból II. 2–77, Várépítézetünk. (Szerkesztette: Gerő László) Bp., 1975.
35. TAKÁTS Sándor: A magyar vár. Századok. 1907. 116–118.
36. CSORBA Csaba: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúli török kori végvári rendszerében. In: Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv 5. (Szerkesztette: Kanyar József) Kaposvár, 1974. 13–48.
37. SZÁNTÓ Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. AUSz. Acta historica 38. Szeged, 1971. 9.
38. MAROSI Endre: Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében, 1541–1592. HK. 1974/1. 33–60.
39. BARBARITS Lajos: Nagykanizsa (Magyar városok monográfiája 4.) Bp., 1929. 6.
40. A XVI. századi vár régészeti feltárását az 1950-es években Méri István régész végezte el, de ásatásának eredményei ez ideig még nem kerültek publikálásra. Méri István 1976-ban bekövetkezett halála után hagyatéka Kovalovszki Júlia tulajdonába került, aki a régészeti feltáró munka anyagát átdolgozta, kibővítette, s a kézirat ebben a formájában remélhetőleg a közeljövőben kiadásra kerül. Megtisztelő volt számomra, hogy Kovalovszki Júlia szíves jóváhagyásával a Méri-féle tudományos dokumentációt áttanulmányozhattam, amelyből számos értékes információt merítettem (lásd: MÉRI István: A kanizsai várásatás. (Vázlat a kanizsai vár és város történetének kutatásához.) Sajtó alá rendezte: Kovalovszki Júlia. Kézirat. Nagykanizsai Thury György Múzeum.)
41. Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásai-ból. Kézirat gyanánt. II. Bp., 1960. 39–40.
42. Ibidem 41.
43. Dr. KÁRFFY Ödön: Hírek a kanizsai török rabokról. HK. 1912. 473.
44. Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásai-ból. II. 40.
45. Országos Levéltár, Nádasdy-család levéltára. E 185 Fasc. 17. Közli: V. Molnár László: Kanizsa vára, 162–165.
46. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 39–40.
47. Dr. KÁRFFY Ödön op. cit. 475.
48. Ibidem 474.
49. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 163.
50. Az 1556-os zsoldjegyzék lelőhelye: OL Kamarai Levéltár, Lymbus Ser. II. Fasc. 1. Militaria.
51. A kanizsai tizedesek levelét lásd: Négyszáz magyar levél a XVI. századból, 1504–1560. Közli: Szalay Ágoston. I. Pest, 1861. 247–248.
52. Ibidem I. 272–273.
53. TAKÁTS Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 268–272.
54. OL Nádasdy-család levéltára. E 185. 17/237–238. 1568. Közli: MÜLLER Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, 1973. 39–40.
55. Ibidem 41.
56. OL Nádasdy-család levéltára. E 185. F 17. 1566. június 9. Idézi: V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 164–165.
57. Az 1563-as urbáriumot közli: MAK-SAY Ferenc: Urbáriumok. Bp., 1959. 133–148. Az 1568-as urbárium lelőhelye: OL Nádasdy-család levéltára. E 185. 17/237–238.
58. MÜLLER Veronika op. cit. 44–55.
59. SZENDREY János: Váraink rendszerre és felszerelése a XVI. és XVII. században. HK. 1888. 97–98.
60. V. MOLNÁR László: Kanizsa vára, 49–50.
61. TINÓDI Sebestyén: Krónika. Sajtó alá rendezte: Sugár István. Bp., 1984. 503–504.

LÁSZLÓ V. MOLNÁR

DIE BURG KANIZSA IN DER ZEIT DER NÁDASDY'S
(1532–1568)

Das Kastell von Kanizsa gelangte im Jahre 1532 durch die mit dem letzten Abkömmling der Familie Kanizsa, Orso-ly, geschlossene Ehe in die Hände des aus einer leibeigenen Familie aufgestiegenen Tamás Nádasdy, der in Graz, Bologna, Rom und Wien studiert hatte. Durch den Erwerb des aus 7 Burgen und Burgkastellen, mehr als 10 Marktflecken und etwa 150 Dörfern bestehenden mächtigen Kanizsa-Vermögens gelangte der im Rufe eines großen Mäzens stehende humanis-

tische Aristokrat zu einer kometenhaften Karriere: zuerst füllte er das Amt eines kroatisch-slovenischer Bans, später eines Landeshauptkapitáns aus, 1555 jedoch wurde er zum Palatin gewählt.

Der Verfasser der Studie befaßt sich an hervorgehobener Stelle mit der strategischen Bedeutung der an der Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert errichteten kanizsaer Festung mit ihrer herausragenden Rolle, die sie nach der Eroberung von Buda (1541) im Kampf Südtransdanubi-

ens gegen die Türken spielte und mit der Stellung, die sie im System ungarischer Grenzburgen einnahm. Der Verfasser veranschaulicht die Modernisierung- und Instandsetzungarbeiten an der auf die sogenannte ungarische Weise (aus Erde und Zolz) errichteten Burg, die imposanten Maße der Mauern, Bastionen und Tore.

László V. Molnár beschreibt unter Verwendung von Quellen des Handschriftenarchivs, so der Urbarien von 1530, 1563 und 1568 sowie des Inventarver-

zeichnisses von 1566 die Größe der kanizsaer Burgherrschaft, den Ertrag der Burgfelder, den Bergzoll, den Weinzehnten, die Einnahmen der Mühlen, den Tierbestand der Maierien und die Geld- und Naturalienleistungen der Leibeigener der Gegend. Die interessante Schrift untersucht die wirtschaftliche und militärische Ausrichtung der Burghaltung, die Aufgabenkreise der Amtsträger, des Hofrichters, des Hausvogt und anderer Leibeigener und die Gestaltung der Kopfbild des „Helden-Ordens“ und der Burgbevölkerung.

Die Studie richtet besondere Aufmerksamkeit auf die von der kanizsaer Burgbesatzung bewiesene Standhaftigkeit in den südtransdanubischen Kämpfen gegen die Türken, wachgerufen durch die erfolgreichen militärischen Unternehmungen. Tamás Nádasdy's und zalaer Hauptgespanns Miklós Zrínyi zur Befreiung der belagerten Szigetvár, desweiteren die Lauerungen und Züge des Kapitáns Ferenc Tahy bei Korotna, Kálmánca, Szentlőrinc und Csurgó.

Der Verfasser prüft im Detail die sich fortwährend verschlechternde Versorgung und Entlohnung der Burgbesatzung, darauf verweisend, daß nach Tamás Nádasdy's Tod Orsolya Kanizsai unfähig war, die wachsenden Verteidigungskosten aufzubringen, weshalb sie die Burg am 24. Januar 1568 in das Eigentum des Königs übergab und damit ein neuer Zeitabschnitt in der Geschichte der viele Stürme überlebenden Festung.

RAINER PÁL

A BAJOR ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ ZUCKMANTELI ÜTKÖZETÉT ÁBRÁZOLÓ FESTMÉNY A VESZPRÉMI LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUMBAN

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum képzőművészeti gyűjteményében 53.15.11. leltári szám alatt, egy fekvő téglalap alakú, 128x67 cm-es olajfestményt érzek, amely egy csatajelenetet ábrázol. A kép bal alsó sarkán olvasható „de 14. January 1779.” dátumból kiderül, hogy az a bajor örökösödési háború egyik jelenetét ábrázolja.

A XVIII. századra a Német Birodalomban addig vezető szerepet játszó Habsburgok mellett a Hohenzollernek által vezetett Poroszország is egyre nagyobb tért nyert. A két vezető német állam, a Habsburg Birodalom és Poroszország között megindult az a hatalmi vetélkedés, amely végül is 1871-ben az utóbbi győzelmével zárult és az egységes Német Császárság kikiáltását eredményezte. Ennek a vetélkedésnek voltak állomásai az osztrák örökösödési háború (1740–48.), a hétéves háború (1756–63.) és a bajor örökösödési háború (1778–79.) is.

A háború története a következő volt: 1777. december 30-án III. Miksa József bajor választófejedelem halálával sirba szállt a Wittelsbach dinasztia idősebb ága. Örököse a Wittelsbachok oldalágából, a sulzbachi ágából származó Károly Tivadar pfalzi választó lett, akit II. József császár 1778. január 3-án Zsigmond császárnak egy kétes hitelű, 1426-os hűbérlevelén alapuló szerződésben rávett arra, hogy Alsó-Bajorországot, s még több kisebb területet engedjen át a

Habsburgoknak. Ezt követően 1778. januárjában a császári–királyi csapatok csakugyan megszállták a kérdéses területet. II. (Nagy) Frigyes porosz király természetesen sérelmesnek érezte a Habsburg fél megerősödését, s Károly Tivadar esetleges örökösét – törvényes fia ugyanis nem volt – Károly pfalzweibrückeni herceget olyan irányban befolyásolta, hogy tiltakozék az események ilyenén alakulása ellen. Jóllehet Mária Terézia ellenezte a háborút, s emiatt saját fiával II. József császárral is ellentétbe került, ám a diplomáciai helyzet egyre feszültebbé vált, majd a porosz csapatok 1778 júliusában átlépték a cseh- és az osztrák-sziléziai határt. Ezzel kezdetét vette a bajor örökösödési háború.

A háború a XVIII. század történelmének voltaképpen epizódja volt. Komolyabb összecsapásra nem került sor, a szembenálló felek menetelésekkel, fásasztó oldalmozdulatokkal kölcsönösen igyekeztek kitérni egymás elől. Erre a jelentéktelenségre utal a háború népies elnevezése, ugyanis a poroszok krumplicháborúnak (Kartoffelkrieg), az osztrákok pedig szilvarumlinak (Zwetschenrummel) titulálták. A császári–királyi hadsereg okult a poroszokkal korábban vívott háborúk kudarcaiból, s ezúttal eléggé eredményesen működött, úgy, hogy a hactéren II. Frigyes nem tudott komolyabb sikert elérni. A diplomáciai helyzet azonban nem kedvezett a Habsburgoknak. Különösen

Oroszország tartott Ausztria megerősödésétől. Így már 1779. március 7-én sor került a fegyverszünet, majd május 13-án Teschenben, II. Katalin cárnő közvetítésével a béke megkötésére. Ausztria kénytelen volt kiüríteni a megszállt bajor területeket, cserébe csupán az ún. Inn-nyegvedet nyerte.¹

A hadjáratban magyarországi csapatok is részt vettek, sőt a bécsi udvar a magyar országgyűlés összehívását tervezte, hogy Magyarország minél több katonát állítson ki és minél nagyobb anyagi terhekkel járuljon hozzá a háborúhoz. Az országgyűlés végül elmaradt, Magyarország enélkül is megfelelő áldozatot hozott az uralkodóháért.²

Miután röviden áttekintettük a háború lefolyását, vegyük szemügyre a fentebb említett festményt. A kép behavazott, erdős, hegyes vidéken ábrázolja az ütközetet. A küzdőfelek hosszan elnyúló vonaljai jól szemléltetik a korabeli vonalharcazatot. A hegyek lábánál egy kisebb város házai látszanak, középen egy háromtoronyos templommal. A jelenet felett az égen Szűz Máriát látjuk, karján a kis Jézussal, balján három angyallal. Mária jobbán egy szerzetesi ruhát viselő szent térdel, alkalmasint a győzelemért és a város megmenekedéseért esedezve.

A kép alsó középrészétől kissé balra egy német nyelvű tábláskát találunk, amely a festmény megszámozott jeleneteit, tereptárgyait ma-

gyarazza. A tábla feliratai a következők (az eredeti írásmódot megőriztem) =

1. Rocnusberg (Rókushegy). Tehát a térdeplő szent valószínűleg Szt. Rókus.
2. bader hibél. Értelmét nem sikerült megfejteni. Talán valamilyen vágat lehet ez. A képen a 2-el jelölt helyen egy L alakú föld-sánc (?) látszik.
3. Rimerberg (Rimerhegy)
4. heysigberg (Heysighegy)
5. auf den Rochusberg Avansieren-de Preußen (A Rókushegyre felvonuló poroszok.)
6. Paulus winkel (Pál sarok).
7. die Koppe wo scharff: Schützen, freyjäger (A Koppe, ahol a mesterlövészek és a szabadcsapatok vadászai vannak.)
8. Sta. Zuckmantel (Zuckmantel város.)
9. Deüschmeister langlois: infanterie, Darmstät: Dragon. (Deutschmeister (és) Langlois gyalogság és Darmstadt drago-nyosok.)
10. flichtige warestiner (Menekülő varasdiak.)
11. Feinde: attaque gegen Deüschmeister (Az ellenség támadása a Deutschmeisterek ellen.)
12. attaque auf den Rochusberg (Támadás a Rókushegyre.)
13. Penater (Menedékház.) Feltehetően a latin „penates” szó átvétele, amely a rómaiak házi isteneit, átvitt értelemben a házi tűzhelyt, oltalmat, menedéket jelenti.

14. Spital wo auch auf den Rochusberg geschossen worden. (A kórház, ahol a Rókushegyen megölték is voltak.)
15. flichtige Preüshc: Granatir in die baum (?) gassen, ein holer weg. (Menekülő porosz gránátosok a mélyútton.)
16. Marienhoff (Mária major)
17. Olvashatatlan, talán Sekteiner höfter (?) vagy valami hasonló.
18. die Nichte (Vég, itt valószínűleg szárny értelemben.)
19. Weisgerb: walcke. (Irhatimár kal- ló.)
20. Vorbrich begm Spilvolger. (Áttörés a küzdő feleknél.)
21. kreütz = weeg Capellen (Keresz- uti kápolnák, azaz kálvária stá- ciók.)

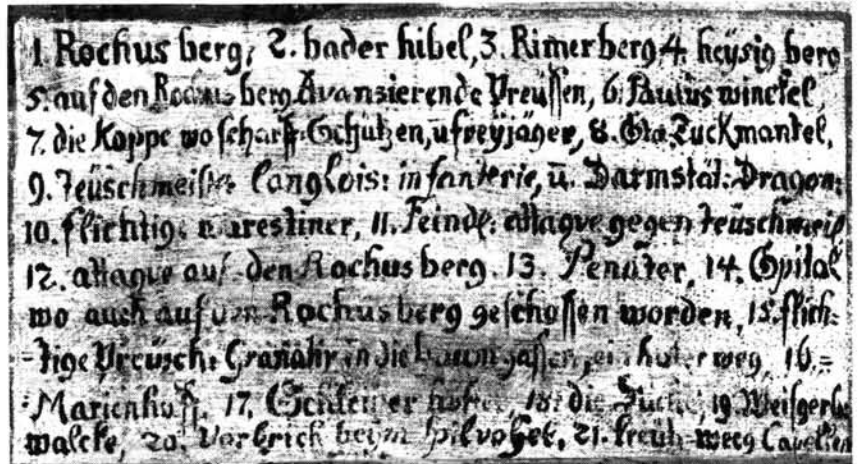
Sajnos a számok egy része, amelyekkel eredetileg az egyes tereptárgyakat illetve csapatokat jelölték, ma

1. ábra. A zuckmanteli ütközet 1779. január 14-én. Olajfestmény. (Foto: Nagyvári Ildikó VBM.)

már hiányzik a képről (3., 6., 17., 19., 20. számok). A festményt 1977 augusztus–december hónapokban Král Éva restaurátor restaurálta. A restaurálás munkafázisairól fényképfelvételek készültek. Az egyik fényképen a ma már hiányzó számok közül a 3. és 6. még látszik.³

A fentiek alapján lehetséges volt az ábrázolt esemény helyezkedése, az egyes jelenetek értelmezése. A kép bal alsó sarkában levő – korábban már említett – dátum, pedig lehetővé tette az esemény keltezését.

2. ábra. A festmény jeleneteit magyarázó táblácska. (Foto: Nagyvári Ildikó VBM.)

Zuckmantel város az egykori Osztrák-Sziléziában található, a Bischofskoppe nevű hegy (v.ö. a 7. számú feliratban szereplő Koppe-val!) lábánál, az egykori osztrák-sziléziai-porosz határ közelében.⁴ A város mellett 1779. január 14-én csakugyan ütközet zajlott le a porosz és a császári–királyi csapatok között.

A kép egyes felirata (7., 9., 10., 11. számok) több-kevesebb pontossággal megnevezik az ütközetben résztvevő császári–királyi alakulatokat. Ezek a következők:

Deutschmeister gyalogezred:

a cs. (és) kir. 4. gyalogezred, amelyet 1696-ban állítottak fel, s amely egészen 1918-ig, az Osztrák–Magyar monarchia felbomlásáig létezett. Az ezred tulajdonosa a Német Lovagrend mindenkori nagymestere, az ún. fő- és németmester (Hoch- und Deutschmeister) volt. 1761–1780 között Károly lotharingiai és bari herceg, cs. kir. altábornagy, a római birodalom tábornagya töltötte be ezt a tiszteletet, aki 1780-ban halt meg. Az ezred parancsnoka 1772–1779 között br. Ludwig Grafforst későbbi vezérőrnagy volt. Az ezred Alsó-Ausztriából nyerte legénységét. Az ezred katonái égszínkék hajtókát és sárga gombot viseltek.⁵

Langlois gyalogezred:

a cs. (és) kir. 59. gyalogezred, amelyet 1682-ben állítottak fel, és amely szintén 1918-ig létezett. Az ezred tulajdonosa 1771–1789. között br. Peter Langlois altábornagy volt. 1778 január közepén ő volt az Alsó-Bajorországot megszálló császári csapatok parancsnoka, 1789-ben táborsernagyként halt meg Triesztben. Az ezred parancsnoka 1777-től Johann Schindler ezredes volt, aki 1786-ban halt meg vezérőrnagyként. Az ezred Felső-Ausztriából, később részint Salzburgból is nyerte legénységét. Az ezred katonái narancsszínű hajtókát és sárga gombot viseltek.⁶

Darmstadt dragonyosezred:

az ezredet 1733/34-ben gr. D'Ollone alezredes állította fel. Az ezred tulajdonosa 1768–1782. között György Vilmos hessen-darmstadti herceg, lovassági tábornok volt, aki 1782-ben halt meg Darmstadtban. Az ezred parancsnoka 1773–1782. között Franz Levenehr Freiherr von Grünwall ezredes volt, aki a bajor örökösödési háborúban 1778-ban Jassenánál már kitüntette magát bátorságával. 1783-ban vezérőrnagyi rangot kapott és György Vilmos herceg halála után az ezred tulajdonosa lett. 1812. június 6-án altábornagyként halt meg.

Az alakulat 1773–1798. között mint svalzsér (chevaux-legers) ezred működött, így a festményen szereplő

3. ábra. Horváth határőr huszár. Részlet a festményről. (Foto: Nagyvári Ildikó VBM.)

dragonyos elnevezés pontatlan, az 1773. előtti állapotokra utal. (Az ütközetet leíró munkák Levenehrt, mint svalzsér ezredet említik.) Az ezredet többszörös átszervezés után 1860-ban megszüntették. Az ezred katonái császársárga hajtókát és sárga gombot viseltek.⁷

Varasdi horvát határőr huszárok:

a 10. számú felirat egyszerűen mint varasdiakat (Warestiner = waradiner) említi őket. Ezt a csapatot 1746/47-ben János sachsen-hildungshauseni herceg, tábornok szervezte, mint huszár osztályt (Husaren Corps). Az alakulatnak tulajdonosa nem volt, eredetileg 5 századból állt. 1749-ben létszámát 2 századra csökkentették, majd 1763-ban 6 századra emelték. A csapat 1780-ban szűnt meg, ekkor legénységét a horvát határőrgyalogság vette át. A varasdi huszárok fekete csákót, fűzöld dolmányt és ugyanilyen mentét, buzérvörös nadrágot viseltek. A zsinórozás és a gombok sárgák voltak. A szablya mellé 1774-ben ulánus lándzsával is felszerelték őket. A lándzsán kis fekete-sárga zászlócskát hordtak.⁸ A Laczkó Dezső Múzeum festményén, a kép bal alsó szélén jól kivehető egy ilyen lándzsás horvát huszár,⁹ amint egy másik kék dolmányos (valószínűleg soredrebeli) huszárral együtt megszalaszt két szürkeruhás porosz huszárt.

Mesterlövészek:

a 7. szám „Scharff: Schützen” felirata utal rájuk. Közlebbi megje-

lölés nélkül, és mivel a kép háttérben olyan apró méretben szerepelnek, hogy ruházatuk már kivehetetlen, pontosan nem lehet megállapítani, hogy melyik alakulat lehet ez.

Elképzelhető, hogy a horvát határőrséghez 1768 óta beosztott mesterlövészekről van szó.¹⁰ De az is lehet, hogy a bajor örökösödési háborúban felállított tiroli mesterlövész szabadcsapat (Tiroler Scharfschützen-Corps) katonái ezek. Utóbbi alakulatról tudjuk, hogy Cseh- és Morvaországban harcolt, parancsnokuk Carl Gerstner őrnagy volt. A csapatot a hadjárat után, 1779-ben feloszlatták.¹¹

Szabadcsapatbeli vadászok:

szintén a 7. számú felirat „freyjäger” megnevezése utal rájuk. Közlebbi kilétük bizonytalan. Talán az imént említett tiroli szabadcsapat katonái voltak. Ennek az önkéntes osztagnak ugyanis lövészei és vadászai is voltak. Mivel a lövészekkel együtt szerepelnek, ez a feltevés valószínűnek látszik.

Bánati szabadcsapat:

az ütközetet leíró egyik ezredtörténeti munka¹² említi az alakulatot, a festményen nem szerepelnek. Ezt a szabadcsapatot Thomas Metzker von Hackenthal ezredes állította fel 1778-

ban a temesi bánságban. Hivatalos megnevezésük, „Banatischer Frei-Corps” volt. Katonái rózsapiros hajtókával és sárga gombokkal díszített világoskék kabátkát viseltek. A csapatot a háború után, még 1779-ben feloszlatták Temesváron.¹³

Az ellenséges porosz hadsereg alakulatait az ismeretlen festő nem nevezte meg olyan pontossággal mint a saját csapatokat, feltehetően azért, mert ezeknek a hadrendje számára ismeretlen volt. Mindazonáltal a festmény alapján a poroszek között az alábbi csapatok különíthetők el: gyalogság, gránátosok, tüzekek és 2 huszár. A saját és a porosz katonának a kicsiny méretek ellenére is meglehetősen pontosan ábrázolt egyenruhái valószínűvé teszik, hogy a kép festője szemtanúja volt az ütközetnek. A képen világosan kivehető a Deutschmeisterek égszínkék és a Langlois gyalogosok narancsszín hajtókája, amilyen a valóságban is viseltek. A Rókushegy ellen támadó (12. számmal jelölt) porosz gyalogság feltehetően 2 ezred katonáiból állt. A képen ugyanis jól látszik, hogy a bal szárnyon álló katonák hajtókája és kabátkihajtása piros, a jobb szárnyon lévőké pedig fehér.

Ezek után lássuk, hogy hogyan zajlott le az ütközet, amelyről az abban résztvevő ezredek ezredtörténetei nem felejtették el megemlékezni. A legrészletesebb leírást a Deutschmeister gyalogezred történetében találjuk.¹⁴

Az ellenséges tábornokok, Wunsch, Langenfeld és a Hessen-philippsthal herceg¹⁵ 1779. január 14-én 14 gyalogzászlóaljjal, 10 svadron lovassággal és 18 ágyúval Ziegenhals község felől támadták meg Zuckmantelt. A várost megszállva tartó császári-királyi csapatok parancsnoka Levenehr ezredes, a Darmstadt svaltzeerek parancsnoka volt. A porosz lovasságot, amely délelőtt 3/4 10 körül jelent meg a város előtt nyomban heves ágyúzással fogadták. Levenehr csapataival mindjárt harcállásba vonult és 4 svadront küldött az ellenséges lovasság feltartóztatására a város elé.

A császáriak bal szárnyát a Deutschmeister és a Langlois gyalogezredek 2–2 osztálya, a Darmstadt dragoonosok 1 svadronja és 4 ágyú alkotta. A bal szárnyat Schindler ezredes, a Langlois ezred parancsnoka vezényelte. A jobb szárnyon levő két külső sánc közül az egyiket a bánáti szabadcsapat szállta meg 4 ágyúval, a másikat a Langlois ezred testőrzászlóalja szintén 4 ágyúval és a károlyvárosi horvátok tartalék osztályával. A Heissigberg oldalát 200 horvátal, a Rókushegyet 1 osztály

Langlois gyalogsággal és 2 ágyúval erősítették meg.

Az ellenség eközben egyre közelebb jött és Levenehr bal szárnyának arcára támadott, de olyan heves tüzet kapott, hogy nem tudott a támadáshoz kellően felfejlődni.

Ezalatt a második ellenséges oszlop a császáriak jobb szárnyát támadta. A csekély erőkkkel megszállt kis sáncok nem tudták a poroszekot feltartóztatni, ezért az itteni csapatok előnyösebb pozícióba vonultak vissza. A második ellenséges oszlop hosszan az erdő felé elnyúlva vette körül a Rókushegyet, a harmadik oszlop pedig egyenesen támadott ugyanarra. E két oszlop a császári-királyi tüzéség eredményes kartács-tüzeiben jelentős veszteségeket szenvedett, majd rendetlenül megfutott. A horvátok mindenütt a nyomukban járva üldözték a meghátrált ellenséget.

A harmadik oszlop fedezte ugyan a poroszek visszavonulását, de olyan sok embert veszített, hogy az ütközet után több mint 90 szekérre való sebesültet szállított Neissébe. A csatározás délután 4 óra tájban ért véget, az ellenség Ziegenhalsba vonult vissza, ahonnan január 15-én részben Neisse, részben Weidenau felé vonult tovább. A poroszek közül 300 dezerter jelentkezett a császáriaknál. Levenehr csapatai 23 embert veszítettek, ebből a Deutschmeister ezred 2 osztályának vesztesége 1 halott és 3 sebesült legénységi személy volt. Az összetűzés után a császáriak bal szárnya Neu-Willmsdorfb, a hegyek közé, Johannisberg közelébe, a jobb szárny pedig Johannisthalba és Rebersdorfb, vonult.

Az eredményes ütközetért Levenehr ezredes még ugyanebben az évben a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét nyerte.¹⁶ Az ütközetben kitűntek még Harrach és Schoutier őrnagyok a Langlois ezredből.¹⁷

A Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében levő festmény alkotóját nem ismerjük. A kép feliratai alapján német anyanyelvű és császárhű érzelű ember lehetett, aki feltehetően szemtanúja volt az eseményeknek. A múzeumi leltárkönyv bejegyzéséből kiderül, hogy a festmény a zirci ciszterci kolostorból került Veszprémbe. Ez a látszólag mellékes bejegyzés útbaigazítást ad a kép eredetéről. A zirci apátság a török hódoltság után, 1699–1810. között Heinrichau fiókapátságaként funkcionált.¹⁸

Heinrichau pedig az egykori Porosz-Sziléziában található (jelenleg Henryków, Lengyelország), Zuckmanteltől ÉNy-ra, légvonalban mintegy 50 km-re. Feltehetően innen hoz-

hatták magukkal a festményt a ciszterciek Zircre.

A kép művészi értéke elenyésző, hiszen meglehetősen középszerű alkotás, jóllehet nincs híjával némi ügyességnek. Jelentőségét történeti értéke adja, az a tény, hogy egy jelentéktelen háború még jelentéktelenebb ütközetének valószínűleg egyetlen fennmaradt képi ábrázolása.

JEGYZETEK

1. HORVÁTH Mihály: Magyarország történelme. V. Pesten, 1862. 267–269., HÖMAN Bálint–SZEKFÜ Gyula: Magyar történet IV. Bp., 1935. 575., V. Bp., 1936. 50., Magyarország hadtörténete. Szerkesztő: BORUS József. I. Bp., 1984. 424., Brockhaus' Conversations = Lexikon. II. Band. Leipzig, 1882. 624., 644.
2. SCHWICKER J. Henrik: Magyarország s a bajor örökösödési háború. Századok, 1878. 389–412., 487–509., BERKÓ István–GYALÓKAY Jenő–MARKÓ Árpád–PILCH Jenő: A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. II. Bp. é.n. 38., A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Szerkesztették: DOROMBY József–REÉ László. Bp., é.n. 85., MARKÓ Árpád: Magyarország hadtörténete. Bp., 1943. 139.
3. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém – Képzőművészeti adattár 34–81. Král Éva restaurálási dokumentációja.
4. TRAUGOTT Bromme: Illustrierter Hand-Atlas der Geographie und Statistik. Stuttgart, 1862. A 23. térképen (Mähren, Oesterr. = Schlesien), Brockhaus' Conversations = Lexikon. XVI. Band. Leipzig, 1887. 954., A Pallas nagy lexikona. XVI. Bp. 1897. 1184.
5. Geschichte der kaiserl. königl. Regimenter, Corps, Bataillons, und anderen Militär-Branchen, seit ihrer Errichtung bis zu Ende des Feldzuges 1799. (A továbbiakban: Geschichte . . .) I. Band. Wien, 1804. 27–28., AMON Gustav, Ritter von Treuenfest: Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Hoch- und Deutschmeister Nr. 4. Wien, 1879. 194–195., 719., THÜRHEIM A.: Gedenkblätter aus der Kriegsgeschichte der K.K. oesterreichischen Armee. Wien und Teschen, 1880. I. Band 18., RUSCH Gustav: Schicksale und Thaten des k.u.k. Infanterie – Regimentes Hoch – und Deutschmeister Nr. 4. Wien, 1895. 23., Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1913. (A továbbiakban: Schematismus . . .) Wien, 1912. 507., FINKE Edmund: K.(u.)k. Hoch – und Deutschmeister. „222 Jahre für Kaiser und Reich”. Graz-Stuttgart, 1978. 84., 328.
6. Geschichte . . . I. Band 249–252., LEILER Anton: Geschichte des k.k. Infanterie – Regimentes Erzherzog Rainer N°. 59. seit seiner Errichtung 1682. bis zum Schlusse des Jahres

1855. Salzburg, 1856. 25–26., 261–262., THÜRHEIM i.m. I. Band 413., Schematismus . . . 620.
7. Geschichte . . . II. Band 125–128., THÜRHEIM i.m. II. Band 452–453., 657., 660., Schematismus . . . 804.
8. Geschichte . . . I. Band 259–260., THÜRHEIM i.m. II. Band 670–671., BERKÓ István: A magyar huszárság története. Bp. 1918. 48.
9. Horvát határőrhuszár ábrázolása látható Borosnyay Lukács László marosvásárhelyi kir. adószedő (1815) kardjának pengéjén. (SZENDREI János: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Bp. 1896. 810–811. old. 6942. szám, 811. old. képe, u.ez: Hadtörténelmi Közlemények. 1911. 250. old. képe), valamint a Magyar Történelmi Képcsarnok egy korabeli színezett rézmetszetén (NAGYRÉVI-NEPPEL György: Huszárok. Bp. 1973. 113. old. képe).
10. Geschichte . . . I. Band 260., SZENDREI János: Hadseregünk egyenruházata és felszerelése a XVIII. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények. 1911. 118., 115. old. képe.
11. Geschichte . . . II. Band 413., THÜRHEIM i.m. II. Band 681.
12. AMON i.m. (5. jegyzet) 194–195.
13. THÜRHEIM i.m. II. Band 682.
14. AMON i.m. 194–195. Ez a legrészletesebb leírás. De említik még: Geschichte . . . I. Band 27., 249., 252., II. Band 125., 128., RUSCH i.m. (5. jegyzet) 23., FINKE i.m. (5. jegyzet) 84., LEILER i.m. (6. jegyzet) 26.
15. A herceget a hadjárat során, 1779. jan. 17-én, Habelschwerdt elfoglalásánál br. borbereki Alvinczy József ezredes, későbbi tábornagy elfogta. (A Pallas nagy lexikona. I. Bp. 1893. 521., MARKÓ Árpád: Elfelejtett magyar hadvezérek. Bp. 1944. 44.)
16. Geschichte . . . II. Band 128., A rendjelek és kitüntetések történelmükben. Szerkesztőbizottság: FELSZEGHY Ferenc–RÁTVAY Imre–PETRICHEVICH György–AMBRÓZY György. Bp. é.n. 200–201. A hadjáratban összesen 21 tiszt nyerte el a Mária Terézia Rendet (4 középkeresztes, 17 lovagkeresztes).
17. Geschichte . . . I. Band 252., LEILER i.m. (6. jegyzet) 26.
18. KARÁCSONYI János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Bp. 1985. 306., HORVÁTH Konstantin: Zirc története. Veszprém, 1930. 110–112., 123–125., 190–191.

PÁL RAINER

EIN GEMALDE DES VESZPRÉMER LACZKÓ DEZSŐ MUSEUM DARSTELLEND DAS GEFLECHT VON ZUCKMANTEL DES BAYERISCHEN ERBFOLGEKRIEGES

Es wurde gelungen ein Schlachtenbild des Veszprémer Laczkó Dezső Museum aus dem 18. Jh. auf Grund der Inschriften in deutscher Sprache und der Jahreszahl zu bestimmen. Das Ölgemälde stellt das Geflecht von Zuckmantel (vormaliges Öst.-Schlesien) am 14. 01. 1779. im bayerischen Erbfolgekrieg dar. Die Aufschrift des Gemäldes nennt mehr oder minder genau auch die Truppen, die im Geflecht

beteiligt waren, und die Uniformen sind trotz der kleinen Grösse wirklichkeitstreu. Der Schöpfer des Gemäldes ist unbekannt. Wir wissen nur, dass er deutscher Muttersprache und zum Kaiser treu war, und sollte ein Augenzeuge der Kriegeereignisse sein. Das Gemälde gelang wahrscheinlich aus der Zisterzienserabtei Heinrichau (heute Henryków, Polen) in die Abtei von Zirc, und später in das Museum

von Veszprém, weil Heinrichau in der Nähe von Zuckmantel liegt, und Zirc sich als eine Filialenabtei des schlesischen Ordenshauses von 1699 bis 1810 betätigte. Das Gemälde hat keinen künstlerischen, nur historischen Wert, weil es aller Wahrscheinlichkeit nach die einzige Darstellung eines sehr bedeutungslosen Geflechtes eines bedeutungslosen Feldzuges ist.

RAINER PÁL

FERENC CSÁSZÁR ÁLTALÁNOS KÖZKEGYELMET HIRDETŐ PÁTENSE A KATONASZÖKEVÉNYEK SZÁMÁRA 1792-BŐL

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum helytörténeti gyűjteménye 16 374/73. szám alatt I. (II.) Ferenc császár-király a katonaszökevények számára általános közkegyelmet hirdető pátensét őrzi. A pátens dr. Dornay Béla gyűjteményéből származik, nyomtatvány, anyaga: papíros, mérete 47x37 cm. A Bakonyi Múzeum példánya soha sem volt megpecsételve, következésképpen közszemlére bocsájtva sem.

A pátens eredeti, német nyelvű szövege a következő:

„Von der Römisch-Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät wegen

wird hiemit jedermänniglich kund und zu wissen gemacht:

Es haben Se. Kaiserl. Königl. Apostolische Majestät nach dem Antritt Allerhöchst Deroselben glorreichster Regierung zur Bezeugung des besonders allergnädigsten Wohlwollens, mit welchem Se. Majestät dem Militar-Stand zugethan sind einen General-Pardon für alle diejenige zu verwilligen entschlossen, die von allerhöchst Dero Armee entwichen, und sonst in keinem schweren Verbrechen, als in demjenigen der Desertion verfangen sind, sie mögen Innländer, oder Fremde, der-

malen in diesseitigen Landen verborgen, oder in auswärtigen Landen befindlich seyn.

Vermög, und in Kraft dieses General Pardons, welcher von dem Tag der Publizirung des gegenwärtigen Patents, nemlich vom 1ten November 1792 bis Ende August 1793 mithin durch zehen Monate dauert, wird allen denenjenigen Deserteurs, die innerhalb dieser Zeit von zehen Monaten in diesseitige Dienste, und Lande freywillig zurückkehren, bey der Armee, ihren Regimentern, oder respektive Korps, oder an was sonst für einem Ort inner Landes, oder

ausser Landes bey denen diessseitigen Gesandtschaften sich melden, ihren begangenen Fehler, oder Meyneid bereuen, und furohin bey denen Regimentern, zu welchen sie gehoren, und von denen sie entwichen sind, zu verbleiben angeloben, und wovon die Kapitulanten die Kapitulation zu erfüllen haben, die sie sich bey ihrer Anwerbung bedungen haben, alle Bestraffung, Ahndung, oder Nachtheil ihrer Ehre, und guten Leymuts dergestalten allergnädigst vergeben, nach gesehen, und aufgehoben, dass sie ohne einziger Widerred, Bedenken, Hinderniss, oder Ahndung angenommen, und in die gewöhnliche Pflicht neuerdings gesetzt, denenselben ihres begangenen Fehlers halber nichts vorgeworfen, sondern alles diessfalls in die ewige Vergessenheit gestellt werden solle, mithin auch sie ohne allen Scheu, und mindester Bestraffung sich aller Orten sowohl inner als ausser Landes meiden mögen, gleichwie auch alle diejenige, welche zu k.k. Kriegsdiensten nicht mehr fähig befunden werden, bey ihrer Rückkehr frey in diessseitigen Landen verbleiben können, welche Gnade aber nur auf diejenige Deserteurs sich erstreckt, die vor erfolgter Kundmachung dieses Patents erwichen sind.

Welches ihnen zu ihrer Sicherheit hiemit kräftigt zugesichert, und zugleich allen, und jeden Generalen, Obersten, und anderen Offiziers zu dem Ende erinnert wird, um auch ihres Ortssorgfältigst darauf zu sehen, damit in Ansehung dieser binnen der oberührten Zeitfrist sich anmeldenden Deserteurs alles, und jedes, so vorgedachtermassen aus besonderer allerhöchsten Milde denenselben zugestanden wird, auf das genaueste beobachtet werde.

Wie allen diesen auf die eine, oder auf die andere Art zurückkommen den Ausreisern sothane Gnad, und der Pardon ganz ohnfehlbar, und gewiss widerfahren solle, so werden diejenige, welche in ihrem Meyneid verharren, in dem festgesetzten Termin sich nicht melden, sondern solchen fruchtlos verstreichen lassen, nicht mehr, und auf keine Art straffrey an und ausgenommen werden, noch den Pardon erhalten, sondern es bleibt ihnen auf den Fall ihrer Betrettung, wann es immer seyn mag, wie denen, welche nach der Publizierung gegenwärtigen General-Pardons entwichen sind, die in denen k.k. Kriegs-Artikeln ausgemessene Strafe allerdings vorbehalten, welche auch an ihnen mit aller Schärfe ohne einer Nachsicht, oder Gnade vollzogen werden wird.

Wornach ein jeder genau sich zu benehmen, vor Schaden zu hüten, und was hiemit verordnet ist, zu beobachten wissen wird.

Wien den ersten Montag November, im siebenzehnhundert, zwey und neunzigsten Jahr.

Michael Graf von Wallis¹

Per Sacram Caes. Regiam.
Apostolicam Majestatem
Die, & Anno, ut supra.
Jakob von Schloisnigg

L(ocus) S(igilli)''

Magyar fordításban.²

„A Római-Császári Királyi Apostoli Felségtől ezáltal mindenkinek ismeretére és tudomására adatik:

Miután Ő Cs. Kir. Apostoli Felsége legfelsőbb dicsőséges uralmát megkezdte, jelét kívánja adni annak a különlegesen legkegyelmesebb jóakarátának, amellyel Ő Flsge. a katonaság iránt viseltetik, elhatározta magát általános kegyelmet adni mindazoknak, akik Hadseregétől elszöktek, de egyébiránt nincs súlyosabb vétkük, legyenek bár belföldi alattvalók vagy idegenek, s jelenleg külföldön vagy idegenben, külszágokban, titokban tartózkodnak.

Ezen általános kegyelem hatálya és ereje, amely a jelenlegi pátens közzétételének napjától, nevezetesen 1792. november 1-jétől 1793. augusztus végéig, tíz hónapig tart kiterjed mindazon jelenlegi dezertőrökre, akik ezalatt a tízhónapos határidő alatt a szolgálathoz és országukhoz önként visszatérnek, a hadseregénél, ezredeiknél, vagy alakulataiknál, avagy hasonlóan egy belföldi helyen, avagy az országok kívüli követségnél jelentkeznek, vétküket vagy hitszegésüket megbánták, és azoknak az ezredeknek amelyekhez tartoztak és amelyektől elszöktek megmaradást igénynek, s ezáltal a toborzásukkor kialakított kapitulációt a kapitulánsok kitölteni kötelesek, az említetteknek a becsületükön esett csorba nélkül és jó hírnevük visszaállításával az összes büntetés, megtorlása legkegyelmebben elengedtetik, a rendes szolgálathoz minden felemlítés, meggondolás, akadályoztatás, avagy megtorlás nélkül visszahelyeztetnek, elkövetett vétkük szemrehányás nélkül hagyatnak, az összes esetek az örökös feledésnek átadassanak, mindazonáltal ők maguk is félelem nélkül mind bel-, mind külföldön a legcsekélyebb büntetést is elkerülik, valamint mindazok, akik cs. kir. hadiszolgálatra többé már alkalmasnak nem találtnak szabadon hazatérhetnek és az országban megmaradhatnak, de ezen

kegyelem csak azokra a dezertőrökre terjed ki, akik jelen pátens közzététele előtt szöktek meg.

Amely (pátens) a biztonságot ezáltal erőteljesen biztosítja, és ugyanakkor minden tábornokot, ezredest és végezetül más tiszteket emlékeztetünk rá, hogy a hatóságokat is arra kell szorgalmazniuk, hogy a fenti határidőn belül jelentkezett dezertőrök tekintetében mindent a legmagasabb kegy figyelembevételével tegyenek, és ezt a legalaposabban ellenőrizték.

Mint ahogy minden ilyen vagy olyan módon visszatérő szökevény esetében egészen hiánytalanul és biztosan adassék illetően kegyelem és megbocsájtás, de éppen így azok, akik hűtlenségben megmaradnak, a megállapított határidőre nem jelentkeznek és azt hiábavalóan elmúlni hagyják, az ilyenek ellenkezőleg a kegyelemre semmi módon nem számíthatnak, hanem elfogatásukkor, bármikor is történjen az, éppen úgy, mint azok, akik a jelenlegi általános kegyelem közzététele után szöktek meg, a cs. kir. hadicikkelyek által kiszabott büntetés alá esnek és ezek rajtuk a legcsekélyebb elnézés vagy kegyelem nélkül végrehajthatnak.

Miután a pontos mihez tartás mindenkinek tudomására hozott, hogy kár ne történjen, mindenki vegye tudomásul az itt parancsoltakat.

Bécs, november hónap 1-jén, az 1792. évben.

Michael Graf von Wallis

A Szt. Cs. Kir. Apostoli Felség által
A fenti napon és évben.
Jakob von Schloisnigg

P(ecsét) h(elye).''

A Habsburg Birodalom 1792 április óta hadban állt a forradalmi Franciaországgal. A pátens kihirdetésekor, 1792 novemberében a hadjárat első éve a vége felé közeledett,³ s feltehetően a háborús veszteségek következtében fellépő emberhiány kényszerítette az uralkodót annak kibocsájtására.

JEGYZETEK

1. Michael Johann Graf von Wallis tábornagy, 1791. és 1796. között az Udvari Főhaditanács elnöke volt. V.ö.: Schematismus für das K.u.K. Heer und für die K.u.K. Kriegsmarine für 1913. (Wien, 1912.) 1495.
2. A fordításban nyújtott segítségükért édesapámnak és feleségemnek tartozom köszönettel.
3. Az 1792-es hadjáratról: HORSETZKY Adolf: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. (Wien, 1905.) 58–62.

Von der Römisch - Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät
wegen wird hiemit jedermänniglich kund, und zu wissen gemacht:

Es haben Se. Kaiserl. Königl. Apostolische Majestät nach dem Antrage Allerhöchst Deroelben glorreichster Regierung zur Bezeugung des besondern allernädigsten Wohlwollens, mit welchem Se. Majestät dem Militär - Stand zugethan sind einen General - Pardon für alle diejenige zu verwilligen entschlossen, die von allerhöchst Dero Armee entwichen, und sonst in keinem schweren Verbrechen, als in demjenigen der Desertion verfangen sind, sie mögen Innländer, oder Fremde, dormalen in diesseitigen Landen verborgen, oder in auswärtigen Landen befindlich seyn.

Vermdg, und in Kraft dieses General Pardons, welcher von dem Tage der Publication des gegenwärtigen Patents, nemlich vom 1ten November 1792 bis Ende August 1793 mitbin durch jeden Monate dauert, wird allen demjenigen Deserteurs, die innerhalb dieser Zeit von jeden Monaten in diesseitige Dienste, und Lande freiwillig zurückkehren, bey der Armee, ihren Regimenten, oder respektive Korps, oder an was sonst für einem Ort inner Landes, oder außer Landes bey denen diesseitigen Gesandtschaften sich melden, ihren begangnen Fehler, oder Reqnoid bereuen, und furohin bey denen Regimentern, zu welchen sie gehören, und von denen sie entwichen sind, zu verbleiben angeloben, und wohn die Kapitulanten die Kapitulacion zu erfüllen haben, die sie sich bey ihrer Anwerbung bedungen haben, alle Bestrafung, Abndung, oder Racheheil ihrer Ehre, und guten Leumuths dergestalten allernädigst vergeben, nachzusehen, und aufzuheben, daß sie ohne einziger Widerred, Bedenken, Hinderniß, oder Abndung angenommen, und in die gewöhnliche Pflicht neuerdings gesetzt, denenselben ihres begangnen Fehlers halber nichts vorgeworfen, sondern alle dießfalls in die ewige Vergessenheit gestellt werden solle, mitbin auch sie ohne allen Schen, und mindester Bestrafung sich aller Orten sowohl inner als außer Landes melden mögen, gleichwie auch alle diejenige, welche zu k. k. Kriegsdiensten nicht mehr fähig befunden werden, bey ihrer Rückkehr frey in dinstigen Landen verbleiben können, welche Gnade aber nur auf diejenige Deserteurs sich erstreckt, die vor erfolgter Kundmachung dieses Patents entwichen sind.

Welches ihnen zu ihrer Sicherheit hiemit kräftigst zugesichert, und zugleich allen, und jeden Generalen, Obersten, und anderen Offizieren zu dem Ende erinnert wird, um auch ihres Orts sorgfältigst darauf zu sehen, damit in Ansehung dieser binnen der obberührten Zeitfrist sich anmeldenden Deserteurs alles, und jedes, so vorgedachtermaßen aus besonderer allerhöchsten Mide denenselben zugestanden wird, auf das genaueste beobachtet werde.

Wie allen diesen auf die eine, oder auf die andere Art zurückkommenden Ausreisern sothane Gnad, und der Pardon ganz unabschbar, und gewiß widerfahren solle, so werden diejenige, welche in ihr'n Reqnoid verharren, in dem festgesetzten Termin sich nicht melden, sondern solchen fruchtlos versprechen lassen, nicht mehr, und auf keine Art straffrey a. und aufgenommen werden, noch den Pardon erhalten, sondern es bleibt ihnen auf den Fall ihrer Bekehrung, wann es immer seyn mag, wie denen, welche nach der Publication gegenwärtigen General - Pardons entwichen sind, die in denen k. k. Kriegskerkern ausgemessene Strafe allerdings vorbehalten, welche auch an ihnen mit aller Schärfe ohne einer Nachsicht, oder Gnade vollzogen werden wird.

Hernach ein jeder genau sich zu benehmen, vor Schaden zu hüten, und was hiemit verordnet ist, zu beobachten wissen wird.

Wien den ersten Monatsstag November, im siebenzehnhundert, zwey und neunzigsten Jahr.

Michael Graf von Ballis.

Per Sacram Cæs. Regiam.

Apostolicam Majestatem

Die, & Anno, ut supra.

Jakob von Sphostonia

1. ábra. Ferenc császár-király pátense
(Bécs, 1792. november 1.) (Foto: Nagyvári Ildikó VBM.)

PÁL RAINER

DAS PATENT VON KAISER FRANZ ÜBER DIE AMNESTIE
FÜR DESERTEURE (1792)

Im Nachlass von Dornay Béla, bewahrt im Laczkó Dezső Museum (Veszprém) hat sich ein Patent von Kaiser-König Franz I (II) erhalten, das in Wien am 1.11.1792 über die allgemeine Amnestie für die Deserteure ausgegeben wurde. Die Habs-

burgermonarchie führte Krieg seit April 1792 mit dem revolutionären Frankreich. Damals konnte noch niemand vermuten, dass damit ein Krieg begann, der mit Unterbrechungen bis 1815 anhielt, und

daran fast alle Staaten von Europa sich anschlossen.

Der Kaiser wurde zum Ausgeben des Patentes durch die Ersetzung der Gefallenen im ersten Kriegsjahr bewogen.

VERESS D. CSABA

VESZPRÉM MEGYEIEK A DONI FRONTON (1942. ÁPRILIS–1943. JÚNIUS) II. RÉSZ

ÁLLASHARCOK A DON-KÖNYÖKBEN (1942. szept. 18–1943. jan. 11.)

(A 7. könnyű hadosztály
a Donnál)

Védelmi harcok a német XXIV. páncélos hadtest alárendeltségében

(1942. szeptember 1–decem-
ber 19.)

1942. szeptember 1-jén 00.00 órától a Don-könyökben harcoló magyar 20., 7. és 13. könnyű hadosztályokat a szombathelyi III. hadtest parancsnoksága átadta a német XXIV. páncélos hadtest parancsnokságának (pk.: Langermann tábornok.) A soproni 7. könnyű hadosztály két részre szakítva foglalt védőállást a Don-könyökben levő 40. szovjet hadsereg hídfőjével szemben. A hídfő északi szárnyán: Sztorozsevoje DK. és 185.6 magassági pont között a magyar 20. könnyű hadosztály és a német 168. gyaloghadosztály részei helyezkedtek el. A 7. könnyű hadosztály (pk.: Mező Endre vörgey., Dubovoj) északi védőkörletében – a 185.6 mp. és Uriv község északi szélé között – összpontosult a 14/I., a 14/II., a 46/I. és 38/II. zászlóalj. A harccsoport tartaléka – a 4/II. zászlóalj, a VI. kerékpáros-zászlóalj, a 7. huszárszázad fele és a német 559. páncélvadászosztály 1. ütege – Bolgyirevka és az attól K-re levő 158 mp körzetében foglalt védőállást. A harccsoport sávjában – Novo Uszpenka községben – összpontosult a 7. k. hadosztály tartaléka: a 35. gyalogezred maradványa és a 22/II. zászlóalj.

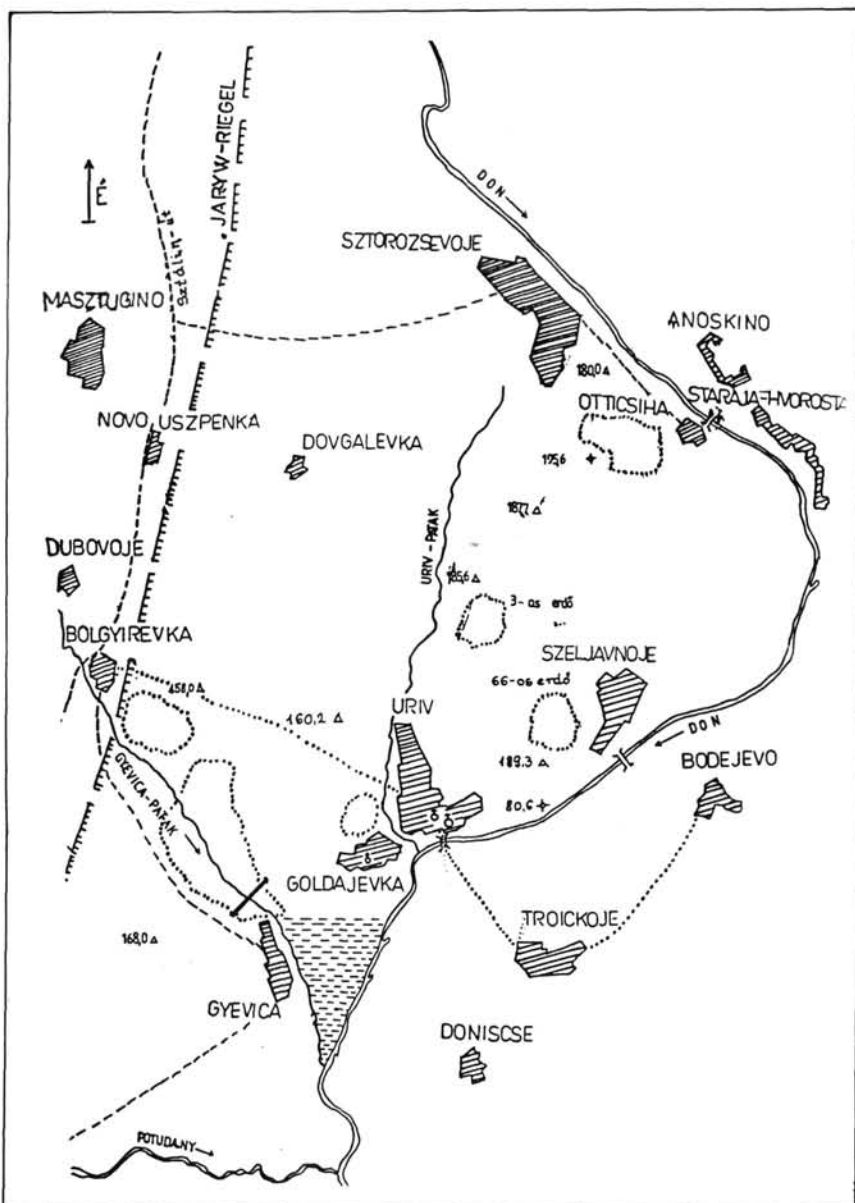
Ettől délre – Uriv községtől nyugatra – a kecskeméti 13. könnyű hadosztály csapatai építették ki védelmüket.

A 7. könnyű hadosztály déli védőkörlete Uriv és Goldajevka községektől DNy–D-re épült ki: Gyevica-patak alsó, torkolati szakasza (Gyevica község ÉNy–É), illetve Gyevica község É–ÉK–K-i széles vo-

nalon. Gyevica község ÉNy–É-on a veszprémi 4/III. zászlóalj és a 7. huszárszázad fele, Gyevica falu K-i szélén pedig a 4/I. zászlóalj építette ki téli védőállásait. A 7. könnyű hadosztály állományában levő 2 db nehéz páncéltörő ágyú a Gyevica ÉNy–É-on védő veszprémi 4/III. zászlóalj védelmi sávjában volt.

Az 1942. szeptember 12–14. között lezajlott nagyerejű szovjet ellen-támadás után elcsendesedtek a harcok a Don-könyökben összpontosított 40. szovjet hadsereg sávjában.

1. ábra. A Don-könyök arcvonalszakasz 1942 szeptemberében.

A következő napokban csak harcászati jellegű harctevékenység – harcfelderítő vállalkozások – zajlottak le. Szeptember 19–20-án semmiféle esemény nem volt. Szeptember 21-én délután váratlanul fellángoltak a harcok. Az Urivtól É-ra 6 km-re elterülő magaslati terepen – a 7. könnyű hadosztály északi védőcsoportjával szemben – egy-két század erejű szovjet gyalogság nyomult előre öt harcokosi támogatásával. Az északi védőcsoport csapatai erős elhárítótűzzel visszavonulásra kényszerítették a szovjet 25. gárda lövészadosztály harcbavetett csapatait. A fentiekkel egyidejűleg, Uriv-Goldajevka és Gyevica között, Urivtól 4 km-re D-re – északi irányba – századerejű szovjet vállalkozás zajlott le, amely – a fentiekhez hasonlóan – sikertelenül végződött a magyar csapatok elhárító tüzében. A másnap, szeptember 22-én reggel 06 óra után kiadott reggeli jelentés szerint a 21-ről 22-re forduló egész éjszaka erős szovjet tüzérségi tűz érte a XXIV. páncélos hadtest egész védelmi sávját.¹ Szeptember 22-én reggel 07 óra körül a szovjet 25. gárda lövészadosztály 81. gárda lövészezrede és a 130. harcoksidandár több – századerejű gyalogsággal és néhány harcokcival támogatott – vállalkozást hajtott végre a 7. könnyű hadosztály északi védőkörlete ellen a Szeljavnoje és Uriv közti sávban. A szovjet csapatok harcfelderítő vállalkozásai szeptember 23-án és 24-én újra és újra megismétlődtek.²

Szeptember 25-től október 11-ig a pécsi IV. hadtest parancsnokságának irányítása alá került a Don-könyök arcvonalszakasz. A viszonylagos nyugalom tovább tartott, csak kisebb harci események zavarták meg a téli állásaikat kiépítő csapatokat. Szeptember 28-án a reggeli jelentés szerint Szeljavnojetől 3 km-re K-re szovjet felvonulást észlelt a magyar felderítés, illetve ezzel egyidejűleg szovjet felderítés folyt Urivnál. Szeptember 29-én pedig két ízben érte szovjet légitámadás a 7. könnyű hadosztály védelmi sávját.³

1942 szeptemberére befejeződött a 2. magyar hadsereg teljes felvonulása a Don-menti frontszakaszra: az északi – bal – szárnyon a III. hadtest helyezkedett el a 9. és 6. könnyű hadosztályokkal, középtűt (Sztorozsevoje és a Szoszna-torkolat között) egy 40 km-es sávban védett a német XXIV. páncélos hadtest: a 168. német és a 20. és 7. magyar könnyű hadosztályok, a déli – jobb – szárnyon volt a VII. hadtest a 13. és 23. könnyű hadosztályokkal.

A Don-könyök terepviszonyaira vonatkozólag az alábbiakat írták a

korabeli jelentések: „*A meder (ti. a Don) szélessége átlag 140–150 m (...) Sztorozsevojétől D-re, Novo Uszpenka és Szeljavino (helyesen: Szeljavnoje) – szovjet hídfőben – közötti területre általában jellemző a sűrű vízmosásos felárkolttság. A vízmosásos árkokban a bozótos, bokros növényzet rejtőzködési lehetőséget nyújt. A frontvonal e területen húzódtott keresztül. A felárkolttság a mozgási lehetőséget erősen nehezítette. A frontvonalba eső Uriv település házai szétszórtak. A belső parcellák nagy kiterjedésűek, gyümölcsfákkal beültetve. A falu áttekintése emiatt nehéz.*” A terepleírás az alábbiakban folytatódik: „*Goldajevka felé és attól dél–délnyugatra viszonylag sűrű, lombos erdő terül el. A Don jobbpartja ezen a részen is kevésbé meredek. A frontszakasz ezen részén ritka úthálózat. Goldajevkától D-re kb. 1,5–2 km távolságra a Gyevicapatak mellett terül el Gyevica falu. A falutól K felé a terep enyhén lejtősödik a Don folyóhoz. A falu és a Don folyó között elterülő terület alacsony fekvésű. Általában ritkás, bozótos növényzet borítja.*”³

Október hónap is nyugodtan telt el. Csak az október 4-i reggeli jelentés közölte, hogy a IV. hadtest sávjában, Szeljavnojetől K-re 3 km-re vertek vissza a magyar csapatok egy kis szovjet harccsoportot. Október 5-től 10-ig teljesen eseménytelenek voltak a jelentések.

Október 11-én este 22 óra 15 perckor a 2. magyar hadsereg jelentette, hogy a Don-könyök arcvonalszakasz újra a német XXIV. páncélos hadtest irányítása alá került, beleértve a 7. könnyű hadosztályt is. A napi jelentés még közölte azt is, hogy a nap folyamán a német nehéztüzérség több telitalálattal lerombolta az egyik urivi templom tornyát, illetve több szovjet bunkert a szovjet főellenállási vonalban. Az október 17-i napi jelentés szerint a 7. könnyű hadosztály páncélhárító fegyverzete 2-ről 3 db nehéz páncéltörő ágyúra növekedett. Október 24-én a reggeli órákban a 7. könnyű hadosztály sávjában szovjet harcfelderítés kezdődött: a magyar csapatok tűzzel elhárították az előnyomuló szovjet osztagokat. Az október 30-án reggel 07 óra 10 perckor kiadott jelentés szerint a XXIV. páncélos hadtestnél, Goldajevka és Uriv között szovjet harcfelderítés folyt a reggeli órákban. Közölték még, hogy saját felderítés szerint: Urivtól ÉNy-ra a szovjet 25. gárda lövészadosztály 81. gárda lövészezrede, attól É-ra 78. gárda lövészezrede tevékenykedik, Urivtól D-re pedig a szovjet 160. lövészadosztály 443. lö-

vészezredének III. zászlóalját észlelték.⁴

1942. november 5-én leesett az első hó a Don-menti fronton. Másnap, november 6-án elrendelte a 2. magyar hadsereg parancsnokság az ún. „villámcsoportok” megszervezését hadtestparancsnokság közvetlenben. Egy „villámcsoport” három szakaszból állt, szakaszonként egy páncélromboló rajjal, egy géppisztolyos rohamrajjal, egy golyószórós rohamrajjal, egy nehézpuskás félrajjal és egy gránátvetős félrajjal.

A magyar védelem esélyeit nagyban rontotta, hogy november 10-én az urazovói repülőtéren települt magyar 4/1. bombázórepülő-századot hat Ca-135-ös bombázógépével visszavezényelték Magyarországra. Az 1/1. vadászrepülőszázad egy részét (pk.: Bánlaky György főhadnagy) a Héja típusú gépekről átképezték német gyártmányú Messerschmitt Me-109F 4B típusokra. Kezdetben 4 db, majd 12 db géppel rendelkezett a század. Az átképzés alatt csak az 5/2. vadászrepülő-század állt harc-készenlétben Ilvovszkojén 3 db üzemképes Héja vadászgéppel. Ezeket az egységeket is a német 52/III. vadászrepülő-osztálynak rendelték alá.⁵

Hosszú nyugalom után, november 4-én hajnalban érte a XXIV. német páncélos hadtest magyar 7. könnyű hadosztályának vonalait szovjet sorozatvető (ún. Sztálin-orgona) tűz, miközben más arcvonalszakaszokat gyenge szovjet tüzérségi zavarótűz csapások érték.⁶ November első felében is csak a kölcsönös tüzérségi tevékenység, illetve a harcászati szintű harcfelderítő tevékenység volt a jellemző a Don-könyökben.

November 5-én leesett az első hó a Don-mentén, s az egyre erősödő fagy hatására november 17-re 10–12 cm-es jégkéreg képződött a Don folyó vizén.

November 11-én a XXIV. német páncélos hadtest sávjában összpontosított német és magyar tüzérség az urivi és a két otticsihai hidat lőtte. Az esti órákban a páncélos hadtest sávjában tevékenykedő német 625. és 861. nehéztüzér-osztályok újra az urivi hídra és környékére mértek tűzcsapásokat. Négy napi nyugalom után, november 11-én délután 16 óra körül újra gyenge szovjet tüzérségi zavarótűz érte Uriv D-i körzetét.⁷

November 12-én szovjet harcfelderítő vállalkozások zajlottak le a 7. könnyű hadosztály sávjában: a visszavonuló szovjet osztagok három halottat és hat foglyot hagytak vissza. Másnap, 13-án a magyar földi felderítés megállapította, hogy a Don K-i partvidékén, Troickojéból Uriv felé két szovjet zászlóalj menetelt. Felte-

hetően ennek a felvonulásnak a fedezésére a szovjet tűzértség gyenge zavarótűzzel lőtte a magyar állásokat. A november 13-i esti napijelentés szerint a felderítés megállapította, hogy Troickoje–Uriv sávjában a szovjet 160. lövészadosztály 443. és 636. lövészeredei, Uriv és a Don-könyök között pedig a szovjet 25. gárda lövészadosztály 81. és 73. gárda lövészeredei összpontosulnak.⁸ A 14-i jelentések szerint a nap folyamán a XXIV. páncélos hadtest egész sávjában gyenge szovjet zavarótűz tevékenység zajlott. Egyedül Urivtól délre közelítette meg egy tizennégy főből álló szovjet harcjárőr a magyar 4/III. zászlóalj drótkadályait. A magyar gyalogság tüze a szovjet felderítő csoportot visszavonulásra kényszerítette. November 16-án reggel és a délutáni órákban a 7. könnyű hadosztály sávjában több ponton vertek vissza a magyar csapatok szovjet harcfelderítő járőröket, illetve Uriv D-en szovjet tűzértségi zavarótűz érte a 4/III. zászlóalj állásait. A 16-i napi jelentés szerint a felderítés megállapította, hogy Urivban és Urivnál a szovjet 636. lövészere, Goldajevkánál pedig a szovjet 443. lövészere harcol (mindkettő a 160. lövészadosztály alárendeltségében).⁹ November 17-én délelőtt ismét az Urivtól D-re húzódó magyar 4/III. zászlóalj védőállásait érte szovjet tűzértségi és gránátvető tűz. Másnap, 18-án pedig az Uriv-patak hídjánál vetettek vissza a magyar csapatok egy öt főből álló szovjet felderítő osztagot.¹⁰

A fronton levő veszprémi csapatok parancsnokai igyekeztek kapcsolatot tartani a szülőfölddel. Különösen a veszprémi 34/III. zászlóalj parancsnoka, Klestinszky Tibor őrnagy levelezett Veszprém város hatóságaival. Már júliusban megküldte a városi hatóságoknak a 35. gyalogezred 58. sz. ezredparancsnoksági napi parancsát, melyben a hadosztály parancsnokság dicséretben részesítette a veszprémi zászlóaljat vitéz magatartásáért. Hasonló kapcsolatot épített ki Veszprém „házi zászlóaljának”, a 4/III. zászlóaljnak parancsnoka, vitéz Pöry Imre őrnagy, majd halála után Cicatricis Miklós őrnagy. A két zászlóalj kérésére Veszprémben gyűjtést indítottak, s a begyűlt összegből – 1841 pengőből – mindkét zászlóaljnak vásároltak egy-egy darab hordozható, telepes és négy lámpás rádiót. A két rádiót a Vöröskereszt Országos Központi Irodáján át a frontra küldték. A rádiók október 3-ra érkeztek ki a két zászlóaljhoz. A két zászlóaljparancsnok azt is kérte, hogy küldjenek a katonáknak szeretetsomagokat: dohányt, cigarettát, kek-

szet, savanyúcukrot, citromsavat, stb. Október–novemberre újabb összegek gyűltek be Veszprémben. Elsősorban a szeptember 29–30-án tartott jótékony célú mozielőadás eredményezett 917 pengőt, majd az október 6–8-i vetítés újabb 563 pengőt hozott. A begyűlt pénzből 30 kg savanyúcukrot, 22 kg keksz és 1142 pengő értékű dohányneműt vásároltak. Először a szabadságról a frontra visszatérő katonákkal akarták ezt eljuttatni a két zászlóaljhoz. Végül is határozat született: a közeljövőben a frontra induló pótzászlóalj két századára bízák a szeretetsomagok kivitelét. Egyúttal határozatot hoztak, hogy a frontra induló pótzászlóalj minden katonája a város közönségének adományaként – elsősorban a városi mozgósínháznak e célra törént előadásából származó összegből – egy-egy csomag cigarettá-dohányt, egy-egy kis csomag cigarettá-papírt, két doboz gyufát, 20 dkg mosószappant, valamint a MANSz és a Jézus Szíve Szövetség asszony és leány tagjai által készített mézesbáb süteményből tíz-tíz darabot kap majd a veszprémi Szent Imre téren tartandó búcsúztató ünnepségen.¹¹ A városi képviselőtestület egyidejűleg határozatot hozott arra is, hogy betétkönyvet nyit és gyűjtést kezdeményez a közeljövőben a városban felállítandó vöröskereszt hadikórház céljára. Ugyanis szeptember 21-én befutott Pápára a frontról az első sebesültszállító vonat 52 sebesült honvéddel. A sebesülteket az Esterházykastélyban berendezett legénységi üdülőben (pk.: v. Karcsay Béla százados) helyezték el.¹²

November 19-én, szerdán délután került sor a veszprémi 4/III. pótzászlóalj búcsúztatójára a veszprémi

Szent Imre téren (a mai Hotel Veszprém körzetében). A felsorakozott két századot Sárossy Ödön alezredes állomásparancsnok szemlélte meg, majd vitéz Gróff Imre alezredes zászlóaljparancsnok tartott „katonás búcsúbeszédet.” Ezután a Jézus Szíve Szövetség, a Vöröskereszt Bajtársi Szolgálat, a Baross Női Tábor és a leánynevelő intézetek növendékei osztottak ki a katonáknak szeretetsomagokat. A polgármester ajándéka a katonáknak fejenként 250–250 db cigarettá, papír, gyufa és szappan volt, az Irgalmas Nővérek is fejenként 250–250 db cigarettát és szentképeket osztottak ki a katonáknak. Az ünnepség végén Szabó Gábor főhadnagy búcsúzott az elvonulók nevében. Ezt követően a zászlóalj – a tömeg sorfala között – a belső-pályaudvarra vonult, ott bevagonírozott, majd elindult a frontra.¹³

A Don-könyök arcvonalszakaszon 1942 novemberének közepén is tovább tartott a viszonylagos nyugalom. Továbbra is a kölcsönös harcfelderítő vállalkozások voltak a jellemzők. November 21-én az esti órákban a 7. könnyű hadosztály sávjában (a pontos megjelölés hiányzik) szovjet harcfelderítők közelítették meg a magyar állásokat. A magyar gyalogság tüze a szovjet felderítőket visszavonulásra kényszerítette, akik a drótkadályok előtt három foglyot és nyolc halottat hagytak vissza. A november 21-én kiadott 2. hadsereg helyzetjelentés szerint: „A legutóbbi napokban beérkezett hírek szerint

2. ábra. Téli fedezék a Donnál. (1942. november 15.) Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből.

valószínű, hogy a szembenálló orosz erők bizonyos fokú átcsoportosítása van folyamatban. Ennek az átcsoportosításnak felderítésére feltétlenül szükséges, hogy fogolyejtés céljából az egész arconalon sűrű vállalkozásokat hajtsanak végre. Súlyt helyeznek arra, hogy az alárendelt hadtestek különösen Seljawnij (Szeljavnoje) és Swoboda . . . (stb.) hajtsanak végre sűrűbb vállalkozásokat, hogy ezáltal az itt folyamatban levő átcsoportosításokról a hadseregparancsnokság tiszta képet nyerjen. Ennél nem gondolok nagyobb erővel végrehajtott vállalkozásokra." Ebben a helyzetjelentésben a 2. magyar hadsereg parancsnoka nyilván az 1942. november 19-én megindult – de még méreteiben és hatásában ki nem bontakozott – sztálingrádi szovjet ellentámadásra gondolt. Ekkor még csak feltételezhető volt, hogy a szovjet hadsereg támadása fokozatosan kiterjed a 2. magyar hadsereg sávjáig!¹⁴

November 22-én a Don-könyökben továbbra is a szórványos és harcászati jelentőségű vállalkozások voltak a jellemzők. A délelőtti órákban – 09 óra 30 perc és 10 óra 30 perc között – a magyar harcfelderítők ÉK-i irányból Sztaraja-Hvorosztan felé két szovjet harckocsi előnyomulását figyelték meg. Egyidejűleg Uriv DNy-i körzetében a kora reggeli óráktól szovjet felderítő csoportok közelítették meg a veszprémi 4/III. zászlóalj állásainak drótkadályait, de a magyar gyalogság tüzeiben a vállalkozás kudarcba fulladt.¹⁵

1942. november 21-én nagyarányú átcsoportosítás zajlott le a Don-könyök arcvonalszakaszon. A nap folyamán a Sztorozsevoje és Uriv közti arcvonalszakaszt a XXIV. német páncélos hadtest 168. gyaloghadosztálya vette át: az északi szárnya a 429. gránátosezred három zászlóalja, középre a 442. gránátosezred három zászlóalja, a déli szárnya (Uriv község Ny-i térségébe) pedig a 417. gyalogezred három zászlóalja vonult. A német hadosztály sávjában volt még a 248. utászászlóalj és a 248. tüzérezred.

A 168. német gyaloghadosztály déli sávhatára a Rosszos É., Skorizkoje, Gaikow É., Bolgyirevka, 160.2 magassági pont, Uriv (Don híd) vonalon húzódott. Ettől délre – a Potudany folyóig helyezkedett el a magyar 7. könnyű hadosztály (harcálláspontja: Kolbinoban.) A két hadosztály közti csatlakozást – Bolgyirevkán – a magyar 37/I. zászlóalj biztosította.

A 7. könnyű hadosztály északi szárnyán – Gyevica-patak és Lebjasztes falu között a 35. gyalogezred 35/I., 35/II. és 34/III. zászlóaljai fog-

laltak új védőállást, a Don folyó nyugati partjával párhuzamosan, attól néhány száz méternyire. A hadosztály déli szárnyán – Lebjasztes falu és a Potudany-folyó között – foglalt állást ugyancsak a Don nyugati partvonalával párhuzamosan a 4. gyalogezred a 4/I., 4/II. és 4/III. zászlóaljakkal.

A 7. könnyű hadosztály sávjában vonult fel a német 861/2. nehéz tüzérüteg és az 559/3. páncélvadászszázad. A 7. könnyű hadosztály – és a tőle délre védő – kecskeméti 13. könnyű hadosztály közötti sávhatár a Jezdocsnaja, Mosticse, Ivanovszkij faluk vonalán húzódott.¹⁶

November 22–26 között a szovjet 160. lövészadosztály csapatai továbbra is Uriv déli körzetében – most már a német 417. gránátosezred sávjában – folytatták harcfelderítő tevékenységüket. A magyar 7. könnyű hadosztály új védősávjában csak november 27-én a hajnali órákban zajlott le szovjet harcfelderítő vállalkozás. Egyébként a hadosztály teljes sávjában csend volt.¹⁷ A november 28-i harcfelderítési adatok alapján közölték, hogy a nap folyamán a 40. szovjet hadsereg kivonta az Uriv–Goldajevka–Gyevica arcvonalszakaszból a 160. lövészadosztályt. Helyében a 107. lövészadosztály jelent meg: 516. lövészrezde Urivnál, 522. lövészrezde Gyevicanál, a hadosztály 504. lövészrezdéről még nem kaptak megbízható adatokat. (A 107. lövészadosztályt Voronyezs É-i körzetéből vezényelték erre az arcvonalszakaszra.)¹⁸

December 5-én értesítették a 7. könnyű hadosztályt, hogy Novj-Oszkolba érkezett 709 magyar fegyenc. Miután valamennyi katonailag kiképzett és politikailag megbízható, ezeket az embereket a IV. hadtest hadosztályai között kellett szétosztani. A parancs szerint minden átképzés nélkül mint puszkás csatárok voltak alkalmazhatók.¹⁹

December 7-ről 8-ra forduló éjszaka megkezdték a német 168. gyaloghadosztály főerőinek kivonását a Sztorozsevoje és Uriv közti arcvonalszakaszból. Csak az északi szárnyon levő 429. gránátosezred három zászlóalja (pk.: Spoida alezredes) maradt a helyén, a másik két gyalogezredet, utászászlóalját és tüzérezredet Ternovoje–Szoldatszkoje körzetébe vonták vissza. A 429. német gránátosezred a 185.6 háromszögelési pont és Uriv É-i széle között, a 35. gyalogezred É–Ny–DNy vonalon, a 4. gyalogezred pedig Gyevicától a Potudanyig terjedő vonalon foglalt állást.²⁰

Az átcsoportosítás első napjának végén, december 8-án este a 35. gyalogezred szakaszerejű harcfelderítő vállalkozást hajtott végre Uriv nyugati széle ellen.

A századparancsnok (a jelentésekből nem derül ki, hogy az ezred melyik zászlóaljának melyik százada hajtotta végre a harcállalkozást!) már három nappal előbb önkéntes jelentkezőkből válogatott össze egy 22 fős rohamosztágot (tíz géppisztolyost, két robbantót, három ködösítőt, négy lángkézigránátost és három kézigránát mesterdobót.) December 8-án este 20 órától a magyar tüzérség bénítótűzet lőtt a kiszemelt szovjet vonalakra. Ennek leple alatt a századparancsnok – két emberével – szemrevételezte a kijelölt szovjet állásokat. A másnapi tűztámogatásra a német 417. gyalogezred még ittlevő két gyalogsági ágyús üteget, saját aknavető szakaszt és öt géppuskásrajt rendelték ki. December 9-én hajnali 04 óra után a rohamosztag már a készenléti vonalban volt, mikor – minden valószínűség szerint

3. ábra. Menetoszlop a Donnál. (1942. december 5.) Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből.

teljesen véletlenül – szovjet éjszakai bombázórepülőgép jelent meg a magyar vonalak felett. A repülőgép hét bombát dobott le, ezek közül az egyik 40 m-re robbant a támadásra készülő rohamcsoporttól! Hajnali 04 óra 20 perctől a kijelölt nehézfegyverek megkezdték a 25 perces bénítótűz lövését (04 óra 45 percig). Öt perce tartott már a bénítótűz, mikor 04 óra 25 perccor a rohamosztág előretört és felzárkózott a tüzéségi zártűzre. Ennek elérését kettős piros rakétával jelezte a századparancsnok, melyet laposan hátrafelé lőtt ki. Erre a jelle a tüzéségi tűz a kijelölt 27. körletről a 31. körletré ugrott előre. A rohamosztág ekkor lerohanta a tüzéségi tűz által megbénított szovjet első vonalat. Csak egy szovjet bunkerből kaptak tüzet. Ugyanakkor a cserjés domb peremén húzódó szovjet főellenállási vonalból erős géppuska és géppisztoly tűz zúdult a harcscoportra, de a sortűz 70%-a magasan süvöltött el a támadók felett. Az erős tüzelés fedezete mellett 12–14 szovjet katona ugrott elő a peremvonal felől, és géppisztolytüzet löve, ellen-támadást akartak végrehajtani. A jobbra elől biztosító saját csoport öt szovjet katonát azonnal lelőtt, mire a többi – sebesülteit visszahagyva – visszafutott. A magyar rohamcsoport azonnal robbantotta az elért szovjet bunkereket. Az egyik bunker üres volt: a szovjet katonák csak percekkel előbb szaladhattak ki belőle. A másik bunkerben kilenc szovjet katona volt: ezeket a robbanás szétépte. A rohamcsoport itt két golyószórót, nyolc puskát és kb. 2000 db puska löszert zsákmányolt. A két bunker felrobbantása után a rohamcsoportot vezénylő századparancsnok parancsot adott a lépcsőzetes visszavonulásra. Az utolsó csoport visszavonulását a parancsnok kettős zöld rakéta fellövésével jelezte. Erre a tüzéségi tűz a 31. körletről a 27. körletré ugrott vissza, majd a tüzéség 50 méterenként rövidítve tüzeit, fedezte a visszavonulókat, akiket mind az öt géppuskás raj is teljes tüzerővel fedezett. A visszavonuló rohamcsoportra a szovjetek kb. 80 aknát lőttek ki. A harcvállalkozás során kb. 12 szovjet katona elesett, három megsebesült, a rohamcsoportnak vesztesége nem volt.²¹

A vállalkozást követő négy napon jelentősebb események nem történtek. A szovjet 516. lövészezred csak december 12-én hajnalban indított Uriv déli körzetében harcfelderítést. A magyar csapatok azonban a vállalkozást visszavetették. Másnap, december 13-án a 7. könnyű hadosztály sávjában négy szovjet harcfele-

lítő vállalkozást vertek vissza a magyar csapatok. A harcok során kiderült, hogy Urivnál – a szovjet 107. lövészhadosztály 516. lövészezredének sávjában harcolt a 10. páncéltörő tüzérdandár is.²²

1942. december 18-án – a Sztálingrádnál és attól É–ÉNy-ra egyre nagyobb erővel kibontakozó szovjet támadás miatt szóbakerült a Don-könyökben levő német csapatok átcsoportosítása. A 2. magyar hadsereg vezérkari főnökének, Kovács Gyula vezérőrnagynak véleménye az volt, hogy az egész urivi hídfőt célszerűbb lenne átadni a III. hadtest parancsnokságának, így ez a kritikus szakasz „egy kézben lenne!” Másnap estére, december 19-én 21 óra 30 percre azonban beérkezett a magasabb német parancsnokság végleges utasítása: december 20-tól a német XXIV. páncélos hadtest parancsnoksága távozott a Don-könyökből, s egyúttal a 2. magyar hadsereg sávjából is. A 2. magyar hadsereg parancsnoksága először aggályát fejezte ki a német hadtestparancsnokság, illetve a német csapatok elszállítása miatt. Jány vezérezredes közölte az OKH-val, hogy a német hadtest támasza nélkül nem tudja garantálni a védelmet esetleges túlerejű ellenséges támadással szemben.

December 20-tól a 20., 7. és 13. könnyű hadosztályokat a pécsi IV. hadtest parancsnoksága vette át. A 2. magyar hadsereg északi – bal – szárnyán összpontosított III. hadtest és a tőle délre levő IV. hadtest közti sávhatárt a Dawidowka (III. hdt.), Szeljavnoje (IV. hdt.), Plotawa (III. hdt.), Kraszno Lipje (III. hdt.) és Rogowato Progerelje (III. hdt.) vonalon jelölték ki.²³

Védelmi harcok a IV. magyar hadtest alárendeltségében (1942. december 20–1943. január 11)

December 20-tól a 7. könnyű hadosztály (pk.: Mező Endre vezérőrnagy, harcálláspontra: Prilepi) és a tőle északra összpontosított egri 20. könnyű hadosztály közti sávhatárt a Szeljavnoje É., 185.6 mpont., Dovgalevka D és Novo Uszpenka É vonalon jelölték ki.

A német „B” hadseregcsoporthoz parancsnoksága az elvezényelt német erők pótlására német tüzéséget vezényelt a 7. könnyű hadosztály sávjába (Denzinger alezredes parancsnoksága alatt). Miután a német 168. gyaloghadosztály főerőivel együtt a német 559. páncélvadász-osztály is elvonult, a hadosztály sávjába irányították a

német 248/3. páncéltörő ágyús századot 6 db 40.M 75 mm-es nehéz páncéltörő ágyúval, valamint a 248/4. ágyús üteget 3 db löveggel. A hadosztály sávjában helyezkedett el a német 861/2. nehéz mozsárüteg 2 db 210 mm-es mozsárágyúval. December 20-a után érkezett ki a frontra, illetve a 7. könnyű hadosztály sávjába Hajmáskérről a 151. gépvontatású nehéz mozsárüteg egy darab 305 mm-es 11/16.M mozsárágyúja Polyák István százados parancsnoksága alatt, valamint a 152. gépvontatású nehéz mozsárüteg egy darab 305 mm-es 11/16.M nehéz mozsárágyúja Szücs Ciprián főhadnagy parancsnokságával. A két magyar nehéz mozsárüteget is a német Denzinger-tüzércsoport alárendeltségébe utalták.²⁴

A 7. könnyű hadosztály a fentebb említett E-i sávhatártól délre három támadó csoportot alakított ki: északi támadócsoport: a 168. német gyaloghadosztálytól ittmaradt német 429. gránátoszred (pk.: Spoida alezredes) három zászlóalja. Főellenállási vonala – két párhuzamosan kiépített állással – Szeljavnoje faluval szemben húzódott. A német peremvonal és Szeljavnoje között – a 186.6 mp és Uriv ÉK erdőfolt közti vonalon – épült ki két párhuzamos vonalon a szovjet védelem. A német ezred védelmének mélységében – Dovgalevkától D-re – volt tüzelőállásban a magyar 152. gépvontatású nehéz mozsárüteg egy darab 11/16.M 305 mm-es mozsárágyúja (Szücs Ciprián fdyg. parancsnoksága alatt). Ettől Ny-ra, Novo Uszpenka és a 178.1 mp között pedig a német 248/4. és 248/3. ütegek helyezkedtek el. A középső támadócsoportot: a soproni 4. gyalogezred három zászlóalja képezte, zászlóaljanként három puskás- és egy géppuskás-századdal. (Fegyverzetét lásd előbb!) A középső támadócsoport északi – bal – szárnyán a 4/I. zászlóalj védett. Főellenállási vonaluk peremvonal az Uriv ÉK erdőparcella és Uriv DK erdőparcella közti 3 km-es vonalon épült ki. A zászlóaljjal szemben – Szeljavnoje DNY és az ún. 66-os erdő, valamint az attól D-re levő 189.3 háromszögelési pont között két egymással párhuzamos szovjet védelmi vonal húzódott. A 4/I. zászlóalj mögött Uriv község É–D-i irányú nyúlványa, valamint az É–D-i folyású Uriv-patak helyezkedett el.

A középső támadócsoport centrumát a veszprémi 4/III. zászlóalj képezte. Főellenállási vonalának peremvonal az Uriv DK-i erdőparcella és a községen átfolyó Uriv-patak között, a község házainak és gazdasági épületeinek védelmében épült ki. A zászlóalj peremvonal és a szemben levő

szovjet védőállások közti senki földjén állt a község két temploma közül az északabbra levő. A szembelevő szovjet állások Uriv község DK-i és D-i széle, valamint a Don közti keskeny sávban épültek ki, magukba foglalva a Templomdombon álló másik – délebbre levő – templomot is.

A középső támadócsoport déli szárnyán helyezkedett el a 4/II. zászlóalj: peremvonala Uriv község DNy-i részében épült ki az Uriv-patak és Goldajevka ÉNy-i széle között.

A középső támadócsoport (4. gyalogezred) védelmének mélységében, az Uriv-paktól Ny-ra, a 160.2 magassági pont körzetében – az Uriv és Bolgyirevka közti út kétoldalán – három (1., 2. és 3. sz.) reteszállás épült ki. Itt helyezkedett el a 4. gyalogezred gyorstartaléka. A reteszállásban volt tüzelőállásban a soproni 7/I. tábori tüzérsztyály 7/2., 7/3. és 7/6. tábori ágyús ütege: a 2. üteg 2 db zsákmányolt szovjet löveggel és 2 db elavult 5/8.M 80 mm-es ágyúval volt felszerelve, a 3. és 6. ütegek a jelentések szerint „teljesen felszereltek” voltak, azaz 4–4 db 1914.M 100 mm-es tábori tarackkal rendelkeztek. A reteszállásoktól Ny-ra, a 158.0 magassági pont és Bolgyirevka falu között volt tüzelőállásban a német 861/2. nehéz mozsárágyú üteg 2 db 210 mm-es löveggel. Ettől D-re, a Bolgyirevkától DK-re levő erdőparcella É-i szélén helyezkedett el a magyar 151. gépvontatású nehéz mozsárüteg egy darab 11/16.M 305 mm-es lövege (Polyák István százados parancsnoksága alatt.) A 4. gyalogezred parancsnoksága a közeli Bolgyirevka faluban települt. Itt, a község körül összpontosult a 7. gépvontatású légvédelmi gépágyúüteg 6 db 36.M 40 mm-es légvédelmi gépágyúval, valamint a 7. légvédelmi géppuskaszázad 10 db 7/31.M Schwarzlose (állványos) légvédelmi géppuskával. A községben volt a 7. híradószázad hírközpontja, valamint a 7. csapatvonat több ellátó- és egészségügyi osztaga. Továbbá a község közelében, annak Ny-i szélén alakították ki a 7. könnyű hadosztály temetőjét is.

A déli támadócsoportot a 35. gyalogezred két zászlóalja alkotta. Északi – bal – szárnyán a 35/II. zászlóalj építette ki védelmét a Goldajevka község ÉNy-i széle és Gyevica község ÉK-i sarka közötti 3 km-es vonalon. Szovjet állások itt csak Goldajevka É–ÉNy–Ny–DNy–D-i szélén épültek. A zászlóalj jobb szárnyával szemben 2–3 km mélységű mocsaras erdőség területén el a Donig, melynek keleti partvonalán húzódtak szovjet védőállások. A 35/I. zászlóalj Gyevica község keleti szélén

építette ki védőállásait. Velük szemben is 1–3 km mélységben vízállások erdők területén voltak a Donig, melynek keleti partján épültek csak szovjet állások. A védelem mélységében, Gyevicitől DNy-ra összpontosult a 7. önálló huszárszázad. A déli támadócsoport védelmének mélységében helyezkedett el a 7/II. tábori tüzérsztyály, melynek a 7/4., 7/5. és 7/7. ütegei 4–4 db zsákmányolt és a németektől átadott 1936 M 105 mm-es francia ágyúval volt felszerelve. (Lőtáv: 16 ezer méter.)²⁵

A téli védelmi állásokat – 1942 szeptember közepe óta – a 225. munkavezető-törzs vezetése alatt álló zsidó munkaszolgálatos századok – a 103/1., 109/13., 108/30. tábori- és 452. különleges munkaszolgálatos századok, valamint két szovjet hadifoglyokból felállított munkásszázad – végezte. Ugyanezek az alakulatok építették ki a reteszállásokat, valamint a – főellenállási vonal peremvonalától átlagosan 8 km-re Ny-ra húzódó, a nagyjából É–D-i irányú (a Voronyezsből Osztrogozszkba vezető, a magyar katonák által „Sztálin-útnak nevezett) úttal keleten párhuzamos ún. „Jaryw-Riegel”, urivreteszállást.²⁶ A „Jaryw-Riegel” a 7. könnyű hadosztály védelmi sávjában a Novo Uszpenka K., 178. 1. mp. K., Bolgyirevka K., 168.0 háromszögélési pont Ny vonalon húzódott É–D-i irányba.

A zászlóaljak átlagosan 3 km szélességben védtek, ami megfelelt a magyar királyi hadsereg harcászati szabályainak. A peremvonal egymástól 70–100 m-re kiépített föld–fa erődökből állt, lövész- és közlekedőárkokkal összekötve. A peremvonal előtt 1–2–3 soros drótakadályok, a harcokci veszélyes irányokban kétsoros aknamezők húzódtak. A peremvonal előtt helyezkedtek el az ún. „südisznók”, a körkörös védelemre berendezkedett tüzeres harcelőrsök támpontjai, kilométerenként egy-egy raj (tíz ember) erővel. A harcelőrsök közlekedőárkokkal voltak kapcsolatban a peremvonallal. A peremvonal mögött épültek ki alegységenként a 4 x 5 x 2 méteres fűthető fedezékek (két réteg rönkfával és 70–80 cm földdel fedve). Ezeket a fedezékeket egymással és a föld–fa erődökkel („bunkerekkel”) ugyancsak közlekedőárkok kötötték össze.²⁷ Az 1942. október 14-i legfelsőbb német parancs szerint a téli állásokat minden körülmények között tartani kellett! Manőverezésnek, kitérésnek nem volt helye!²⁸

1942. december 20-a után a szovjet 40. hadsereg csapatai továbbra sem fejtettek ki jelentősebb harctevékenységet: a kölcsönös harcfelderítő

tő tevékenység volt jellemző. A december 20-án reggel 06 óra 45 perccor kiadott reggeli jelentés szerint a IV. hadtest sávjában, Szeljavnójtól Ny-ra egy 25 fő erejű szovjet harcfelderítő csoport közelítette meg a 4/I. zászlóalj védőállásait, sikertelenül.²⁹ A legjelentősebb harcfelderítő vállalkozást 1942. december 21-én kora hajnalban a 4/II. zászlóalj (pk.: Hegyemeghy László százados) hajtotta végre Uriv DNy-i széle és Goldajevka É-i széle között, a szovjet 107. lövészadosztály 522. lövészrezedének főellenállási vonala ellen. A vállalkozásra a 7. könnyű hadosztály parancsnoka (v. Szabó László vezérőrnagy) adott parancsot a 4. gyalogezrednek. A vállalkozás célja: fogoly szerzés volt. Hegyemeghy százados 150 főnyi önkéntesből állította össze a rohamcsoportot, melyet megerősítettek hét géppuskával, három nehézpuskával, négy gránátvetővel, négy aknavetővel, támogatást adott a 861/2. német nehézüteg 2 db 210 mm-es lövegével, valamint a magyar 7/I. tüzérsztyály négy üteggel. Az utóbbiak 430 lövést készítettek elő: 90 db romboló- és 340 db repeszgránáttal. A rohamcsoportot két osztagra bontották: egyik élén Hegyemeghy százados, a másik osztag élén Kenedly Zoltán t. zászlós állt. Hegyemeghy százados csoportja az északi szárnyon, egy horhosban, Kenedly zászlós csoportja pedig ettől D-re, egy cserjés mentén nyomult előre. December 21-én hajnali 02 óra 50 perccor a Hegyemeghy-csoport rohamjárőrei túljutottak a szovjet állások drótakadályain, 03 órakor a támogatásra rendelt ütegek zárótűzzel elrekeszték a peremvonal szovjet erődítményeit, melyeket a magyar rohamjárőr katonái – kézigránát dobásokkal – egyre inkább megközelítették. Ezt követően, 03 óra 10 perccor Kenedly zászlós csoportja is előretört, s miután a két rohamcsoport egyesült: sorra robbantották fel a szovjet peremvonal bunkereit. Harcfeladatukat végrehajtva, 05 óra 17 perccor a két rohamcsoport megkezdte visszavonulását, s 06 órára kiindulási állásaiba tért vissza. A vállalkozás során a tüzérségi tűz megsemmisített húsz szovjet kiserődöt, 39 kiserődöt a rohamcsoportok robbantottak fel, elesett kb. 158 szovjet katona, huszat fogságba ejtettek, zsákmányoltak 2 db géppuskát, 2 db golyószórót, 3 db géppisztolyt és 20 db puskát. A magyar rohamcsoport vesztesége: két halott és négy sebesült volt.³⁰

Másnap, december 22-én egész nap szovjet tüzérségi zavarótűz érte a 7. könnyű hadosztály állásait, s Sztorozsevojótól DK-re négy-, Urivtól

északra pedig egy szovjet harcokcsi mozgását figyelték meg. A következő napokban egyre több szovjet harcokcsi tűnt fel a magyar csapatokkal szemben. December 25-én délután 17 óra körül a Zadonszkij-tanyánál három szovjet harcokcsit és öt páncélos felderítőt figyeltek meg. Ugyanezen a napon, délután 18 óra 07 perckor a Don K-i partvidékén – Davidovkáról Troickojén át Uriv felé két szovjet harcokcsi és öt páncélos felderítőkocsi mozgását figyelték meg a Lépes-csoport katonái. December 25-én este Szeljavnojénál és Urivnál egy-egy századerejű szovjet harcfelderítő csoport közelítette meg a Lépes-csoport állásainak drótkadályait. A magyar csapatok szervezett tűzében a vállalkozások sikertelenek voltak.³¹

Az erősödő szovjet harctevékenyesség is hozzájárult ahhoz, hogy december 26-án a német „B” hadseregcsoporthoz – a 2. német hadsereg kötelékéből – a 2. magyar hadseregnek adta át a német 700. páncélos-csoportot 25 db korszerűtlen cseh gyártmányú T-38. típusú harcokcsival és 10–12 db páncélos felderítő gépkocsival. A csoportot a magyar III. hadtest sávjában, Szemigyetyajszkojén összpontosították azzal a céllal, hogy bármikor beavatkozhasson a IV. hadtest sávjához tartozó urivi harcokba is. A 7. könnyű hadosztály parancsnoksága újabb harcfelderítő vállalkozásra adott ki parancsot: december 27-én kora hajnalban a hadosztály sávjában – a végrehajtó alakulat megnevezése ismeretlen! – a magyar csapatok ismét harcfelderítő vállalkozást hajtottak végre: három szovjet bunkert felrobantottak, egy géppuskát zsákmányoltak, s a harc során hat szovjet katona esett el. A jelentés szerint a hőmérséklet –18 Celsius fok volt!³² A felderítési adatokból azonban a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke december 27-én azt az optimista következtetést vonta le, hogy „... *Semmi sem erősíti meg azt, hogy a közeljövőben akár a Szoszjától D-re, akár ettől É-ra levő szakaszon nagyobb szabású ellenséges támadással számolnunk kellene. Ezt megerősíti a légi felderítés is, mert az arcvonal közelében seholy sem állapított meg számottevő mozgást, vagy erőket. Az ellenség élénkebb felderítő, rohamvállalkozó tevékenységét a Jaryv-i (urivi) hídfőben is arra magyarázom, hogy az erőt lekötő szándékon kívül legalább annyira tart tőlünk, mint mi tőlük!*”³³ Ez az optimista álláspont is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1942 december utolsó napjaiban a hadsereg vezérkari főnöksége elsősorban a katonák élelmezésével, illetve

a közelgő szilveszteri ajándékok kiosztásával foglalkozott. A növekvő hideg is hozzájárulhatott, hogy a hadseregparancsnokság december 30-án elrendelje, hogy a lövészárkokban levők a kötelező 600 gramm kenyéradagon felül további 200 gramm pótleket kaptak. Az első vonalban levők naponta 80 gramm szalonnát, illetve füstölt húst kaptak felváltva, s ehhez járult még további 15 gramm zsiradék. Szilveszterre az 1. vonalbeliek fejenként egy üveg pezsgőt kaptak. A hátul levők csak 50 %-ban kapták meg a pezsgőt, mivel a frontra szállított 260 ezer üveg pezsgő helyett – a törések miatt – csak 220 ezer üveg érkezett meg.

Az 1942. év utolsó napja – december 31-dike – a szokott módon telt el. A reggeli jelentés szerint kölcsönösen heves tűzérési tűz zajlott le a 7. könnyű hadosztály teljes sávjában. A magyar tűzérési egy szovjet gyülekezést szórt szét Urivban. A délutáni órákban Urivtól É-ra figyeltek meg századerejű szovjet csapatmozgást, köztük nehéz gyalogsági fegyvereket. A késő esti órákban újra Uriv volt a szovjet felvonulás központja, melyet a 21 óra 35 perces jelentés szerint a magyar tűzérési tűzcsapásai szétszórtak.³⁴

December 31-én a német „B” hadseregcsoporthoz a 700. páncélos-csoport után a 2. magyar hadsereg alárendeltségébe utalta a német 119. rohamlövegosztályt is 28 db (hosszúcsövű) rohamlöveggel. A páncélosok elhelyezéséről a 7. könnyű hadosztálynak kellett gondoskodni Prilepiben és attól keletre. A 700. páncélos-csoport új összpontosítási körletét Plotavát jelölték ki. Mindkét német páncélos csoportot a IV. hadtest alárendeltségébe utalták.³⁵

Kereken egy hónapja tartott már a Sztálingrádnál megindított szovjet elentámadás, mikor 1942. december 20-án a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása kiadta direktíváját a Voronyezsi Front parancsnokának (Golikov vezérezredesnek) és a Délnyugati Front parancsnokának (Vatutin vezérezredesnek), hogy három hét alatt dolgozzanak ki támadó hadműveletet az Osztrogozsszk-Rosszos körzetben védő 2. magyar- és 8. olasz hadseregek szétzúzására. A Voronyezsi Front parancsnoksága kétirányú támadási tervet dolgozott ki: a Sztorozsevoje–Uriv-i hídfőből a 60. hadsereggel ÉNy-i, a 40. hadsereggel DNy-i irányú támadást indít. A támadás első fázisában a 40. hadseregnek (együttműködésben a scsucseji hídfőből támadó 18. önálló hadtesttel) a IV. magyar hadtestet kellett felmorzsolni. Ezt követte a tervek szerint a Dél-

nyugati Front 6. hadseregének, 3. harcokcsihaderegének és a 7. lovas-hadtestnek támadása, mellyel átkaolni és összeroppantani akarták a 2. magyar- és 8. olasz hadseregeket. A hadművelési tervek részletes kidolgozása 1943. január 5-re készült el.

Az utolsó tizenegy nap (1943. január 1–11.)

1943. január 1-jén a 7. könnyű hadosztály parancsnokának harcjelentése jelezte, hogy hajnali 00,00 óra és 01,00 óra között, a Goldajevka és Gyevica községek közti erdőshorhosban – a magyar 35/III. zászlóalj védőállásai előtt – mintegy három lövészszázadnyi szovjet erőt figyeltek meg, melyek feltehetően harcfelderítési feladattal közelítették meg a magyar védelem drótkadályait. Miután a 4. gyalogezred közép-ső arcvonalszakaszán, a 4/III. zászlóalj (pk.: Cicatricis Miklós őrnagy) jobb szárnya előtt is ellenséges mozgást észleltek, a hadosztályparancsnok utasította a 4. gyalogezred parancsnokát, Csoknyai Pál ezredest (Bolgjirevka), hogy az ezred több ponton indítson meg harcfelderítő vállalkozásokat fogolyszerzés – illetve adatok szerzése – céljából.³⁶ A kora reggeli órákban a 4/I. zászlóalj (pk.: Kosztka Vilmos szdos.) szemben, a 66-os erdőnél is ellenséges mozgást figyeltek meg. A hadosztályparancsnok utasítására a 7/I. tábori tűzerosztály (pk.: Lugossy László szdos.) 7/2., 7/3. és 7/6. tábori ágyú ütegei, valamint a Denzinger alezredes parancsnoksága alatt álló német tüzércsoport: a 248/3. és 248/4. ütegei, továbbá a 861/2. nehéz mozsárüteg összefogott tűzcsapásokkal szétszórták a szovjet csapatok gyülekezéseit.³⁷ Délelőtt 09 órakor Szabó László vezérőrnagy hadosztályparancsnok látogatást tett a 4. gyalogezred bolgjirevkai harcálláspontján, s tájékozódott az ezred műszaki munkáinak helyzetéről, a hősáncok és harcokcsiakadályok építése ügyében.

A nap folyamán a IV. hadtest parancsnoksága (pk.: Heszlényi József altábornagy, harcálláspontja: Szubnoje) közölte a 7. könnyű hadosztály parancsnokával, hogy a hadtestnek alárendelt német 190. rohamlövegosztályt a hadosztály alárendeltségébe utalja. A rohamlövegek – 23 db rohamlöveg 75 mm-es hosszúcsövű ágyúval és egy rohamlöveg 75 mm-es rövidcsövű ágyúval – Prilepiben állnak készenlétben. Ezért a hadosztály légvédelmi tűzérésének bizonyos átcsoportosítására volt szükség. A 7.

gépvoztatású légvédelmi gépágyú-
 üteg (pk.: Fiáth Pál fdgy.) egy 40
 mm-es gépágyúját Gyeveca É-ről Pes-
 kovatkára, egy lövegét pedig a 160.2
 háromszögelési pont körzetéből a
 Peskovatka melletti Szoldatszkoje
 községbe rendelték tüzelőállásba. A
 7. könnyű hadosztály parancsnoká-
 nak helyzetjelentése szerint mind az
 ő, mind a csapatok hangulata bizako-
 dóvá vált a német rohamlövogosztály
 közeledtének hírére: „Egy ilyen egy-
 ség segítségével az orosz támadás már
 csírájában elfojtható!” A jelentés sze-
 rint az esti órákban – a rossz látási
 viszonyok ellenére – szórványos és
 kölcsönös tüzéségi tűz bontakozott
 ki. Uriv közepén – a veszprémi
 4/III. zászlóalj állásai előtt – újra egy
 kb. 25 főnyi szovjet harcfelderítő
 csoport mozgását figyelték meg, me-
 lyet a saját tüzéségi tűz visszavonu-
 lásra kényszerített. Estére a IV. had-
 test parancsnokság újabb utasítást
 küldött a 7. könnyű hadosztály pa-
 rancsnokságának: a Prilepiben össz-
 pontosított és ott erősítési munká-
 kon (hósáncok építésén) dolgozó
 veszprémi 34/III. zászlóaljat (pk.:
 Balogh Ernő főhadnagy) a községi
 5/III. zászlóalj (pk.: László alezre-
 des) 7., 8. és 9. századaival kell le-
 cserélni. A IV. hadtest parancsnok-
 sága javaslatot tett arra nézve, hogy
 a súlyosan leharcolt 34/III. zászló-
 aljat szállítsák vissza Magyarorszá-
 ra. A hazaszállítás előtt azonban a
 34/III. zászlóalj adjon át bizonyos
 számú tisztet és legénységet veszpré-
 mi testvérzászlóaljának, a 4/III.
 zászlóaljnak.

A IV. hadtest parancsnoksága azt
 javasolta, hogy az 5/III. zászlóaljat
 osszák szét a 4. és 35. gyalogezred
 között. A hadosztályparancsnok
 azonban azon az állásponton volt,
 hogy harcászatiilag a zászlóalj együtt
 tartása lenne a célszerűbb. Egyidejű-
 leg a hadosztályparancsnok megismé-
 telte parancsát a reteszállások foko-
 zott kiépítésére. Különösen a 160.2
 háromszögelési pont körzetében, va-
 lamint a „Jaryw-Riegel”, az urivi re-
 teszállás déli szakaszán volt sürgős
 a védelmi állások kiépítése. Hang-
 súlyozta azt is, hogy az új állások
 építésénél fordítsanak gondot arra,
 hogy azok fűthetők legyenek. A
 harcokcsiveszélyes irányokban pedig
 folytatni kellett a – 4 m széles és
 2 m magas – hófalak építését. Ugyan-
 is a hirtelen megenyhült időjárás és
 esőzés hatására a harcokcsielhárító
 hófalak több helyen olvadtak és meg-
 roskadtak.³⁸

Január 2-án az időjárás tovább
 enyhült, erős olvadás lépett fel. A
 harcokcsiakadályt képező hófalak
 számos helyen megroskadtak, az utak
 pedig a gépkocsik számára szinte jár-

hatatlanokká váltak. Hajnali 01 óra-
 kor a IV. hadtest parancsnokságától
 újabb parancs érkezett a 7. könnyű
 hadosztály harcálláspontjára: a 190.
 német rohamlövogosztály mégsem
 kerül a hadosztály alárendeltségébe.
 Ugyanis megalakult a – 2. magyar
 hadsereg parancsnokságának közvet-
 len alárendeltségében – a Cramer-
 csoport (26. és 186. német gyalog-
 os- és 1. magyar páncélos hadosz-
 tályok), a rohamlövogosztály ennek
 alárendeltségébe került, s reggel 08
 órakor meg kellett indulniok Kolbi-
 no felé. „A *Sturmgeschütz Abteilung*
kivonása – írta harcjelentésében Sza-
 bó vezérőrnagy – *fájdalmasan érinti*
a hadosztályparancsnokot, de ezzel
szemben az a tudat, hogy a hadosz-
tály egy orosz támadás esetén a Cra-
mer-csoportra számíthat, megnyug-
vással tölti el!” Miután a rohamlövog-
 osztály nem került a hadosztály sáv-
 jába, a légvédelmi tüzéség átcsop-
 portosítása is elmaradt. Reggel a had-
 osztály harcálláspontján jelentkezett
 az 5/III. zászlóalj segédtisztje és je-
 lentette, hogy az előző este beérkez-
 tek Rosszos községbe, élelmezésük
 nincs, járműveiket vissza kell küldé-
 ni. (De. 10 órára a hadosztálypa-
 rancsnokság egy teherautónyi élel-
 met küldött számukra). A nap fo-
 lyamán a 4. gyalogezred sávjában a
 kora reggeli óráktól a szokásos tűz-
 tevékenység zajlott. Dél előtt 10
 órától a 4/I. zászlóalj előtt 3–4 fős
 szovjet harcfelderítő csoportok te-
 vékenykedtek, s a 66-os erdőnél meg-
 jelent egy szovjet harcokcsi. (Mint az
 utólag kiderült, a szovjet harcfe-
 derítő járőrök megkezdtek a mag-
 yar aknamezők felszedését, s rob-
 bantásra készítették elő a drótaka-
 dályokat!) A 4/III. és 4/II. zászlóalj
 sávjában a nap folyamán viszonyla-
 gos nyugalom volt. Délután 16.12
 óra körül újra a 4/I. zászlóaljjal szem-
 ben 66-os erdőből hallatszott erős
 motorzúgás. A reggeli órákban egy
 szovjet katona átszökött a 4/I. zász-
 lóalj sávjában. A szökevényt a 4.
 gyalogezred és a 7. k. hadosztály
 parancsnoka egyaránt kihallgatta. A
 katona a szovjet 81/II. zászlóalj 4.
 századának 2. szakaszában szolgált.
 Elmondása szerint zászlóalja 3 lö-
 vész-, egy géppuskás-, egy aknave-
 tős- és egy nehézpuskás századból
 áll, századonként 100–120 ember-
 rel, 6–8 golyószóróval, 6 gránátve-
 tővel, a géppuskásszázad 4 db (zsák-
 mányolt) magyar és 2 db szovjet gé-
 ppuskával rendelkezik. Még október
 folyamán 700 főnyi utánpótlást kap-
 tak, ezek 60%-a nemzetiségi. A han-
 gulat és az élelmezés jó, s a Donon
 innen csak 6 db T–60-as harcokcsi
 van (6,5 tonnás könnyű harcokcsi,
 egy 20 mm-es löveggel és egy gép-

puskával – Szerző) A többi harcok-
 csi a Dontól K-re várja a Szeljavnoje
 É-ra épülő híd befejezését. Már csak
 20 m hiányzik a cölöpözésnél, a híd-
 nak január 5-re kell elkészülni.
 Ugyanis a Don jege gyenge a harcok-
 csik átkeléséhez. A szovjet támadás
 egyébként január 5–10 között vár-
 ható. A 4. gyalogezred parancsnoka
 a vallomásból arra a véleményre ju-
 tott, hogy vagy nagyobb leváltások,
 vagy támadási előkészületek folynak
 a szovjet oldalon.

Január 2-án a 35. gyalogezred
 (pk.: Vécsey Béla ezredes, harcállás-
 pontja: Gyeveca ÉNy 3 km, 158 mp.)
 sávjában is felélénkült a szovjet csap-
 atok harctevékenysége, elsősorban
 a Don K-i térségében, Donice falu
 körül. Az ezredparancsnokság kéré-
 sére a 7/II. tábori tüzeosztály (pk.:
 Kalotay Béla szdos.) 4. ütege (pk.:
 Kapuy László fdgy.) délelőtt 10 óra-
 kor három tüzcsapást lött négy löve-
 géből Donice É-i házaira (ahol egy
 szovjet parancsnokságot véltek fel-
 fedezni). A 4. üteg folytatta tüzcsa-
 pásait: 11.30 órakor a Goldajevka
 ÉNy-ra húzódó szovjet bunkercso-
 portra, 14.30 órakor a Donice D
 erdőnél felderített kb. 500 szovjet
 gyalogosra és sítalpasra mért 15–15
 lövésből álló tüzcsapásokat. Az üteg
 délután is folytatta tevékenységét:
 miután 15.15 órakor egy szovjet zász-
 lóalj gyülekezését figyelték meg a
 Meskó-horhos K-i szarában, 15.50
 órakor két tüzéségi tüzcsapást mért
 a körzetre, mire a mozgás meg-
 szűnt. A szovjet mozgások fe-
 derítésére az esti órákban a 4. és
 35. gyalogezredek csatlakozásánál,
 a 4/II. zászlóalj (pk.: Hegymeg-
 hy László szdos.) harcfelderítő vál-
 lalkozást hajtott végre. A roham-
 járőr – Tóth Péter tizedes vezeté-
 sével – este 20–23 óra között be-
 tört a Goldajevkától É-ra húzódó
 szovjet főellenállási vonalba: két bun-
 kert felrobbantottak, 17 szovjet ka-
 tonát megöltek, két foglyot maguk-
 kal hoztak, saját veszteség nélkül.
 A vállalkozás ideje alatt a szovjet
 csapatok 400 aknagránátot és 100 tü-
 zéségi gránátot lőttek a magyar áll-
 lásokra. A harc zűrzavarában a 35/II.
 zászlóaljtól két magyar katona –
 Oszkó Ferenc és Keresztes István
 honvédek, mindketten frontra ve-
 zényelt fegyencek – átszöktek a
 szovjet csapatokhoz. A szovjet akna-
 vetők elnémitására a 7/4. üteg éj-
 szaka 23 órakor hét lövést adott le a
 goldajevkai szovjet aknavető állások-
 ra. Az eseményről a szovjet források
 is megemlékeztek. A 40. szovjet had-
 sereg jelentése szerint január 3-án haj-
 nali 02 órakor a Goldajevkától észak-
 ra elterülő ligetes erdőből – a magyar
 4/II. zászlóaljtól – egy szakaszerejű

felderítő csoport sikertelen vállalkozást hajtott végre az itt védő szovjet 107. lövészadosztály 516. lövész-zredének peremvonala ellen. A vállalkozással egyidejűleg, ennek közelében – a 160.2 hárp. irányából – egy tizenkét főnyi magyar felderítőcsoport hatolt be ugyancsak az 516. ezred peremvonalaiba. Kézigránátokat dobtk a szovjet állásokba, két szovjet katonát foglyul ejtettek, majd golyószórótűz fedezete alatt visszavonultak védőállásaikba.

Január 3-án délután a IV. hadtest parancsnoka látogatást tett Prilepiben a 7. könnyű hadosztály parancsnokságán. A megbeszélések során jóváhagyta a hadosztályparancsnok által – a csapatoknak kiadott – vonatkozási pontok rendszerét. Ez ugyanis fontos volt a gyors helyzetmeghatározás, a gyors és pontos tűzvezetés érdekében. Heszlányi altábornagy hadtestparancsnok egyúttal elrendelte, hogy a 104. utászszázad elsősorban a védelem mélységében levő repjevkai állásokon dolgozzon, s főleg harcokcsielhárító hótörleszokat építsenek.³⁹

Január 4-én a jó idő tovább tartott: napsütés és jó látási viszonyok voltak, olvadt a hó, s ezért az utak sok helyen járhatatlanná váltak. A délelőtti órákban továbbra is szovjet csapatmozgásokat figyeltek meg a Don keleti partvidékén. Migenovo ÉK és Doniscse D-re két gyalogezredet és egy fogatolt úteget észleltek, melyek Troickojen át Uriv felé tartottak. Délelőtt 10 óra 40 perckor a német 861/2. nehéz mozsárűteg két 210 mm-es lövege öt lövésével szétugrasztotta a szovjet osztagokat. Délután 13–14 óra között újabb másfél szovjet zászlóalj mozgását észlelték a migenovói úton. A magyar 7/II. tüzérsztály azonban 5. ütegevel (pk.: Ratkovics József fdgy.) a goldajevkai szovjet aknavetőállásokat lőtte: hús lövésből álló tűzcsoport mért a magyar védelmet állandóan zavaró szovjet aknavetőkre. Az egésznap szovjet mozgásból a 7. k. hadosztály parancsnoka az alábbi véleményre vonta le: „*Lehet, hogy É felé tolódnak* (ti. a szovjet csapatok) *nagyobb súlyképzés céljából, de az sem kizárt, hogy az egész mozgás megtévesztő jellegű!*” A nap folyamán a német 190. rohamlőveg-osztály végleg eltávozott: Osztrogozsszk felé vonultában átgördültek Kolbinn.⁴⁰

Január 4-én délelőtt különösen erős szovjet tüzérségi- és harcokcsi lövegtűz érte a 4/I. zászlóaljat. Délelőtt 10 órától a 7/II. tüzérsztály tűzcsoportok mért az Uriv DK-i hid körzetére, melyen át igen élénk forgalmat figyeltek meg. Ezt követően

a 7/II. tüzérsztály 4. ütege, valamint a 7/I. tüzérsztály 2., 3. és 6. ütegei (pkok.: Lackner István, Holczschuster Gyula és Schwabbauer Oszkár főhadnagyk) az Uriv és Troickojen közti utat lőtték, a 7/II. tüzérsztály 5. és 7. ütegei (pk.: Czilczkert-Mayr Aurél hdgy.) 36 lövést adtak le a felderített szovjet tüzérségi állásokra. A délután folyamán továbbra is a 4. gyalogezred sávjában zajlottak az események: 14 órától a 4/I. zászlóalj újra erős motorzúgást figyelt meg a 66-os erdő felől. Délután 17.30 órakor három szovjet katona szökött át a 4/II. zászlóaljhoz. Este 20 órakor a szovjet katonák kézigránátokat dobáltak át a 4/II. zászlóalj árkaiba, majd 21 óra körül újabb három szovjet katona szökött át a zászlóaljhoz. A nap folyamán átszökött hat szovjet katonát a 4. gyalogezred parancsnoka, Csoknyai Pál ezredes hallgatta ki. A 40 éven felüli katonák feltűnően közlékenyek voltak: elmondták, hogy Urivban harcokcsik nincsenek, csak két traktor vonul fel- és alá zajkeltés céljából. A szembenálló 516/II. zászlóalj két századból áll, századonként 30–40 fővel. A szeljavnoi híd még mindig nincs kész. Este az ezredparancsnok eligazítást tartott a zászlóaljparancsnokoknak. Elrendelte a drótakadályok ugróaknákkal való el-látását: a 4/II. és 4/III. zászlóaljak 100–100, a 4/I. zászlóalj 140 db ilyen aknát kapott.

A nap folyamán beérkezett az 5/III. zászlóalj a 34/III. zászlóalj leváltására, s megérkezett a 7. tábori tüzérezred új parancsnoka: Ilkey Győző ezredes. Az időjárás a nap folyamán továbbra is enyhe volt: mindenütt olvadt, az utakat víz árasztotta el, s így azok gépkocsik számára járhatatlanná váltak.⁴¹

Január 5-én az időjárás fokozatosan romlott: lassan és fokozatosan hűlt a hőmérséklet, időnként gyenge havazás szállingózott, az utak jegesek és csúszósak voltak. Már a kora hajnali óráktól élénk szovjet mozgás volt észlelhető: a 4/I. zászlóaljnál 02 órától kocsiörgés, ládadobálás, kiabálás hallatszott, majd 02.13 órától újra motorzúgást hallottak a 66-os erdő felől. Hajnali 03 órakor a 4/III. zászlóaljnál 10–15 szovjet harcfelderítő közelítette meg a drótakadályokat, s csak a magyar csapatok gyalogsági- és tüzérségi tűzére vonultak vissza. Délelőtt 09:10 órakor a Davidovkától vezető vasútvonalon (Uriv erősen K-re) a magyar felderítés egy vasúti szerelvényt figyelt meg, melyen 13 db harcokcsi szállítottak. A délelőtt folyamán a 35/II. zászlóalj (pk.: Bokor László alezredes) Goldajevkánál harcfelderítő vállalkozást hajtatott végre: a ro-

hamjárörök egy szovjet bunkert felrobbantottak és zsákmányoltak egy gránátvetőt. Az események nyomán az egész vonalon élénk aknavető és tüzérségi párharc alakult ki. A déli óráktól Urivtól ÉK-re élénk szovjet mozgást figyeltek meg a Don jegén át. Észlelhető volt, hogy gépkocsikkal nem tudtak átjönni, azok a K-i parton maradtak. A délután folyamán egy német származású ukrán katona szökött át. Szabó vezérőrnagy hallgatta ki a németül jól beszélő katonát, aki közölte, hogy ő a 621. önálló nehéz tüzérezred felderítő-osztályához tartozik, tegnap érkeztek 600 fővel Szeljavnojéba, a tüzérezred még útban van. A hadosztályparancsnok kérdésére ő is azt vallotta, hogy a hídfőben mindössze hat T-60-as könnyű harcokcsiról tud. A szovjet szökevények minden valószínűség szerint tudatosan félrevezető adatokat közöltek a magyar parancsnokságokkal. Ugyanis a szovjet forrásokból tudjuk, hogy a szovjet 116. harcokcsidandár január 4-én érkezett be a szeljavnojei hídfőbe, a Ticsiha D 1 km-re levő erdőbe: 21 db KV-1. (47 tonna, 76 mm-es ágyú, 3 géppuska) és 26 db T-70-es harcokcsival (13 tonna, 45 mm-es ágyú és egy géppuska – Szerző).

A nap folyamán hadosztályparancsnoki megbeszélés folytatódott Prilepiben: itt újra elrendelték az ezredék és zászlóaljak számára a harcokcsiakadályokat képező hófalak építését. A zászlóaljparancsnokok utasítást kaptak, hogy századonként 1–2 embert ki kell képezni aknatelepítésre és felszedésre, robbantásokra. A tanfolyamra tíz napot adtak. Sietteték az urivi-tereszállás („Jaryw-Riegel”) építését, a drótakadályokat a beérkező 5/III. zászlóaljnak kellett elkészíteni január 8-tól. A „Jaryw-Riegel” kiépítésére a német Todt-szervezet kapott utasítást kb. ötezer orosz polgári munkaerővel, melyet a tervek szerint 14 napos váltással foglalkoztattak volna. (Soha nem valószínű!) Szabó László vezérőrnagy, hadosztályparancsnok a nap végén összefoglalta tapasztalatait: „*Összbenyomás: az ellenség arcvonalainkra mindenütt belötte magát, és ahol lehetett, kitapogatta arcvonalunkat. Részei támadáshoz előretolva. Ezek és egyéb jelek arra mutatnak, hogy támadás készül!*”⁴²

Január 6-án folytatódott a lehűlés, a hőmérséklet elérte a –11 C fokot, heves szélviharok tomboltak és esett a hó, az utak a gépkocsik számára nehezen voltak járhatóak. Már a kora hajnali órákban, 02.15 órakor szovjet harcfelderítő csoportok közelítették meg a 4/II. zászlóalj drótakadályait (azaz: folytatódott az ak-

nazarak felszedése és a drótakadályok robbantásra való előkészítése!) A magyar tüzéség csak a délutáni órákra lépett akcióba: 14.45 órától a 7/II. tüzéosztály mindhárom üteggel osztálytüzet lőtt az urivi híd előtti körzetre, ahol egy kb. 200–250 főnyi szovjet egység csoportosulását figyelték meg. Délután 15 órától a Dontól K-re összpontosított szovjet 25. gárda lövész- és 107. lövészadosztályok tüzésége igen erős akcióba kezdett, s tüzcsapásokkal árasztotta el a 4. gyalogezred egész védelmi rendszerét. Komolyabb veszteség csak a 4/I. zászlóaljra érte: egy bunkert telitalálat ért (hét katonára megsebesült), s egy katonát szovjet mesterlövész lőtt le. Miután a szovjet tüzéség elhallgatott, akcióba lépett a 7. tábori tüzérezred mindkét osztálya: 16.30 órától, majd 17 órától a Szeljavnoje É-ra, 18 órától a 66-os erdőnél és attól É-ra, 18.30 órától a 66-os erdőtől D-re felderített szovjet ütegállásokra mértek tüzcsapásokat. Este 21 óra 15 perctől 45 percig a 7/II. tüzéosztály három ütege szórta végig tüzcsapásaival az Uriv É-tól a keleti templomig húzódó házsort.

A nap folyamán a 7. k. hadosztály parancsnoka megbeszélést folytatott a IV. hadtest tüzéségi parancsnokával, Lehoczky őrnaggyal: kidolgozták az ún. „Berlin tüzterv” célpontjait. A tervek szerint – az É-i szomszéd 20. és a D-i szomszéd 13. könnyű hadosztályok tüzérezredeinek bevonásával – a legérzékenyebb pontokra 14 saját üteg összefogott tüze is lehetségessé vált ezzel. A délelőtti nagy tüzéségi akció súlyos problémákkal járt: a 7/I. tüzéosztály 7/2. ütegnél az utolsó bevethető löveget is csőrobbanás érte. Mivel az üteg így lövegek nélkül maradt, s pótlásra semmi remény nem volt, a 35. gyalogezred parancsot kapott, hogy az oldalazásra beállított ezredközvetlen ágyús üteg 4 db 5/8.M. 80 mm-es tábori ágyúja közül kettőt adjon át a 7/2. ütegeknek. A nap folyamán mindenütt folytatódott az állásrövidítési munkák. A 4. gyalogezred – lóállományának kímélése végett – három napra kapott egy tehergépkocsit az állásépítéshez szükséges faanyag szállítására. A hadosztályparancsnokság távmondásban közölte a IV. hadtestparancsnoksággal: az erődítésekhez műszaki anyag rendelkezésükre áll, de műszaki szakereire (utászokra, árkászokra) szükség van, mivel a gyalogezrednek árkász századai „a veszteségek következtében igen gyengék és fáradtak a szinte éjjel-nappali bevetés következtében (aknafelszedés és telepítés, hó és egyéb változó viszonyok miatt akna átrakás, mű-

szaki munkában munkavezetők, stb.) . . . Az állásokra eső majdnem állandónak nevezhető nehéz aknavető és tüzéségi tűz több szakaszon teljesen tönkretette az állásokat. Gyors kiépítésükre a rendelkezésre álló erő nem képes. Szükségesnek tartom még egy utász vagy árkász század alárendelését.” Az állások erődítési munkái mellett, a IV. hadtest közvetlen IV. utász-zászlóalj 1. századának egyik szakasza a nap folyamán megkezdte a – 7. könnyű hadosztály D-i sávhátárát képező – Potudany folyón (Szoldatszkoje falunál) három jégátjáró építését. Ugyanis egy szovjet támadás esetén csak így volt lehetséges erők átcsoportosítása a D-i szomszéd kecskeméti 13. könnyű hadosztálytól. A várható harcok miatt a nap folyamán a 7. tábori tüzérezred parancsot kapott, hogy összes lövegeit fessék fehérre álcázás végett. Az egésznapos szovjet mozgás hatására a 7. k. ho. parancsnoka az alábbi véleményét alakította ki: „*Benyomás 16 órakor: Uriv, Szeljavnoje, 3-as erdő területére egy új (szovjet) gyaloghadosztály és tüzéség érkezett, mely valószínűleg az É-i szárnyunk irányába akar támadni. Támadással legközelebb a január 7-ről 8-ára virradó éjjel számol a hadosztályparancsnok.*” A magyar felderítés helyesen értékelt: valóban a már itt harcoló 25. gárda lövészadosztály és 107. lövészadosztály mögé – majd a két hadosztály közé – beérkezett és felvonult a szovjet 340. lövészadosztály, a 839. tartalék tüzérezreddel. A nap végén a 7. k. ho. parancsnoka – a IV. hadtest parancsnoka által december 28-án kiadott kérdőívekre – megküldte a válaszokat: a csapatok alultápláltak, fásultak, helyenként félelemkiérett lett úrrá, mind az a gyéngén kiépített védelmi állások miatt van. Ez különösen vonatkozik a 4. gyalogezred urivi állásaira. A nap folyamán beérkezett a 4. gyalogezred 1., 2. és 3. menetszázada (pkok.: Vidaházy István százados, Esső Zoltán t. hadnagy, Harmath Ferenc t. fdgy.) A 35. gyalogezred 1., 2. és 3. menetszázadairól semmi hír nem volt.^{4,3}

Január 7-én újra enyhült az időjárás: borult volt az ég, a hőmérséklet –5 C fokra emelkedett, gyenge havazás volt, az utak gépkocsikkal járhatóak voltak. Már a kora hajnali óráktól folytatódott a szovjet csapatok – elsősorban a 107. lövészadosztály 516. és 522. ezredeinek – harcfelderítése a 4. és 35. gyalogezred csatlakozásánál. Hajnali 00.15 órakor a 35. gyalogezred kérésére a 7/II. tüzéosztály mindhárom üteggel tüzcsapást mért a goldajevkai

szovjet aknavető állásokra, honnét szinte szakadatlanul lőtték a magyar vonalakat. Ezt követően, 02.30 órától a 4/II. zászlóalj előtt É felé távolodó motorzúgás hallatszott, s ezzel egyidejűleg a zászlóalj jobb szárnyának drótakadályai előtt 10–15 szovjet felderítő tevékenykedett. Rövidesen ettől É-ra további 25–30 szovjet felderítő jelent meg. A tűzharc során a 4/II. zászlóaljnál egy ember megsebesült. A délelőtti folyamán újra az urivi híd körzetében figyelték meg erős szovjet felvonulást: 13 magyar üteg tüzcsapása zúdult a szovjet csapatokra a „Berlin tüzterv” szerint. Délelőtti 10 órától a 7. k. hadosztály sávjában levő teljes magyar és német tüzéség tevékenykedett a „Berlin tüzterv” szerint, illetve annak alapján. Elsőnek a szeljavnojei templom körzetét lőtték, majd 10.30 órától az urivi híd Ny-i hídfőjét, 11.30 órától a Goldajevka DDN gyümölcsösben levő szovjet aknavető állásokat ágyúzták. A szovjet 25. gárda lövészadosztály tüzésége viszonzta a tüzet, s 12 órakor a 4/I. zászlóalj egy 36.M. 37 mm-es páncéltörő ágyúját telitalálat semmisítette meg.

Délután 17 órára beérkezett Bolgyirevkára a 4. gyalogezred három menetszázada – fegyver nélkül, mindössze néhány puskával. Két menetszázadot a szomszédos Dubovoj faluban, egy menetszázadot Bolgyirevka faluban és a falutól Ny-ra levő malomban szállásoltak el. Megérkezett a 7/II. zászlóalj is (pk.: Bagi százados), melyet Jezdocsnaja faluban szállásoltak el. Ugyancsak a nap folyamán befejeződött a veszprémi 34/III. zászlóalj leváltása is, s a 7. k. hadosztály védelmi övezetében érkezett az 5/III. zászlóalj 26 tiszttel, 702 főnyi legénységgel és 584 db puskával. A tüzerő fokozására a távozó 34/III. zászlóaljtól átvették 1 db géppuskát, 3 db golyószórót és 1 db gránátvetőt. A zászlóalj 5/7. századát (pk.: Füstös fdgy.) a 4. gyalogezred sávjában, a 160.2 hárp-tól Ny-ra kiépített 3. sz. reteszállásba irányították. Az 5/8. századot a 35. gyalogezredhez vezényelték a Gyevicától Ny-ra épülő reteszállásba, az 5/9. század pedig a 35. gyalogezredtől Ny-ra húzódó „Jaryw-Riegel”-be, az urivi reteszállásban foglalt védőállásba.

A nap folyamán magasszintű parancsnoki szemlék zajlottak le: Heszlényi altábornagy szemlét tartott a 35/II. zászlóaljnál, Szabó László vezérőrnagy, a 7. k. ho. parancsnoka viszont a peskovatjai páncéltörő tanfolyamot és a 7/II. tüzéosztályt szemlélte meg: mindkét helyen mintaserű és lelkiismeretes munkát tapasztalt.

Ünnepi események zajlottak le Kolbinóban, a IV. hadtest és a 7. k. hadosztály hátsó területein: a magyar csapatok és az orosz lakosság megünnepelték a görögkeleti „orosz karácsonyt”. A magyar parancsnokság kiosztatta ajándékait a faluban maradt orosz lakosságnak: az asszonyok és a gyermekek cukrot, a férfiak alkoholt és cigarettát, a falusi bírók 1–1 kg sót, a helyi lakosságból toborzott „rendőrök” pedig fél–fél kilogram sót kaptak ajándékba.

Este Csoknyai Pál ezredes tájékoztatót tartott a 4. gyalogezred zászlóaljparancsnokai számára. Kifejtette, hogy egyelőre nem világos előtte a szovjet csapatok szándéka. A bizonytalanságot feltehetően a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökének január 7-i helyzetmegítélése váltotta ki, amely szerint: „... Az ellenségnek a magyar hadsereg ellen forduló

támadó ereje valószínűleg a Szosznától D-re levő szakaszt (azaz a hadsereg D-i szárnyát képező miskolci VII. hadtestet – Szerző) fogja találni, és a Jaryw-i (urivi) hídfőből csupán ennek részei működnek... E közlés után tájékoztattam Winter ezredet, hogy mi a közeljövőben Uriv és Szvoboda, valamint attól DK-re levő területen erős, helyi jellegű támadással számolunk.” Valójában erre az időre – 1943. január 7-én 18 órára a szovjet 40. hadsereg főerei befejezték felvonulásukat a támadáshoz:

Anaskino–Hvorosztan faluk körzetében: 253. lövészdandár,
Titcsiha és erdő attól Ny-ra: 141. lövészhadosztály, 116. harckocsidandár, Titcsiha, Hvorosztan,
Szeljavnoje: 10. tüzérhadosztály,
76. ágyús- és 4. páncéltörő tüzérezred, Hvorosztan, Szeljavnoje,

4. ábra. Német gyalogság és harckocsik a Donnán.

Maskino: 5. légvédelmi tüzérezred, Davidovka: 493. és 494. aknavető ezredek,
187 mp., Szeljavnoje, Urivo–Pokrovszkoje: 25. gárda lövészhadosztály,
Davidovka–Drakino: 36. gárda aknavetőezred,
Pokrovszkiji Miginyevo, Maskino: 340. lövészhadosztály,
Hvorosztan, Bogyejevo, Maskino: 595. páncéltörő tüzérezred,
Troickoje, Doniscse, Zadonszkij: 107. lövészhadosztály.

Felvonulóban volt (és január 10-re érkezett be): a 340. lövészhadosztály sávjába a 150. harckocsidandár, a 107. lövészhadosztály sávjába a 86. harckocsidandár.⁴⁴

Január 8-án az időjárásban viszonylagos javulás volt tapasztalható: borult volt az ég, a hőmérséklet –6 C fok volt, havazott, az utak nehezen voltak járhatók. A nap folyamán a szovjet 25. gárda lövészhadosztály sávjában, illetve attól D-re a 340. lövészhadosztály arcvonalán volt a legélénkebb a szovjet csapatok tevékenysége. A 4/I. zászlóaljnál kora reggel, 06.14 órakor a 66-os erdő D-i körzetéből motorok zúgása és kutyaugatás hallatszott, s megfigyelhető volt, hogy 5–6 fős csoportok mozognak Uriv felé. A 7/II. tüzérosztály megfigyelői 06.40 órakor egy szovjet zászlóalj átvonulását észlelték Urivba. Ezért az 5. és 7. ütegek tűzcsepásokat mértek az urivi híd körzetére. A szovjet mozgás 11 óra körül erősödött, ezért a 4. üteg 27, az 5. üteg 36 és a 7. üteg 28 lövést lőtt ki. A délelőtt folyamán a szovjet tüzérség is akcióba lépett, s elsősorban a 4/I. zászlóalj főellenállási vonalát lökte. Egy magyar bunker találatot kapott és bedőlt: két katona megsebesült és tönkrement egy zsákmányolt szovjet páncéltörő-puska. A nap folyamán a szovjet 291. csatarepülő-hadosztály kötelékei hat ízben támadták a 4. gyalogezred állásrendszerét. Délután – miközben 15.05 órakor egy saját felderítő repülőgép húzott el a magyar állások fellett É-ről D-i irányba – a szovjet tüzérség tűzcsepásainak fedezete alatt egy tíz főnyi szovjet felderítőcsoport megközelítette a 4/III. zászlóalj drótkadályait: két gyújtópalackot dobtak be az árkokba, ahol tűz támadt. Közben ÉK-ről, az urivi templomok irányából 10–15 főnyi hóköpenyes csoportok mozogtak. Ugyancsak délután 15 óra körül a 7/II. tüzérosztály figyelői észlelték,

hogy a szovjet katonák szánokon el-
esett társaikat szállítják el Urivból. A
délutáni tüzérségi párharc alatt, a
szovjet tüzérség röplapokat lőtt át a
4. gyalogezred állásaiba, melyekben a
Kárpátok védelmére és az engedelmesség
megtagadására szólították fel
az első vonalban harcoló magyar kato-
nákat, mivel ellenkező esetben
„... a teljes megsemmisülés vár rá-
juk!” A délután folyamán a 7/7.
ütegnél két szovjet katona szökött
át. Elmondták, hogy a 199. önálló-
zászlóaljból valók, mely az Urivtól
D-re levő erdőben gyülekeznek, s köze-
lükben van a 199. hadsereg-közvet-
len géppisztolyos-zászlóalj is. Közöl-
ték azt is, hogy a Troickoje K-re le-
vő erdőben két löveg van, s a napok-
ban a magyar tüzérség szétlőtte a sü-
tőoszlopukat, s ezért naponta csak
egy karéj kenyeret kapnak a kato-
nák. Azt is elmondták, hogy a szov-
jet csapatok támadásra készen állnak.
A fenyegető hírek hallatára a 35/I.
zászlóalj parancsot kapott arra, hogy
éjszaka hajtsanak végre erőszakos
harcfelderítést. A harcfelderítő járőr
(Bondor Vilmos fdgy. parancsnoksá-
ga alatt) éjszaka 23.30 órától (január
9-én 00.10 óráig) elérte a szov-
jet peremvonalat: három fedezéket
felrobbantottak, majd közelharcra
került sor, s a járőr két saját halottal
és két sebesülttel tért vissza. A vál-
lalkozást a 7/II. tüzérsztály támo-
gatta mindhárom ütegenek tüzcsa-
paival.

A nap folyamán beérkezett Gorki
faluba a 35. gyalogezred 1. és 2. me-
netszázada (századonként 5 tiszttel,
valamint 30–30 puskával. Január 8-
án befejeződött a páncélromboló tan-
folyam is: ezzel a szervezetszerű
páncélromboló-rajok mellett továb-
bi 81 páncélromboló-raj állt a csapa-
tok rendelkezésére ellenséges harc-
kocsitámadás esetére. A fokozódó
erődítési munkákra a 35. gyalogez-
redhez érkezett a 103/I. és 150/3.
zsidó munkásszázad, a 4. gyalogez-
redhez vonult a 452. különleges-, a
109/13. és 108/30. zsidó munkás-
század, valamint a IV. hadtestköz-
vetlen utászászlóalj több egysége. A
4/I. zászlóalj sávjába érkezett a IV/1.
utászszázad (pk.: Szász Ottó szdos.)
1. szakasza 36 emberrel (pk.: Vég-
vári Lajos zls.), hogy ott bomba-
biztos segélyhelyet építsenek, illet-
ve kijavítsák a drótakadályokat, és
beélesítsenek 30 db német faaknát.

A nap végére a 7. k. hadosztály
parancsnoka megállapította: „*Benyo-
más: az összes jelek a támadást Uriv-
nál valószínűvé teszik!*” Ez volt a fel-
sőbb német vezetés véleménye is: január
8-án este a „B” hadseregcsoport
utasította Cramer vezérőrnagyot,
hogy egy urivi szovjet támadás ese-

tén ott vesse be a német 186. gyalog-
hadosztály 2/3-ad részét és az 559.
páncélvadász-osztályt.^{4,5}

Január 9-én a hőmérséklet erősen
süllyedt: –15 C fokot mértek, hely-
enként havazott. A szembenálló
szovjet csapatok mozgása tovább
folytatódott. A 4/I. zászlóaljjal szem-
ben 04–10 óra között meg-megis-
mélődő harcokosi zúgás hallatszott.
Egyidejűleg a 4/III. zászlóalj is jelen-
tette, hogy Urivban erős szovjet csa-
patfelvonulás van folyamatban. Dél-
előtt német kötelékek bombázták az
Uriv felé vezető utakat, a Troickoje
DNy-i erdőt, Uriv ÉK-i részét és az
onnan É-ra húzódó horholt. A rep-
ülőgépek távozása után folytatódott
a szovjet harcfelderítők tevékenysé-
ge: 10.15 órától újra röpcédulákat
lőtték át a 4/III. zászlóalj állásaiba,
majd újabb két gyújtópalackot dob-
tak át az árkokba. Dél előtt 10 óra
45 perctől a 7/I. tüzérsztály 7. üte-
ge 13 lövést adott le az Urivban fel-
derített célpontokra, majd 11 órától
a 7. tábori tüzérezred mindkét osz-
tálya és a német 861/2. nehéz mo-
zsárüteg összpontosított tüzcsapások-
kal lőtte az urivi híd D-i hídfőjének
körzetét. Délután fokozódott a köl-
csönös tüzérségi párbaj: 14.08 órától
a 4/I. zászlóalj jobb szárnyának állá-
saira beásott szovjet harcokosok ágyú-
tüze zúdult. Saját tüzérség viszonz-
ta a tüzet, s egy harcokosit valószí-
nűleg találat ért. Délután 15 órakor
a 4/III. zászlóalj árkaiba újra három
gyújtópalackot dobta át. (Egyik
nem robbant fel, ezt a hadtesttörzs-
höz vitték tanulmányozás céljából).
A szovjet tüzérségi tűz sok esetben
megállapíthatóan belövés jellegű volt:
három 122 mm-es üteg a 160.2 hárp-
ra lőtte be magát. A figyelő-üteg be-
mérte tüzelőállásaikat: Miginevo–Bo-
dajevka Ny 2 km és az urivi híd in-
nenső partján. Az utóbbinál és attól
ÉK-re aknavetőket és beásott harc-
kocsikat is észleltek. Az É-i szoms-
zéd egri 20. könnyű hadosztály

5. ábra. Magyar csapatok felvonulása a
doni-fronton. (1943 január). Hadtörténeti
Múzeum gyűjteményéből.

parancsnoksága közölte, hogy újon-
nan beérkezett – 20 vagy 21 cm-es
– szovjet nehéz tüzérség beérkezését
észleltek, s megfigyeltek kb. 120
szovjet harcokosit, egy kb. 1200 fő-
nyi sícsapatot, valamint egy teljes
szovjet hadosztályt a Don-könyök-
ben levő erdő (ticsihai erdő) térségé-
ben. A szovjet adatok is megerősítik,
hogy január 9–10-én Szeljavnojéba
beérkezett a szovjet 150. harcokosi-
dandár 43 harcokocival, s a Zadonsz-
kij-tanyára a 86. harcokosidandár 42
harcokocival.

A nap folyamán Jány Gusztáv ve-
zérezredes, hadseregpáncsnok
szemlélt tartott a 4. gyalogezred törz-
sénél Bolgyirevkán, majd megszem-
lélte Gyevicinán a 35. gyalogezred ál-
lásait. A 7. k. hadosztály parancsno-
ka közölte a hadseregpáncsnokkal,
hogy a 35/I. zászlóalj éjszakai váll-
alkozásának megállapítása szerint Do-
niscsától ÉNy-ra nagyerejű ellensé-
ges csapatok gyülekeznek, készült-
ségi fokuk magas. Ezért nem ért
egyet a IV. hadtestparancsnokság
124/IV. hadt. 1. a. 43. I. 9. sz. megál-
lapításával, mely szerint: „*A velünk
szembenálló ellenség ereje kisebb a
miénknél!*” Véleménye szerint ennek
az ellenkezője az igaz, s az ellenség-
hez folyamatosan erősítések érke-
nek. Ezért javasolta, hogy a hadosz-
tályon belül alakítsanak ki egy pán-
célromboló tartalékot. A 4. gyalog-
ezredhez beérkezett három menet-
század gyors kiképzéséhez pedig a
IV. hadtest tartalékát képező 7.
„Villám” század adjon tiszteket.
(Pk.: Koppány Béla őrnagy, alpar-
ancsnokok: Walter Nándor ht. fdgy.,
Fazekas Sándor t. hdgy., Orbán
László t.zls.) Aggodalmát fejezte ki
azért is, mivel a 4. gyalogezred há-

rom zászlóaljának és az 5/7. századnak együttes harcoló létszáma összesen 640 katonára. Aggasztónak tartotta azt is, hogy az urivi-reteszállásnak Bolgyirevka előtti harcokcsielhárító árkainak építéséhez még csak a német Todt-szervezet szállásnévelő érkeztek meg, s a beígért 5000 orosz polgári munkaerő sehol! A nap végén a 7. k. hadosztály parancsnoka az alábbi véleményét rögzítette: „*Benyomás: 3-as erdő, Uriv, Goldajevka területén támadásra készülnek! Súly: urivi híd, 160,2 hárp. és onnan felsodritás vagy ÉNy vagy DNy felé!*”⁴⁶

Január 10-én szeles-hideg idő volt, –15 C fok hőmérséklettel, szórványosan havazott, az utak gépkocsival járhatóak voltak. Itt kell megjegyeznünk, hogy a szovjet adatok szerint a magyar vezetés – utólagos jelentéseiben – eltúlozta a hideg nagyságát, hogy ezzel a bekövetkezett katasztrófa felelősségét csökkentse. A továbbiakban a magyar parancsnokságok által közölt hőmérsékleti adatok mellett közöljük a 40. szovjet hadsereg adatait is, mely szerint január 10-én is csak –7 és –9 C fok volt a hideg.

A január 10-re forduló éjszaka és a hajnali órákban szórványos szovjet tüzérségi tűz érte a 4. gyalogezred állásait a 3-as erdőnél, Urivnál és Goldajevkánál, s ezzel egyidejűleg raj és szakaszerejű szovjet harcfelderítő csoportok folytatták előkészítő munkájukat a magyar védelmi állások előtt. A magyar védelem tüze több ponton hátrálásra kényszerítette a szovjet csoportokat, a legeredményesebben a goldajevkai templomtól ÉK-re 300 m-re közelítették meg a szovjet harcfelderítők a 4/II. zászlóalj drótkadályait. A tűzharc során saját veszteség nem volt. A rossz látási viszonyok miatt a szovjet tüzérség is csak belövéseket végzett: 12–13 óra között egy szovjet közepes üteg lőtte be magát a 4/I. zászlóalj első vonalaira, elsősorban a 160.2 hárp körzetére. A szórványos belövések a sötétség beálltaig eltartottak. A rossz látási viszonyok miatt a saját tüzérség is szórványosan lőtt: a 7/7. üteg Troickoje K-re lőtt néhány zavaró lövést. Késő délután és este a kölcsönös tüzérségi tűz felélénkült: 18 órától erős szovjet aknavető tűz bontakozott ki, majd 19 órától saját tüzérségi tűzcsapások zúdultak a feltételezett szovjet gyülekezési és felvonulási körzetekre. Este 22 óra előtt a 4. gyalogezred zászlóaljai jelezték: a 66-os erdőnél és Urivnál tovább tart az ellenséges csapatok gyülekezése, különösen erős gépkocsiforgalmat figyeltek meg. A 4. gyalogezred parancsnoka egyértelműen kijelentette: az ellenség támadáshoz gyülekezik! Ezért este 22 óra-

kor a 7/II. tüzérosztály mindhárom ütegből tűzcsapásokkal lőtt az urivi híd körzetére. A 7/II. tüzérosztály 3. és 6. ütegei is belőtték magukat a 7. k. hadosztálynak alárendelt – és annak É-i védelmi sávját képező – német 429. gránátoszred (pk.: Spoida alezredes, Novo-Uszpenka) főellenállási vonala előtti zárótűzkörletekre. Ugyanis a német ezred egyik zászlóaljának parancsnoka jelentette, hogy a 185.6 hárp-nál megfigyelték: a szovjet csapatok saját árkakon át hidakat fektettek le, nyilván a támadásra induló harcokcsik átkelése céljából. Megfigyelték még, hogy az útjelző póznák kitűzése és a póznákra akasztott szalmacsomók is a támadó szovjet harcokcsik számára szolgáló irányjelzésül. A szovjet adatokból ismert, hogy még január 10-én is folyamatban volt a 340. lövészhadosztály sávjában a 150. és 107. lövészhadosztály arcvonalszakaszán a 86. harcokcsidandárok felvonulása. Ennek jele volt, hogy a délutáni órákban az urivi hídfőből, illetve az attól D-re elterülő erdőből zeneszó, éneklés és erős motorzúgás volt hallható. Az egyre fenyegetőbb szovjet áttörési veszély miatt a 7. könnyű hadosztály parancsnoka elrendelte, hogy a hadosztály védelmének mélységi övében is jelöljenek ki vonatkozási pontokat a saját tüzérség és csapatok részére. A délután folyamán Szabó vezérőrmagy hadosztályparancsnok újabb értesítést kapott, hogy másnap, 11-én várható a német Todt-szervezet 100 emberének és kb. 1500 orosz munkásnak a beérkezése Kolbinóba, hogy megkezdjék végre a „Jaryw-Riegel”, az urivi reteszállás harcokcsielhárító árkainak építését.⁴⁷ Az egyre nagyobb erőekkel gyülekező szovjet erők ellen január 10-én – a rosszosi repülőtérről – harcbavetették a magyar 1/1. vadászrepülő-század négy géppárját (nyolc Messerschmitt Me-109 F4B típusú vadászrepülőgépet) –, melyek vadászbombázó támadásokat hajtottak végre a Don keleti partvidékén, Urivnál és Korotojoknál gyülekező szovjet erők ellen. A hadsereg vezérkari főnök helyzetmegítélése 43. január 10-én szerint: „... a Jaryw-i (urivi) hídfőben levő ellenséges támadás már nem várat sokáig magára, és könnyen lehetséges, hogy már holnap reggel megindul. Ezt az időpontot több hadifogoly és szökevény vallomása is megerősíti (...) Fenti benyomásnak megfelelően felkértük a Flieger Kampfgruppe Don („Don repülő harccsoport – Szerző) parancsnokát, Corten tábornokot, hogy január 11-én reggel, ha az időjárási viszonyok megengedik, a támadáshoz gyülekező esetleg már készenlétben

levő ellenséges erőket a Jaryw-i hídfőben összefogott erőkkel támadja meg és verje szét, mielőtt azok támadásra indulnának.”⁴⁸

Január 11-én a hőmérséklet (a magyar időjárásjelentés szerint) tovább csökkent, s elérte a –28 C fokot (a szovjet adatok szerint –11 és –13 C fok között ingadozott a hőmérséklet). Reggel köd volt, amely délelőtt 09 óra körül felszakadozott, erős szél fújt, s a nap második felében a látási viszonyok javultak.

A január 10-ről 11-re forduló éjszaka – 22 órától 01 óráig – a szovjet 2. légihadserg 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztályának kötelékei (a Verh. Tisanka-i repülőterekről) tizenegy bombatámadást hajtottak végre a 7. könnyű hadosztály védelmi állásai és védelmi rendszere ellen: gyújtó és világító bombákat dobtak a magyar tüzérségi állásokra és Bolgyirevka községre. A 7. könnyű hadosztály parancsnokának reggel 06 órakor kiadott helyzetjelentése szerint: „*Benyomás 06 órakor: az ellenség támadási előkészületei tovább folynak. A saját bal szárnyunk (ti. a 4/I. zászlóalj) előtt több harcokcsi van!*” Reggel 08 órától – a ködös idő és a rossz látási viszonyok miatt – csak belövés jellegű szovjet tüzérségi tűz érte a 4. gyalogezred főellenállási vonalát. A 4. gyalogezred parancsnoka (harcálláspontja: Bolgyirevka) helyzetjelentésében kijelentette: még mindig nem látja világosan az ellenség szándékát!

Az előző napi tervek alapján – és a kedvezőtlen időjárás ellenére – a 2. magyar repülőandár kötelékei támadást indítottak a Don-könyökben gyülekező szovjet erők ellen. Az 1/1. vadászrepülő-század négy géppárja (nyolc Me-109 F4B típusú repülőgéppel) és az 5/2. vadászrepülő-század 3 db „Héja” repülőgépe hajtotta végre a légitámadásokat. A szovjet csapatlégvédelem két Me-109-es vadászgépet lelőtt: az egyik égvé lezuhant (pilótája: Pánczél Imre hadnagy életét vesztette), a másik gép saját területen kényszerleszállt.

Az egyre inkább fenyegető szovjet támadás miatt, január 11-én reggel a magyar IV. hadtest alárendeltségébe utalták a német 700. páncélos-csoportot (19 db T-38-as harcokcsival és 7 db 75 mm-es hosszűcsövű ágyúval felszerelt rohamlőveggel), de a csoportnak alárendelt páncélos felderítő-század nélkül. A páncélos-csoport a nap folyamán megkezdte felvonulását az Osztrogozsszk, Kolbinó, Szoldatszkoje útvonalon. Ugyancsak a IV. magyar hadtestnek rendelték alá Osztrogozsszkban a német 242. nehéztüzérosztályt, a 272., 291. légvédelmi tüzérosztályokat, azzal a paranccsal,

hogy „... a beérkező alakulatokat haladéktalanul, ütegenként vonja előre (ti. a hadtestparancsnokság – Szerző) a bevetési területre.”

Kovács Gyula vezérőrnagynak, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökének január 11-én lebonyolított telefonbeszélgetése szerint a délután 17 órakor elsőnek beérkező német 272. légvédelmi tüzérsztály felét a 7. könnyű hadosztályhoz vezényelték, ugyanakkor a beérkező nyolc német légvédelmi tüzérsoportból (Flak-Gruppe) – melyek egyenként 2–2 db 88 mm-es légvédelmi ágyúval és 1–2 db 20 mm-es gépágyúval voltak felfegyverezve – ötöt ugyancsak a 7. könnyű hadosztály sávjába, a főellenállási vonal és a „Jaryw-Riegel” közötti területen vezényelték tüzelőállásba.⁴⁹

Január 11-én délelőtt 11 órától – a 7. könnyű hadosztály északi sávjában, a 429. német gránátoszrednél, a német Denzinger-tüzérsoportnak alárendelt – magyar 152. gépvontatású nehéz mozsárüteg (pk.: Szücs Ciprián fdgy.) egyetlen 11/16.M. 305 mm-es mozsárágyúja belövési feladatokat hajtott végre. Az ötödik lövésnél a löveg folyadékfője és dugattyúfeje eltört, s ezzel a mozsárágyú véglegesen használhatatlanná vált. A nap folyamán a IV. hadtestközvetlen IV/2. légvédelmi gépágyús-üteg 1. felszakaszának egy 35.M. 40 mm-es gépágyúja a 429. német gránátoszred sávjába – Novo Uszpenka falu É-i kijáratához – érkezett, és ott harcokcsielhárításra rendezkedett be.

A ködös időjárás ellenére a 7/II. tüzérsztály 7/4. ütege reggel 08 óra 30 perctől a szovjet 107. lövészhadosztály 522. lövészezredének a Goldejevkatól K-re levő gyümölcsösökben összpontosított aknavetőállásaira mért tűzcsapásokat, a 7/5. üteg a goldejevukai templom körzetére, a 7/7. üteg pedig az urivi híd északi hídfőjére (a két templom körzetére) lőtt több össztüzet, ugyanis egy szovjet lövészzászlóalj felvonulását figyelték meg Troickojéból Urivba, s a két urivi templom körül kilenc szovjet harcokcsit is észleltek. Ezért délelőtt 09 órától a 7/II. tüzérsztály 7. ütege 10, az 5. üteg 8 lövést adott le a Doniscse és Goldajevka közti szovjet mozgásra. Déli 12 órától a szovjet 340. lövészhadosztály tüzérsége fokozta tevékenységét, s erős zavarótüzet lőtt a 4/I. zászlóalj főellenállási vonalára: egy 37 mm-es magyar páncéltörő ágyút telitalált ért. Emberveszteségei a zászlóaljnak nem voltak.

Déli 12.45 órától a 7/I. tüzérsztály folytatta a „Berlin tűztervben” megjelölt célpontok ágyúzását a 3. és

6. ütegek bevetésével. Ugyanis mindenfelől erős motorzúgás és emberi kiáltozás hangjai hallatszottak, a legtöbb motorzúgás és harcokcsirobaj a 3-as erdő és a 185.6 hárp. irányából hallatszott. Megjegyzésre érdemes, hogy az egésznap tüzérségi tűzben a 4. gyalogezred állományából két magyar katona sebesült csak meg. A délutáni órákban a szovjet 2. légi hadsereg 291. csatarepülő-hadosztályának kötelékei (a hadosztály összesen 96 db Iljusin II–2-es csatarepülőgéppel rendelkezett) – húsz gép bevetésével – tizenegy csatarepülő támadást hajtottak végre a 4. gyalogezred védelmi állásai és védelmi mélysége ellen: a gépek géppuskázták és bombázták az állásokat, elsősorban az első védelmi vonalakat. Az anyagi károk mellett csak egy katona sebesült meg. A támadássorozat alkalmával a szovjet 296. vadászrepülő-hadosztály kötelékei is támadtak. Az egyik támadó hullámban 4–5 db (USA gyártmányú) „Curtis X. P. 40” típusú vadászrepülőgép hajtott végre alacsony-támadást a 160.2 hárp-tól 1 km-re DNy-ra levő magyar tüzérségi állások ellen. Az itt tüzelőállásban levő 7. gépvontatású légvédelmi gépágyús üteg (pk.: Fiáth Pál fdgy.) I. felszakasza az egyik „Curtist” lelőtte, s a gép égre zuhant le Doniscse körzetében. (Az ütegek ez az egy lelövése volt a doni harcok során!) A szovjet kötelékek távozása után német repülőgépek jelentek meg a 7. k. hadosztály védelmének légterében s bombatámadást hajtottak végre a 3-as erdő, Goldajevka és Uriv ellen.

Az egyre fokozódó és élénkülő szovjet harcvekenység miatt a 4. gyalogezred parancsnoka távbeszélőn utasítást kért Szabó vezérőrnagy hadosztályparancsnoktól, hogy az éjszakai órákra rendeljen el riadókészültséget csapatainál. A hadosztályparancsnok vezérkari főnökének válasza az volt, hogy csupán az őrszemekeket kettőzzék meg! Ettől függetlenül, a 7/I. tüzérsztály parancsnoka, Lugossy László százados – aki egyértelműen a támadás közvetlen előkészületeinek minősítette a szovjet csapatoknál a nap folyamán észlelt mozgást – teljes riadókészültséget rendelt el a tüzérsztály tüzelőállásaiban. Délután 16 órakor a 4. gyalogezred sávjában működő német tüzérségi bemérő állás jelentette az ezred és a hadosztályparancsnokoknak, hogy tegnap és ma tizenhárom új – eddig ismeretlen – szovjet üteget mértek be. Ezek a 4/III. zászlóalj egész vonalára, a 4/I. zászlóalj állásainak cserjés részére, a 160.2 hárp körzetére és a 7. tábori tüzérezred ütegeállításaira lőtték be magukat.

Délelőtt 10 órától a beérkezett 4. gyalogezred három menetszázadát – árkászok vezetésével és irányításával – a második védelmi vonal erődítési munkálataira vezényelték. Mivel a déli óráktól gépkocsiszállítással több német Todt-alakulat érkezett Bolgyirevkára, a 4. gyalogezred parancsnoka az esti órákban újra sürgette a hadosztályparancsnokságon a három menetszázad mielőbbi felfegyverzését. Itt ígéretet kapott arra, hogy másnap, január 12-én a déli órákra a fegyverszállítmány megérkezik, s a felszerelést el lehet kezdeni. A nap folyamán a IV. magyar hadtest parancsnoksága – saját tartalékából – a 7. könnyű hadosztály tartalékába rendelt egy ellenséges támadás esetére – a 7. „Villám”-századot (pk.: Koppány Béla őrnagy), amely Bolgyirevkától É-ra foglal állást az urivi-reteszállásban. Egyidejűleg tovább folyt a hadtápvonat-alakulatoknál feleslegessé vált emberek felfegyverzése: egy 169 fős harcsoport alakult meg a hadtápvonat parancsnokának, Szokolay főhadnagynak parancsnoksága alatt. A nap folyamán bejelentés érkezett a 2. magyar hadsereg törzsétől a 7.k. hadosztályhoz, hogy a hadsereghez két hét múlva beérkező 200 db legkorszerűbb 1940.M. 75 mm-es német páncéltörő ágyúból a hadosztály 20 db-ot kap. Ezért a hadosztályparancsnok azonnal elrendelte a páncéltörő lövegek kezelőlegénységének előzetes kiképzését. Elsősorban a gépkocsikkal nem rendelkező gépkocsivezetőket küldték a tanfolyamra. (A páncéltörő ágyúk soha nem érkeztek meg!) Az esti órákban komoly reményeket ébresztett a hadosztályparancsnokban, hogy a IV. hadtesttől érdeklődtek, hogy a 7.k. hadosztály körzetében hány darab harcokcsit tudnak elhelyezni? Szabó vezérőrnagy azonnal válaszolt: negyven harcokcsi számára van garázs Szoldatskojén és Peskovatkán. Reménykeltő volt az is, hogy az esti órákban a 7.k. hadosztálynak rendelték alá a német 272. légvédelmi tüzérsztályt 4 db 88 mm-es ágyúval és 8 db 20 mm-es gépágyúval. A német lövegeket a „Jaryw-Riegel”, az urivi-reteszállás átvezető útjainak lezárására, harcokcsielhárításra állították be. Az esti órákban a 4. gyalogezred zászlóaljarancsnokai jelentették: a szemben levő szovjet állások zsúfolva vannak katonákkal! Csoknyai ezredes azonnal elrendelte, hogy a zászlóaljak indítsanak erőszakos harcfelderítést és ejtsenek foglyokat adatszerezési célból. Egyúttal a 7. tábori tüzérezred mindkét osztálya – hat ütegevel – éjszaka 23 órától a német ütegekkel együttműködésben, a

„Berlin tüzterv” alapján, a következő nap hajnalig folyamatosan mért tüzcsapásokat és tűzösszpontositásokat a feltételezett és felderített szovjet felvonulási és gyülekezési körzetekre, készenléti állásokra. Tűz alatt tartották a Meskó-horhost, a 4/II. zászlóalj előtti bozotos horhost, Uriv község K-i nyulványát (illetve az ez által eltakart doni átkelelési helyet) és az ott húzódó horhost, tovább a 66-os erdőt és az erdő mögötti területet. A tüzérezred parancsnokának (Ilkey Győző ezredesnek) jelentése szerint a tüzérség lövegenként 25–25 lövést adott le. Éjszaka 22 óra 40 perckor egy szovjet repülőgép több repeszbombát dobott le a 4. gyalogezred állásaira, ahol a csapatok – bár központilag elrendelt készenléti vagy riadóállapot nem volt – a megkettőzött őrszemek laza vonala mögött töltötték a fűtött bunkerekben az éjszakát.

A 7. könnyű hadosztály két gyalogezrede közül csak a 4. gyalogezred tisztállománya ismert a szovjet támadás és áttörés előtti órákból:

4. gyalogezred parancsnoka: Csoknyay Pál ezredes, 1. segédtiszt: Irmay Ferenc ht. fdgy., 2. segédtiszt: Koppányi Sebestyén ht. fdgy.)

4/I. zászlóalj pka.: ófalvi Kosztká Vilmos százados, segédtiszt: Hevesi Imre ht. hdgy.): 1. század (pk.: dr. Tóth Pál t. fdgy.), 2. század (pk.: Kovács Árpád t. fdgy.), 3. század (pk.: Tiszai Fülöp t. hdgy.), I. géppuskászad (pk.: Falvasy László ht. hdgy.)

4/II. zászlóalj (pk.: Hegyemeghy László százados, segédtiszt: Török Miklós zászlós): 4. század (pk.: Németh István t. hdgy.), 5. század (pk.: Sümeghy István t. hdgy.), II. géppuskászad (pk.: Damm Tibor t. zászlós),

4/III. zászlóalj (pk.: Cicatricis Miklós őrmagy, segédtiszt: Román István t. zászlós): 7–8. század (pk.: Szalai József t. hdgy.), 9. század (pk.: Etényi István t. hdgy.), III. géppuskászad (pk.: Szabó Gábor t. fdgy.)

Az ezred létszáma: 85 tiszt és 3664 fő legénység.

A 35. gyalogezred (pk.: Vécsey Béla ezredes) 35/I. zászlóaljának parancsnoka: Bokor László alezredes, 35/I. zászlóalj parancsnoka: Mátray (?) A tisztikar névsora ismeretlen. (Kivételt képez a 2. század parancsnoka: Bondor Vilmos hdgy.) Az ezred létszámadatai ismeretlenek.

7. tábori tüzérezred (pk.: Ilkey Győző ezredes.) 7/I. tábori tüzérosztály (pk.: Lugossy László százados): 7/2. üteg (pk.: Lackner

István fdgy.), 7/3. üteg (pk.: Holczschusztér Gyula fdgy.), 7/6. üteg (pk.: Schwabbauer Oszkár fdgy.), GH főnök: Hirschler Gusztáv fdgy., orvos: dr. Walter Károly o. fdgy.) 7/II. tábori tüzérosztály (pk.: vitéz Kalotay Béla százados, segédtiszt: Pröhle Jenő fdgy.) felderítőtiszt: Poroszlai Vincze János zászlós, bemeztiszt: Mechle Géza zászlós): 7/4. üteg (pk.: Kapuy László fdgy., elsőtiszt: dr. Györe László fdgy., felderítőtiszt: Gallasy József zászlós), 7/5. üteg (pk.: Ratkovics József fdgy., elsőtiszt: dr. Udvardy Jenő hdgy.), felderítőtiszt: Horváth János zászlós), 7/7. üteg (pk.: Czilczker-Mayr Aurél hdgy., elsőtiszt: Bóka Béla hadapródormester, majd (I. 3–14. között) Balogh Tibor zászlós, felderítőtiszt: vitéz Hegyi Zoltán zászlós).

7. géppontatású légvédelmi ágyúüteg (pk.: Fiáth Pál fdgy.),

7. légvédelmi géppuskászad (pk.: Hermann zászlós.)

Annak ellenére, hogy a 4. gyalogezred és a 7. könnyű hadosztály parancsnokai meg voltak győződve a közeli szovjet támadásról, a 2. magyar hadsereg parancsnoksága még most sem tartott az urvi hídfőből várható szovjet támadástól. Ezt a helyzetet tükrözi a hadsereg vezérkari főnökének 1943. január 11-i helyzetmegítélése: „1. Sem az általános helyzetről, sem a jobb szomszéd-ról tájékoztatást nem kaptunk. 2. A mai nap folyamán befutott hírek megerősítik azt, hogy a Jariv-i hídfőben az ellenség erőket von össze. A helyzet lehető tisztázására Lajtos vk. százados egy FK. repülőgéppel végigrepülte elsősorban a Jariv-i hídfőt és azután a Scsucsje-i hídfő területét is. E felderítő repülés nem hozott semmi pozitív eredményt, számottevő erőket nem tudott sehol megállapítani, éppen úgy, mint a többi kiküldött német repülőgép. A nap folyamán este 22-hig beérkezett hírek alapján az volt a benyomásom, hogy a Jariv-i hídfőből nem kell támadással számolni holnap. Ezt a benyomástom Winter vk. ezredessel („B” hadseregcsoport hadművelési osztályvezető – Szerző) közltem. 3. A Hgr. B-nél leadott helyzetközlésem után vettem a hírt (egy hadifogoly vallomása), hogy a Jariv-i hídfőben egy újabb hadosztály volna. Biztonság kedvéért a légierőket felkértük, hogy a holnapi beavatkozásra legyenek készek. I/11. Ko.”

1943. január 11-én estére a szovjet 40. hadsereg (pk.: K. Sz. Moszkalenko vezérőrnagy) öt lövészadosztállyal és egy lövészdandárral, valamint három harcokcsidandárral be-

fejezte felvonulását a Sztorozsevoje–Szeljavnoje–Uriv-i hídfőben. A hadsereg déli – bal – szárnyán pedig a 18. önálló lövészhadtest állt támadásra készen. A 40. hadsereg 12 km-es arcvonalon állt szemben a IV. magyar hadtest 20., 7. és 13. könnyű hadosztályaival:

a hadsereg É-i szárnyán (a magyar 20. könnyű hadosztállyal szemben) vonult fel a 141. lövészadosztály (számos megerősítő egységgel), a hadsereg centrumának É-i szárnyán (részben a magyar 20. k. hadosztály déli szárnyával, részben a 7. könnyű hadosztály É-i szárnyával, a német 429. gránátosezreddel szemben) gyülekezett a 25. gárda lövészadosztály (9165 katonával, 183 géppuskával és golyószóróval, 191 aknavetővel, 42 tábori- és 24 páncéltörő ágyúval), megerősítve a 805. tarackos- és 322. hadosztályközvetlen tüzérezreddekekkel, a 4. gárda páncéltörő tüzérezreddel, egy frontközvetlen aknavetőezreddel és hat sorozatvető-osztállyal, továbbá a 116. harcokcsidandárral (21 db KV és 26 db T–70-es harcokcsival), a hadsereg centrumának D-i szárnyán, a magyar 4. gyalogezreddel szemben vonult fel a 340. lövészadosztály (6519 katonával, 136 géppuskával és golyószóróval, 138 aknavetővel, 41 tábori- és 23 páncéltörő ágyúval), megerősítve a 839. tarackos-, a 305. lövészadosztályközvetlen, egy frontközvetlen aknavető és két páncéltörő tüzérezreddel, hét sorozatvető-osztállyal, valamint a 150. harcokcsidandárral (29 db T–34, 11 db T–70, 3 db T–60-as harcokcsival).

A hadsereg déli szárnyán – szemben a magyar 35. gyalogezreddel – vonult fel a 107. lövészadosztály (7191 katonával, 241 géppuskával és golyószóróval, 176 aknavetővel, 44 tábori- és 21 páncéltörő ágyúval), megerősítve az 512. tarackos-, két páncéltörő- és egy hadseregközvetlen aknavetőezreddel, három sorozatvető-osztállyal, valamint a 86. harcokcsidandárral (4 db KV., 19 db T–34, 17 db T–60, 2 db T–70-es harcokcsival.)

A 40. szovjet hadsereg II. lépcsőjében vonult fel a 253. lövészdandár (4127 katonával, 78 géppuskával és golyószóróval, 67 aknavetővel, 11 tábori- és 10 páncéltörőágyúval) a 25. gárda lövészadosztály mögött, a 305. lövészadosztály (6606 katonával, 241 géppuskával és golyószóróval, 188 aknavetővel, 39 tábori- és 23 páncéltörőágyúval) a 25. gárda lövész- és 340. lövészadosztályok csatlakozása mögött. A 40. hadsereg frontáttörését továbbra is a 2. légi hadsereg 205., 269. vadászrepülőhadosztályai (65+96 géppel),

227. és 291. vadászpilóta-hadosztályai (35+96 géppel), 208. éjszakai bombázópilóta-hadosztálya (95 géppel) és 50. felderítőrepülő-ezrede (15 géppel) támogatta.⁵⁰

A 40. szovjet hadseregnek a szemben álló IV. magyar hadtesttel szemben előerőkben 3,5 : 1, tüzérségben 10 : 1, páncéloserőkben pedig abszolút fölényt sikerült kialakítani – s ez egy pillanatig sem hagyott kétséget a sikert illetően!

Így virradt meg 1943. január 12-e: az urivi fronttörtörés napja!

Folytatás:
Fronttörtörés Urivnál

JEGYZETEK

- Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) 2. hadseregparancsnokság. 1942. I. a. oszt. Naplómelléletek. 800–1310. IX. 8–XI. 6. (7. sz. doboz). Napló 938. sz. n. (Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 21. 9. 42, 22,35 Uhr.) Napló 946. sz. n. (Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 22. 9. 42., 06,50 Uhr.)
- Ibidem: Napló 947. sz. n. (Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 22. 9. 42., 07,20 Uhr. Napló 955., 964. sz. melléletek.
- Ibidem: Napló 993. sz. n. (Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 28. 9. 42, 07,20 Uhr., Napló 995., 997. sz. m.: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. (A Hadtörténelmi Intézet levéltárának anyagából összeállította és a bevezető tanulmányt írta: dr. HORVÁTH Miklós). Zrínyi Kiadó. Budapest. 1958. 108.
- HL. 2. hads. pkság. 1942. I. a. oszt. Naplórészletek. 800–1310: IX. 8–XI. 6. (7. doboz): Napló 1037. sz. m. (Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 4. 10. 42., 06,50 Uhr., Napló 1103. sz. m. (Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 11. 10. 42. 22,15 Uhr., Napló 1146. sz. m. (Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. 17. 10. 42. 22,30 Uhr., Napló 1202. sz. m. (Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 24. 10. 42. 17,15 Uhr, Napló 1246. sz. m. (Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 30. 10. 42. 07,10 Uhr.)
- SZABÓ Miklós: A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 1987. 172–174.
- HL. 2. hads. pkság. 1942. I. a. oszt. Naplórészletek: 800–1310. IX. 8–XI. 6. (7. doboz): Napló 1287. sz. m. (Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 4. 11. 42. 06,30 Uhr.)
- Ibidem. Naplómelléletek. 1313–1928. (8. doboz). Napló 1316. sz. m. Ung. A. O. K. I. a. 7. 11. 42. 17,05 Uhr., Napló 1318. sz. m. Ung. A. O. K. I. a. 7. 11. 42. 21,00 Uhr.,

- Napló 1347. sz. m. Ung. A. O. K. I. a. 11. 11. 42. 16,45 Uhr., Napló 1350. sz. m. Ung. A. O. K. I. a. 11. 11. 42. 21,30 Uhr.
- Ibidem: Napló 1354. sz. m. Ung. A. O. K. I. a. 12. 11. 42. 17 Uhr., Napló 1362. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 13. 11. 42. 17 Uhr., Napló 1364. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 13. 11. 42. 21,50 Uhr.
- Ibidem: Napló 1368., 1369. sz. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 14. 11. 42. 17 Uhr., Napló 1379. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 16. 11. 42. 06,15 Uhr., Napló 1381. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 16. 11. 42. 17,05 Uhr., Napló 1348. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 16. 11. 42. 23,30 Uhr.
- Ibidem: Napló 1387. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 17. 11. 42. 17,05 Uhr., Napló 1394. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 18. 11. 42. 06,50 Uhr.
- Veszprém Megyei Levéltár (VeML) Veszprém város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyve. V. 171/B. 1942. 159. kgy. 4. 641/12–1942. sz., 212. kgy. 4. 641/40.–1942. (143., 144., 148–149).
- Ibidem: 148. o., Veszprémvármegye c. hetilap: 1942. szept. 27.
- Veszprémvármegye c. hetilap: 1942. nov. 22. (XLIV–XLVII. 47. sz.)
- HL. 2. hads. pkság. 1942. I. a. oszt. Naplórészletek. 1313–1928. (8. doboz): Napló 1418. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 21. 11. 42. 21,00 Uhr., Napló 1420. sz. m. Hadsereg Napló. 2681/2. hads. I. a. 42. XI. 21.
- Ibidem: Napló 1427. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 22. 11. 42. 17,30 Uhr.
- Ibidem: Napló 1436. sz. m. Generalkommando XXIV. Pz. Korps Abt. I. a. Nr. 1607/42. g. Kdos. K. H. Qu. 21. 11. 42., Napló 1530. sz. m. (1. 12. 42. 00,00 Uhr. Térkép).
- Ibidem: Napló 1441. sz. m., 1455., 1456., 1466. sz. m. Ung. A. O. K. I. a. 23. 25. 26. 11. 42., Napló 1475. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 27. 11. 42. 06,35 Uhr.
- Ibidem: Napló 1577. sz. m. Összefoglaló ellenséges helyzetkép 1942. XI. 15–XII. 1-ig.
- Ibidem: Napló 1583. sz. m. 2981/2. hads. I. a. 42. XII. 5. sz.
- Ibidem: Napló 1600. sz. m. 3001/2. hads. I. a. 42. XII. 7.
- Ibidem: Napló 1613. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 9. 12. 42. 17, 12 Uhr., szám nélkül: 3194/2. hads. I. a. 42. XII. 24. sz. melléklet. („1942. dec. 9-én végrehajtott vállalkozás”).
- Ibidem: Napló 1638. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 12. 12. 42. 06,40 Uhr., Napló 1647. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 13. 12. 42. 17,20 Uhr., Napló 1651. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 13. 12. 42. 22,40 Uhr.
- Ibidem: Napló 1699. sz. m. Kovács Gyula vezérőrnagynak, a 2. hads. vkf.

telefonbeszélgetése (Nikolajevka, 1942. XII. 18), Napló 1705. sz. m. Kovács Gyula vörögy., 2. hads. vkf. telefonbeszélgetése (Nikolajevka, 1942. XII. 19., Napló 1706. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. 19. 12. 42. 21,30 Uhr.

- Ibidem: Napló 1705. sz. m. Kovács Gyula vörögy., 2. hads. vkf. telefonbeszélgetése (Nikolajevka, 1942. XII. 19.), 2. had. pkság. iratai. 1943. I. a. IV. hadt. közvetlenek harctudósításai. I. 12–II. 18. Polyák István százados harcjelentése (1943. III. 18.), uott: A 152. gépvontatású nehéz motorizált üteg harctudósítása (43. I. 12–II. 18.) Szücs Ciprián főhadnagy (1943. II. 24.). 18. doboz.
- HL. 2. hads. pkság. iratai 1943. (23. doboz). A 2. hads. tevékenységéhez kapcsolódó, később vásárolt vagy kapott iratok. A 7. k. ho. helyzete.
- HL. 2. hads. pkság. 1943. I. a. oszt. (17. doboz). 7. k. ho. vonatparancsnokság harctudósításai. (Szokolay fdgy.) 1943. I. 1–II. 28.).
- A 2. magyar hadsereg megsemmisülése Donnál. Op. cit. 66., KORNIS Pál: A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B” hadseregszázad déli szárnyának (2. magyar hadsereg és 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására. (1943 január) Hadtörténelmi Közlemények 1982/3. sz. 441. (Továbbiakban: KORNIS I. op. cit.)
- GOSZTONYI Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Róma. 1986. 128.
- HL. 2. hads. pkság. iratai. 1942. I. a. oszt. (8. doboz). Naplórészletek: 1313–1928. XI. 7–XII. 31. Napló 1713. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 20. 12. 42. 06,45 Uhr.
- Ibidem: Napló 1727. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 21. 12. 42. 17,20 Uhr., HL. 2. hads. pkság. 1943. Eln. 1294–1977. sz. 1094/eln. sz. Napló, 1943. jan. 1–ápr. 30. Napló melléletek 1943. I. 1–14/8–171. sz. (10. doboz), 120/a. sz. melléklet: 156/2. hads. I. a. 43. 1. 9. („A 4. gye. vállalkozása 42. dec. 21-én Goldajevkára”).
- HL. 2. hads. pkság. iratai, 1942. I. a. oszt. Naplómelléletek. 1313–1928. XI. 7–XII. 31. (8. doboz). Napló 1743. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 22. 12. 42. 17,10 Uhr., Napló 1771. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 25. 12. 42. 17,40 Uhr., Napló 1772. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 25. 12. 42. 18,07 Uhr., Napló 1780. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 26. 12. 42. 07,15 Uhr.
- Ibidem: Napló 1787. sz. m. 3338/2. hads. I. a. 42. XII. 26., Napló 1790. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 27. 12. 42. 06,50 Uhr.
- A 2. magyar hadsereg megsemmisülése. Op. cit. 124.
- HL. 2. hads. pkság. iratai. 1942. I. a. oszt. Naplómelléletek: 1313–1928. XI. 7–XII. 31. (8. doboz): Napló 1833. sz. m. Kovács Gyula vörögy., a 2. hads. vkf. telefonbeszélgetési

- (Alexejevka, 42. XII. 30.), Napló 1834. sz. m. Morgenmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 31. 12. 42. 07,00 Uhr., 1838. sz. m. Zwischenmeldung. Ung. A. O. K. I. b. 31. 12. 42. 17,45 Uhr., Napló 1839. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 31. 12. 42. 21,35 Uhr.
35. Ibidem: Napló 1844. sz. m. 3245/2. hads. I. a. 42. XII. 31.
36. Ibidem: HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. I. a. oszt. 7. k. hadosztály harctudósításai és mellékletek. 1–90. I. 1–II. 28. Hadosztályparancsnoki harcjelentések. Vö. uott.: 4. gye. pkság harcjelentései. (I. 1–II. 28.) 17. sz. doboz.
37. HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. I. a. oszt. 7. k. ho. (7. doboz). 7/I. tü. oszt. (Lugossy-csoport) harctudósításai. I. 1–II. 28.
38. Ibidem: 7. k. ho. Hadosztályparancsnoki (hopki) és 34/III. zászlóalj parancsnoki (pki) harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 1.) 17. doboz, Naplómellékletek: I. 1–14. 8–171. 26. sz. m. Tagesmeldung. Ung. A. O. K. I. a. 3. 1. 43. 21,50 Uhr.
39. Ibidem: 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 35. gye. pki., 7/II. tü. oszt. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 2.) 17. doboz.
40. Ibidem: 7. k. ho. hopki., 7/II. tü. oszt. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 3.) 17. doboz, KORNIS I. op. cit. 442.
41. HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. I. a. oszt. 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 7/II. és 7/I. tü. o. pki. harcjelentések. (43. I. 4.)
42. Ibidem: 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 5.), KORNIS Pál: A Voronyezsi Front Osztrogozsszk–Rosszosi támadó hadművelete a 2. magyar hadsereg IV. és III. hadtestének megsemmisítésére. (1943. január 13–17.) HK. 1982/4. sz. 586., 606. (Továbbiakban: KORNIS II. op. cit.)
43. HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. I. a. oszt. 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 7/II. tü. oszt. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 6.). vö.: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése. Op. cit. 244.
44. HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. I. a. oszt. 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 7/I. és 7/II. tü. oszt. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 7.), KORNIS I. op. cit. 453.
45. HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. I. a. oszt. 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 7/II. tü. o. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 8.) 17. doboz.
46. Ibidem: 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 7/II. tü. o. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 9.), KORNIS II. op. cit. 586., 606–607.
47. HL. 2. hads. pki. iratok. 1943. I. a. oszt. 7. k. ho. hopki., 4. gye. pki., 7/I. és 7/II. tü. o. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 10.) 17. doboz., KORNIS II. op. cit. 586., KORNIS I. op. cit. 445.
48. HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. Eln. 1294–1977. sz. 1094/eln. sz. Napló 1943. jan. 1–ápr. 30. Naplómellékletek: 1943. I. 1–4. (8–171. sz.) 10. doboz. 105. mell. „A hads. vkf. helyzetmegítélése 43. I. 10-én”, SZABÓ Miklós: A m. kir. 2. honvéd repülődandár harci alkalmazása 1943-ban. HK. 1987/1. sz. 8.
49. HL. 2. hads. iratai. 1943. I. a. oszt. (17. doboz.) 7. k. ho. gye. pki. harcjelentés, 7. k. ho. hopki. harcjelentés (I. 11.), HL. 2. hads. 1943. Eln. 1294–1977. sz. 1094/eln. sz. Napló. 1943. jan. 1–ápr. 30. Naplómellékletek (10. doboz). 117. sz. melléklet: „Einsatz Pz Verband 700” (43. I. 11.), 118. sz. m. 163/2. hads. I. a. oszt. 43. I. 11. 121. sz. melléklet: „Kovács Gyula vörgey”, a 2. hads. vkf. telefonbeszélgetései (Alexejevka, 43. I. 11-én).
50. Ibidem: 7. k. ho. hopki., 7/I. és 7/II. tü. o. pki., 7. gv. légv. á. ü. pki. harcjelentések. I. 1–II. 28. (1943. I. 11.). 17. doboz. IV. hadtest + közvetlenek harctudósításai. (18. doboz): 152. gépv. ne. mozsárütég harctudósítása. (L. 12–II. 18). Szücs Ciprián fdgy. (1943. II. 24), uott. IV/2. légv. gá. ü. harcjelentése. I. 1–16. Mosonyi Géza fdgy. (43. III. 18), HL. 2. hads. pkság. iratai. 1943. Eln. 1294–1977. sz. 1094/eln. sz. Napló (10. doboz): 115. sz. melléklet „A hds. vkf. helyzetmegítélése. 1943. I. 11-én.”, KORNIS I. op. cit. 457., 445., 459., 458., KORNIS II. op. cit. 587., 590–591., 606., 592., 599., 586.

CSABA VERESS D.

SOLDATEN AUS KOMITAT VESZPRÉM AUF DER FRONT AM DON (VON APRIL 1942 BIS JUNI 1943.) TEIL II.

Die ungarische Regierung und Kriegsführung schickte im April 1942 die 2. Ungarische Armee an die sowjetische Front. Zuerst kam das erste Armeekorps – im Kreis Kursk – an. Zu diesem Korps gehörte die 7. leichte Division, dessen 4. Infanterieregiment überwiegend aus Soldaten aus dem Komitat Veszprém bestand. Das Regiment nahm südöstlich von Kursk, zwischen den Gemeinden Kalinov und Gridasovo eine Defensivstellung ein, später hat es an dem am 28. Juni 1942 beginnenden grossen Angriff eilgenommen. Das 4. Infanterieregiment erreichte den Fluss Don in den ersten Julitagen in der Nähe

der Gemeinden Boldirevka, Uriv, Goldajevka und Devica. Von Anfang Juli bis 18. September tobten hier schwere Kämpfe mit den Truppen der 40. Sowjetischen Armee, die den Brückenkopf Zwischen Stodorjevoje und Uriv verteidigten. Am 18. September zogen die ungarischen Truppen in Defensivstellung zurück, nachdem sie den sowjetischen Brückenkopf nicht einnehmen konnten. Vom 18. September an bis 11. Januar 1943 wurden am Brückenkopf nur vereinzelte Kämpfe geführt.

Die 40. Sowjetische Armee begann am 12. Januar 1943 vom Brückenkopf

aus im Territorium der Gemeinden Ottitschicha, Seljavnoje, Uriv, Goldajevka, Devica ihren mächtigen Gegenangriff. Der Hauptschlag des Angriffs traf das 4. Infanterieregiment und vor allem das Veszprémer 4/III. Bataillon im Gemeinde Uriv. Das Bataillon ist in dem Kampf, der vom 12. Januar an etwa 4–6 Tage dauerte, fast völlig zerschlagen worden.

In unserer dreiteiligen Studiereihe beschäftigten wir uns mit dieser Episode des zweiten Weltkriegs aufgrund originaler militärischer Archivquellen.

URY JÁNOS

A PÉTI NITROGÉN MŰVEK RT. ELLEN 1944. JÚNIUS 14-ÉN VÉGREHAJTOTT AMERIKAI BOMBATÁMADÁS TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

1944. június 14-én szerdán délelőtt 11.00-kor a 15. Amerikai Légi-hadsereg 55. bombázó osztályának (55. Bombing Wing) négy ezrede 152 B-24 „Liberátor” típusú nehézbombázójával stratégiai légitámadást hajtott végre a Péti Nitrogénművek Rt. pétfürdői olajfinomító üzeme ellen. A támadásnak 17 polgári és 21 katonai áldozata, továbbá 37 súlyos sebesültje volt. A támadás következtében mintegy 40 millió pengő értékű kár keletkezett.

A támadásról több közleményben tesznek említést¹, de részletes feldolgozásra nem került sor. Most abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerve mindkét fél terveit, lehetőségeit és tényleges cselekvését, pontos képet alkothatunk e szerencsétlen nap minden percéről.

Itt kell köszönetet mondanom Ruth M. Anderson ezredesnek az Amerikai Egyesült Államok magyarországi véderő- és légügyi attaséjának azért a felbecsülhetetlen segítségért, amely révén sikerült hozzájutni a Légierő Történeti Központjának washingtoni levéltárában őrzött dokumentumok közül a Pétfürdő elleni támadás anyagához.

Mielőtt a téma részletes ismertetéséhez kezdenénk, szükségesnek tartom néhány dolog közelebbi megvilágítását. Szerencsére elmondhatjuk, hogy felnőtt egy olyan generáció, aki a háborút csak könyvekből vagy filmekről ismeri. Ezért tartom szükségesnek, hogy megismerkedjünk azokkal a pusztító eszközökkel, amelyekről szó esik ebben a tanulmányban. Elsősorban a bombázással, a bombákkal, lövegekkel, bombázó-, és vadászpülögépekkel.

A bombatámadások módozatait minden esetben a cél minőségétől teszi függővé. Ez egyben meghatározza a támadás magasságát és formáját is. Városokat, általában nagy felületű célokat 8–9000 méter magasságból támadnak. A bombák becsapódási sebessége igen nagy, viszont a találati valószínűség igen kicsi. A táma-

dó gép viszont a légvédelmi tűz lőtávolán kívül van. Gyártelepek, általában kisebb felületű céloknál 4500–7500 méter magasságból támadnak. A bombák átütő ereje itt is nagy, de a találati valószínűség már közepes. A légvédelmi tűz még pontatlan.

A bombatámadások egyik speciális formája az ún. „szőnyegbombázás”. Bármilyen jellegű ugyanis a célpont, a feladat az, hogy a bevett bombázógépek minél nagyobb számú találatot érjenek el rajta. A zuhanó repülésben végrehajtott bombázások igen pontosak, de a bombasúly szempontjából már nem ilyen kedvező a helyzet. Az egy vagy kétmotoros zuhanóbombázók nem képesek nagyobb egységű (1800–5400 kg-os) bombák szállítására, amely a célpont hatásos rombolását elvégezné. A másik szempont a bomba röppályáját befolyásoló tényezők figyelembevétele. Ilyen a változó szélesség a különböző légrétegekben, stb. Ezek a tényezők a legkedvezőbb esetben is tekintélyes szórást okozhatnak. Így 1000 méter vetési magasságból oldalirányban 38 méter, hosszirányban 49 méter lehet az eltérés, de 6000 méteres vetési magasságnál már 225 méteres oldal-szórással és 147 méteres hosszúsági szórással kell számolnunk. Tehát egy 6000 méterről dobott bomba, ha csak 150 méterrel esik a célpont mellé ez szinte telitalálatnak számít a bombavető részéről. A támadónak tehát az a feladata, hogy a célterületet a találati pontok olyan sűrű hálózatával fedje be, hogy a szórás legkedvezőtlenebb értékeinek együttes fellépése esetén is megfelelő számú hatásos találat feküdjön a célon. Ez a találati ponthálózat a bombaszőnyeg.

A szoros alakzatban együtt repülő nehézbombázó köteléknek nem minden gépe hajt végre célzott bombavetést. Csak a kötelék vezérgépe repül pontosan a célra és a bombavetés pillanatát gondosan meghatározva ad jelt a kötelék tagjainak a bombavetésre. Ez a támadás kifejezetten tömegtámadási módszer, al-

kalmazásának értelme csakis magasvetéssel támadó nagyobb kötelékek bevetésénél van.

A bombákat – hatásukat figyelembe véve – három fő csoportra oszthatjuk. Így vannak romboló, gyújtó és kémiai bombák. A romboló bombákat épületek, fedezékek ellen használják. Súlyuk 50–4000 kg között változik. Hatásukat a légnymás által fejtik ki, rendszerint készletetett gyújtóval vannak ellátva és így csak a célba való behatolás után robbannak. Egy 100–150 kg-os rombolóbomba telitalálat esetén képes egy 3–4 emeletes házat teljesen rombadönteni. A gyújtóbombák feladata, hogy a bennük levő gyújtótöltet segítségével meggyújtsák a leesési helyük körzetében levő éghető anyagokat. Súlyuk 0,5–5 kg között változik, így a bombázógép igen nagy mennyiséget vihet magával. A gyújtóbombákat általában az ipari objektumok elleni támadáskor használják a károk fokozására, mivel a keletkező tüzek késleltetik vagy teljesen megakadályozzák a mentési munkákat.

A légvédelmi tüzérség eszközeit, a lövegeket – űrméretük alapján három csoportba soroljuk: könnyű-, közepes- és nehézlövegek. Könnyű légvédelmi lövegek közül Magyarországon a II. világháború időszakában a legelterjedtebb a 36.M.40 mm-es légvédelmi gépágyú volt. Gyakorlati lőtávolsága 4500 méter, a lövedék kezdő sebessége 850 m/sec, a lövedék megsemmisítő sugara mindössze 3 méter volt. Közepes lövegek közül a magyar 29/38.M. 8 cm-es Bofors lövedékének kezdősebessége 750 m/sec, a hatásos tűz körlete 6–7000 méter. Nehéz légvédelmi lövege a magyar honi légvédelmi tüzérségnek nem volt. Az 1944 őszén magyar területre visszavonuló német légvédelmi alakulatokkal érkeztek 10,5 cm-es nehéz űtegek, de ezek magyarországi felhasználásáról nincs értékelhető információnk. Pedig a nehéz lövegekre égetően szükség lett volna, mivel a bombázógépek egyre nagyobb sebességgel és egyre nagyobb magasságból támadták a célpontokat.

A 10,5 cm-es löveg lömagassága jóval 10 000 méter felett volt.

A bombázó repülőgépek közül csak a hadászati bombázókkal foglalkozunk. A legismertebb típusok a B-24-es „Liberátor” és a B-17-es a „Flying Fortress”. Hatótávolságuk több mint 4000 km, felszállásüyük meghaladta a 30 tonnát, személyzetük általában 10 fő volt, fegyverzetük 10–13 db 12,7 mm-es géppuska, 6–7000 kg bomba. Sebességük 450–480 km/ó.

A bombázógépek legnagyobb ellenfele a vadászrepülőgép. A légi harc sikeres megvívása a legfontosabb feladatuk. Ennek érdekében szerkezeti kialakításuk, fegyverzetük, műszerezettségük a várható támadó repülőgépekkel szembeni harc megvívásának van rendelve. A sikeres légi harc alapjai: a sebesség, jó manőverező képesség és a hatásos fedélzeti fegyverrendszer. Egy-egy felszállás alkalmával az alábbi lőszer javadalmazást vihette magával a vadászrepülőgép: 7,72–8,5 mm űrméret között 500–1000 db lövedék, 12,7–15 mm űrméret között 290–400 db lövedék, 20–13 mm űrméret között 60–250 db lövedék, 37–45 mm űrméret között 30–35 db lövedék.

A tüzelés időtartama 6–55 sec között változott. A pilótát külön számálló tájékoztatta a rendelkezésre álló lőszer mennyiségéről.²

A gyár védelmének megszervezése

A kormány 1935. július 20-án a légoltalomról kiadott XII. tc. alapján a honvédelmi miniszter 1936-ban a HM – 2060/eln. – OLP – 1936. sz. rendeletével utasította a vállalatokat, hogy a fenti számú „Légoltalmi Utasítás” 82. pontja alapján készítsék el „légoltalmi tervüket”. A tervet az alábbi szempontok szerint készítették el:

- a vezető személye
- a riasztás megszervezése
- tűzvédelmi intézkedések
- az üzemmenet folyamatosságának biztosítása
- óvóhelyek kiépítése
- egyéni gázvédelem
- segélyhelyek és segélyosztatok megszervezése³

A gyárvezetés Filipecz Dénest, a gyári adminisztráció vezetőjét bízta meg a légóparancsnoki teendők ellátásával. A gyárhoz rendelt légvédelmi tiszt – a M. Kir. III. honvéd hadtest részéről: Gábler Károly főhadnagy.

Az 1937 februárjában elkészült Légoltalmi Terv 82/e pontjában az üzemmenet biztosítására az alábbi minimális létszámot határozták meg:

- az erőtelepen helyénmarad 7 fő
- a gázgyárban helyénmarad 6 fő
- ipari vízmű helyénmarad 2 fő
- savkoncentráló helyénmarad 2 fő
- szénkéneggyár helyénmarad 2 fő

Az óvóhelyek kialakítása és elrendezése:

1. számú: az óvóhely parabolikus szelvényű, vasbeton folyosó, gáz- és szilánkbiztos ajtókkal befogadó képessége: 80 fő. Egyben parancsnoki óvóhely.
2. számú: árokrendszerű, vasbeton lemez fedéssel, bedőlés ellen kiduolt oldal deszkázattal, befogadó képessége: 110 fő. A munkás helyreállító osztag óvóhelye.
3. számú: a mészkőbunker kezelő folyosója, vasbeton oldalfalakkal és földemmel, befogadó képessége: 45 fő. A sav-, ammonitrát- és a műtrágyaüzem óvóhelye.
4. számú: árokrendszerű, vasbeton földemmel, bedőlés ellen kiduolt oldaldeszkázattal, befogadó képessége: 80 fő. A kötélpálya üzem óvóhelye.
5. számú: mint a 4. számú óvóhely, de befogadó képessége: 130 fő. A gázgyár óvóhelye.
6. számú: udvari óvóhely vasbeton földemmel és oldalfalakkal, befogadó képessége: 90 fő. A műhelyek-, a raktár- és a CO üzem óvóhelye.
7. számú: mint a 4. számú, befogadó képessége: 85 fő. A klór-, a szénkéneg- és a garázsüzem óvóhelye.

Az alagút rendszerű óvóhelyek tervét 1937. július 19-én Horváth Lajos ezredessel (HM. 17/a osztály) egyezteték, illetve további anyagok (vasbeton lemez, téglák stb.) kiutalását kérték.⁴

A légoltalmi szervezetek egységes irányítása, tevékenységük koordinálása céljából a kormány 1937. december 5-én létrehozta az Országos Légoltalmi Ligát budapesti székhellyel. Ezzel egyidőben megkezdtek az országban hét – a honvéd vegyesdandárok területével megegyező – kerület szervezését. A veszprém megyei, városi, községi szervezetek a székesfehérvári 2. sz. honvéd vegyesdandár területéhez kerültek. A 2. sz. honvéd vegyesdandár légvédelmi parancsnoka Domián András ezredes volt.

A polgári légoltalom és a katonai légvédelem együttműködésére a Nitrogénművek Rt. külön távbeszélő vonalat épített ki a 3. Légvédelmi

Tüzérosztály parancsnokságával Pétfürdő és Székesfehérvár között 1938 októberében.

Petneházi Antal az Iparügyi Minisztérium XVII/a (mellérendelve a HM. 17/a osztályához) osztályának vezetője 1938. október 31-én kelt 44.354/XVII/a–1938 sz. levelében közölte a vállalatvezetéssel, hogy a HM.–6200/eln.-lgv.–1938. sz. rendeletének értelmében, mint különösen nagyfontosságú hadiüzem az I.-só légvédelmi csoportba lett besorolva.

A Péti Nitrogénművek Rt. igyekezett eleget tenni a légoltalmi előírásoknak, 1939. július 18-ig légvédelmi beruházásokra 78 640 pengőt fordított. Ez azonban nagyon kevésnek bizonyult, ezért 1939. november 14-én ismételtelen jelentette az Ip.ügyi Min. XVII/a osztályának, valamint a HM. 17/a osztályának, hogy „költség fedezet hiányában nem tud eleget tenni az előírásoknak” – és a tervezett munkák végrehajtásához még 143 600 pengő szükséges.

A költségek csökkentésére az Országos Légvédelmi Parancsnokság, a Légoltalmi Liga, valamint a HM illetékes alosztályai minden megyében megszervezték a kölcsönös segélynyújtást. A segélynyújtásban résztvevő vállalatok légoltalmi eszközeit nyilvántartásba vették és megküldték az illetékes vállalatok légóparancsnokainak. A Péti Nitrogénművek Rt. az ún. veszprémi csoporthoz tartozott. Ebben a csoportban az alábbi eszközökáltak rendelkezésre:

DANUVIA:

1 db 4001/min. teljesítményű motoros fecskendő, 1 db FOAMITE típusú habgenerátor + 120 kg habanyag, 39 fő műszaki mentő, 1 db 5 tonnás teherautó, 1 db 27 személyes autóbusz, 10 db hordágy, 3 db egészségügyi járőrtáska, 2 db nagy mentőláda IPARI ROBBANÓ Rt.:

1 db 8001/min. teljesítményű motoros fecskendő, 1 db kocsis fecskendő, 12 fő műszaki mentő, 1 db mentőautó, 1 db személygépkocsi, 4 db hordágy, 4 db egészségügyi járőrtáska.

MAGYAR LŐSZERMŰVEK Rt.:

1 db 8001/min. teljesítményű motoros fecskendő, 27 fő műszaki mentő.

PÉTI NITROGÉNműVEK Rt.:

1 db FOAMITE habgenerátor + 400 kg habanyag, 2 fő orvos, 7 mentőállomás, 20 db hordágy, 4 db nagy mentőláda.⁵

1940. július 3-án a vállalat jelentette az Ip. Min. XVII/a osztályának, hogy a gyártelep közvetlen védelmére 38 fős örkülönítmény érkezett, valamint a M.Kir. 203. számú 5. gépvontatású Légvédelmi Tüzérosztály 48 fővel a Cser-erdei üzemanyag tárolónál állásba ment. A tüzérosztály

állományának elhelyezésére a vállalat az alábbi helyiségeket biztosította:

– a tisztviselő lakóépület A/C-épületében 1 db 2 szobás lakás, vendégházban 1 db szoba-komfortos lakrész, a malomépületben 1 szobát, a munkás ebédlő földszintjén 1 nagy szoba, az ún. Vörös malomban 1 nagy szoba, a 3. sz. Hangya épületben 1 szoba.

A vállalat légmentes vezetői Ötvös alezreddel (203. lgv. t.úo. pk.) kijelölték a gyártelep légmentes figyélő pontjait. Ez szerint:

1. sz. figyélő pont a víztorony tetőjén,
2. sz. figyélő pont a bejárati épület tornyában,
3. sz. figyélő pont az erőtelep tornyán volt elhelyezve.⁶

A figyélő pontokon elhelyezkedő, valamint a riasztás esetén helyükön maradó személyek védelmére a vállalat 10 db hengeralakú vasbeton óvófülkét rendelt a Hutter és Schrantz cégnél, 1 méteres átmérővel, 180 cm-es magassággal és 12 cm-es falvastagsággal.

1940. augusztus 26-án az ún. „Hadiháromszögben” (Pét–Peremarton–Fűzfőgyártelep) levő hadiüzemek vezetői Fűzfőgyártelepen koordinációs értekezletet tartottak. Az értekezleten elhangzottak értékelése után a vállalat vezetése a következőket állapította meg és jelentette Petneházy Antal Ip. Min. államtitkárnak: A vállalat összlétszáma délelőtti műszakban 939 fő, a többi műszak összlétszáma 142 fő, ennek következményeként a 2-es, a 4-es és a 7-es számú óvóhelyet át kell építeni. Csak ehhez 17 000 pengő szükséges. Több ízben tárgyaltunk az Ip. Min. illetékes osztályával a szükséges változtatásról, de ezeket a változtatásokat mi nem tudjuk elfogadni. A minisztérium előírta többek között, hogy megfelelő számú bővíző kútról, valamint nagyteljesítményű motoros fecskendőről gondoskodjunk, hogy úgy az ipari, tűzi- és ivóvíz vezetékek tönkre menetele esetén még mindig tudjunk oltani. Mint már 1939. november 14-én kelt levelünkben is jelentettük a XVII/a ügyosztálynak, költségfedezet hiányában ezen utasításoknak nem tudunk eleget tenni.⁷

A Nitrogénművek Rt. az év folyamán erejéhez mérten fokozta az erőfeszítéseit egy megfelelő védelem kialakítására. Megkezdték a víztároló építését és egy szükséges vízkimelő pont kiépítését a Pét-patakon. A gyárvezetést azonban a legnagyobb mértékben az izgatta, hogy 1941 tavaszán a légierő diszlokálása miatt a gyárhoz igen közeli várpalotai repülőterére először két bombázó szá-

zadot, majd az 1. sz. vadászrepülő ezred 1/1 számú századát telepítették. A Cser-erdei tároló a HM. Légügyi Főcsoportfőnökség irányítása alá került.

Így az itt tárolt napi mennyiségben felül 18 000 köbméter repülőbenzin került a tárolóba. Ezt mint HM tartályokat kellett a vállalatnak tárolnia. Természetesen továbbra is itt tárolták a Fűzfői Nitrokémia 2500 köbméter toluolját is. Ez a Tri-II, vagy ismertebb nevén a Tritil gyártásához volt szükséges. Ilyen mennyiségű tűz- és robbanásveszélyes anyag közvetlen közelsége semmi esetre sem hatott megnyugtatólag a gyárvezetés vagy a lakosság idegzetére.

A gyártelep őrségét megerősítették a M. Kir. 5/4. honvéd őralakulati őrség egységével, akik a bejárati épületben 1 nagy termet és 1 szobát kaptak.

1941. április 10-re elkészült a 3 db új óvóhely, ezért Filipecz Dénes légóparancsnok átszervezte az óvóhelyek beosztását. Az új elrendezés a következő volt:

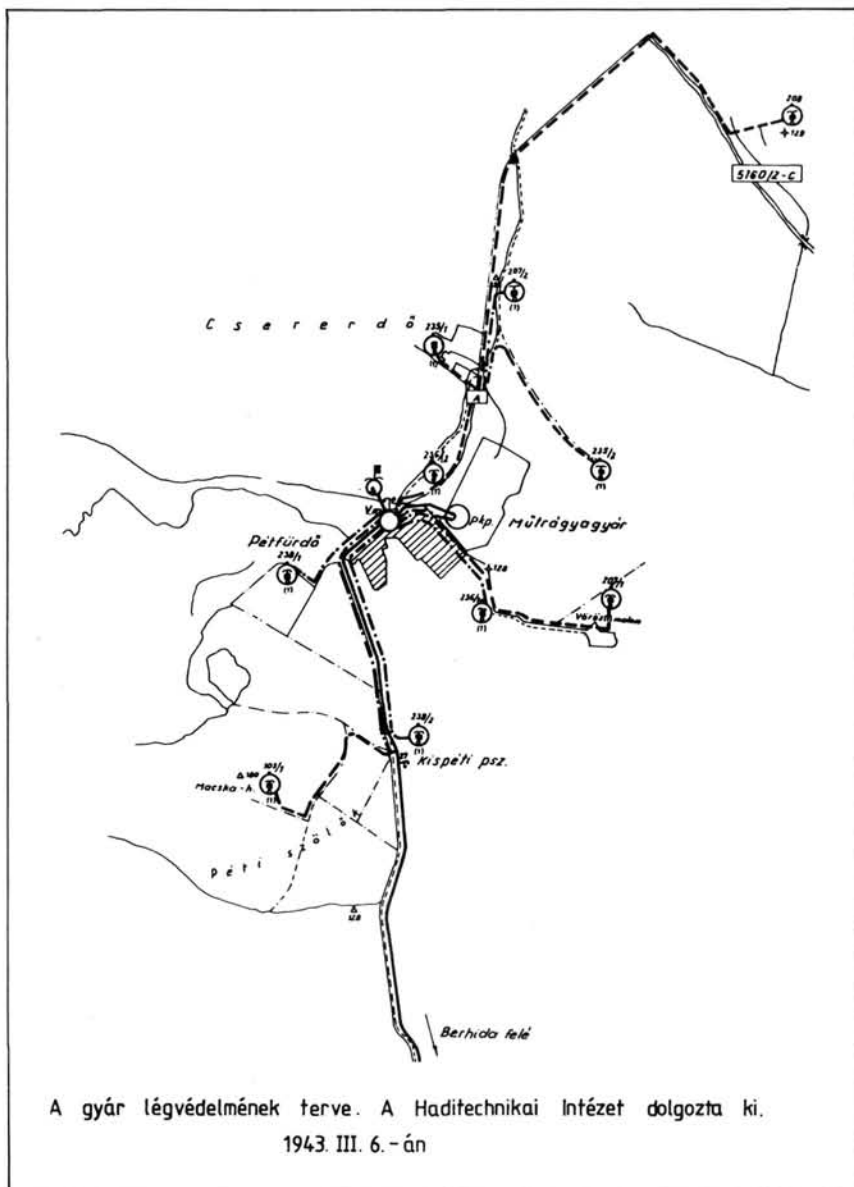
1. számú óvóhely: parancsnoki óvóhely, itt nyer elhelyezést az igazgatósági épületben dolgozó irodai személyzet. Maximális befogadóképessége: 60 fő. Parancsnok: Birtalan Lajos igazgató.
2. számú óvóhely: munkásébédlő, klór-szénkéneg üzem, -műhely, -telepgondnokság, -Sorg cég munkásai, valamint a munkáslakótelep lakói. Maximális befogadóképessége: 300 fő. Parancsnok: Skrovina Pál főmérnök.
3. számú óvóhely: a bejárati épületnél levő futóárok, a Ganz és a Didier cég szerelőinek, telepgondnokság munkásainak óvóhelye. Maximális befogadóképessége: 150 fő. Parancsnok: Jeskó István.
4. számú óvóhely: a lúgregeneráló pincéje, a szintézis üzem dolgozói részére. Maximális befogadóképessége: 40 fő. Parancsnok: vitéz Hidegkuthy Károly főmérnök.
5. számú óvóhely: krakküzemi konverter torony pincéje, a krakküzem dolgozóinak óvóhelye. Maximális befogadóképessége: 25 fő. Parancsnok: Katona György főmérnök.
6. számú óvóhely: erőtelep mögötti futóárok, erőtelep és a kötélpálya, gázgyár, katalizátor üzem, krakktelepről 20 fő, műhely 11 fő munkásának. Maximális befogadóképessége: 150 fő. Parancsnok: Fischer Ede üzemvezető.
7. számú óvóhely: vasúti aluljáró, a szállítás üzem dolgozóinak óvóhelye. Maximális befogadóképessége: 30 fő. Parancsnok: Kornél Tivadar szállításvezető.

8. számú óvóhely: kötőrő bunker, a műtrágyaüzem, savüzem munkásai, a szállítás üzemhez beosztott segéd munkások óvóhelye. Maximális befogadóképessége: 90 fő. Parancsnok: Csermely Ottó főmérnök.
9. számú óvóhely: „B” gyári labor, a központi labor és a raktár személyzet részére. Maximális befogadóképessége: 60 fő. Parancsnok: Keresztes Mátyás vegyész.
10. számú óvóhely: „B” gyári bejáratnál levő futóárok, a mészalátrom üzem személyzete, a telepfenntartási csoportból 100 fő, valamint a Sorg cég HOCO építésének teljes személyzete. Maximális befogadóképessége: 180 fő. Parancsnok: dr. Lengyel Lajos főmérnök.

A helyükön maradó dolgozók fehér karszalaggal és sisakkal vannak ellátva. Készültség vagy riasztás esetén a karszalagot és sisakot viselni kötelesek. Minden óvóhelyen a parancsnok mellett két helyettes is kijelöltünk biztonságból.⁸

1943. március 6-ra a VKF-1. osztálya elkészítette a „Balatonvidéki légvédelmi tüzérségi rendszer” műszaki tervét. A Veszprém–Várpalota–Pétfürdő–Fűzfő–Ajka körzetében levő ipartelepek védelmére felvonult 26 db 36.M.40 mm-es gépágyú, valamint a 103/1 és a 208-as légvédelmi ágyús üteg 4–4 db 80 mm-es lövege.

A Péti Nitrogénművek Rt. védelmére a 103/1 és a 208-as légvédelmi ágyús üteg, továbbá a 207/1, 207/2, 235/1, 235/2, 236/1, 236/2 és a 238/1, 238/2-es légvédelmi ágyús félszakasz vonult fel 80 mm-es lgv. ágyúkkal, valamint 40 mm-es lgv. gépágyúkkal. Az ütegek lőszer utánpótlását Lovasberényből biztosították. A lőszer javadalmazás 240 db gránát löveg csővenként, illetve 480 db gépágyú lövedék a lgv. gépágyúhoz. Ezt 1943 őszén 3–4 javadalmazásnak megfelelően felemelték, mert a Németország elleni légitámadások is azt bizonyították, . . . hogy a különösen nagy tűzgyorsaságú gépágyú lőszerkészlete sem lehet elegendő egy hosszabb, több hullámban végrehajtott ellenséges légitámadás visszaveréséhez. Az elhárítás a későbbi hullámok során nyilvánvalóan a lőszerutánpótlás nehézségei miatt gyengül, valószínű, hogy az ellenség taktikája is a lőszerkészlet ily módon való kimerítése – írta vitéz Justhy Emil altábornagy a 27.334/eln. VI–1943. sz. rendeletének indoklásában.⁹

1. ábra. A gyár légvédelmi terve 1943 márciusában (Hadtörténeti Intézet Levéltára)

2. ábra. A 238/2. légvédelmi gépágyús fél-szakasz lövegállása a péti Sárrét területén 1944 tavaszán. (Hadtörténeti Intézet Levéltára)

A gyár védelmére telepített légvédelmi tüzeralakulatok kiszolgálására a 208-as szaklégvédelmi szakaszt vezényelték ki. A szakasz az alábbi elosztásban települt:

- 208/1. raj Kisbér Öregszőlőhegy 231. magassági pont
- 208/2. raj Réde Kőrishegy 234. magassági pont
- 208/3. raj Nagyberény 254. magassági pont
- 208/4. raj Kustyánhegy 157. magassági pont
- 208/5. raj Enying

A figyelő rajok 35. M. távcsővel és 1936. M. típusú hordozható távbeszélővel voltak felszerelve. A tervezett R-14F rádióállomások még nem voltak telepítve.

1943. augusztus 12-re végleg kialakult az ország hét honi légvédelmi tüzérségi csoport parancsnoksága és ezen belül a „Balatoni honi légvédelmi tüzércsoport”.

Pétfürdő körzetében a 203/1, a 203/2 és a 203/3. számú légvédelmi ágyús üteg 3–3 db 29/38. M. Bofors 80 mm-es lövege ment tüzelő állásba. A 40 mm-es gépágyús félszakaszok eloszlása változatlan maradt.

A légvédelem alapvető problémája az eszközhiány továbbra is nyomasztóan hatott. Az 1943. augusztus 24-én megtartott minisztertanácson Csatay Lajos vezéreztetes honvédelmi miniszter kénytelen volt beismereni: „... nekünk szükségünk van a németek jóindulatára. Mi minden fontos fegyverrészt a németektől kapunk. Jelenleg 50 db „Héja” gépünk van. De ezek nem vehetik fel a harcot a „Liberátorok”-kal. Ezeket csak – másodrangú – gyakorlógépeknek használhatjuk fel.”¹⁰

Az 1943-ban kirajzolódott helyzet várható következményeként előtérbe került, hogy a légifőlény birtokában a Szövetséges Hatalmak folytatják bombázási offenzívájukat Németország és szövetségesei ellen és Magyarország fenyegető légitámadások hatáskörébe fog esni.

Az ország légvédelmi kiszolgáltatottsága miatt a honvédelmi miniszter kiutazott Németországba, hogy tárgyaljon Göring birodalmi marsallal a légerő és a légvédelem megerősítése érdekében. Erről Nagybaczoni Nagy Vilmos így írt visszaemlékezésében: „Göringnél részletesen letárgyaltuk a légi fegyvernem kiépítésével kapcsolatos kérdéseket. Ebbe a megbeszélésbe belevontam, mint légügyi szakértőt, Hellenbront tábornokot is. Légvédelmi ütegeket kértünk és fényezőórákat, melyeknek szállítására már eddig is többször kaptunk ígéretet, de ezeket az ígéreteket mindezideig nem váltották be.

Kértem, bocsássanak rendelkezésünkre az új 10,5 cm-es légvédelmi lövegekből is legalább egy-két üteget, mert Budapesten nincs elég korszerű lövegünk, úgy hogy nagyobb légitámadás esetén a főváros védelem nélkül marad. Göring kijelentette, hogy csak a régi 8 cm-es ütegekből tud adni, az újabb fegyverekből nem, mert ebből a németeknek nincs elegendő.¹¹ Csak összehasonlításként jegyzem meg, hogy Magyarország volt légvédelem szempontjából a legkiszolgáltatottabb helyzetbe. Ausztriát 24 légvédelmi tüzérsztály 176 könnyű és közepes, valamint 38 nehéz légvédelmi üteggel, Romániát 15 légvédelmi tüzérsztály ütegeivel védelmezték.¹²

Természetesen később sem lett jobb a helyzet. 1943. október 9-én vitéz Justy Emil altábornagy az Országos Légvédelmi Erők főparancsnoka az alábbi tájékoztatót állította össze Csataj Lajos honvédelmi miniszter részére, a 36-os bizottság ülésén adandó tájékoztatóhoz: 1. pont a légvédelem helyzete: A Légiháború rohamos fejlődése következtében a rendelkezésre álló légvédelmi tüzérség az országos viszonylatban is a hadviselés szempontjából legfontosabb ipari- és közlekedési gócpontok védelmének ellátására alakított légvédelmi tüzér csoportok vonultak fel. Országos viszonylatban a légvédelmi tüzérség nem érte el azt a fokot, ami a korszerű angolszász légi tömegtámadások elhárításához szükséges. Lényeges javulás 1944. év végére várható. A honi légvédelmi jelzőrendszer kiépítése anyagihiány miatt még nem fejeződött be.¹³

A Péti Nitrogénművek Rt.-nél végzett munkálatok gyors befejezése céljából több század munkaszolgálatost vezényeltek Pétre. A 6002. sz. és a 9206. sz. román munkaszolgálatos századot a malomépületben 2 db szoba-konyhás lakásban, illetve az épület padlásán és pincéjében helyezték el.

A védelem javítása céljából megbízták a Berhidára települt 203. sz. légvédelmi tüzérsztályt, hogy kódosítással is segítse a gyár légvédelmét. A kódosítást klórszulfonsavval végezték, a szükséges anyagot tartályokban szállították Németországból. Az 1943. év végén elvégzett kódosítási gyakorlatok sajnos nem sok reménnyel kecsegtettek, mert a kódtakaró nem volt olyan nagy kiterjedésű, hogy egy jól felkészített pilótának gondot okozott volna a tájékozódásban. Túl sok tájékoztatósi pont maradt fedetlenül.¹⁴

A Szövetségesek olaszországi partaszállása után Magyarország is a közvetlenül támadható célok közé ke-

3. ábra. A 103/1. légvédelmi ágyús üteg 80 mm-es lövege a péti Macskahegyen 1944 tavaszán. (Hadtörténeti Intézet Levéltára)

rült. A korábban Algir, Tunisz és Bengázi repülőterein állomásozó angol-amerikai kötelékek Bari, Brindizzi, majd Foggia és Róma repülőtereire települve közvetlenül támadhatták a romániai Ploestit, Magyarország hadicél pontjai, Ausztria – elsősorban is Bécsújhely – ipari objektumait és Dél-Németország hadiiparát.

A légitámadások veszélyének fokozódása újabb intézkedésekre kényszerítette a légoltalmi vezetést. 1944. február 11-én jelent meg a HM. 129.130/el. 36–1944. sz. rendelete a légitámadások tűzvédelméről, majd a 129.140/el. 36–1944. sz. rendelet az óvóhelyek kötelező létesítéséről.

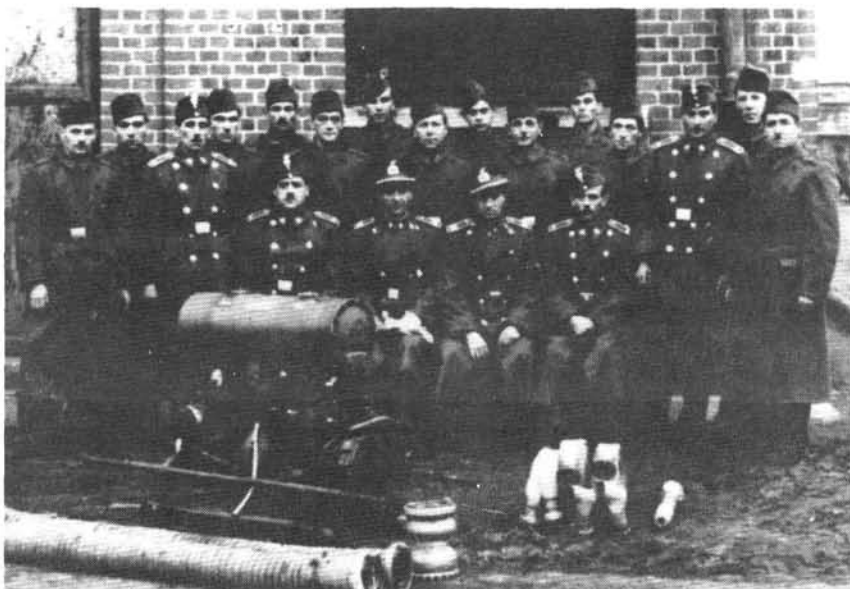
Marschalkó Károly ny. altábornagy az Országos Légoltalmi Parancsnokság vezetője utasította az 1. számú légoltalmi csoportba sorolt vállalatokat, – így a Péti Nitrogént is, hogy állandó légoltalmi orvosi ügyeletet szervezzenek.

1944. március 19-i német megszállással egyidőben Berhida körzetébe települt a német 615. sz. légvédelmi tüzérsztály négy nehéz ütege. A 10,5 cm-es ütegek tevékenységéről nincs információnk.

1944. április 11-én ismét közös megbeszélésre ült össze az ún. „hadiháromszögbe” tartozó vállalatok légoltalmi vezetése. A megbeszélésen jelen volt a HM részéről Horváth Lajos ezredes is. A megbeszélés tárgya: teendők nagyobb támadás esetén, illetve a vízvezeték hálózat kicserélésének pótlása. Ekkor ugyanis már kellő – szomorú – „tapasztalattal” rendelkeztek a légvédelem és a légoltalmi vezetői. A 15. USA Stratégiai Légihadsereg április 3-án mintegy 200 repülőgéppel támadást intézett Budapest déli területén levő ipari célpontok ellen. Az első szőnyegbombázásnak 1073 halalos és 526 sebesült áldozata volt.¹⁵

1944. április 13-án délelőtt Győr ellen végrehajtott támadás – 532 halalos áldozat, 1132 sebesült – hatására a M. Kir. III. Hadtest parancsnoksága április 14-én elrendelte a hadiipari jellege miatt különösen veszélyeztetett Pétfürdő polgári lakosságának azonnali kitelepítését. Dózsa László fhdgy (a gyár katonai parancsnoka) utasítására 850 polgári személyt telepítettek ki Borzavár, Réde, Nagyesztergál és Porva községbe.¹⁶

4. ábra. A Péti Nitrogén Rt tüzoltósága.

5. ábra. A gyár amerikai légi felderítésének kópiája. Készült: 1944. április 12-én. A látható objektumok: 1. Cser-erdei nagy tárolók. 2. Murvabánya. 3. A tervezett légitámadás „tengelye” (ezt a kidolgozó csoport rajzolta a felvételre, ehhez mérte fel a támadás szögét a navigátor). 4. Belső lakótelep. 5. Péti só nagyraktár. 6. Olajüzem.

A vállalat vezetői április 15-én Győrbe látogattak az Ipartelepeket ért súlyos bombatámadás tapasztalatainak megbeszélésére. A tapasztalatok összegzéséként megállapították, hogy fokozni kell az óvóhelyek biztonságát és szilánkvédelem céljából a tartályokhoz vasbeton védőfalak építését rendelték el, valamint a riadó esetén helyükön maradó részére további óvófülkéket gyártottak 8 mm-es acéllemezből.

1944. június 13-án – egy nappal a súlyos légitámadás előtt – az óvóhelyek és óvófülkék megerősítése tárgyában újabb megbeszélésre ült össze a vállalat –, illetve a légoptalmom vezetése. A megbeszélésen jelen volt: Dr. Csermely Ottó gyárvezető igazga-

tó, Füzéri Béla főmérnök műsz. oszt. vezető, Fischer Viktor légoptalmi parancsnok helyettese, Paál Ferenc telepgondnok és légó előadó.

A megbeszélést követő helyszíni szemle során az alábbi hiányosságokat és sürgős tennivalókat vették jegyzőkönyvbe:

1. számú óvóhely: fő hibája, hogy a földből mintegy 1,5 métert kiemelkedik. Lökéshullám- és szilánkvédelem céljából a nyílászárók elé hullám- és szilánkvédő gátat kell építeni.
2. számú óvóhely: a földemre hordott 3 méter magas kőrakást további 2 méterrel növelni kell és a belső térben 4 db válaszfalat kell beépíteni.
3. számú óvóhely: a földémszerkezetet 50 cm-es vasbeton lemezzel kell megerősíteni.
5. számú óvóhely: a földémszerkezetet 15 cm-es vasbeton lemezzel kell megerősíteni.
6. számú óvóhely: szilánk- és hullámtörő falat kell beépíteni a nyílászárók elé.

A gyári bejárat épületében szolgálatot teljesítő, helyénmaradó portás

és tűzoltó részére a portásfülkével szemben szilánk- és robbanó hullám biztos vasbeton bunker építendő 4 fő részére. A vasbeton és acél óvófülkéket szilánkvédő fállal kell megerősíteni.¹⁷

A támadás előkészítése

Magyarország és a Szövetséges Hatalmak közötti hadiállapot 1941. december 12-től egészen 1944. április 3-ig formálisnak volt tekinthető. A szárazföldi arcvonalak igen nagy távolságra voltak hazánktól és a légi erejük sem tudta elérni Magyarországot az afrikai, vagy angolai repülőterekről. Csak az 1943 nyarán lezajlott események után tudtak előkészületeket tenni közép- és délkelet-Európa – köztük Magyarország – stratégiai célpontjai elleni támadások megszervezésére. A Szövetséges Hatalmak Angliában állomásozó stratégiai légierői, így a 8. Amerikai Hadászati Légihadsereg is 1943. június 10-én kézhez kapták az ún. CBO-direktívát (Combined Bomber Offensive), amely később a POINT-BLANK fedőnévvel vált ismeretessé.¹⁸ Az amerikai–angol hadvezetés Németország és szövetségeseink hatásosabb bombázása érdekében erősítette az Európában levő szövetséges hadászati légierő seregteteit. Az angol bombázó légierő parancsnoksága 1944 márciusában már 985 harccképes nehézbombázóval rendelkezett (1943 decemberében 811 db). Az amerikaiak 1943 novemberében befejezték a 15. Stratégiai Légihadsereg felállítását, melynek az volt a feladata, hogy az észak-olaszországi, a romániai, magyarországi, ausztriai és dél-németországi objektumokat támadja. A szervezés során hatalmas erőket koncentráltak. Míg 1943 decemberében a 8. amerikai légihadsereg 700 bombázó repülőgépet tudott alkalmazni, addig 1944 júniusában a 8. és a 15. légihadsereg már 3300! nehézbombázó repülőgéppel rendelkezett.¹⁹ Csak a 15. stratégiai légihadsereg 1350 nehézbombázóval, 484 vadászgéppel, 1 P–38-al felszerelt meteorológiai századdal, és 1 szintén P–38 F–5-kel felszerelt fotófelderítő századdal rendelkezett.²⁰ Csak összehasonlításként: a 101. magyar vadászrepülő osztálynak (később ezred), a 102. vadászosztálynak kb. 400 db Messerschmitt Bf 109 G–6, G–10 és K–4 típusú repülőgépet adtak át 1944–1945 között.²¹

A CBO direktíva végrehajtása az amerikai légierő nagyarányú átszervezését követelte meg, ezt az egyesített főparancsnokság 1943. december

10-re befejezte. Ekkor alakult meg a MAAF (Mediterrance Allied Air-Force = Földközítengeri Szövetséges Légierő Parancsnokság). Parancsnoka: J. C. Eacker tábornok. A hadászati csapásmérő erőt a MASAF (Mediterrance Allied Strategie Air Force = Földközítengeri Szövetségi Hadászati Légierő) alkotta.

A MASAF alárendeltségében két magasabb egység szerepelt: az amerikai 15. Légihadsereg (pk.: Nathan F. Twining vezérőrnagy) és az angol 205. hadászati bombázó csoport. A 15. Légihadsereg egy része már 1943 november elején hadrafogható volt, a szervezés 1944 januárig húzódott. A 15. Légihadsereg állományába 1944 januárjában az alábbi egységek tartoztak:

5. Bomb. Wing:
 2. Bombázó ezred Boing B-17 Flying Fortress
 97. Bombázó ezred Boing B-17 Flying Fortress
 99. Bombázó ezred Boing B-17 Flying Fortress
 301. Bombázó ezred Boing B-17 Flying Fortress
 319. Bombázó ezred Boing B-17 Flying Fortress
 320. Bombázó ezred Boing B-17 Flying Fortress
 47. Bomb Wing:
 98. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 376. Bombázó ezred Consolidata B-24 Liberátor
 449. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 450. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 49. Bomb Wing:
 451. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 461. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 484. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 55. Bomb Wing:
 460. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 464. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 465. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 485. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 304. Bomb Wing:
 454. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 455. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 456. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 459. Bombázó ezred Consolidate B-24 Liberátor
 306. Fighter Wing:
 1. Vadász ezred P-38 Lightning

14. Vadász ezred P-38 Lightning
 31. Vadász ezred P-51 Mustang
 52. Vadász ezred P-51 Mustang
 82. Vadász ezred P-38 Lightning
 325. Vadász ezred P-47D Thunderbolt
 332. Vadász ezred P-51 Mustang

Ezenkívül a Légihadsereg alárendeltségében volt a 885. különleges bombázószázad, a 154 időjárás-felderítőszázad (P-38 Lightning), a 3. PG. (Photographie Group = légifényképező csoport) 5., 12. és 23. százada (P-38 F5-ös gépekkel). Az amerikai 15. Légihadsereg 1944 nyarán 21 hadászati bombázó és 7 vadász ezredből állt.²² Teljes egészében korrektnek fogadhatjuk el Vasváry József számítását, amely szerint a 15. amerikai légihadsereg 1944. év nyarán már 1350 nehéz bombázóval és 484 vadászgéppel rendelkezett.²³

A légihadseregek tevékenységének koordinálására 1944. január 6-án felállították C. Spaatz tábornok parancsnoksága alatt az amerikai hadászati légierő európai törzset. Erősítették a hadászati légierő vadászrepülő ezredeit is. A P-38-as Lightningek mellett egyre több P-51-es nagyhatótávolságú Mustang kísérővadász került az ezrekhez.

1944 elején a MASAF még nem fejtett ki jelentősebb harci tevékenységet. 1944 áprilisáig a POINT-BLANK-ban tervbe vett hat objektumcsoportból csak az első hármat érte heves légitámadás. Az üzemanyagot, a szintetikus kaucsukot, és a katonai szállító eszközöket előállító vállalatok szinte teljesen kívül estek a hadászati légierő akció rádiuszán.

A folyékony üzemanyagot gyártó vállalatokra 1944 első három hónapjában mindössze 195 tonna bombát dobtak le. Ennek oka részben a téli hónapok kedvezőtlen időjárása, másrészt pedig az áttelepülési feladatok végrehajtása volt. A MAAF zöme Tuniszból a dél-olaszországi támaszpontokra települt át, a parancsnokság Bariba, a repülőkötelékek pedig a Foggia körzetében levő repülőterekre.

A MAAF hadászati feladatait a teheráni konferencián határozták meg a szövetséges vezérkarok. A megsemmisítésére kijelölt célpontok közül több Magyarország területén volt, így a Budapest-Csepel és Győr térségében levő hadiipari objektumok és a dunántúli olajfinomítók: Szőny, Lipe, Pétfürdő, valamint az almásfüzítői olajüzem. A Londonban tartott

Tedder-Spatz tárgyalások eredményeként a 15. Légihadsereg 1943 december végén megkezdte a magyarországi hadművelati célpontok felderítését. Ezek a tények ellentmondanak annak a hiedelemnek, hogy az angolszász légierő tevékenységét az ország német megszállása váltotta ki.

1944. május 4-én megkezdődtek az „Operation Frantic” előkészületei. A MATS (Mediterrance Air Transport Service = Földközítengeri Légi Szállító Szolgálat) szállítógépei bombát és üzemanyagot szállítottak a kijelölt szovjet repülőterekre. Az első ingabombázásra 1944. június 2-án került sor, ezen a MAAF parancsnoka J. C. Eacker tábornok is részt vett.²⁴

Az amerikai és az angol légierő június 3. és 12. között nem hajtott végre támadást az ország területe ellen. Június 10-én a SAC (Strategic Air Command = Stratégiai Légi Parancsnokság) utasítást adott a 8. és 15. stratégiai légihadseregnek, hogy fokozott mértékben folytassák az áprilisban megkezdett „olajcélok” rombolását. A magyarországi olajcélok megsemmisítésére a 15. stratégiai légihadsereg kapott parancsot. Ennek megfelelően 1944. június 13-án Acherson ezredes nevében az alábbi parancsot adták ki:

„92. számú hadművelati utasítás.

Az 55. Bombázó Dandár Főhadiszállásán 1944. június 14.

1. a. Lásd az információs melléklet b (1) Az 5. Wing 6 ezreddel (B-17) támadja a budapesti Shell olajtelepet 11.00 órakor

Találkozó: 09.05 órakor
 Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel

(2) A 49. Wing 3 ezreddel (B-24) támadja a Szőnyi olajgyártelepet 11.00 órakor

Találkozó: 09.15 órakor
 Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel

(3) A 47. Wing 4 ezreddel (B-24) támadja Osiek (Eszék-U. J.) Sisak és Caprag szintetikus olajtelepeket.

Találkozó: 09.35 órakor
 Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel

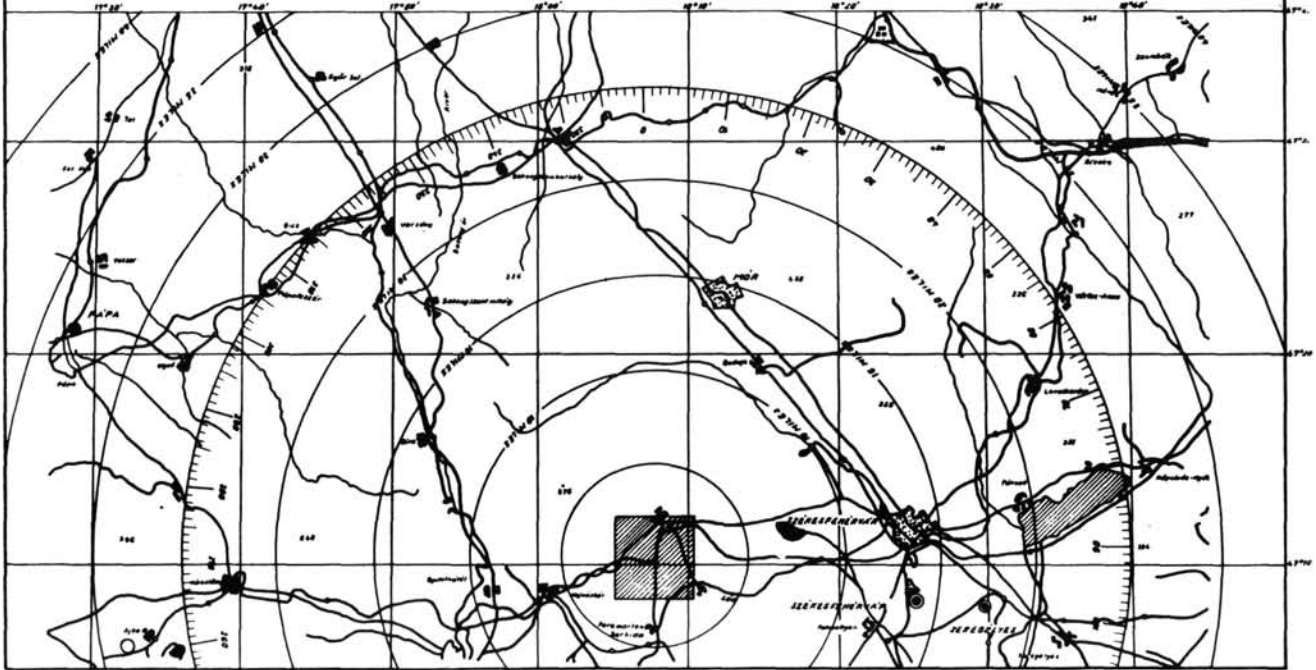
(4) A 306. Fighter Wing 5 ezreddel fedezetet biztosít a támadó köteléknek. 1 ezred zuhanó bombázást hajt végre és géppuskázza Kecskemét repülőterét 1000 lb. GP. bombával²⁵

2. Az 55. Wing 4 ezreddel (B-24) támadja a Pétfürdői olajgyártelepet, 1944. június 14-én 11.00 órakor.

Ez a Baker terv.
 Első tartalék cél: CAPRAG Shell olajfinomító

12-33-N JELŰ CÉLTÉRKÉP A PÉTFÜRDŐI OLAJFINOMÍTÓ ÉS MŰTRÁGYAGYÁR ELLENI BOMBA-TÁMADÁSHOZ.

(Másolva az USAAF 15. Légihadsereg Plan Backer tervéről.)

6. ábra. A Baker-tervhez készített céltérkép másolata.

Második tartalék cél: BROD rendező pályaudvar

Utolsó tartalék cél: SPLIT kikötő berendezései és a cementgyár.

Bombázók találkozája:

Ezred találkozó: a 465. és a 464. ezred találkozási vonala ANDRIA és CANOSA között 5–6000 lábön külön-külön. A 465. ezred ANDRIA fölött a kurzuson 08.29 órakor. A 485. és 460. ezred találkozási vonala ALTAMURA és GRAVINA között 7–8000 lábön külön-külön. A 485. ezred ALTAMURA fölött a kurzuson 08.31 órakor.

Kötélék találkozó: a 465. és 464. ezred SPINAZZOLA fölött a kurzuson a kijelölt magasságon 08.40 órakor. A 485. és a 460. ezred süllyed a 465. és a 464. ezred mögé megérkezéskor SPINAZZOLA-tól délre 08.40 órakor.

Vadász és bombázó találkozó: későbbi jelzés szerint.

Repülési rend: besorolás a kötélékbe: 5. Wing, 49. Wing, 55. Wing (465. 464. 485. 460. ezred), 47. Wing

Útvonal a célra: Spinazzola–Barletta–Cazziol sziget–Banja Luka–Nagyvázsony–cél.

Idő: 09.25 órakor a kulcspontban (Cazziol-sziget) 9000 lábön. Emelkedés a kulcsponttól.

Rávezetési pont: Nagyvázsony (4659N–1742E)²⁶

Támadás tengelye: 57°

Támadás időpontja: 11.00 órakor

Bombázási magasság:

465. ezred 20 000 lábról

464. ezred 19 500 lábról

485. ezred 19 000 lábról

460. ezred 19 500 lábról

Emelkedés a támadásból: 128 m/min.

Gyülekezés: azonnal.

3. Az egész csoport használja az MPI (Mean Point of Impact–U. J.)

(1) Semmi más célpont nem bombázható Jugoszláviában a specifikációban leírtakon kívül.

(2) Budapesten a célt egyetlen ablak mutatja.²⁷

(3) Első tartalék cél: CAPRAG Shell olajüzem

Rávezetési pont: SLATINA

(4529N–1601E)

Támadás tengelye: 91°

Gyülekezés: azonnal.

(4) Második tartalék cél: BROD rendezőpályaudvar

Rávezetési pont: CAGIIN

(4521N–1601E)

Támadás tengelye: 175°

Gyülekezés: azonnal.

(5) Utolsó tartalék cél: SPLIT kikötő berendezései és a cementgyár céltérkép: 8–14–NA

Rávezetési pont: SINJ

Támadás tengelye: 217°

Gyülekezés: azonnal

4. Egyéb utasítás nincs

5. Rádió használati parancs:

a) Kijelölt csoport frekvencián van kapcsolat a csoportokon belül

b) a VHF csatorna összekötést biztosít a csoport-csoport és a vadászok-bombázók között

c) a bombázók hívójele:

5. Wing „MOZES 1”

47. Wing „MOZES 4”

49. Wing „MOZES 2”

55. Wing „MOZES 3”

465. bombázó ezred

„MOZES 31”

464. bombázó ezred

„MOZES 32”

485. bombázó ezred

„MOZES 33”

460. bombázó ezred

„MOZES 34” stb.

d) a vadászok hívójele: SEEDCAKE a vadászrendszernek megfelelően: 1, 2, 3, 4, 5 stb.

e) visszahívás:

5. Wing „FAILURE”

47. Wing „FUEL”

49. Wing „HOT-SEAT”

55. Wing „HOLDTIGHT”

304. Wing „KIND”

306. Wing „LOVERBIRD”

ACHERSON ezredes megbízásából: John N. Melcher repülő alezredes

Függelék a 92. számú hadműveleti parancshoz

1944. június 13. 20.00 óra
Az 55. Wing főhadiszállásán

Ez a Baker terv

Térképek: GSGS. No 4072 Europa Air (Budapest) 1 : 500 000
GSGS. No 4072 Europa Air (Graz) 1 : 500 000

Céltérkép: PÉTFÜRDŐ No 12-33-NA.

136. sz. Légifelvétel jegyzetekkel Pétfürdőről

1. Az ellenség elhelyezkedése:

a) Flak (Fliger Abwehr Kanonnen = légvédelmi ágyú rövidítése - U.J.)

(1) A PÉTFÜRDŐ gyártelep térségében levő Flak elhárításról nincs semmi elfogadható információink.

(2) CAPRAG (első tartalék cél) szintetikus olajgyártelep. Nincs értékelhető információnk a Flak elhárításról.

(3) ZAGRAB (második tartalék cél) rendezőpályaudvar. Az utolsó támadáskor - 1944. május 24-én 6 Flak volt látható.

(4) BROD (utolsó megoldás) rendezőpályaudvar. 1944. április 13-án volt Flak elhárítás.

(5) SARAJEVO (utolsó megoldás) rendezőpályaudvar. Nincs érvényes információnk a Flak elhárításról.

(6) SPLIT (végső megoldás) kikötő berendezései és a cementgyár. Az 1944. június 3-i támadáskor mérsekelt, de igen pontos léghárító tűz.

b) Ellenséges repülőgépek:

A 15. Légihadsereg hírszerzői jelentése szerint az ellenséges vadászterő a cél légtérben jelentősen csökkent. A célon lehetséges elhárítás 30-40 egymotoros és 10-15 kétmotoros vadászgép. Komoly elhárítás a bécsi vadászba- zisról nem lehetséges.

c) A cél jelentősége:

(1) Az elsődleges cél az ellenséges olajfinomítók közül a harmadik legfontosabb gyártelep Bécs és Budapest körzetében.

(2) A Baker tervben foglaltak szerint a Budapest térségében megmaradt berendezések becsült teljesítő képessége 400-500 ezer tonna évenként.

(3) A 8. Légihadsereg június 13-án 9 olajgyártelep ellen hajtott végre támadást Németországban.

(4) A 8. és 15. Légihadsereg sikeres támadásainak eredményeként az ellenségnek 3 hónapja krónikus olajhiány mutatkozik.

2. Alaphelyzet:

a) Összehangolt támadások a következők:

(1) 5. Wing 4 ezrede lerombolja a budapesti Shell olajüzemet

2. ezrede lerombolja a budapesti FANTO olajüzemet

(2) 47. Wing 4 ezrede lerombolja SISAK-CAPRAG szintetikus olajüzemet

(3) 49. Wing 3 ezrede lerombolja SZÖNY olajüzemet

(4) 55. Wing 4 ezrede lerombolja PÉTFÜRDŐ olajüzemet

b) A 306. Fighter Wing 5 ezrede a védőkíséretéről gondoskodik, 1 ezrede zuhanórepülésben támadja és géppuskázza KECSKEMÉT repülőterét

c) A 8. Légihadsereg 1944. június 13-án Németország területén 9 olajüzemet támadott.

d) Lelővés esetén a Hírszerző Hivatal utasítása szerint menekülni!

7. ábra. A USAAF 460. bombázóezred eligazítási lapja a Pétfürdő elleni támadáshoz.

A támadás

1944. június 14-én szerdán hajnalban a 15. Légi hadsereg dél-olaszországi repülőterein feldübörögnek a motorok. A szerelők megkezdik a felszállás előkészítését.

A pilóták, navigátorok és a bombázó tisztek meghallgatják a végső eligazítást és a meteorológiai tiszt jelentését, aki szerint az útvonalon derült az idő, 1-3/10 kumulusz²⁸ várható 10 000-14 000 láb között, a cél felett CAVU.²⁹ A szél a Dinári Alpok felett 5000 lábón 15 csomóval 40°-ról, 10 000 lábón 17 csomóval 35°-ról és a cél felett 15 000 lábón 260°-ról várható 35 csomóval.

07.00 óra: VESZPRÉM: a 101. vadász repülőosztály részére 30 perces készütséget rendelnek el.

07.25 óra: Baritól 50 km-re fekvő PANTANELLA repülőterén a 645. bombázó ezred 39 B-24-es Liberátora megkezdik a felszál-

MISSION STATE

1. Target PÉTFÜRDŐ Oil Plant, Hungary.
2. I. P. NESTVAYZSONY
3. Intervalometer setting^b 100 feet.
4. Approach altitude^b 18,000 feet
5. Bombing altitude 18,000 feet
6. Bombing speed (indicated)^b 160 mph
7. Number and type of bombs per ship (with fuse setting)^b
16 clustered 250 # GP (.1 x .01 and .025).
8. Auto Pilot or PDI run^b A-5 Pilot
9. Method of sighting (how many leaders are to sight, and how the wing bombardiers are to bomb)^b Wing leaders sight for range and deflection, box leaders for range only and wingmen drop on box leaders.
10. Rally direction Right Airspeed^b 165 mph.
11. Rendezvous time and place ALTAMURA at 0831 H
12. Course to target SPINAZZOLA to BARIETTA to CAZZIOL to BANTALUKA to I.P. to Target.
13. Return course Target to BANTALUKA to CAZZIOL to base.
14. Cruising speed 165 mph.
15. Position in wing, cruising^b 3rd, bombing^b 3rd
16. Point of climb CAZZIOL Island speed of climb 160 mph.
17. Target time 1103 H
18. Position of escort to bomber formation^f _____

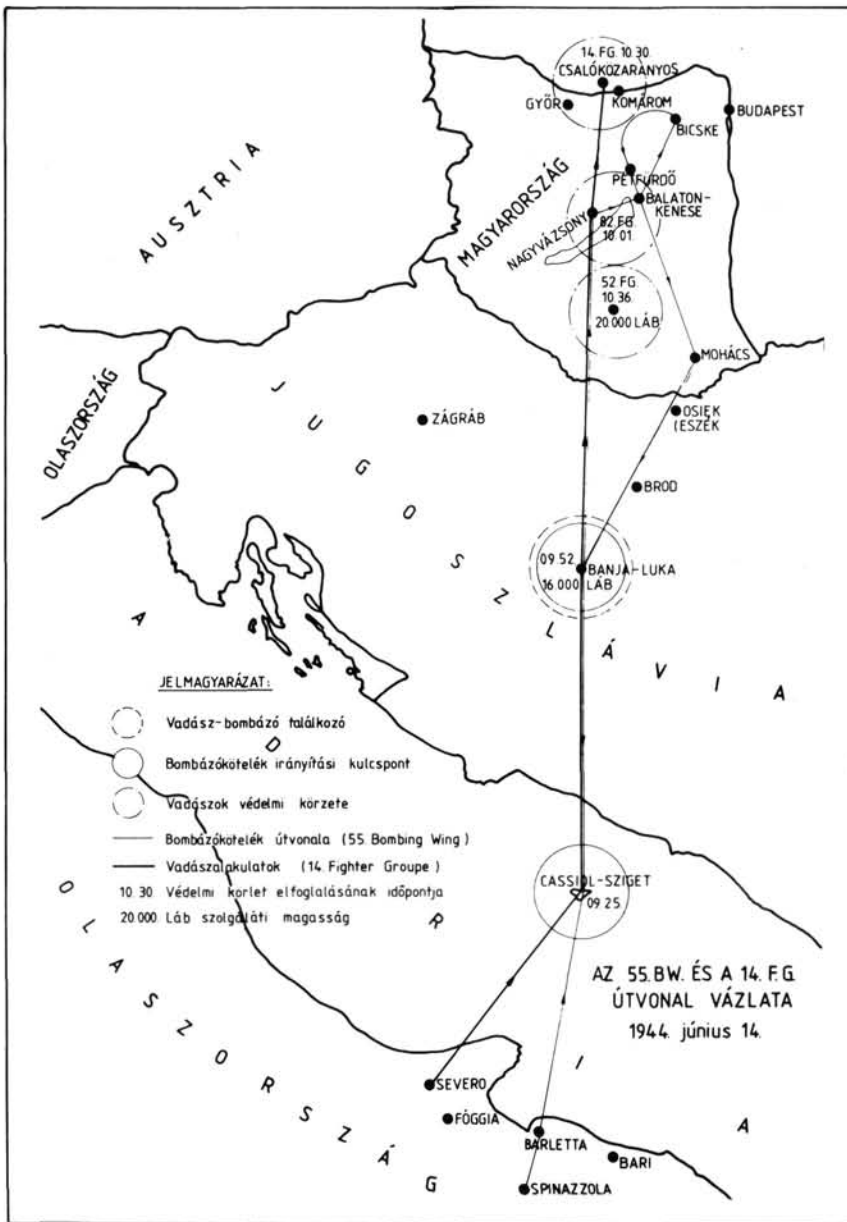
Cruising Formation (Diagram)

Attack Formation (Diagram)

Same As Cruising

465 BG Form 7/33

8. ábra. A Pétfürdő ellen támadó USAAF 55. bombázóhadosztály és 14. vadászrezred útvonal vázlatja 1944. június 14-én, a vadászkötelékek védelmi körzeteinek felüntetásával.

lást. A 39 gép két támadóegységet képez. Az első egységet Clarence G. Poff őrgy. a 778. bombázó század parancsnoka, a második Marschall Bonner ezredes a bombázó ezred parancsnoka vezeti. Az alakzat felvétele előtt 2 gép jelenti, hogy visszatér a bázisra. Az egyiknek a bal külső üzemanyagtartályából folyik a benzin, a másik gép 3. motorjának erős vibrációja és az olajfolyás miatt kénytelen leszállni.

07.30: SPINAZZOLA, a 460. bombázó ezred 39 B-24-es nehézbom-

bázó megkezd a felszállást. Az első csoportot Charles C. Ward őrnagy a 763. bombázó század parancsnoka, a másodikat George S. Davis Jr. a 762. század parancsnoka vezeti. A gépek komplikációmentesen felveszik az alakzatot és az egység ALTAMURA és GRAVINA vonalában várja a találkozót.

07.44: PANTANELLA, a 465. bombázó ezred 35 B-24-es Liberátora megkezd a felszállást. Az ezred itt is két támadó csoportot alakít, az első Charles A. Clark ezredes, az egység parancsnoka, a másodikat William K. Zewadski kapitány vezeti. A formáció felvétele itt is zavartalan.

07.50: VENOSA, a 485. bombázó ezred 39 B-24-es Libetárora megkezd a felszállást. Az első támadócsoportot Williem L. Herbin al-

ezredes csoportparancsnok-helyettes, a másodikat Edward H. Nett őrgy. a 628. bombázó század parancsnoka vezeti.

08.10: Clarence G. Poff őrgy. a 464. ezred vezérgépén észreveszi, hogy a 465. ezred még nincs a csoport találkozóhelyén ANDRIA felett, ezért egy széles forduló manőverben 3 percig vár, majd az egység tovább repül SPINAZZOLA fölé.

08.20: A 465. ezred második támadó csoportjából Burton C. Andrus őrgy. gépe visszafordul, mert a 3. motorja leállt. A gép gombákkal együtt visszatért a bázisra.

08.25: A 485. ezred 727. századából a kettes gép pilótája jelenti, hogy visszatér a bázisra, mert a 3. motorjának légcsavarjának szögállítója nem üzemképes és a légcavartitorla állásban van.

08.31: A 460 ezred vezérgépe jelenti, hogy a gyülekezést befejezte és a SPINAZZOLA-i kurzuson van.

08.40: Az 55. Wing jelenti, hogy SPINAZZOLA feletti gyülekező ponton besorolt a kötelékbe.

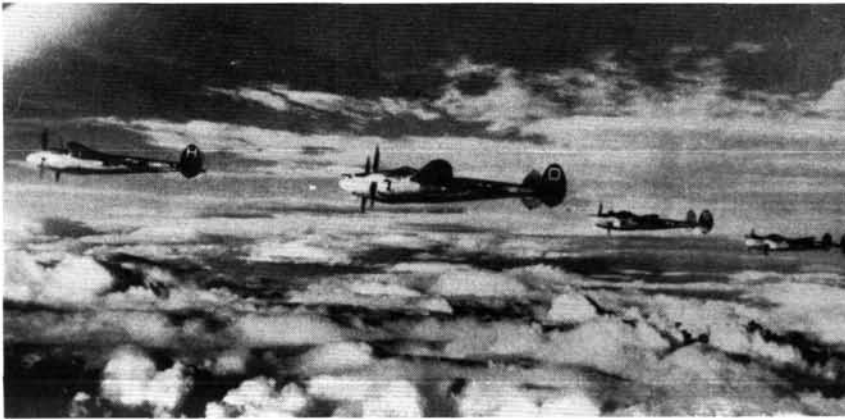
08.45: VESZPRÉM, a 101. honi vadászpilótaosztály gépeinek 15 perces készséget rendelnek el.

08.47: TRIOLO, a 14. vadászrezred 13 százada 47 P-38-as Lightning géppel felszáll az 55. Wing védelmezésére.

08.48: PANTANELLA, a 42-78317 számú B-24-es, amely üzemanyagfolyás miatt a 645. ezredből visszafordult a bázisra – leszállás közben szerencsétlenül jár, mivel az orr futóműve nem jött ki, a gép orrávágódott. A gép orrának alsó része leszakadt. John W. Colier őrm. és Albert A. Warren őrm. megsérült.

09.03: A vadászrezdek (FG) gyülekezése befejeződött, a 14. FG 51 P-38 Lightning (4 később műszaki okok miatt visszatért a bázisra), a 82. FG. 48 P-38 Lightninggel Banja-Luka felé haladt a bombázókkal történő találkozópontra. A 82. FG feladata, hogy a Balaton térségében behatoló bombázókat fedezze. A 14. FG. Csalóközarányos középponttal az észak-magyarországi területek felett biztosította a bombázók behatolását a cél fölé. A 31. FG. Kaposvár térségében oldalról fedezi és feltartóztatja az ellenséget. Az 52. FG. háttvédként nyújt fedezetet a visszavonuló bombázóknak Kaposvár körzetében. A 332. FG. Banja-Lukától a cél felé a 325. FG. gépeivel együtt.

09.16: VESZPRÉM, a 101. honi vadászpilótaosztálynak start-készséget rendelnek el.

9. ábra. Az USAAF 15. stratégiai légi hadsereg 82. vadászrezidencének Lightning-jei útban a cél felé.

- 09.25: A 465. Wing jelenti, hogy 2 tengeralattjárót lát 4 mérföldre a Kercsula-szigettől északra, keleti irányban halad, jól látható a periszkóp nyomvize 8500 láb magasságból.
- 09.30: A 464. és 465. ezredhez Gazzioli szigetnél felzárkóznak a kísérővadászok, a kötelék 6000 lábön van és megkezdte az emelkedést 127 mph-val.
- 09.30: Péten „kis riadót” rendelnek el.
- 09.55: VESZPRÉM, a 101. vadászrepülőosztályok mindhárom századát ülőkészültségbe rendelik.
- 09.56: A 464. ezred jelenti, hogy Pribella térségében jól szétszóródott csapatok figyelhetők meg, mintegy 300 sátorral, a megfigyelés 11 000 lábról.
- 09.57: A 464. ezred jelenti, hogy Pribella környékén 50 ködgyertya üzemel.
- 10.20: A 465. ezred jelenti, hogy Bos-Gradisánál a rendezőpályaudvaron jelentős tevékenység, számos vagonnal, a megfigyelés 17 000 lábról.
- 10.22: $46^{\circ} 03' \text{É} - 17^{\circ} 59' \text{E}$ térségében 4 ezüst színű ellenséges gép és 1 nagy hangár épület és talán barakok láthatók, jelenti a 464. ezred.
- 10.25: VESZPRÉM, a 101/3. vadászrepülő század 15 gépe elstartol, azzal az utasítással, hogy Győr felett gyülekezzenek és adjon kíséretet a német 8. honi légvédelmi hadosztály egy Messerschmitt Me-410-es kötelékének.
- 10.35: A kötelék 4. csoportjában repülő 460. ezredhez is felzárkózik a vadászkíséret. A kíséretet a 14. FG 3 százada biztosítja, a 37, 48. és a 49. vadászszázadokat Prahler hdgy. vezeti, aki a 48. század

parancsnoka, rajpk.: Crurck hdgy., Terwood hdgy., Blocker hdgy. A 49. század parancsnoka Luis Benne hdgy., rajpk.: Musgrowe hdgy., Lenox hdgy. 37. század parancsnoka: Gaskin, rajpk.: Walter hdgy. Staffes hdgy. Flynt hdgy.

10.40: A 465. ezred jelenti, hogy a 2. század egyik gépe kényszervetést hajtott végre az $E 46^{\circ} 14' - K 17^{\circ} 23'$ -nál, (ez Nagyatád koordinátája – U. J.) mert a 2. motorja leállt és csak így tudja a formációt tartani.

10.50: A 485. ezred jelenti, hogy a köteléktől távolabb lát 3 Me-109. és 2 FW-190-es vadászt, de ezek nem közelítenek a formációhoz. A tüzérségi tűz erős, főként PÉCS ($E 46^{\circ} 45' - K 18^{\circ} 10'$), VESZPRÉM ($47^{\circ} 05' - 17^{\circ} 53'$) és POLGÁRDI ($47^{\circ} 03' - 18^{\circ} 15'$) körzetéből.

10.50: Péten nagyriadó van, mindenki igyekszik elhagyni az üzemeket. Mészáros Ferenc a művezető, a Savüzemtől figyelni a gyár mellett elhúzó köteléket. Hidegkuthy Károly az Ammónia üzem vezetője az iroda ablakából figyelni a nagy magasságban úszó köteléket. Aztán visszaül az asztalához.

10.53: A 465. ezred a Bakony felett visszafordul a célra. Charles A. Klark ezredes a vezérgéppel rááll a kurzusra. A bombázó tiszt feszülten tapad a célzókészülékre.

10.56: A 465. ezred jelenti, hogy a jelzett időben egy B-24-est látott felrobbanni a levegőben és szétesni, ejtőernyőt nem láttak kinyílni. Péten az Ammónia üzem művezetője riadtan jelenti Hidegkuthy üzemvezetőnek, hogy a bombázók visszafordultak.

10.57: Mészáros Ferenc figyelni a közeledő gépeket, „Na ezek jól bevették az irányt!” – gondolja magában.

10.58: A vezérgép bombatisztje beledobta a gépmikrofonba, „most”, 64 tonna (250 kg-os – U. J.) elindul halálos útjára. A kötelék balszárnyán 2 gép nem tudja kioldani a bombáit a célban, ezek bombával együtt térnek vissza a bázisra. A bombázó tiszt feljegyezi, hogy a krakk üzemben, a kazánházban, valamint a nagyméretű tartályokon számos közvetlen találat „ült”.

10.59: A 460. ezred egyik lövészének idegei felmondják a szolgálót és ejtőernyővel kiugrik a gépből a lövésznyíláson keresztül ($E 47^{\circ} 06' - K 17^{\circ} 54'$ ez Gyula-firátót koordinátája – U. J.)

10.59: A 464. ezred egyik gépe a cél előtt 4 km-re tévedésből mind a 16 bombáját kioldotta.

11.00: A 485. ezred vezérgépe megdöbbenve veszi észre, hogy a mögötte haladó 460. ezred a célrafordulásnál belül fordul és így bevág a kötelék elé.

10. ábra. Az USAAF 451. bombázóezred 724. századának B-24. Liberator gépe Szöny felett 1944. június 14-én.

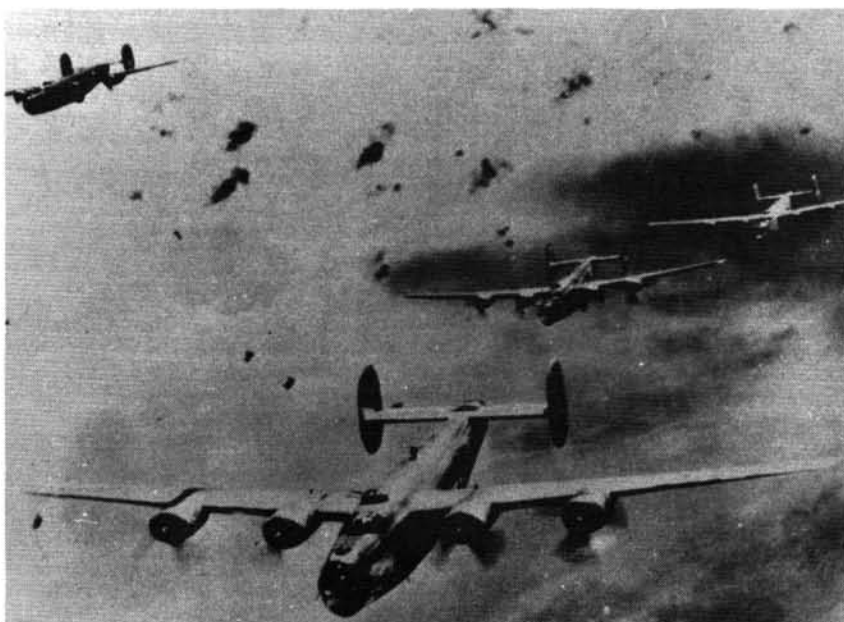
11.01: A 464. ezred 37 gépe a cél fölött, 36 gép összesen 69.4 tonna (250 fontos láncos) bombát dobta le. Egy gép ismét a bombarekesz működtető szerkezetének hibája miatt nem oldotta ki a bombát a cél fölött és csak a nyílt terület felett oldott 8 bombát 11.55-kor sikerült kioldani az É 46° 10' – K 16° 30'-nél. A céltől távolabb oldott bombák súlya közel 5 tonna.

11.02: A 460. ezred a cél felett, 36 gép 72.25 tonna (250 db) bombát old ki, 3 gép nem tudja kioldani bombáit a felfüggesztés működéséhibája miatt, 2 gép 11.03-kor kényszeroldással megszabadul a terhétől, 1 gép csak az Adria felett tudta kioldani bombáit. A bombázó tiszt jelenti, hogy a találatok jól ülnek a célon és a keletkezett füst 15 000 lábba emelkedik az ezredtől balkéz felől.

11.02: A 485. ezred jelenti, hogy a cél fölött 5 ellenséges gépet láttak, de ezek egyike sem támadja meg a köteléket, a céltől észak-északkeletre összekeveredett vadászharcot látnak (az eredeti fogalmazásban „dog-fight” – U. J.)³⁰ a vadászvédelem és az ellenség között. 2 ellenséges gépet láttak lelőni, 1 ellenséges vadászgép 11.00-kor a levegőben felrobant, egy másikat láttak irányítás nélkül zuhanni, a pilótája ejtőernyővel kiugrott, egy ellenséges gépet láttak zuhanni az É 46° 50' – K 16° 20'-nál. Az 504. század egyik gépének a 4. motorja leállt, mert az előtte levő repülőgépről ledobott bomba a levegőben a géptől mintegy 400 lábba felrobant.

11.03: A 485. ezred a célon, a 39 gépből 34 gép összesen 70 tonna bombát dob a célra 18 000 láb-ról. 2 gép visszatért a bázisra bombáival együtt, a többi az Adria felett kézioldással szabadult meg a bombáitól. A légelhárító tűzben 4 gép megsérült, de nem jelentett akadályt a visszatérésben.

11.00–11.30: A 14. FG jelenti, hogy 11.00-kor láttak felrobbani a levegőben egy B–24-est, egy másik kihúzott a kötelékből a céltől délre és 6 kinyíló ejtőernyőt láttak, jelenti továbbá, hogy két százada nem találkozott ellenséggel, de a 49. század a bombázók utolsó csoportját védve 40–50 Me–109-el csapott össze 11.05-kor a céltől észak-Ék-re 19–20.000 láb-on, mivel az ellenség létszámban igen felülmúlta a P–38-kat, védelembe mentek, az ütközet 25 percig tartott. 2 gépet elvesztettek,

11. ábra. Amerikai B–24. Liberatorok légelhárító tűzben.

az egyik felrobbanása látható volt, 3 további gép eltűnt. Győzelem 12–1–5 az alábbi lista szerint:

Me – 109

megsemitve:	talán lelőve:	rongálva:
3	0	2 Lenox hdgy.
3	0	0 Skortt hdgy.
1	1	0 Musgrove hdgy.
2	0	2 Purdy hdgy.
1	0	0 Thomas hdgy.
1	0	0 Lutrell hdgy.
1	0	0 Tripton hdgy.
0	0	1 Johson hdgy.

A 49. század megpróbált rádió segítségével hívni, amikor megtámadták, de a többi századdal nem volt kapcsolata. A rádiókapcsolat általában jó, de az egyes század feleslegesen fecsegett (szó szerint: „but some unnecessary chatter by one sqdn.” – U. J.)

A térségben P–51-esek is voltak, mert a 47. század jelentése szerint 2 P–51 – a farkán sárga átlós csíkkal – átment az alakzaton (a gépek az 52. FG.-hoz tartoztak a jelölés szerint – U. J.) 6 óra magasságból ereszkedve. Jelentik továbbá, hogy retesz jellegű légelhárító tűz a Balaton felső csücskétől kissé északra. Repülőgépet nem láttak sem a székesfehérvári, sem a Banja-Lukai repülőtéren.

Az ellenséges kötelék elhárítására bevetett magyar 101. vadászosztály

mellett a német 8. honi vadászrepülő hadosztály mintegy 80 Messerschmitt Me 109-es és Focke-Wulf FW 190-es repülőgépe vett részt a küzdelemben.

A német vadászok veszteségéről nincs biztos információ.

A 101. vadászosztály a bevetés során 2 gépet veszített.

Az egyik gép a Csókahegy oldalába (Székesfehérvár É) zuhant le, pilótája Király Gyula hdgy. hősi halált halt, a másik gép – pilótája Forró Pál hdgy. – Váralpától északra kényszerleszállást hajtott végre.

„A 101/3. vadászrepülő század – saját veszteség nélkül – hét amerikai vadászgép lelovását jelentette: Pávai-Vajna György hdgy. és vitéz Molnár László hdgy. Puztavám északi légtérben, Debrődy György hdgy. (Dudar kelet), Dániel László hdgy. (Puztavám DK, Lippakut), Bélavány Pál hdgy. (Vérteskozma), Podoba Ilés szkv. és Takács Pál szkv. 1–1 gépet lőtt le. Az utóbbi 2 légi győzelmet a 27. számú ezredparancs törölte (1945. február 5-én).³¹

A harc hevességére jellemző, hogy Forró Pál, amikor a sóstói repülőtérré beszállították elsőségély céljából, csak annyit tudott mondani: – „Dobberddó tiszta Dobberddó!”³²

De hasonló véleményvel volt a légi harc egy másik kárvallottja is – az amerikai Luis Benne hdgy., aki így írta le a harc lefolyását és saját lelovását a Vadász Ászok című könyvben: „Habár könnyű futásnak ígérkezett, korán volt ébresztő. Szokásos kapkodás az öltözésnél, a reggelinél, majd eligazítás. A küldetésnek tulajdonképpen vége volt, mivel a szabály szerint 50 bevetést már teljesítettem és így következ-

hetett a hazatérés. (Benne hdgynak 51 bevetése és 5 léggyőzelm volt 1944. június 14-ig. U. J.) A nehézbombázók kíséretéről kellett gondoskodnunk, amikor a magyarországi Pétfürdőt támadtuk. Több század-al támadtunk, különböző irányból, szétszórva ezáltal a Luftwaffe ellen-támadását. A céltól északra levő területet kellett biztosítani (lásd a térkép-vázlatot, amely a legkedvezőbb volt egy ellentámadás céljára. Már az eligazításnál szorongó érzés fogott el. Én vezettem a 49. századot, de a saját rajomnak is igen kevés gyakorlata volt. A másik három rajnak is 10-nél kevesebb bevetése volt. A cél fölött a gépeket 6 és 9 óra pozícióba vezényeltem és közöltem velük, dobják le a póttartályaikat. Az ellenséges vadászere 50 Me-109-ből és FW-190-ből állt. Ez érdekes lesz – gondoltam magamban – ötven ellenséges gép 15 P-38-as ellen. Hamarosan a legerősebb ütközetben voltam, amit valaha is tapasztaltam. Egy Me-109-re tüzeltem és sikerült eltalálnom. Hamarosan észrevettem, hogy egyedül vagyok. Később felfedeztem, hogy a kettes számú emberemnek nehézségei vannak a póttartály ledobásával és így 11 000 láb magasságban tartja magát, mielőtt elszabadul tőle. A 3-as és 4-es kísérőm követte őt, engem 22 000 láb magasságon hagyva, hogy majd megkísérlem a csatlakozást a század többi részéhez. Megláttam egy Me-109-et, amelyik elmaradt a szakaszától. Lejjebb ereszkedtem és elkezdtem tüzelni, megközelítőleg ötszáz yardtól száz yardig, kb. 30 fokról. Telitalálatot sikerült elérnem és az ellenséges gép lángba borult. A század irányába fordultam és egy újabb 109-es (Me-109 – U. J.) farkánál találtam magam. Röviden tüzeltem és bosszankodtam, hogy nem értem el telitalálatot. Láttam a 109-es pilóta fülkéjének darabjait széthullani. Ekkor egy másik 109-es engem talált el. A jobboldali motort kilőtték, a műszerfal darabokra tört és égett a baloldali motorom is. A pilótafülkében robbant lövedék szilánkjai megsebesítettek a vállamon. A gép hirtelen dugóhúzóba esett, de el kellett hagynom az egyre fokozódó tűz miatt is. Kiugrottam és hamarosan az ellenség fogságába estem. A pilóta, aki lelőtt, néhányszor telefonált és később meglátogatott Budapesten a kórházban. Tolmács segítségével beszéltem vele, ő elmondta, hogy nem voltam olyan szerencsés, mint az a pilóta, akit lelőttem, amikor magam is találatot kaptam, mert ő is kiugrott és most újra repül. Elmondta, hogy a Me-109-es géppel én voltam a 13. légi győzelme.”³³

Annak ellenére, hogy a légitámadás során a P-38-as Lightning kísérő vadászok alacsony támadásokkal igyekeztek „lefogni”, a gyártelepet védő magyar 203. honi légvédelmi tüzérsztály ütegeit – az tüzet nyitott. Az ágyús ütegek közül csak a Várpalotától nyugatra levő 208. sz. ágyús üteg tüzelt a távozó amerikai kötelékre, a Macska-hegyen összpontosított 103/1. sz. üteg nem, mert aznap áttelepülőbe volt. A gépágyús fészakaszok közül a vasútállomástól dél-nyugatra levő 238/1. fészakasz tüzet nyitott a délkeleti irányban haladó első bombázó kötelékre. A 2. század Öskü felé kifordult, a 3. század pedig 17 bombát dobott le, de ezek a lövegállás és Öskü közötti területre hullottak. A gyárteleptől É-Északkeletre települt 236/2-es, 235/1-es gépágyús fészakasz is tüzelt, de néhány sorozat után mindkét löveg meghibásodott és leállt. A gyártól délkeletre beásott 202/1. gépágyús fészakasz (az ún. Vörös-malomnál – U. J.) tüzelőállása találatot kapott, 5 katona meghalt, többen megsebesültek.

A pokol öt percének felidézésére közöljük az alábbi visszaemlékezéseket:

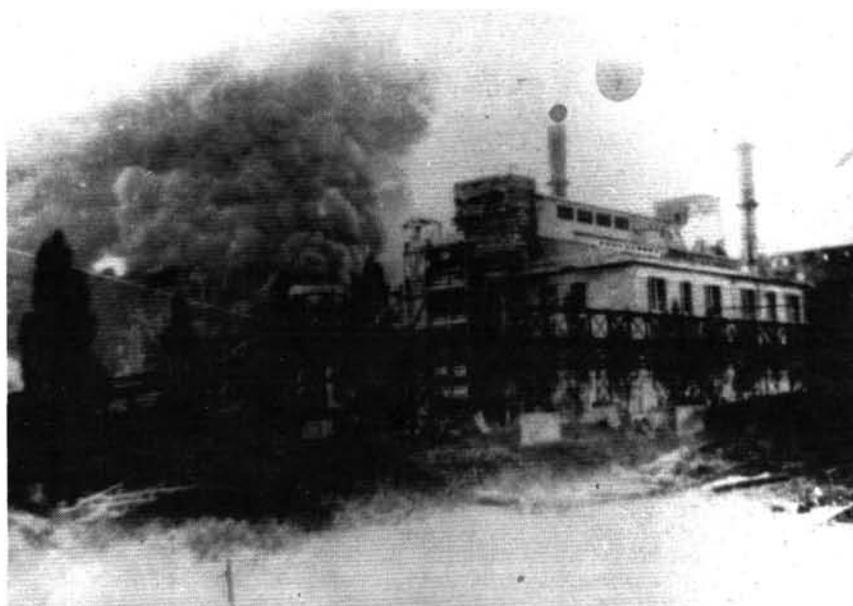
„A gépek a Balaton felől jöttek. Szerettem elnézni ezeket a repülőket, ahogy ezüstösen csillogtak a napfényben. De nemcsak én voltam így. Amikor elhúztak felettünk – ez napjában többször is előfordult –, az emberek egy pillanatra abbahagyták a munkát. Voltak, akik – ha felhangzott a riadó – felszaladtak a gázgyártetejére és hanyattfeküdtek, úgy gyönyörködtek a látványban. Nem, egy cseppet sem féltünk tőlük sohasem. Amolyan ártalmatlan jószágoknak tűntek, ahogyan odafenn vagy hat-ezer méter magasságban döngicséltek. Mint a méhek, ha mézet indulnak gyűjteni.

Azon a napon is a Balaton felől jöttek. Most utólag visszagondolva talán csak bemagyarázom magamnak, de nekem valami gyanús volt aznap. Talán a röplapok miatt. Már napokkal, hetekkel azelőtt röplapokat szórtak le. A lapokon térkép volt, és bekarikáztak néhány helységet. Közöttük volt Pétfürdő is. Nyilván ezzel akarták a tudunkra adni, hogy bombázni fognak bennünket. Bombázni?! Ki tudta akkor, hogy milyen egy bombázás? Senki. Csak hallottunk róla, de senki sem hitt benne nagyon. Az ammóniaüzem vezetője – vagy ahogy akkor mondták – főmérnöke voltam. Űltem a kiskalickámban. Amikor meghallottam őket, kiálltam az ablakba és addig néztem utánuk, amíg el nem tűntek. Aztán visszaültem a he-

lyemre. Valamit számoltam. Jön a művezető, azt mondja – visszafordultak a gépek. Én meg számolok tovább, mert nem esett le mindjárt a tantusz. Erre kiment. Egyszer csak kivert a hidegveríték és kirohantam az irodából. Emberek, hé emberek!! Úgy ordítottam, mint egy eszelős. Persze hülyeség, a kompresszorok zúgásától senki sem hallott semmit! Én meg csak hadonászok odafenn és ordítottam, – eszembe sem jutott, hogy senki sem hallja. Aztán valaki észrevett. Egyre többen álltak meg odalent és bámultak rám tátott szájjal, hogy engem mi lehetett? Aztán – látva az arckifejezésemet – rájöttek, miről is van szó és elkezdtek össze-vissza futkosni. Két másodperc múlva elszabadult a pokol...”³⁴

„Mint szünidős diák, a Magyar cégnél voltam vízholdó gyerek. A bombázáskor én is a salaktérre futottam a többiekkel együtt. Mint általában a gyerekek, nem féltem különösebben, talán inkább kíváncsi voltam. De nem sokáig kíváncsiskodtam, mert már hullottak a bombák. Rengett a föld és iszonyú zaj volt. A gyár pillanatok alatt lángokban állt. A salaktérre is hullott pár bomba, de szerencsére nem sebesült meg senki. Csak öklömnyi rögdarabok hullottak ránk, ahogy feküdtünk. A munkaszolgálatosok közül viszont sokan meghaltak, meg az öreik közül is, mert nem mentek a gyári óvóhelyre. A murvabányai óvóhely pedig még nem volt.”³⁵

„1944 áprilisában bombázták először a győri vagongyárat. A mi vezetőink közül páran elmentek megnézni, milyen pusztítást végzett ott a bombázás. Meg voltak lepődve. Hazaérve védekezés céljából kátránnyal fröcskölték be a falakat, hogy ne lehessen odafentről látni őket. Nevetni való, gyerekes dolog volt ez. Később 8 mm-es acéllemezből 180 cm magas, – három ember részére – ke-rek bunkerokat csináltak azoknak, akiknek csak a legvégső esetben volt szabad elhagyni a gyárat. A háromszemélyes bunkerokba a hirtelen jött bombázás miatt többen is bemásztak. Az egyikbe hatan menekültek be, az ajtót már nem tudták becsukni. Egy bomba kb. 3 méterre esett le az ajtó mellett. Mind a hatan meghaltak a légnomástól. A gázgyártól négyen voltak bent: Czinkoczy, Tompos, Dexler és Élő Károly. A másik kettő nevét nem tudom. Már április óta sokszor volt riadó, de legtöbbször más irányba mentek el a gépek. Az emberek nagyobb része ilyenkor a salaktérre futott, – arra számítva, hogy oda úgysem dobnak bombát. Én ott az iparvasút mellett

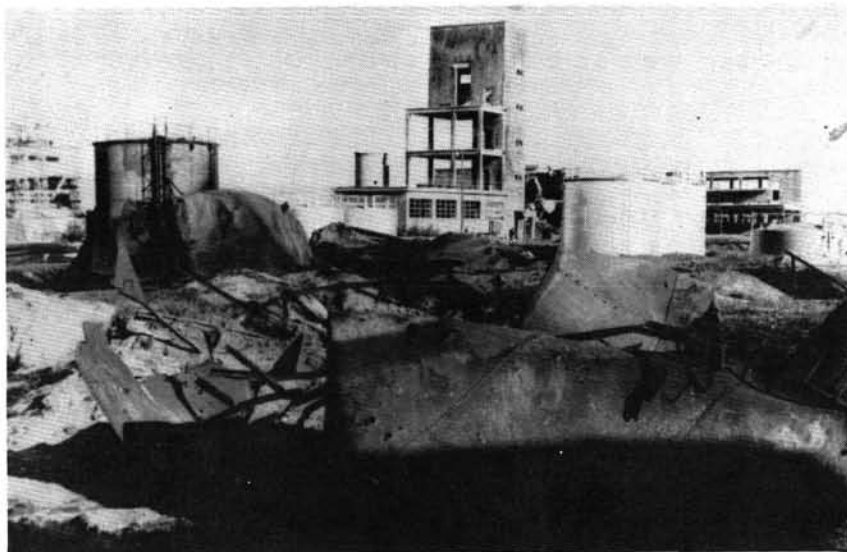
12. ábra. Az égő péti gyártelep a kötélpályával és az erőművel.

kiszemeltem magamnak egy öt centiméter falvastagságú reaktort. Volt vagy 6 méter hosszú. Az alján kényelmesen be lehetett bújni. Még egy kerek lemezt is odakészítettem, hogy a nyílás elé húzzam, nehogy légnomás érjen. 14-én délelőtt, amikor megszólaltak a szirénák, minden ember menekült, a legtöbb a salaktér felé. Mire a reaktorhoz értem, már hullottak is a bombák. Bebújtam, de a lemezt már nem tudtam a nyílás elé húzni. Befogtam a fületem, nehogy megsüketüljek. A gépek zúgtak, a bombák hullottak, már nem csak a gyárra, hanem a salaktérre is. Én ott a reaktorban nem éreztem félelmet. Nem értem rá megijedni. Csak a végén, amikor eszembe jutott, hogy a reaktortól nem messze több tartálykocsi állt, benzinnel megtöltve. Ha ezeket találta éri, elevenen sülők meg a bűvőhelyemen.”³⁶

„Ekkor már minden délelőtt volt légiriadó. Azzal biztattak bennünket, hogy Pétet nem bombázzák. Szerdai napra terveztük az üzem leállítását a javítások elvégzésére. A Savüzem vezetője nem akarta a leállást, mondván jön Zalai igazgató úr szemlére. A Savüzem a légiriadó alatt sem állhatott le. Mi szerdán reggel elkezdük a javításokat az üzem leállítása után. Fél tíz felé telefonon jelezték, hogy „kisriadó” van. Háromnegyed óra múlva megszólaltak a szirénák. Üzemünk óvőhelye a víztorony melletti rész volt. Ez csak olyan ideiglenes jellegű volt, mert a rendes óvőhely a Központi-labor alatt volt. (Jelenleg itt van a Pétisó üzemvezetői

iroda – U. J.) Az embereket elküldtem az óvőhelyre. Az üzemből Irányi mérnök és én maradtam. Előzőleg már láttam elmenni vagy 80 gépet a Bakony fölött. Hallom, hogy megint jönnek. Elég alacsonyan szálltak a Kutor-malom felől, gondoltam is magamban, ezek jól bevették az irányt. Ekkor aztán hallom az apró sivításokat, beugrottam a 10-es torony alá. Ahogy beugrottam, már zuhogtak is a bombák. Mozgott akkor körülöttem minden. Ott a torony alatt kaptam a bal lábamba egy szilánkot. Mivel a lábamat tudtam mozgatni – gondoltam, hogy nagy baj nem lehet. Elindultam az irodába, nem volt ott senki. Megyek az óvőhelyre, hogy megnézzem az embereket, ott láttam útközben sze-

13. ábra. Olajüzem a bombázás után.

gény Magyarósi bácsit (Magyarósi István – U. J.), ott feküdt a HOKO mellett holtan. Odább menve találtam meg szegény Gáspárt (Gáspár József – U. J.), – a hűtőházból – véresen feküdt és fel volt dagadva. Megpróbáltuk az ömléseket megállítani, de nem volt víz. A lábam ekkor már nagyon fájt és a cipőm is tele volt vérrrel. Kimentem a mentőhelyre. Az orvos a veszprémi kórházba vitetett, ahol rendben elláttak. Egy termet kiürítettek a pétéknek, ha jól emlékszem vagy 16-an voltunk. Sőt, bejött a püspök is (Mindszenty József veszprémi püspök – U. J.) az egyik nap, mert ez volt a legsúlyosabb bombázás a környéken. Meg bekerült a kórházba az az amerikai pilóta, akit a bombázáskor lőttek le és elfogták. Mentem én a mankómmal: „Majd adok én neked!” – mert akkor már műtét után voltam. Gyorsan el is szállították, nehogy megfeszüljek.”³⁷

Az égő péti üzemek segítségére azonnal felvonultak a környék hatósági légoltalmi osztagai és a tűzoltó egységek. A Veszprémi Hatósági Légoltalmi Szervezet teljes létszámban, útközben csatlakozott hozzájuk a Danuviagyár tűzoltó osztaga egy „Klöckner” tűzoltó kocsival. A fűzői üzemek dolgozói ásták ki a benzínüzem óvőhelyén szorongó 120 embert, ugyanis a szomszédos pénzügyőri épület az óvőhely kijáratára omlott. A mentési munkákhoz kivezényelték Komáromból a 201. sz. különleges gépkocsizó műszaki zászlóalj 2. századát, valamint a zsidó munkaszolgálatosokat, a 8/17. sz. és a 104/2. sz. munkaszolgálatos századokat Hajmáskérről, valamint a 7. sz. légoltalmi tűzszerész járőrt ugyancsak Hajmáskérről.

A súlyos bombakárokat fokozta a kibontakozó tűzvész, amelyet az első

14. ábra. A leomlott pétiső nagyraktár.

órákban megfékezni sem tudtak, mivel a gyártelep tűzoltó berendezései teljesen megsemmisültek.³⁸

„A tűzoltószertár letalálást miatt teljesen elpusztult. A 2-es, 5-ös és 8. számú óvóhely olyan mértékben sérült, hogy azt már használni nem lehet, a gyártelepen elhelyezett vas- és vasbeton fürkék teljesen tönkrementek.” – jelentette 1944. június 22-én a vállalat az IP. Min. XVII/a osztályának.

A bombatámadás során 16 polgári személy vesztette életét és 4 személy megsérült. A halálos áldozatok közül 13-an a helyszínen, 3-an a kórházbeszállítás után haltak meg.

A katonai alakulatok vesztesége 14 fő halott és 29 fő sebesült. A gyártelepen dolgozó román munkaszolgálatosok vesztesége 7 fő halott és 4 fő sebesült. A 9206. sz. román munkaszolgálatos század keretéből meghalt 1 őrmester és 1 honvéd. A Cser-erdőben gyakorlatozó honvédségtől 2 tiszt és 2 közlegény. (A hősi halottak és sebesültek névjegyzékét a mellékletben adjuk meg.)

A mentési és oltási munkákat 1944. június 15-én hajnali 3 órára fejezték be.³⁹ A lakótelepi kárfelmérésnél kiderült, hogy 20 család mindenét elvesztette és 324 személy szenvedett kisebb-nagyobb anyagi kárt. A HABOB (Hadiipari Bombakár Bizottság) június 22-i jegyzőkönyve szerint 1200 db 185 kg-os, 300 db 550 kg-os, 39 db 900 kg-os romboló bombát és több gyújtóbombát, illetve gyújtóhasábot dobtak az üzemre. A helyreállítás megkezdéséhez a HABOB azonnal 15 millió pengőt utalt át. A később megejtett kárfelmérés szerint a károk elérték a 40 millió pengőt.

Az 5/4. sz. őralakulati őrszázad veszteségeinek pótlására a várpalotai

201. sz. önálló gyalogos zászlóaljtól 20 főt vezényeltek Pétre.

A VKF. 1. osztályának 207. sz. tájékoztatójában a következőt olvashatjuk: „Az ország elleni támadást kb. 600 gép hajtotta végre. Az elhárításra 80 német és 32 magyar vadászgépet vetettek be. 12 ellenséges gép lelövését jelentették, 1 saját és 1 német gép elveszett. Károk: a legnagyobb pusztítás Péten volt, a gyár nagyrésze elpusztult, 18 halott, 37 sebesült.” A tájékoztató lezárva: 1944. június 15-én reggel 8 óra 15 perckor.

Epilógus

1944. június 15-én (!) a M. Kir. Légoltalmi Intézet értesítette a vállalatot, hogy a „HM–131. 821/130. eln. 36–1944. sz. alatt előjegyzésbe vette 1 db 800 liter/perc teljesítményű motoros fecskendő beszerzését – a vállalat részére. A miniszter rendeletéből Borsányi Julián hm. tk. alzredes sk.”

1944. június 28-án viszont a vállalat fordul a HM. 36. szakosztályához, hogy az előjegyzésbe vett fecskendő

15. ábra. A lakótelep B/B épülete a bombázás után.

kendő 1500 liter/perc teljesítményű legyen, tekintettel a szomorú tapasztalatokra.

1944. június 17-én vitéz nemes Justy Emil altábornagy parancsára kitüntették a M. Kir. 101. honi vadászpilóta osztály 17 pilótáját a június 14-én tanúsított bátorságáért és a lelőtt 5 amerikai repülőgépet. A kitüntetés alkalmával hárman kaptak nagyezüstöt, öten kisezüstöt, heten bronz érdemérmét, ketten bronz érdemérmét hadiszalagon. Egy nappal később vitéz nemes belényesi Hepes Aladár őrnagy – az osztály parancsnoka – a tiszti keresztet kapja díszítményekkel és kardokkal. Joggal. Nem hiszem, hogy van a világon még egy olyan hadsereg, amelynek a légiereje ilyen hiányos technikai felszereltséggel – akárcsak felmerne volna venni az ellenállás gondolatát. Sajnos az esélyeink – matematikai, statisztikai – szempontból szinte a nullával voltak egyenlők. Csak a 15. USA stratégiai légihadsereg vadászgépei hatszorosan-hétszeresen múlták felül a 101. vadászosztály gépállományát. A tüzerő tekintetében még lehangolóbb az összehasonlítás. Még a korszerűnek nevezhető Me-109. G is elmaradt a P-38-as tüzeje mögött.

Míg az előbbi 2 13 mm-es géppuskával és 1 db 20 mm-es gépágyúval volt felszerelve, a Lightningnek 4 db 12,7 mm-es géppuskája és 1 db 20 mm-es gépágyúja volt. A nehézbombázókkal összehasonlítva még hátrányosabb a kép. Ugyanis a nehézbombázó 12–13 db 12,7 mm-es géppuskája nemcsak abban jelentett előnyt, hogy 12–13 csőből tudott különböző irányban tüzet nyitni, hanem a mozgathatóságában is – a vadászpilótának a gép döntésével kell célra hozni a mereven beépített fedélzeti fegyvereit – tehát a támadó gépre csak szemből tüzelhetett és folytathatja a tüzelést a leváláskor is. Ehhez hozzá kell számolnunk a bombázók 3-as vagy 4-es információját, amikor is a fedélzeti lövések kitűnően összehangolhatják tűzrendszerüket és itt nem a tüzefegyverek számának egyszerű megsokszorozásáról van szó. Ha a támadó gép nem tudta megtalálni az adott támadási helyzettől azt az alig pár méternyi rést, a holt teret – olyan golyózápba rohant, ahonnan aligha távozhatót élve. Természetesen mindezt másodpercek alatt, amikor a gép közel 200 métert tesz meg másodpercenként – és úgy, hogy közben a pilóta kezelte a gázkarokat, a botkormányt a rajta levő lőbillentyűkkel és figyelte a célzókészüléket. Minden tisztelet megilleti ezekben az embereknek a hősiesség helyállítását, akik tudták, hogy kilátástá-

lan helyzetben próbálják védelmezni az ország légtérét, egy olyan országot, amely nem tudta megadni esélyeikben azt az esélyegyenlőséget sem, amelyet még a halálbamenő római gladiátort is megillette. Ezért tartom kötelességemnek, hogy ezeknek az embereknek, ha utólag is, de legalább az erkölcsi elégtételt megadja ez az ország, és a hősöknek kijáró tisztelet öveze nevüket.

A csöves légvédelem 14-i tevékenysége nem kellően kiértékelt. Nem tudjuk még pontosan, hogy a két B-24-es – amelyeknek az elvesztését több gép személyzete látta, de a bombázó ezredek jelentésében nincs feltüntetve! – a légvédelmi tüzéség vagy a vadász elhárítás által veszett el. A 209-es üteg áttelepülése igen hátrányos volt a védelem szempontjából, hiszen 3 db 80 mm-es löveg esett ki a tűzrendszerből. Ha ehhez hozzávesszük a 235/2. felszakasz megsemmisülését, a 236/2. és 235/1. gépágyús felszakasz műszaki okokból bekövetkezett harcképtelenségét, 5 db 40 mm-es gépágyú maradt az elhárításra. A 4 hullámban támadó gépek 5–6 ezer méterről szórtak „szőnyeget” a gyárra, ezt a magasságot viszont a 40 mm-es lövegek már nem uralták. Nehezítette az elhárítást, hogy a kötelékekkel érkező „P-38-asok” igyekeztek „lefogni” légvédelmet. A légitámadás mindössze 5 percig tartott. A támadási utasításokból tudjuk, hogy a B-24-esek 250 km/ó (160 mph) sebességgel bombáztak. A 40 mm-es gépágyúk legnagyobb gondjai a gyakorlati lőtávolságból és tűzgyorsaságból, a lövedék igen csekély (3 méter) megsemmisítő sugarából, valamint az irányzási módból adódtak. A 257 km/ó sebességgel mozgó gép 71,38 métert tesz meg másodpercenként, tehát a 4500 méteres lőtárazónában mindössze 63 másodperc (!) tartózkodik. Ha eltekintünk a lövedék mozgását befolyásoló légköri tényezőktől (hőmérséklet, szélesség és irány stb.) a lövedéknek 8,31 másodperc kell, hogy elérje a célt. Ez idő alatt a gép 594 méter utat tesz meg, tehát ennyivel kell a gép elé célozni. Ennek a pontos bemérése igen komoly műszerezettséget igényelne, viszont a gépágyús felszakaszoknál nem volt rendszeresítő lövekmépző, csak távmérő (lásd a fotót). A célzás és a célkövetés tehát igen nagymértékben függött a távmérősök felkészültségén. A péti 203-as légvédelmi tüzéség nem volt mindig ilyen eredménytelen, hiszen nem sokkal később – augusztus 22-én alig pár lövéssel lelőtt egy B-24-es Liberátort, majd október 13-án délelőtt szintén egy Liberátort.

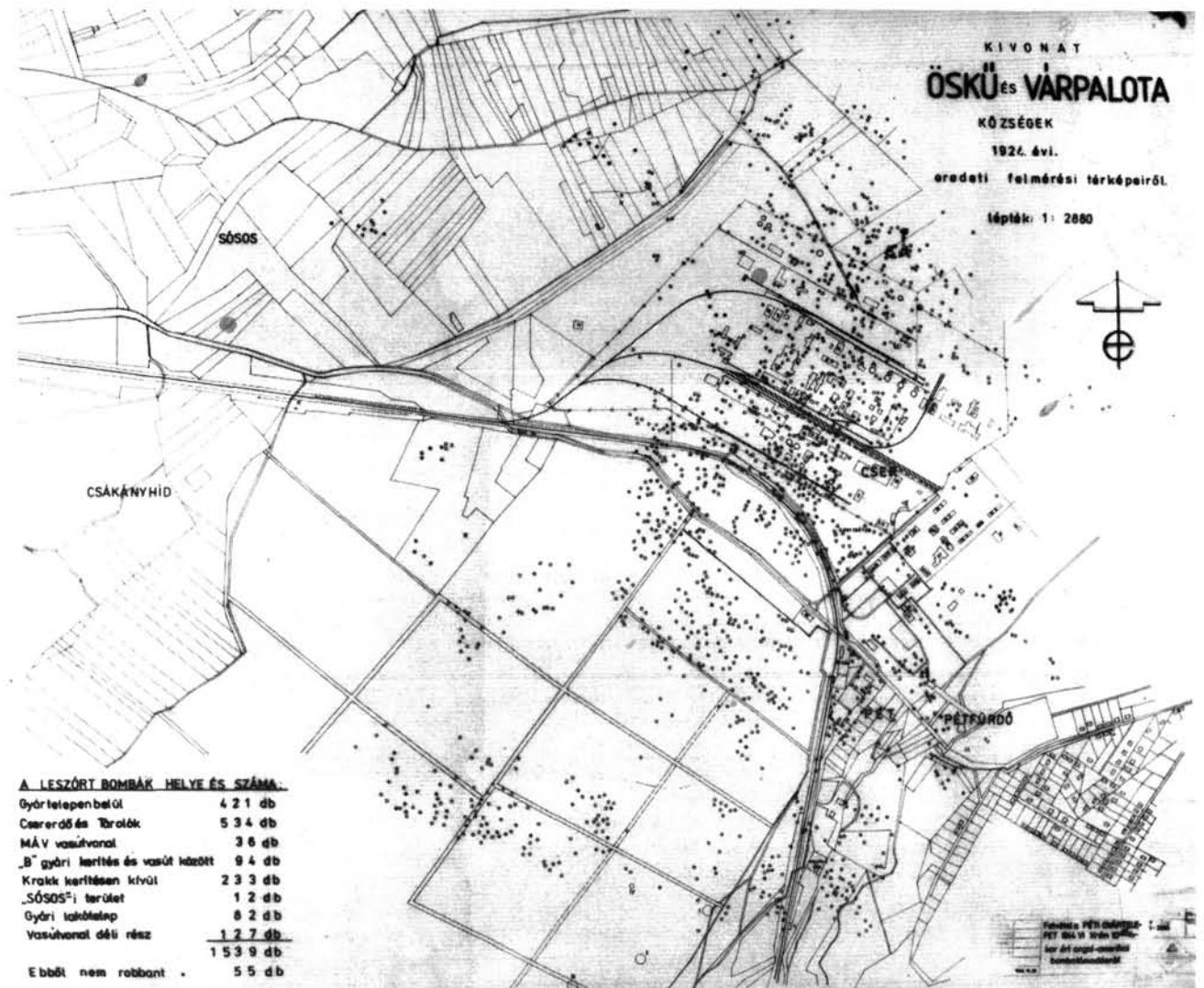
Természetesen felmerül a kérdés, hogy a lövegek száma növelhető-e ebben a térségben?

1943 elején a honi tűzlőállásokban mindössze 35, zömében háromlöveges ágyús üteg állt, az év végén ez a szám csak 42 ütegre emelkedett (ebből is 20 Budapesten), ami igen kevésnek mondható az ország területéhez képest.⁴⁰ 1944. március 19-e után jelentős német légvédelmi erők érkeztek a fontosabb ipari objektumok és vasúti csomópontok védelmére. A visszavonuló német egységek légvédelmi tüzérosztályai is bekapcsolódtak a magyar légtér védelmébe. A légitámadások előrejelzésében nagy segítséget jelentett a két SAS típusú távolfelderítő lokátor, amelyvel 240–250 km távolságból tudták jelezni a támadó ellenséges köteléket. Dunapentelén 1943 novemberében telepítették a Légvédelmi Rádió Bemérő (LRB) egységet, amely a vadászirányítást végezte Dunától körzetében. Ugyanide telepítettek 1943. december 20-án egy német Freya-lokátort. Ez 320–340 km körzetben – bizonyos esetekben 500 km-re – jelezte a nagy bombázó kötelékeket.

A vadászgépek éjszakai irányítását a „Bagoly” elnevezésű magyar gyártmányú lokátorral végezték. Ilyen éjszakai vadászirányító lokátort telepítettek Várpalotára is 1944 nyarán.

Az óvóhelyek nem kellő kiépítésével végzetes hibát követett el a vállalat. De nem feledkezhetünk meg az emberek – szintén végzetesnek mondható – magatartásáról. Az az idillikus kép, amit a szemtanúk lefestenek visszaemlékezéseikben, egy-egy nagyobb kötelék átrepüléséről – hiszen tükrözi ennek az időszaknak a gondolkodásmódját is. A Kállay-kormány ugyanis már 1942 nyaratól kezdve tapogatózó kísérleteket tett arra, hogy a fennálló hadiállapot ellenére javítson a nyugati szövetségekkel szembeni viszonyán. Ilyen értelemben írták alá 1942. aug. 17-én Törökországban azt a titkos egyezményt, amelynek 3. pontja kimondja: „Magyarország elősegíti a németországi hadi célpontok elleni támadásokat végrehajtó szövetséges légi erők átvonulását Magyarország felé.”

Ennek szellemében mindenki meg volt győződve, hogy ezzel megvásároltuk a mi kis „külön békénket” és minket az angolszász erők nem fognak bombázni. Ezzel a szerencsétlen tévhittel próbálták eltakarni azokat a katasztrófális mulasztásokat, amelyeket a honi légvédelem aktív és passzív oldalán elkövettek már évekkel ezelőtt. Ez olyan erősen élt a köztudatban, hogy Shwoy Kálmán ny. altábornagy 1944. március 9-én

16. ábra. A Hadiipari Bombakár Bizottság által készített találati térkép.

(!) ezt rögzítette naplójában: „... Gerlóczy Lajos megmutatta a Csáktornyaén kényszerleszállást végzett amerikai repülőgép fényképeit. Gépek ellőve, kényszerleszállás. Örülnek, hogy Magyarországon vannak. Tiszt oda nyilatkozott, hogy Magyarországra nem szabad bombát dobni.”⁴¹

Mindezt tíz nappal a német megszállás előtt és három hónappal azután, hogy a 15. USAAF 3. PG. (Photographie Group = Légifényképező ezred) 5. 12. és 13. százada, valamint az 5. PG. 15., 32., 37. százada, a RAF (Royal Air Force = Királyi Légierő) 16. Légifényképező százada megkezdte a magyarországi célpontok feltérképezését.

Ezt a könnyelműséget látszik bizonyítani, hogy a halálos áldozatok közül 20 embert az óvóhelyen kívül ért a halálos sérülés. Így érte halálos

sérülés a 4. tábori tű.o. (Sárszentmihály) 2 tisztjét és 2 katonáját – akik a szemtanúk szerint a Cser-erdőben táboroztak és az erdő szélén állva figyelték a támadást.

Befejezőként meg kell említeni, hogy a vállalat az óvóhelyek kérdésével csak a második – 1944. július 14-i – bombatámadás után intézkedett egy minden tekintetben megfelelő óvóhely kiépítéséről. Erre az UNION Bányászati Rt. állandó panaszai is készítették, mivel a Gyár dolgozói közül sokan riadó esetén a közeli tárnákba menekültek és ezáltal a termelést zavarták. A HM. 127. 177/IX/a – 1944. szám alatt jóváhagyta a murva-bányánál építendő alagút-óvóhely rendszer tervét. Az óvóhely maximális befogadóképessége 3000 főre lett tervezve. A Liskaféle építőipari cég augusztus 28-án megkezdte az építkezést. Az Ip. Minisztérium 25 tonna paxitot, 90 ezer méter gyújtózsínort, 65 ezer gyutacsot utalt ki, de a kért 360 ezer téglából és az 1200 mázsa cementből csak jelentéktelen mennyiség érke-

zett meg. Sőt szeptember 14-én az alábbi felszólítást küldték a vállalatnak: „Kérjük az óvóhelyépítésnél a további téglá és cement felhasználást beszüntetni és velünk géplevélben (géptávíró – U. J.) közölni, hogy a további tárnák aláducolására milyen minőségű és mennyiségű fára van szükségük.”

1944. június 18-án ravatalozták fel és temették el a bombatámadás polgári áldozatait Várpalotán. A halottak beszentelését és a gyászszertartást követő gyászmisét Mindszenty József veszprémi püspök végezte.

JEGYZÉK az 1944. június 14-i bombatámadás halálos áldozatairól. Készült 1944. június 19-én.

1. Tompos Antal gázgyár gázgyári bunker
2. Czinkoczký Márton gázgyár gázgyári bunker
3. Jancsek Lajos gázgyár gázgyári bunker
4. Patkó Lajos gázgyár gázgyári bunker
5. Drexler József gázgyár gázgyári bunker

6. Élő Károly gázgyár gázgyári bunker
7. Skrovina Pál klórüzem 2. sz. óvóhely
8. Vörös Péter kutató labor 2. sz. óvóhely
9. Zsigmond László műanyag üzem 2. sz. óvóhely
10. Markó Róbertné 2. sz. óvóhely
11. Török Kálmán telepöngnök 2. sz. óvóhely
12. Horváth György 5/4 őrszázad 2. sz. óvóhely
13. Major János 5/4 őrszázad 2. sz. óvóhely
14. Sebők József 5/4 őrszázad 2. sz. óvóhely
15. Láber Sándor kutató labor 8. sz. óvóhely
16. Magyarosi István savüzem savüzemben
17. Bogdán Mihály 4. k. táb. tü. o. gyártelepen kívül
18. Lutz László 6002. román m. szd. gyártelepen kívül
19. Pajhe Péter 6002. román m. szd. gyártelepen kívül
20. Bulos György 6002. román m. szd. gyártelepen kívül
21. Steir Gergely 6002. román m. szd. gyártelepen kívül
22. Pippert Ádám 9206. román m. szd. gyártelepen kívül
23. Papp Simon 9206. román m. szd. gyártelepen kívül
24. Albert Péter 9206. román m. szd. gyártelepen kívül
- A 203. sz. honi légvédelmi tüzérszázad 235/2 sz. gépágyús felszakasz 5 hősi halott (személyazonosságukat még nem sikerült megállapítani, mivel a 203. h. lgv. tüz. osztály anyaga megsemmisült a visszavonulás során).
- A 9206. sz. román munkaszolgálatos század keretéből 1 őrmester és 1 honvéd vesztette életét. (Személyazonosságukat még nem sikerült megállapítani)
- A Cser-erdőben gyakorlatozó 4. könnyű tábori tüzérszázad (állomáshelyük Sárszentmihály) 2 tisztje vesztette életét. Személyazonosságuk egyenlőre ismeretlen.
- Sérültek névjegyzéke*
- Székesfehérvári Szent György kórház:
Szücs Ferenc Központi Javító Műhely (meghalt)
- Csapó Miklós klórüzem (meghalt)
Nagy István várpalotai fuvaros
Morvai Ilona házt. alkalmazott Borgyán főmérnöknel
- Balatonai János szkv. 5/4 őrszázad
- Székesfehérvári honvéd csapatkórház:
Csonka Sándor honvéd 4. k. táb. tü. o. (meghalt)
- Balassa József örv. 201. sz. önálló gy. zlj. Várpalota
- Bogyra Gyerafe 9206. román m. szd.
Magorján Tivadar 9206. román m. szd.
Rád János 6002. román m. szd.
Sutyó Sándor 6002. román m. szd.
- Veszprémi kórház:
Megyeri Lajos tisztviselő
Gáspár József savüzem (meghalt)
Mészáros Ferenc művezető savüzem

Források

A tanulmányban felhasznált levéltári anyagok:

A Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban HIL)
HM. VKF. 1. o. 1943. 288. doboz 4761/1943. február 23.
HM. VKF. 1. o. 1943. 288. doboz 4801/1943. március 09.
HM. VKF. 1. o. 1943. 292. doboz 5658/1943. augusztus 12.
HM. VKF. 1. o. 1943. 296. doboz 6192/1943. október 09.
HM. VKF. 1. o. 1943. 304. doboz I. 89. 207. június 15.
HM. M. Kir. 101. honi vadászrep. ezr. anyaga 1944–1945.

Az Országos Levéltár anyagából (továbbiakban: OL):

Z-1323. Péti Nitrogén Rt. anyaga 18. csomó. Légó.
Z-1324. Péti Nitrogén Rt. anyaga 19. csomó. Légó.
Z-1324. Péti Nitrogén Rt. anyaga 20. csomó. Jelentések.
Z-1324. Péti Nitrogén Rt. anyaga 20. csomó. HABOB.
Z-1324. Péti Nitrogén Rt. anyaga 24. csomó. HM-17/a.

A Magyar Vegyészeti Múzeum archívumából:

71. 108. 2. A Péti gyártelep bombázásánál sérült és halálos áldozatok névjegyzéke. 1944.

A Washingtoni USAAF. Historical Center anyagából:

A 15. Légihadsereghez tartozó 55. Bombing Wing és a 14. Fighter Group 1944. június 14-i tevékenységére vonatkozó anyag:
A1 Message Operations Order, for 14 Jun 44
A2 Intelligence Annex to Operations Order for 14 Jun 44
A3 55 Bomb Wing Operations Order, 13 Jun 44
A4 460 Bomb Group Narrative Report, 14 Jun 44
A5 464 Bomb Group Narrative Report, 14 Jun 44
A6 464 Bomb Group Tactics Report, 14 Jun 44
A7 Probable 460 Bomb Group attack and briefing package, 14 Jun 44
A8 465 Bomb Gp Narrative Mission Report, 14 Jun 44
A9 465 Bomb Gp attack and briefing sheet package 14 Jun 44
A10 485 Bomb Gp Narrative Mission Report, attack and briefing sheets attached, 14 Jun 44
A11 14 fighter Gp mission report and briefing sheet for 14 Jun 44

A tanulmányban felhasznált fontosabb irodalom:

BIMBÓ-FAKÓ-KÖNZÖL: A korszerű légvédelem. Budapest, 1976. Zrínyi kk.
BRABENEC Milos: Csapás a harmadik dimenzióból. Bp. 1972. Zrínyi kk.
CRAVEN W. F.-CATE F. L.: The Army Air Forces in World war II. Chicago. 1958. tom II.

CSANÁDI-NAGYVÁRADI-WINKLER:

A magyar repülés története. Bp. 1977. Műszaki kk.

BRANKLAND N.: The Bombing Offensive against Germany. London 1944.

HORVÁTH Árpád: A hadirepülés évszázada. Bp. 1968. Zrínyi kk.

Kenn C. RUST: Fifteenth Air Force story in World War II. Temple City, California 1976.

NAGYVÁRADI-SZABÓ-WINKLER:

Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Bp. 1986. Műszaki kk.

NAGYVÁRADI-VARSÁNYI: Katonai repülőgépek. Típuskönyv. Bp. 1976. Zrínyi kk.

TOLIVER R. F.-TREVOR C.: Fighter Aces, New York 1965.

The United States Strategic Bombing Survey. Overall Report (Europea War). Washington. September 30. 1945.

TOBAK Tibor: Pumák földön-égen. Hátér. Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 1989.

VERES D. Csaba: Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. A Veszprém megyei Múzeum közleményei. Veszprém 15/1980.

WEBSTER-FRANKLAND: Histor of the second World War. The Strategie Air Offensive against Germany. 1939–1945. tom III–IV. Victory. London 1961.

JEGYZETEK

- VERESS D. Csaba: A M. Kir. 101/3. honi vadászrepülő század története. Hadtörténelmi Közlemények 1989/3. Budapest. 351. oldal
GAÁL Gyula: Fehér kereszt. Fehér csillag. Magyar Szárnyak (Kanada) 1980/9. szám 38. o.
- NAGYVÁRADI-VARSÁNYI: Katonai repülőgépek. Típuskönyv. Bp. 1976. Zrínyi Kiadó. 61.
- OL. Z-1324. 18. csomó. Légó anyag.
- OL. Z-1324. 19. csomó. Jelentés a légtámasztó óvóhelyek.
- OL. Z-1324. 24. csomó. Háborús kárra vonatkozó kölcsönös kisegítés.
- A végleges tervet 1943. március 6-án HTI 66. 231. szám alatt terjesztette a Haditechnikai Intézet a VKF. 1. osztálya elé. HIL VKF 1. o. 22. 810/eln. 1943.
- OL. Z-1324. 19. csomó. Jelentés az Ip. Min. XVII/a osztályának.
- OL. Z-1324. 19. csomó. Körözwény az óvóhelyek beosztásáról.
- HIL. HM-103. 691/eln. – 1943.
- OL. Mt. jkv. 1943. augusztus 24. Közli: Juhász Gyula. Magyarország és a II. világháború. Bp. 1966. Kossuth könyvkiadó. 385. oldal.
- Közli: VASVÁRY József: Szemelvények egy kilátástalan küzdelemről. Magyar Szárnyak (Kanada) 1989. 18. szám 24. oldal.
- Ibidem. 32. oldal.
- HIL. VKF 1. o. – 28. 200/eln. – 1943.
- OL. Z-1324. 19. csomó Légó anyag.
- A szőnyegbombázás egyik „szülő-atyja” Sir Charles Portal a RAF (Royal Air Force) vezérkari főnöke.

16. 1944. április 13-án 11 óra 45 perctől 12 óra 05 percig három támadó hullámban az USAAF 15. Légihad seregének 80 db B-24-es Liberátora 385 db 227 kg 530 db 45,5 kg-os, 2000 db 20 kg-os romboló bombát és 30-40 ezer 3 kg-os gyújtó bombát dobott Győrre. A Veszprémi Hírlap 1944. április 23-án „Jól védenek az óvóhelyek” címmel igen optimista cikket írt a bombázásról. A hivalkodó cím sajnos nem volt helytálló. A bombázás fő célja a Me-109-es vadászrepülőgépeket gyártó Vagon-és Gépgyár, valamint a győri katonai reptér volt és nem a lakosság mint az 1943-as hamburgi vagy az 1945-ös drezdai támadás esetében. A hamburgi támadásnak 50 ezer (!) halálos áldozata volt, a drezdai támadás 70 ezer (!) ember életét oltotta ki és mindkét bombázásnál elpusztult a lakóépületek 55-60%-a.
17. OL. Z -1324. 19. csomó Légó anyag.
18. A POINT-BLANK nevű terv célkitűzései a következők:
1. A tengeralattjárók dokkjainak és támaszpontjainak rombolása.
 2. A repülőgépgyárak rombolása.
 3. A golyóscsapógyárak rombolása.
 4. Az üzemanyagot előállító vállalatok rombolása.
 5. Szintetikus kaucsukot és gumiabroncsot előállító üzemek.
 6. Katonai szállítóeszközök, vasúti csomópontok rombolása.
19. CRAVEN W. F.-CATE F. L.: The Army Air Forces in World War II. Chicago. 1958. Tom. II. 729.
20. Az USAAF 15. Légihad serege 1944 nyarán 21 hadászati bombázó ezredből állt, ebből 15 ezred repült B-24-es Liberátorral, 6 ezred B-17-es Flying Fortressel. CRAVEN W. F.: op. cit. 569. o.
21. VASVÁRY József: op. cit. 45. o.
22. CRAVEN W. F.: op. cit. 570.
23. VASVÁRY József: op. cit. 33. o.
24. Az ingabombázás lényege az volt, hogy a stratégiai légierő gépei az olaszországi repülőterekről felszállva csapást mértek a dél-németországi magyarországi, romániai célpontokra, majd a poltavai, mirgorodi és prijatyini szovjet repülőterekre leszállva, üzemanyag és bomba feltöltés után újabb csapást mérhettek a kijelölt célpontokra a saját támaszpontjukra visszatérőben is.
25. G. P. = General Purpose = általános használatú.
26. Északi szélesség 46 59' - Keleti hosszúság 17 42'.
27. A céltérképen vonalkázott (srafozott) területtel jelölték azt a részt, amelyikről külön légifelvételek készítettek és ezt a navigátorok és a bombázótisztek az eligazításkor megkapták. Lásd a „B”-terv N-12-33-as céltérképét!
28. A felhőzöttség mértékének meghatározására felállított viszonzyszám, a 0/10 jelenti a teljesen felhőtlen égboltot, a 10/10 a teljes felhőzöttséget, az összefüggő felhőtakarót.
29. CAVU = Ceiling And Visibility Unlimited = korlátlan magassági és vízszintes látási viszonyok.
30. Dog-fight = kutya harc = közelharc.
31. VERESS D. Csaba: A M. kir. 101/3 honi vadászrepülő század története. Hadtörténeti Közlemények. 1989/3 351. oldal.
32. TOBAK Tibor: Pumák földön-égen. Egy vadászrepülő kalandjai. Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest. 1989. 113.
33. TOLIVER R. F.-TREVORE: op. cit. 114. oldal.
34. HIDEKGUTY Károly visszaemlékezése. PN. archívum.
35. NAGY Lajos üzemvezető személyes közlése a szerzőnek.
36. BAZSIKA János visszaemlékezése. PN. archívum.
37. MÉSZÁROS L.renc visszaemlékezése. PN. archívum.
38. Neheztette a mentést a 20-30 db időzített bomba, amely 15-30 perccel később robbant.
39. A mentési munkákban az alábbi vállalatok és katonai egységek nyújtottak segítséget:
Danuvia Ipartelepek, Veszprém
Magyar Lőszerművek, Veszprém
Nitrokémiai Ipartelepek, Fűzfőgyártelep
Merkur Műszaki és Vegyipari Rt. Táborhely (ma Papkeszihez tartozik)
Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Várpalota
Ipari Robbanóanyaggyár Rt. Peremarton
Várpalota nagyközség tűzoltó parancsnoksága
Óskü község tűzoltó parancsnoksága
Berhida község tűzoltó parancsnoksága
Zirc község tűzoltó parancsnoksága
Veszprém város tűzoltó parancsnoksága
Székesfehérvár város tűzoltó parancsnoksága
M. kir. honv. tűzoltó ezred pk.-ság, Pilisecsaba
M. kir. Veszprém megyei és járási levénte pk.-ság
40. A lövegek csekély számához nagymértékben hozzájárult, hogy a „Győri-program”-ban 1938-ban is csak 80 db légvédelmi ágyút (29. M.) és mindössze 186 db 36. M. 40 mm-es légvédelmi gépgyút rendeltek HM. 1933-ban 1-1 db 120 illetve 150 cm-es fényszórót (Galilei-féle) rendeltek Olaszországból. 1944 végén is csak 54 ütege és 20 fényszórója volt a magyar honi légvédelemnek.
41. SHVOY Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945. Budapest 1983. Kossuth könyvkiadó. 275. o.

JÁNOS URY

HISTORY OF THE AMERICAN BOMBING RAID ON JUNE 14 1944 AGAINST PÉT NITROGEN WORKS CO LTD

The 15 th Airborne Division of USAAF accomplished a strategic bombing raid during the morning hours on June 14, 1944 against the crude oil refinery plants of Hungary according to the objectives of Point-Blank Plan. Four heavy bomber wings and six fighter air wings of the 15 th Airborne Division participated in the attack. 630 heavy bombers and 51 Lightning fighter bombers of P-38 type attacked

the determined targets. 150 Liberator heavy bombers of B-24 type of the 55. th Bombing Wing took part in the raid against Pétfürdő and about 280 tons of destroying and incendiary bomb were dropped on the plant from altitude of 5500-6000 meters. 37 people lost their lives as a consequence of the raid and damage in a value of 40 million Pengős occurred in the facilities of the plant.

The fighter wing protecting the 55 th Bombing Wing lost two planes and 3 planes were declared to be missing in action.

The commander of the 49 th squadron Lieutenant Luis Benne fell into captivity.

The Hungarian 101 th Home Airborne Fighter Battalion lost two planes. The pilot of one of planes, Lieutenant Gyula Király died the death of heroes.

VARGA TIBOR

EGY VESZPRÉMI LEVENTE NÉMETORSZÁGBAN (1945. FEBRUÁR–NOVEMBER)

*„Százszor lehullott már a mi csillagunk,
Százszor elsirattak, mégis itt vagyunk.
Megtörök még egyszer ez a rút varázs,
Leszünk mi még boldogok kenyerespajták.”*

Előzmények

Leventék voltunk, mint minden középiskolás diák. Természetesnek tartottuk, nem éreztük különösebben terhesnek. A levente-intézmény nevelési módszere nem volt mentes a nacionalizmustól és az irredentizmustól, emiatt később gyakran elmarasztalták. Az 1950. körüli években hallottam olyan véleményt, hogy a levente mozgalom is része volt azoknak a dolgoknak, amelyek „nemzeti szégyenérzetünket” joggal (?) kiváltották.

1944 őszén mintegy másfél hónapig jártunk iskolába. A veszprémi „Kerkápoly Károly” Kereskedelmi Középiskola – ahogy mi hívtuk, a „keri” – első osztályos tanulója voltam. Ha jól emlékszem, talán örültünk is, hogy félbeszakadt a tanítás. Jónéhány társammal – akárcsak két hónappal korábban a nyári szünetben – folytattuk a munkát a Danuvia Lőszergyárban. Szükség volt a pénzre, s akadt nekünk való munka. A lőszert még erős ütemben gyártották, bár a front egyre közelgett. Az év vége felé a gyár gépeinek javarésztét vagonokba rakták és kiszállították Németországba. A nyári vakáció alatt a gyár 5. sz. üzemében dolgoztam. A részlegben gépágyú-lövedékek összeszerelése folyt. Én részmunkát végeztem a lövedék-hüvelyeken egy célgéppel. Később – az iskolai kényszerszünetben – az 1. sz. üzemben bevásárló voltam. Naponta kétszer összeírtam, hogy a hozzámtartozó üzemrészben a munkások mit kívántak a kantinból hozatni. A bevásárlás után kiosztottam az árut, majd elszámoltam. Ez a munka nem vette igénybe az egész napomat. Eleinte segédkeztem egyik-másik munkás helyett, amíg azok az öltözőben „tárgyaltak” az időnként ott „megpihenő” focistákkal. Később

Lennert bácsi a művezető felvilágosított, hogy csak a bevásárlás a feladat. Így hát volt szabadidőm, s nézegettem az üzemben végbemenő munkafolyamatokat. Más üzemeket is felkerestem, többek között a lőporkeverő és a tányéraknát szerelő részlegeket. Egy-két focistával mindenütt találkoztam. (Jó labdarúgó csapata volt a Danuviának. Balogh Gusztai mellett ott focizott Kozma, Mester, az Erdélyből jött Lazarov, Nagy Péter, továbbá Illikman Laci és mások.) Az 1944. év „danuviás” emlékei közül figyelemre méltó az az eset, amikor is a gyár körüli léghárító üteg lelőtt egy amerikai repülőgépet. Az ejtőernyővel földetért pilótát a gyár udvarán vezették el. Többen megfenyegették, egy aszszony pedig a felakasztását követelte. Hallottuk, hogy a repülőgépet lelőtt ütegnek már volt egy sikeres találat, ezért látni szerettük volna a győztes „flakkosokat”. A művezető azonban nem engedélyezte a lógást, így helyette elénekeltük néhányan az ismert katonanótát: „... a gépágyú ha szól, veszt csatát a gépmadar. A gépágyú tüzér a harcra mindig készen áll...” Nem sejtettük még, hogy rövidesen közelebből is megismerkedünk a „boforcokkal”.

Más emlékek. 1944 nyarán is rendeztek a Danuviában – a gyár és Meggyespuszta közötti útvonalon – futóversenyt. Résztvevői sportolók, leventék és vállalkozó kedvű dolgozók voltak. A versenyt a focista Kozma nyerte. A távon én is végigroholtam, s az élboly után értem célba. Többször tartottak a gyárban – nem túl hosszan – levente foglalkozást. Ezeket alaki kiképzés, honvédelmi ismeretekkel kapcsolatos tájékoztatás és sportvetélkedő váltakozott. Az egyik foglalkozáson beszámolt élményeiről egy frontot megjárt idősebb katonatiszt. Erősen kiszínezte az orosz katonák lakosság elleni kegyetlen viselkedését. Más alkalommal – ha jól emlékszem munkaidő alatt – politikai jellegű tájékoztatót tartott az összehívott dolgozók előtt Buda alispán. Ahogy hangoztatták korábban, nem fordult elő, hogy ilyen ran-

gos személy kimenjen a gyárba és ott a munkások előtt beszéljen.

A gyár gépparkjának kiszállításával csaknem valamennyien elvesztettük állásunkat. A mi gondjainkat növelte, hogy a gyár mosodájában dolgozó özvegy anyám is munka nélkül maradt. Mindezt tetézte, hogy a megtakarított pénzünket elvitte az asztalosműhely egyik dolgozója. A mester – aki magánrendelést is vállalt – előleget vett fel tőlünk szobabútor készítés fejében. A bútor azonban nem szállította le, ugyanis a gyár gépparkját időközben Németországba vitték, s ő a kísérők között távozott. Csakhamar kiderült, hogy hozzánk hasonlóan másokat is megkárosított.

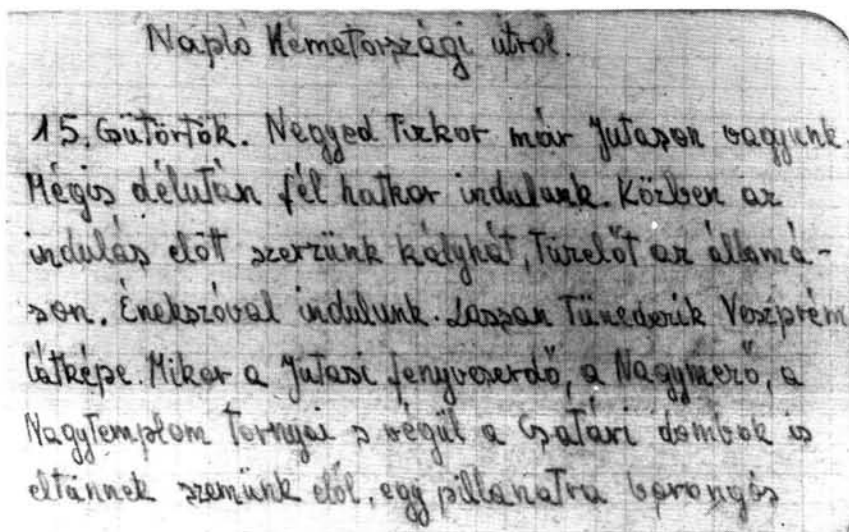
Az 1944. év vége felé, majd a következő év elején többször is kirendelték a leventéket „köz munkára”. Lövészárkot ástunk, havat lapátoltunk a palotai s az almádi úton. Máskor meg tiportuk a havat a jutasi repülőtér kifutópályáján, hogy a repülőgépek le- és felszállhassanak. Temettünk német katonákat is közvetlenül a mai dózsavárosi temető mellett. 1945 február elején plakátokon hirdették, hogy a leventéket – 15 éves kortól kezdődően – Németországba szállítják. Ez ügyben kötelező volt jelentkezni a városházán. Egyre többen beszéltek aggodalommal, hogy mi lesz a kikerülő leventék sorsa. Úgy határoztunk, hogy átmenetileg az egyik nagynénémhez költözöm a közeli faluba. Kiderült csakhamar, ott is jelentkezniük kellett a leventekorúaknak. Tanácstalanok voltunk. Végül is búcsúzni kezdtem rokonaimtól. A temetőben is jártam hozzátartozóim, továbbá volt osztálytársaim: Hodusz István és Reinhardt Ferenc sírjánál. Feri a jutasi repülőtér bombázásakor halt meg, Pistával pedig egy Újtelepre lehullott bomba repeszdarabjai végeztek.

Az indulás és az első napok

Az indulás előtti napon anyám összecsomagolta az útravalómat. Egy szép darab sonkát, jókora szalonnát és egyebeket is tett hátizsákomba.

Vittem egy kis noteszt is naplórás céljából. Február 15-én a reggeli órákban kezdtek gyülekezni a levették, majd rokonok, ismerősök kíséretében levonultak a jutasi (Veszprém-külső) vasútállomásra. (Aznap reggel két nyilaskarszalagos személy a Gépház utcát is bejárta. Nyilván tudhatták, hol laknak a levettekori fiatalok.) Az állomáson többszázan gyűlünk össze, nemcsak veszprémiek, hanem a környező községekből való levettek is. Ott volt az iskolatársaim túlnyomó része. Egy hosszú, marhagyonokból álló vasúti szerelvényen helyezték el a „szállítmányt”. Negyven fő került egy vagonba. Bepakoltunk, egyesek szalmát szereztek, valaki egy teakályhát kerített. Osztálytársak, barátok igyekeztek a vagonban is egymás mellé kerülni. Így jóbarátaim, Hegyi Higin és Tóth László mellett foglaltam fekhelyet. Ugyancsak a vagonban volt – akikre visszaemlékszem – Punka György, Horváth László, a Székely testvérek és Krammer Ernő. A negyven utitárs többsége ismerte egymást. A szerelvény a velünk utazó német katonák parancsára késő délután indult. Néhány magyar katona is tartozott a kísérethez. Nehéz szívvel indultunk az ismeretlenbe, de nem láttam, hogy egy-két szülőt kivéve valaki is siránkozott volna. A hozzátartozók, rokonok végig kitartottak. Anyám is integetett, amíg csak látott minket. Valami elszánt hangulat lept meg bennünket, énekelni kezdtünk. Egyik társunk, Herczeg Gyuri még az indulás előtt krétával a vagon külső oldalára írta a – többek szerint rosszat sejtető – „Halálbrigád” szót. Mások, akik jártasak voltak az idegenlégiós irodalomban, csak nevettek az egészen. Többen italt is hoztak, így éjjel alig aludtunk. A német kísérőinktől annyit tudtunk meg, hogy a „Protektorát Böhmen” (Csehország) területén levő Égerbe tartunk. (A város mai neve Cheb.) Hogy mi lesz a sorsunk, arról nem sokat árultak el, vagy a kísérők sem tudták. Néhány társunk tudni vélte, hogy katonai segédszolgálatra kapunk kiképzést. Különösebben nem törődünk a holnappal. Nem féltünk, a háború szele közelebből többségünket még nem érintette. Élmünk bőven volt, sőt még ellátmányt is osztottak: szalámit és komiszkenyeret. A nehézségek utunk 2–3. napján már jelentkeztek. A vagon hideg volt, kályhánk füstölt, alig adott meleget. Többen – köztük magam is – megfáztunk.

Németországi utunk fontosabb eseményeiről naplót vezettem. A naplót (néhány más, dokumentumnak tekinthető emlékmennyel együtt) sikerült hazahoznom. A jelen

1. ábra. Naplórészlet (1945. február 15.)

közlés a napló szöszerinti szövege és az 1950-es évek elején – még frissen élő emlékek alapján – írt feljegyzéseimből készült. Lássuk tehát az eredeti napló szerint az első három nap történetét. (A továbbiakban az eredeti naplószerkezetet sűrű sorokkal jelöltük.)

„1945. február 15. Csütörtök. Negyed tízkor már Jutason vagyunk. Mégis délután fél hatkor indulunk. Közben az indulás előtt szerzünk kályhát, tüzelőt az állomáson. Énekszóval indulunk. Lassan tűnedezik Veszprém látkepe. Mikor a jutasi fenyeserdő, a Nagymező, a nagytemplom tornyai, végül a csatári dombok is eltűnnek szemünk elől, egy pillanatra borongós érzés fog el. Egész éjszaka fenn tartózkodunk, danolunk és beszélgetünk. Hajnal felé nyom el bennünket az álom.

Február 16. Péntek. Reggelre Devecseren keresztül Celldömökre érkezünk. Celldömölkön adtuk fel az első leveleket. Dél felé Pápára értünk. Itt leszállunk rövid időre. A vagonból láttuk a Perutz gyárat és a repülőteret. Délután a tájat szemléljük. Győrszabad-hegyen ismét időzünk. A Higin 4 darab 2. osztályú fülkébe való bársonyülést szerez. Ezután ezeken fekszünk. Ma kapunk másodszor kosztot, szalámit és kenyeret. Négy óra felé érkezünk Győrbe. Estig nézelődünk az állomás körül.

Február 17. Szombat. Szép napra ébredünk. Mosakodom jéghideg vízben. Minden nap jól elpiszkolódunk. Leveleket írok, beviszem a városba feladni. Padokat is szerzünk. Étvá-

gyam nincs. Napközben nézelődünk a városban.”

Hazai tartózkodásunk utolsó állomása Mosonmagyaróvár volt. Óváron hosszabban időztünk és így lehetőség nyílt egy kis labdarúgásra is. Közben a vagonok mellett rugdalóztunk, mások löport gyűjtögetve szórakoztak. A löport különféle lövedékek hüvelyéből „szerelték” ki. (Mi volt Danuviások értői voltunk a löszereknek. Nekem is szép gyűjteményem volt különféle fajtájú és méretű lövedék-hüvelyből.) A főszakertő Hegyi barátom volt. Ez alkalommal egy nagyobb adag löport robbantott, s az arcán könnyebb égési sérülést szenvedett.

Az országot elhagyva Bécs volt az első jelentős állomásunk. Érkezésünk után azonnal nagy bombázással mutatkozott be a háború. Néhányan – kihasználva azt a lehetőséget, hogy mellékvágányra tolták szerelvényünket – éppen városnézésre indultunk. Egy aluljáróban vészeltük át a légi-riadót. Ez az esemény sem volt különösebb hatással ránk. Sőt Pintér Árpád barátunk, mintha mi sem történt volna, vígan húzta tangóharmonikáján a Kék Duna keringőt. Valaki felfedezett a közelben egy illatszert boltot. Mindnyájan odaözlöttünk, s megvásároltuk az öreg tulajdonos összes óeska áruját. Emlegette is a végén az „unerwartet Mirakel”-t (nem várt csodát). Szerelvényünk Bécsből Csehországon keresztül, Pilsenen át Égerbe tartott. A pilseni vasútállomáson időzve sört ittunk. Utunk nagy részén – nappal, amikor a vagonajtót megnyitottuk – a tájat szemléltem. Milyen szép lett volna az utazás más körülmények között. Égerben nem fogadták az „alakulatot”. München körzetébe irányítottak bennünket. Ezzel megkezdődött életünk új, eseményekben gazdag szakasza.

A neubibergeri repülőtéren

Égerből Regensburgon át érkezünk München közelébe. Átmenetileg a fürstenfeldbrucki repülőtéren szállásoltak el bennünket. Egy tornaterem padlóján aludtunk. Meleg volt és enni is adtak. Mindenki hozzáfogott levelet írni. (Otthon persze nem kapták meg leveleinket, mint ahogy a később küldöttéket sem.) Rövidesen egészen közel kerültünk Münchenhez. Új tartózkodási helyünk – hosszabb ideig – a neubibergeri repülőtér lett. Szállásunk egy emeleti ágyakkal zsúfolt tornateremben volt. A parancsnokság azonnal katonás rendet, fegyelmet igyekezett teremteni, s megkezdte rendszeres foglalkoztatásunkat. Mindenesetre körülményeink kedvezőbbek voltak, mint korábban. Ez az elhelyezésre, az étkezésre és a higiéniára egyaránt vonatkozott. Az utazás során például a tisztálkodási lehetőségek igen korlátozottak voltak, sőt a szükséglet elvégzése is nagy gondot okozott. A váltás fehérmű is (már akinek volt) régen elpiszkolódott. Mosási lehetőség nem adódott. Mire elérkezett a kivagonírozás, az egyik vagonban tetvesedést észleltek. Úgy véltük, hogy a férgeket egyesek már otthonról hurcolhatták, vagy a vagonok lehettek fertőzöttek. Jónéhányan ha tehették sem tisztálkodtak. A rendteremtés ebből a szempontból különösen fontosá vált.

Neubibergeri parancsnokságunk Wehrmacht-egyenruhás német altisztekből (egy főtörzsörmesterből és 2–3 törzsörmesterből) állt, akik alá több ún. unterführer volt beosztva. Az utóbbiak számítottak közvetlen feljebbvalóinknak. Az unterführerek részben korábban kikerült idősebb, németül értő leventék, vagy sorainkból kinevezett „hangadó” társaink lettek. Ők közvetítették a parancsnokság utasításait, vezették az egységeket. Akadt aki visszaélt hatalmával, habár ez nem volt jellemző. Egy alkalommal takarodó előtt az egyik unterführer megkérdezte tőlem, hogy fáj-e a fogam. Nem fáj, válaszoltam, mire kétszer pofonvágott. Tanuld meg – mondta –, hogy katona még takarodó idején sem teszi zsebre a kezét. Megparancsolta, hogy minden takarodó előtt bevarrott zsebekkel jelentkezem. A másnapi jelentkezésnél célzást tett, hogy némi cigarettá ellenében eltekint „büntetésemről”. Nem adtam neki. A következő jelentkezésnél elzavart, mire kifejtettem a varrást. A repülőtéren többnyire dolgoztunk. Az alaki foglalkozásokon pedig tanultuk a fontosabb német vezényszavakat (Abteilung halt, Stillstand, auf

gerade aus, recht um, links um, abtreten, marsch, stb.) s azok végrehajtását. A napi munkánk során teprendezést végeztünk, árkot ástunk, a kiásott földet pedig csilléssel továbbszállítottuk. Mivel március elejére zordra fordult az időjárás, sokat szenvedtünk a hidegtől. Néha egy-egy társunk ájulást szenvedett, hogy visszamehessen a meleg szállásra. A felügyelő német őrmester közölte, hogy hány csille földet kell elszállítanunk. Ha teljesítettük, bevonulhattunk a szállásunkra. Mindez gyors munkára készítetett bennünket.

Alakulatunkat kisebb egységekre, azon belül csoportokra osztották. Közvetlen barátaimmal a 3. csoportba kerültem. Március 13-ig valamennyien német katonaruhába öltöztünk. Akinek még volt tartalék élelmiszere, nélkülözhető cigarettája, az új szerelést tudott magának biztosítani. Az egyik unterführer megígulta, hogy a német őrmester kisebb ajándékért „segít” a szerelés kiválasztásában. Láttam, hogy a kiadott lábbelik egyrésze viseltes, így hát én is feláldoztam egy pár új bakancsért a maradék szalonnámat.

A szökések meg az ország elhagyása előtt megkezdődtek. Néhány társunknak sikerült is hazajutnia. Utunk csehországi szakaszán nem hallottunk szökésekről, de Neubibergerben ismét folytatódtak. Legtöbbször március 7–12 között kísérelték meg az „eltávozást”. Ezekben a napokban a jólétesültek már arról beszéltek, hogy katonai kiképzésünk után Németországban maradunk szolgálatban. A hír hallatán gyakoribbá váltak a szökések, amelyek többsége azonban sikertelen volt. Jónéhány társunkat útközben lefűlelték, visszahozták és kiadós „csuklózással” büntették. Neubibergerben két alkalommal fociztunk a faluban levő labdarúgó-pályán. Unterführerünk a pályára menet a poros, helyenként kavicsos földúton – a helyi járókelők közeléig – többször is látványos „repülőt” vezényelt, s fektetett bennünket. Ekkor történt, hogy Tóth Laci barátunk köpenyének eleje végighasadt. Egy jóindulatú unterführer (Vértesi) a szakadt köpenyt még aznap kicseréltette.

A március 7–12. közötti napok eseményeiről naplóm a következőket rögzítette:

„Március 7. Szerda. Ébresztő 5 óra. Ismét 75 ember távozik. Reggeli után munkára megyünk. Földet lapátolunk. Az idő elég hideg, hordja a havat. Az ebédre alaposan megéhezünk. Higin jóvóltából duplát eszem. Cukrot is kapunk. Délután pihenő. Mára virradóra kb. 30-an szök-

tek meg. Sokan tervezik. A távozókat között: Herczeg, Márkus, Kiszeli, Molnár I., Szakács. Este fél 8-tól 10-ig új csoportbeosztás. Herczegéket hír szerint elfogták. Mi is szökni akarunk, de őrséget kapunk az ajtóhoz.

Március 8. Csütörtök. Ébresztő 6 óra. Fél 7-kor sorakozó, kiválasztják a beöltözőket. Reggeli után rövid alaki kiképzés. Ebéd után ásnak. Ma érzem először a kenyérhiányt. Nyugodalmatlan éjszaka.

Március 9. Péntek. Ébresztő 1/4 6. Munka délig. A nagy hóesésben kétszer is a hangárban keresünk menedéket. Rövid nagyriadó. Délután pihenő, 9-kor takarodó.

Március 10. Szombat. Ébresztő 1/4 6. Reggeli feketekávé, délelőtt munka. Én bennmaradok a sebes kezem miatt. Az ágyon hevertem, s egy imakönyvben lapozgattam. Honvágyat érzek. Vacsora után kimenő. Én lefeküdtem.

Március 11. Vasárnap. Ébresztő 6 óra. Sorakozó 1/2 8. Egyik csoport dolgozni megy. Elveszett egy ember ebéd- és vacsorajegye, vagy ellopták. Ezért a 3. csoport 40 perces szigorított gyakorlatot végez. Alaposan elfáradunk. Ebéd után pihenő. Kártyáztunk. A vacsora után a mozihelyiségbe mentünk. Kijelentik, hogy kiképzés után is Németországban maradunk szolgálatba. Takarodó 9 óra.

Március 12. Hétfő. Ébresztő 6 óra. Elaludt az UvD, azért késünk egy órát. Reggeli fekete után munka. A „Hija hija” unteroffizier (mi nevezünk így el) ma nem kiabált velünk. Ebéd. Rövid nagyriadó. Vacsoránkat a Higin hozza el. Fél komiszt cserélünk a Tóth Laciival cigarettáért. Takarodó 9 óra.

A leventék egy-egy csoportját – elsőként a magasabb termetűeket – március első hetében máshova vezényelték a repülőtérről. Fokozatosan a többiek is elhagyták Neubiberget. Helyzetünk a repülőtéren elfogadható volt. Naponta háromszor étkezünk. A tartalmasabb koszthoz szokott fiúk – főleg a falusiak – azonban keveseltek az ennivalótól. Néhányan loptak kenyeret; ebédjegyet meg cigarettát. Az egyik lopáson ért társunkat pokrócba csavarták és szíjjal elverték. Tisztálkodási lehetőséget – a mosást is beleértve – biztosítottak. Mégis egyeseket úgy kellett a mosdóba kényszeríteni. Az egyik „koszfészek” nem vonulhatott együtt a többiekkel, s az ebédelőben is csak elkülönítve étkezhetett. Láttuk, hogy a zubbonya hajtókája alól másztak elő a tetvek. Fertőtlenítőbe vitték, másik ruhát kapott. Néhány nap múlva azonban ismét tetves volt.

A hazai hírek nem jutottak el Neubibergig. Mi levelet írhattunk, amit az unterföhreerek „cenzuráltak”. E levelek azonban nem érkeztek meg rendeltetési helyükre, ha egyáltalán elküldték azokat. Ahogy teltek a napok német altisztjeinkkel is megismerkedtünk. Némelyik barátságos volt hozzánk. Az egyik, aki munkánkat felügyelte váratlanul magyarul közölte velünk: „Ti madzsar kotonák vadztok, madzsar kotonák jó.” Énekelünk is neki magyar katonanótákat.

A münchen-riemi repülőtéren

Miután a fiatalabb levették egy csoportját (zömmel az 1930-as születésűeket) Nürnbergbe vitték, a mi századunkra is sor került. Bennünket a münchen-riemi repülőtérré vezényeltek. Az útrakelésről szóljon a napló:

„Március 13. Kedd. Ébresztő 1/4 6-kor. Sorakozó után munka. Én orvoshoz megyek a vesémmel. Kapok 3 tablettát. Délután ismét sorakozó (közben nagyriadó). Beöltözik német katonaruhába az utolsó csapat. Kétszáz főt kiválasztanak, én és Tóth köztük vagyunk. A Higin is kéri magát hozzánk. Összepakolunk, 3/4 6-kor indulunk Neubibergből gyalog München-Riembe. Az út alatt gyengén érzem magam. Magyar főhadnagy fogadott bennünket. Elhelyezkedtünk. Csaba Egonnal alszom egy emeletes ágyon.”

A München-Riembe vezető utat lázasan tettem meg. Barátaim – köztük Wágner Karcsi és Nagy Pista – felváltva vitték hátizsákomat, hogy könnyítsenek rajtam. Új szálláshelyünkön – ahol barakképületben helyeztek el bennünket – viszonylag jobb körülmények közé kerültünk. Megszűnt a korábbi nagy zsúfoltság. Parancsnokaink, Tölgyesi nevű magyar főhadnagy és egy német főtörzs-örmeister – akit később csak „Kraut”-nak neveztünk – jó benyomást keltettek. Az utóbbi különösen sokat tett érdekünkben.

Március 15-én váratlan vendég érkezett. Hegyi Higin édesanyja jelent meg szállásunkon. Az akadályt nem ismerő Hegyi néni nemcsak a fiának hozott élelmiszert, dohányt, stb., hanem kisebb csomagot másoknak is. Így jutottam én is egy szép darab hazai szalonnához. Természetesen hozta még a szülők üzenetét. Hegyi néni még aznap visszavonult, hogy „időben” hazaérjen. Vitte a hírünket, s mi is hallhattunk az otthoniakról néhány megnyugtató dolgot. Új szálláshelyünkön gyorsan berendezkedtünk. A csapatot három század-

ra, s azokon belül szakaszokra osztották. Ezt követően parancsnokaink az egész társaságot kopaszra nyíratták. A munka is csakhamar megkezdődött. Kisvasút építésnél segédkeztünk, többnyire a földmunkákat végeztük. Hegyi barátunk megismerkedett egy német tizedessel, aki a repülőtéri parancsnokságon szolgált. Megkérte, hogy szerezzen három fő részére szóló nyílt parancsot. A „Befehl” elősegítette volna tervezett szökésünk biztosabb megvalósítását. Kiderült, a tizedes „ajándékért” hajlandó papírt biztosítani. Nem először tette. A nyílt parancs Higin, Tóth Laci és az én számomra készült volna. Összepakoltuk a szökés „árát”: fél kg leveles dohányt, egy liter pálinkát, egy darab szalonnát. (Ezeket még Hegyi néni hozta részünkre.) Szándékunk a megvalósítás előtti napon meghiúsult. A nyílt parancsot az árával együtt megsemmisítette a münchen-riemi repülőtéren első bombázása. A tizedessel többé nem találkoztunk. Azt hallottuk, hogy sebesüléssel kórházba került. Ha addig nem féltünk, az első nagy légitámadás után annál inkább. Döbbenetes hatást tett ránk a szemünk láttára, közelünkben lezajlott esemény. Mindezt fokozta az a körülmény, hogy szállásunkról a légi-riadó jelzésekor csak német örmeisterünk határozott parancsára futottunk ki a repülőtérről melletti út alá. Ki tudja hányan pusztulunk el, ha a barakkban maradunk. E napok eseményeiről naplomban a következőket jegyeztem fel. (Március 14–19-e közötti időszakról nincs bejegyzés.):

„Március 20. Kedd. Ébresztő 5 óra. Takarítunk, mosunk. Ebéd után dolgozunk. 1-től fél 7-ig vasutat építünk, lapátolunk. Hazagondolok. A Lacival beszélök a Higin tervéről. (Szökés.) Hideg vacsora után takarodó.

Március 21. Szerda. Ébresztő 5 óra. Feketekávé után az 1. század dolgozni megy. Dél előtt esik az eső. Sapka, köpeny nélkül megyünk gyakorlatra. Kicsit tornázunk, majd labdázunk. Dél felé nagyriadó, 3-ig tart. Angol vadászgépek felettünk húznak el. Ebéd után új csoportbeosztás. Hegyi, Tóth, Székely L., Wágner és én a 2. század 2. szakasza 3. rajába kerülünk. Vacsora, 9-kor takarodó.

Március 22. Csütörtök. Ébresztő 5-kor. A csoportunk munkára, én orvoshoz megyek vesémmel. Kvarcolják. Dél felé nagyriadó. Kivonulunk a fák alá. Tőlünk nyugatra, valószínűleg Münchenben bombáznak. Erősen halljuk a bombák robbanását, pedig már lefújták a nagyriadót.

Március 24. Szombat. Dél előtt csilézünk. Dél felé vadász-, majd nagyriadó. Gyorsan kivonulunk (az országúti) fák alá. A Higin ottbenn maradt. Jönnek az angol bombázók. A fejünk felett oldják a bombát. Csak annyit veszek észre, hogy láng, füst csap magasra, hatalmas robbanások. Fejünket behúzzuk a fa törzséhez. Pillanatnyi szünet után a repeszek zizegése. Negyed percnyi szünetet kihasználva tovább küszünk, illetve futunk. Rövidesen főként magasodik a második kötelék. A léghárítás közepük ló valahonnan, bár a boforcokat az első bombák elhallgattatták. Ismét „csomagolnak”, utána rögtön a repeszek, szilánkok zizegése muzsikál fel. Hárman, vagy négyen vagyunk egy fa alatt. A Wágner mellett hasal. A szilánkok kopognak az úttesten. Egy diónagyságú mellém csapódik le 1/2 méterre. Szerencsére semmi bajom nem lesz. Német katonák jönnek, sebesült is van köztük. A mezőn nyulak futnak, szegények ők is megriadtak. Ismét bombáz egy kötelék. Szinte úgy halljuk, hogy közvetlen közelben ropog. A láng, füst óriási. Felnézek, a barakkok és más épületek recsegnek-ropognak, repülőgépek (turbók) gyulladnak be. Ismét repeszek zizegnek. Istenhez fohászodom. Még több kötelék bombáz. Mindez 20 perc alatt lezajlik, s nekünk óráknak tetszik. A kötelékek elvonulnak. Jön egy angol feldehítő alacsonyán. A hatást figyel. Rálőnek. Végre bevonulunk. Sok épület füstölög, ég. A barakkunk egyenlő a földdel. Mindenem ottvesztett. Pontosan céloztak, mert a hangárok romokban. Adonyi Károlyt (veszprémi) és Horváth Pétert kórházba viszik sebesüléssel. A Higin a bombaszönyeg alól nagy szerencsével megmenekült. Az én lábam is vérzett a bakancs szára felett. Késő este hajtjuk álomra fejünket a szomszéd falu, Trudering iskolájában.”

Nem véletlenül terjedelmes naplomban a március 24-i eseményről szóló leírás. A bombázás megtette hatását. Félni kezdtünk, s ez az érzés a későbbiekben szinte állandósult. Az egyik – egyébként nagylegény társunk, ha riadót jeleztek már remegni kezdett, s azt nézte, hogy hova bújhatna. A bombázás a földdel tette egyenlővé szálláshelyünket. Szinte valamennyiünk hátizsákja, s benne minden értéke megsemmisült. Én is hosszasan keresgéltem barakkunk romjai között becses kincseimet, köztük egy – élelemért cserélt – 10 cm magas, ezüsttel bevont Káli istennőt ábrázoló szobrot. Kárbavesztett fáradtság volt. Társaim nagyrészeinek köpenye sem maradt. Jó idő volt aznap, s amikor kivonultunk a repülőtérről

ről, sokan a barakkokban hagyták a szerelésüket. A naplóból kiderül, hogy a repülőtérhez közeli helység, Trudering átmenetileg nem használt iskolájában (a „zöld” iskolában) helyeztek el bennünket. Alig volt néhány takaró. Evőeszköze is csak kevés társunknak maradt. Ebédnél egymásra vártunk csakjáért, kanálért. Jóideig nekem is egy üres konzerves doboz volt az étkezésem. Lássuk azonban a napló szerint is, hogy mi történt a hűsvét körüli napokban:

„Március 25–26. Vasárnap, hétfő. Mindkét nap estig dolgoztunk. A romok takarítottuk. Vasárnap riadó, esemény nélkül

Március 27. Kedd. Ébresztő 5 óra-kor. Munkára megyünk. Hírek a hazai frontról: Zirc–Veszprém között tombol a csata. Rengeteget aggódom a hazaiakért. Mai napon szöktünk volna haza. Hárman kimentünk az udvarra (vasúti megállóhelyre), ahol többen voltak. A bécsi gyors az orunk előtt ment el. Éjfélig várunk, de nem jött vonat. Másnap ismét szöknénk, de megtudják.

Március 29. Csütörtök. Ébresztő után az egyik csoport kint, mi a ház körül dolgozunk. Ebéd: krumpli, sárgaborsó. Ebéd után csillézünk. Megint esik az eső. Vacsora-sorakozónál összeírják, kinek mi hiányzik. Egyeseknek köpeny, zubbony, takaró, hálókabát, csajka majdnem mindenkinek.

Március 30. Nagypéntek. Ébresztő 5 órakor. Sorakozó feketére. Az 1. és a 3. század munkára megy. Mi pihenünk. A Bognár imakönyvében lapozgatok. Ismét hazagondolok. Mi lehet Veszprémben, s mi lehet anyámmal, a rokonokkal. 8 óra felé átmehtünk egy negyedóra a templomba. A misét nem várhatjuk meg. Délután dolgozik a századunk. Hírek hazáról. Jönnek az oroszok.

Március 31. Nagyszombat. Dél előtt takarítunk, délután csilléztünk. Este misén voltunk.

Április 1. Hűsvétvasárnap. Dél előtt földmunka, csillézés. Dél felé vadászriadó, foralarm. Ebéd: krumplileves. Délután kimenő. Hideg vacsora. 8-kor misén veszünk részt.

Április 2. Hűsvéthétfő. Dél előtt csilléztünk. Ebéd után kimenő. Olasz szelvény katonáival beszélgetünk. Ők hazamennek (?). Lábamon a seb behegedt.

Április 5. Csütörtök. Dél előtt a századosnál hatan dolgozunk. Nagyriadó. Autóval kimegyünk a harmadik faluba. Angol gépek alacsonyan húznak el felettünk. A szemben levő falura puskáztak. A vadászgépek többször jöttek. A turbók felszálltak. Visszafelé is autón megyünk. Az úttal párhuzamosan repülőgépek

csapnak le. Gyorsan eltűnünk az árokban. Meleg helyzet volt. A délután csendben elmegy. Németóra. Megnézzük a flakkokat.”

Kétszer kíséreltük meg a szökést. A második próbálkozásnál az iskola pincéjén keresztül akartunk távozni. Az éjféλι vonattal eljuthattunk volna München körzetéből. A terv érthetetlenül az unterführerünk tudomására jutott. Gyanítottuk, hogy valaki észrevette, amikor a pincében jártunk a kijutás „tanulmányozására”. Jóval a takaródó után lelopóztunk Higinnel és Lacival a pincébe. Amikor előjöttünk, az unterführer emberei már vártak bennünket. Büntetésünk lényegében enyhe volt: csuklózás, külön folyosómosás. Nem is panaszkodtunk, ámbar néhány napig figyeltek minket. Így derült fény arra, hogy Hegyi barátunk a kimenőt többek között élelemszerzésre is felhasználja. Például az egyik kimenőről zokniban, csizmával a hóna alatt, sántítva érkezett vissza. A kapuőr nem is sejtette, hogy a csizmaszárbán kenyeret és főtt burgonyát csempészett be. Nekünk tetszett barátunk „élelmesége”, nem úgy századparancsnokunknak, aki hangot is adott rosszálásának.

A március 24-i légitámadás gondoskodott feladatokról. Több napig a bombatölcsérek betemetése, a kifutópályának a repeszdaraboktól való megtisztítása, majd a már megszokott földmunka és csillézés járta. Néhány esetben Óveges unterführer német szavakra oktatta a századot. Egy alkalommal pedig néhányunknak a szakaszunkból bemutatták a léghárító ágyút. Óveges – aki a bemutatót tolmácsolta – közölte velünk, hogy a későbbiekben több főt szándékoznak kiképezni és beosztani a flakkokhoz. Április elejétől munkánkat egyre gyakrabban szakította félbe légiriadó, s a vadászgépek (musztángok) mélytámadása szinte mindennaposá vált. Azután bekövetkezett, amitől valamennyien tartottunk, a második nagy bombatámadás, ami már életeket oltott ki. Naplóm (amit április 9-re vonatkozóan a feljegyzésem egészít ki) erről is részletesen beszámol:

„Április 8. Vasárnap. Dél előtt kétszer foralarm. Harmadszorra nagyriadó. A közeli faluba vonulunk. A repülők Feldkirchent támadják. Egy ház kerítéséhez bújva figyeljük, hogyan csapnak le ismétlenül a vadászgépek. Ebéd után kivonulunk a futballpályára. A zalaiak játszanak a veszprémiekkel (2 : 2). Hazáról semmi hír. Április 9. Hétfő. Az éjjeli légiriadó után álmosan ébredünk. Nyolc óráig kétszer volt foralarm. Délután hatan a századosnak segédkeztünk egy rak-

tárban. Szokatlanul későn, 1/2 5-kor nagyriadó. Az irányító torony alatti óvóhelyre futottunk a századossal. Tele volt német katonákkal. Hallottuk a rádióból, sok kötelék közeleg, 300 gép München térségében. Azután hullottak a bombák. Fekszünk a padlón. Az épület rázkódik, recseg. Nagy füst, por a pincében, azt hittük gáz. Kintről jajgatás, több sebesült érkezik, valakit úgy vonszolnak. Félek. A Laci mellettem hasal, fogja a köpenyem. Két német katonanő összetett kézzel térdel. Egymást követően négy, vagy öt kötelék bombáz. Egyre nő a recsegés, ropogás. Mintha az épület omlana. Végre kivonulunk a pincéből. Ég a Horst, körös-körül romok. A századostól kapunk egy csomag cigarettát. „Barzmherzig Gott” (irgalmas isten) mondogatta. A szállásunkon megtudtuk, hogy hatan meghaltak, négyen a 2. századból (Istenes, Méreg, Papp – ezek keneseiek – és Vázsonyi). Több sebesült is van, 3 súlyos. A sebesültek között Székely László. Sorakozó, névsor olvasás. Ima a halottakért.”

Az április 9-i események különösen emlékezetesek maradtak. Borús, esős délelőtt volt. Ilyenkor a légiriadótól nem kellett tartanunk. Istenes nevű társam azonban panaszkodott, hogy nyugtalan, fél. Mi is félünk, mondtam neki. De ti csak riadókor, én meg állandóan, felelte. Az ebédjét sem tudta megenni, szétosztotta köztünk. Délután amikor munkára vonultunk, már derült volt az idő. Istenes sokadmagával a repülőtérre ment dolgozni, mi hatan egy német századosnak segédkeztünk a főépülethez közeli raktárban. A továbbiak naplóból ismeretesek. Még egyszer láttam Istenest. Hat ládaszerű koporsót hoztak, az egyikbe az ő holttestét tették.

Parancsnokunk, Tölgyesi főhadnagy révén tudomásunkra jutott, hogy a csapat többsége a repülőtérről rövidesen biztonságosabb helyre költözik. Nem bántódtunk, hiszen az örökös légiveszély miatt rendkívül ingerlékenyek, nyugtalanok voltunk. E hatásokat – feltehetően – a ránk nehezedeő félelemérzet váltotta ki. Elment a kedvünk egymás ugratásaitól is. Ritkán énekeltünk. Pedig Neubibergben munkára menet, vagy bevonuláskor gyakran fújtuk a katonanótákat. A mi szakaszunk sokszor kezdte a „Jutasi induló”-val, vagy az „Erdélyi induló”-val, de énekeltük a „Már újra szólnak a fegyverek” című menetdalt is. Néha nyílas énekek is elhangzottak, például „Ébredj magyar, az ősi föld veszélyben, elvész a fajtánk, hogyha nem merünk” kezdetű. Miután az éneklőkedv fokozatosan alábbhagyott, a pa-

rancsnokok sem erőltették. Az április 9-i bombázás után két napig a romokat takarítottuk. Egy csoport pedig a repülőtéri kifutópályát egyengette, meg a repeszdarabokat szedte össze. A munkát gyakori légiriadók zavarták. Időközben eldől, a veszpéremi század távozik a repülőtérről Tölgyesi főhadnagy és Kraut főtörzs kíséretében. Akkor még azt hittük, hogy a münchen-riemi repülőtérnél csak veszélytelenebb helyre kerülhetünk.

Regensburg közelében, a gázbombatelepen

Április 12-én indultunk el új állomáshelyünkre, Regensburg felé. Előző nap még dolgoztunk a repülőtéren. Már a szállásunkra tartottunk, amikor légiriadót jeleztek. Hárman egy útszéli házba szaladtunk. Idős német házaspár sajttal és burgonyával kínál meg minket. Wágner Karsci – akinek nem volt köpenye – egy pokrócot is kapott. Este – a másnapi indulásra készülődve – értesültünk, hogy Alföldi nevű társunk a légiriadó alatt visszament a repülőtéri raktár közelébe, ahol valaki egy halom marharépat látott lerakva. Társunk feltehetően a répából akart „vételezni”, de arra már nem került sor. Egy vadászgép lövedékétől súlyosan megsebesült. Későbbi sorsáról nem értesültünk.

„Április 12. Csütörtök. Borús idő. Kétszer nagyriadó. Hideg koszt kiosztása után indulunk München-Mosachba Münchenen keresztül. Landshutig vonattal utaztunk. Itt kiszálltunk. Bombázás volt a napokban. Háznagyságú bombatölcséreket láttunk. Éjjel a vonatunk áll. Reggel indulunk tovább.

Április 13. Péntek. Reggel indultunk Schirling nevű helységbe. Onnan gyalog mentünk a telepre. Itt barakkokban lakunk. Délután a 3. faluba meneteltünk, ahol magyar vöröskeresztes kórház van. Kellemes délutánt töltöttünk a katonák között. Kaptunk süteményt, kenyeret, almát egy német asszonytól. Éjjel 1 órakor fürdés, fertőtlenítés. Gyalog megyünk vissza a Luftmunára.

Április 14. Szombat. Reggelre érünk vissza. Pihenünk, alszunk. Nyugodalmas nap.

Április 15. Vasárnap. Dél előtt, délután dolgozunk a telepen. Délután foralalm. Mélytámadók nyugtalanítanak bennünket.”

Új állomáshelyünk Regensburgtól mintegy 25–30 km-re egy erdei telepen volt, ahol gázbombát tároltak. Erre utalt a telep útjain elhelyezett jelzőkolompok és táblák látványa. A

táblákon „Nur für Gasalarm” („Csak gázriadó esetén”) felirat volt olvasható. Ha addig nem, azután annál jobban féltünk. Szorongásunkat fokozta, hogy az első munkanapon a telep német kapuügyeletes reklámolta a gázálarcunkat. (Wo ist die Gasmaske?) Rövid huza-vona után mehetünk dolgozni. Gázálarcot – szó volt ugyan róla, de – később sem kaptunk. A telepen egyébként nem volt rossz sorunk. Néha árkot ástunk, többnyire azonban gázbomba gyújtófejeket (detonátort) hatástalanítottunk. Az ártalmatlanított gyújtófejeket bakelitdobozba helyeztük, majd ládába raktuk. Április közepére az időjárás is javult, így kevesebbet fázunk. Éhezünk sem kellett. Kraut, német őrmesterünk többször szerzett repetaként tejet, sajtot a konyháról. Egyébként jószándékáról többször meggyőződhetünk. (Például Székely László társunkat – mivel légnyomásból eredően még gyengélkedett – kérekpárja vázán vitte Truderingből a müncheni vasúttállomásra.)

Munkánk során többször megfordultunk a telep vasúti rakodóján, ahol számos MÁV feliratú tehergagont láttunk. Kérdeztük is egymástól, hazakerülnek-e valaha velünk együtt ezek a járművek. A telepen jó lehetőségünk volt a tisztálkodáshoz. Egyeseket mégis szinte kényszeríteni kellett, hogy mossák alsóruhájukat, kapcájukat. Féltünk a tetvesedéstől és utáltuk azt a 2–3 „tetűgazdát”, akit a férgek „kedveltek”, s ha lehetett kerültük őket. Rövid időn belül kétszer is fertőtlenítettek bennünket.

„Április 16. Hétfő. Dél előtt pihenünk, délután gyújtófejeket rakunk vagonokba. Nagyriadó, a bombázó kötelekek fölöttünk húznak el. Már jórészüket elvonul, mire bunkerba kerülünk. Regensburg felől három füstoszlop tör fel. Másfele is bombáztak. Április 17. Kedd. Hajnali négy óra felé erős dőrej. Az ablakok belerezdülnek. Huszunknak 4-kor volt ébresztő. A dörgés ágyúzás, vagy bombázás. Ismét fertőtlenítésre megyünk a magyar kórházba. Az úton vadászgépek nyugtalanítanak bennünket. Magyar katonákkal találkoztunk. Regensburg felé mennek. Mire a kórházba értünk nagyriadó. Késő este érünk vissza. Éjjel riadó.

Április 18–19. Mindkét nap gyújtószerelés, rakodás. Kétszer légiriadó.

Április 20. Péntek. Ragyogó idő. Gyújtófejet válogatunk. Vadászgépek légicsatája. A bombázók felettünk húznak, mire a riadót jelzik. A Higinnel és két fiúval a raktáraktól a porta felé rohanunk. A portaépület alatt jó bunker van.

Április 21. Szombat. Dél előtt dolgozunk. Riadó. Vacsora sajt, lekvár,

tejleves. Este esik, villámlik, dörög. Azt beszélük a fiúk, hogy ebben a hónapban a szokatlan éghabóru nagy fordulat jele.

Április 22. Vasárnap. Borús idő. Szinte örülök, mert talán a tomik nyugszanak. Dolgozunk. Erős honvágyam van. Sokat gondolok az otthoniakra. Mikor lesz már itt a várva várt béke. Hangulatunk kétes és borús. Holnap lehet, hogy továbbállunk. Délután a Lacival készülődünk az útra. Kapunk a Higintől kapcát, zoknit.”

Vissza München felé . . .

Mindössze két hetet töltöttünk a schirlingi telepen. A bombázástól való rettegés s az a tudat, hogy gázálarc nélkül helyzetünk szinte kilátástalan, fokozta félelmünket. Sejtettük már, hogy a háború nem tart hat sokáig. A hírek, amik hozzánk eljutottak azonban eléggé megbízhatatlanok voltak. Felvilágosítást sem várhattunk senkitől. Néha a csodafegyvert emlegették. Mi nem hittük, hiszen régóta az a vicc járta, hogy a „VAU” őt, ami nem hat. Mivel az angol–amerikai front az unterföhrekek szerint erősen közelgett, századunk távozott Regensburg környékéről. Tudomásunkra jutott, hogy főhadnagyunk családja Rosenheimben (Münchenből 50 km-re) tartózkodik. Így érthető volt, hogy Tölgyesi mielőbb szeretett volna az említett helység közelébe érkezni. Ezért tehát gyorsított menetben vonultunk Landshuton keresztül München felé. Többnyire éjszaka meneteltünk, napközben ugyanis a gyakori mélytámadások miatt igen veszélyes volt. A vadászrepülők sokszor a magányosan haladó katonai járművekre is lecsaptak. Visszavonulásunk során rendszertelenül étkeztünk, a koszt kevés volt. A fáradtság jelei egyre jobban előtűntek. Tóth Laci is panaszkodott, pihenésre lett volna szüksége. A nappalokat többnyire falusi, vagy tanyai pajtákban, szénapadlásokon töltöttük.

Utunk során megrendítő esemény történt. Az egyik társunk, Nagy Pista már korábban is panaszkodott. Erős gyomorfájása volt. München felé közeledve egyre rosszabbul érezte magát. Bár ketten is támogattuk, képtelen volt továbbmenni. Az út szélére ült azzal, hogy leállít egy járművet, s így eljut a legközelebbi településig, ahol bevár bennünket. Rövidesen egy katonai teherautóról intgetett. Ez a kép maradt meg emlékezetemben. Nem láttuk többé. Néhány száz méterre tőlünk – miközben az útszéli árokban „dekkoltunk” – lecsapott a teherautóra egy vadász-

gép. A teherautó szinte azonnal kigyulladt, majd letért az útról és felborult. Néhány perc múlva Kraut odahajtott a kerékpárján. Amikor visszajött megkérdeztük, hogy mit látott. Csak annyit mondott: „alles kaputt”. Nagyon sajnáltam Pistát, aki otthon a szomszédunkban lakott hosszú évekig. Naplómban utunk e szakaszáról mindössze két bejegyzés található. Valószínűleg nem volt lehetőségem az események rögzítésére.

„Április 23. Hétfő. Reggel indulunk. Borús idő. Dél felé pihenünk. Délután vadászgépek húznak el feletünk. Este egy félszerben alszunk. Krumplit kapunk. Április 24. Kedd. Ébresztő 5-kor, indulunk. Landshut előtt ér a riadó bennünket. Erdőbe vonulunk. Az Isar folyó mellett mentünk el. Tíz óra felé lefűjték a riadót. Bementünk a városba. Szép kisváros. A kosztvételezést megakadályozza háromszor is a riadó. Sok magyarral találkozunk. Egy civil magyartól Wágner és én dohányt kapunk. A város felett Musztángok lővöldöznek. A templomba húzódunk előlük. Egy erdőszélen kiosztják 3 napi adagunkat: 3 csomag cvibakot, zsírt, konzervet, 44 darab cigarettát. Éjjel menetelünk. Egy félszerben szállunk meg egy kis faluban. A német őrmester és mi még maradnánk, de Tölgyesi fhgy. menni akar. Este sorakozó, s menet...”

Április utolsó napjait ismét München körzetében töltöttük. Egy napig egykori szálláshelyünkön, a truderingi zöld iskolában tartózkodtunk. Másnap már útban voltunk Rosenheim felé.

Elszakadás a csapattól, vándorlás tanyákon

München után néhányan „lemaradtak” a csapattól. Két fiút nyomban lefűleltek. Az egyik unterführer fegyelmelni akart, főhadnagyunk azonban leintette túlbuzgó emberét. A fogyatkozó csapatban maradt két századparancsnok (Kozma és Csonka) s alig egy-két kisebb hatáskörű unterführer. Ez indíthatta Tölgyesit arra, hogy egy alkalommal – amikor néhányan beszélgettünk – megkérdezte ki ismeri a legtöbb német szót közülünk. Társaim engem neveztek meg. Parancsnokunk ekkor közölte, hogy kinevez unterführernek és másnap feltehetem a strápot. Erre már nem került sor, mivel három társammal (Hegy, Tóth, Wágner) elhatároztuk a „leszakadást”. Minderről naplóm részletesen beszámol. (A „magunk gazdái” lettünk, több időm maradt feljegyzés készítésére. Később viszont hanyagoltam naplóm vezeté-

1945. máj. 1.

Ébresztő éjjel előtt. Indul a század Rosenheim felé. Mi a szénapadláson húzódunk meg négyen. Halljuk a főhadnagy szavát, keresi a Hegyiéket. Sokáig keresnek bennünket. Ima után indul a század. Mi négyen alszunk tovább. Reggel megtudjuk, lemaradt 2 századparancsnok 12 emberrel. Kapunk a házigazdától reggelit. Kozmáékbal megyünk a második faluig, itt találkozunk Csonkáékbal. Letelepszünk az erdőszélre. Csonkáék is itt főznek. Mi is főzünk tyúkot és krumplit. Nagyon jóllakunk. A hó állandóan esik

2. ábra. Naplórészlet (1945. május 1.)

sét, hetek maradtak ki, illetve visszatérintve, összevontan írtam az eseményekről.)

„1945. május 1. Ébresztő éjjel előtt. Indul a század Rosenheim felé. Mi négyen a szénapadláson húzódunk meg. Halljuk a főhadnagy szavát, keresi Hegyiéket. Sokáig keresnek bennünket. Ima után indul a század. Mi alszunk tovább. Reggel megtudjuk, lemaradt a két századparancsnok (Csonka és Kozma) 12 emberrel. Kaptunk a német házigazdától reggelit. Kozmáékbal megyünk a második faluig, itt találkozunk Csonkáékbal. Letelepszünk az erdőszélre. Csonkáék is itt főznek. Mi is főzünk tyúkot és krumplit (Higin szerezte). A hó állandóan esik. A falvakban sok a katonaság. Nem is tudunk Strassdorfban elszállásolni. Egy tanyán kapunk szállást istállóban. Van itt egy

magyar család és több magyar munkaszolgálatos. Jól alszunk.”

Május 1-jén nemcsak mi, hanem – ahogy a naplóból kitűnik – a két századparancsnok és több társuk is lelépett a vonuló csapatból. Észrevettük az egyik századparancsnok emberinél azt a kis kézikocsit, amellyel az egység némi tartalék élelmét (cvibakkészletét) szoktuk szállítani. Közeledtünkre a kocsit letakarták egy pokróccal. Mi természetesen nem csatlakoztunk a lemaradt csoportokhoz, hanem külön folytattuk utunkat. Hetekkel később értesültünk arról, hogy a Tölgyesi főhadnagy vezette erősen megfogyatkozott leventecsapat végül is nem jutott el Rosenheimig. Beérték őket az előrenyomuló szövetséges csapatok. Azt is megtudtuk, hogy Kraut főtörzs előzőleg valahol – feladata már nem nagyon lévén – ugyancsak „elbúcsúzott” a századtól.

Néhány napig egy magányos tanyán pihentünk. Valóban nyugalmas

helynek tűnt. Megszabadultunk az örökös légiveszélytől és az azzal együttjáró félelem érzésétől. Hogy mi történik velünk, különösebben nem izgatott bennünket. A tanyán szállásoló magyaroktól (köztük civilektől, vagy civilbe öltözött katonáktól) értesültünk, hogy közel járnak az angol–amerikai csapatok, bármikor ideérkezhetnek. Valóban láttunk néhány szakasz német katonát, több motorkerékpárost, utánuk jóval később a szövetségesek könnyű tankjai is megérkeztek. A harcokcsik – 15–20 lehetett – lassan vonultak, mint ha ráértek volna. Harc, lövöldözés nem volt a környéken, távolról azonban időnként ágyúzás robaja hallatszott. Az egyik magyar azt tanácsolta, hogy öltözzünk civil ruhába. Persze használható civilruha alig volt. Egyébként is kár lett volna a jó állapotban levő német katonaruhákat az ajánlatot tevő magyar kacetjaiért elcserélnünk. Mindössze német derékszíjunkt tüntettük el „dögcédulánkkal” együtt.

Megállapodtunk, hogy lassan hazafelé vonulunk. A helyzet egyelőre bizonytalannak tűnt. Kedvezően hatott viszont, hogy ezekben a napokban nem éhezünk. Az élelemszerzésben Higin segítségére volt új társunk, Kiss Imre, aki a tanyán csatlakozott hozzánk. Az új fiú nálunk idősebb volt, magyar katonaruhát viselt. Azt, hogy milyen alakultattól szakadt el, sohasem kérdeztük. Egyébként Apc községből származott és erősen palócos tájszólással beszélt. Szerény német tudását jól hasznosítva kiválóan értett a „dარიზás”-hoz. Német nyelvismerete a következőkre terjedt ki: Guten Tag, bite Brot, danke, nix ferstén. (E szavakat úgy ejtette, ahogy írtam.) Módszere pedig a következő volt: bement egy házhoz, jónappalal köszönt, majd kenyeret kért és azonnal leült. Amíg nem kapott valami ételmezt, meg sem mozdult. Hiába mondtak bármit – mivel úgysem értette – „nix ferstén”-nel válaszolt. Végül megunták és adtak neki valamit, mire „danke” szóval búcsúzott. Ajánlotta, hogy módszerét alkalomadtán mi is próbáljuk ki. Ő Kaufbeurentől így jött a tanyáig. Ezzel elárulta, hogy elég messziről érkezett hozzánk. Higinnel kitűnő bizonyosságát adták a „magyar élni-akarás”-nak. A tanyai tartózkodásunk során két nap alatt három lovat is szereztek. „Nem hagyhattuk szegény párákat kóborolni, még fejbe üti őket valaki, hogy egy darab húst kivájon belőlük” magyarázták barátaink a volt katonalovak befogását. Jobb dolguk lesz nálunk, fűtésk hozza. Nem lett jobb dolguk, csak egy

napig ették kenyereinket, azaz a gazdától kölcsönözött szénát. A „szerzők” hamar túladtak a portékájukon.

A lovak miatt nekem is „veszélyes” kalandban lett részem. A tanyán tartózkodó civilek közül az egyik, aki Pecöl község (Vas megye) körjegyzőjének mondta magát, szemet vetett elsőként szerzett lovunkra. A jegyző családjával együtt a – 2–3 km-re levő – szomszéd tanyán lakott. Elmondta, hogy lóra lenne szüksége. A Higinel alkudozott, majd azt ígérte, hogy a lóért cserébe ellát bennünket élelemmel és cigarettával. Előlegként adott egy csomag cigarettapapírt. A lovat persze azonnal elvezette. Késő délutánig hiába vártuk a jegyzőt. Társaim már aggódalmaskodtak, én azonban kijelentettem, hogy a jegyző úr jönni fog, hiszen a szavát adta. Nem érkezett meg, mire elhatároztam, hogy megkeresem. Már erős szürkületben mentem át a szomszéd tanyára. Egy civilruhás magyartól megtudtam, hogy a körjegyző – aki valóban ott lakott – még a délutáni órákban kocsi pakolta családját és elhajtott. Bizalmamban megrendülve indultam vissza. Közben beesteledett és kissé felve botorkáltam az ismeretlen földúton. Nem messze egy facsoport mögül ugatást hallottam, majd lövés dörrent. A földre vettem magam. Egy ideig semmi mozgást nem észleltem, később két embert láttam távolodni. Az egész valószínűtlennek tűnt. Vártam, majd felugorva futni kezdtem. Rohantam, végül a távolban megláttam a tanya halvány fényeit. Társaim családottan látták, hogy üres kézzel tértem vissza. Wágner még kilépett az istállóajtó elé, hátha oda tettem le a „ló árát”. Végül Imre megjegyezte: „Ebül szerzett jószág ebül veszik”. Később Laci megkérdezte, nem hallottam-e lövést, mert ő nemrég az istállóból kilépve lövést észlelt. Csodálkozott, hogy én nem hallottam. Másnap a tanya közelében egy lelőtt kutya tetemére akadtak. Mondták, hogy a gazdáé volt, de mindenkivel elcsavargott. Tehát nem is rám lőttek. Jó, hogy hallgattam a kalandról.

A tanyán egyébként bőségben éltünk. A Higin egy szakasznak is elegendő mennyiségű komiszkenyeret és egyéb élelmiszert szerzett. Ezekben a napokban nemcsak ebédet, hanem reggelit és vacsorát is ettünk. A tanya gazdája – miután a szövetségesek a környéket megszállták – sürgette, hogy jelentkezünk a katonai hatóságnál. Megnyugtatósa érdekében átérteltünk a közeli faluba. Kérdegettük a helyiektől, hogy hol van a „Meldeamt” (bejelentőhivatal). Nem

értették, mi pedig nem erőltettük a keresgélést. Visszatérve láttuk, a gazda megnyugodott. Szívesen vette, hogy segítünk neki vízelvezető árkot ásni. Ahhoz értettünk. Tervünket, hogy hazafelé vonulunk, nem adtuk fel. Imre is közölte szándékát, szívesen velünk tart. A dolgok azonban másként alakultak.

„Május 2. Szerda. Reggelit kapunk a háziaktól, tejet, kenyeret. Havazik. Dél felé egy magyar fiú jött (Kiss Imre), szállást kért. Mondtuk neki, hogy maradjon velünk. Délre megfőtt a húsvésünk, benne a tyúk. Imrét is megkínáltuk. Délután kártyáztunk és a magyarokkal beszélgettünk. Imre alsóneműeket akar cserélni. A Higin hoztunk 4 kg kenyeret, fél kg vaját és 22 tojást. Este tejbe krumplit aprítottunk és sülttojást ettünk.

Május 3. Csütörtök. Ma születésem napján hazagondoltam. Dél előtt angol autók (dzsippek) vonulnak el. (Páncélosok már tegnap.) Heverünk, kártyázunk, s tejet iszunk. A Higin szerez 26 komiszt s egy lovat. A lovat a magyar jegyzőnek adja át. Délután két angol katona jön igazoltatni. Mondjuk nekik, hogy magyarok vagyunk. Nem sokat törődnek velünk. Este (a másik tanyán) a jegyzőt kerestem. Már elment. Visszafelé ramlóttak.

Május 4–9. Innen a tanyáról pompás kilátás nyílik az Alpokra. Sokszor gyönyörködöm a havasokban. Május 5-én a Higin és az Imre két lovat szereznek. Az egyiket visszaveszik, a másikat elcseréljük a gazdával egy kiskocsiért, másfél kg vajért, 2 kg kenyérért, 12 tojásért. Indultunk tovább. A Higin alvóhelyet keres, csak nehezen talál egy pajtát. Másnap tovább vándorolunk. A Higin (egy patakban) halat fog. Dél felé egy tanyaúra érünk. Itt találkozunk négy magyar katonával. A fegyvereket őrzik. Mondják, hogy menjünk velük Feldkirchenbe. Van ott egy magyar hadosztály, s több levante akiket összegyűjtenek, majd hazaszállítják. Elhatároztuk, hogy megyünk velük.”

Hadifogolytáborokban, hadikórházban

*„Rózsa, rózsá bazsarózsa,
Szól a régi bakanóta,
Fürdünk újra tejbe, vajba,
Majd ha szüret lesz Tokajba.
Én remélem, hogy megérem,
Búza nő a csatatéren,
Hazatérünk nemsokára,
Hazaérünk aratásra.”*

A négy magyar honvéd – akikkel talákoztunk – a 9. hadosztály fegyver- és lőszerkészletét őrizte egy paj-

tában. Érkezésünk idején kezdtek a hadianyagot (ami puskákból, gépfegyverekből, páncélokólból, kézigránatókból és főleg töltényesládákból állt) teherautókra pakolni. Az egész rakomány elfért négy teherkocsin. A rakodásra felügyelő amerikai katonáknak fel sem tűnt, hogy mi – német zubbonyosok – is segédkezünk. Azért sem szóltak, hogy a rakodás után felszálltunk a töltényesládák tetéjére. Ahogy a kiskocsiról a tartalék élelmünkön az egyik teherautóra „mentettük”, már indult is a fegyverszállító különítmény. Elöl egy dzsipp haladt amerikai katonákkal, mi öt en az utolsó teherkocsin utaztunk. Útközben a fejünk felett alacsonyan vadászgépek húztak el. Gyorsan lesunyitunk és csak utána eszméltünk, hogy már nincs mitől félnünk. A további eseményeket naplóból idézem:

„Wasserburg előtt megálltunk. Higin és Wágner figyelmeztetésük ellenére leugrottak. Az úthoz közel egy kútnál inni akartak. Váratlanul elindultunk, ők pedig lemaradtak. Hiába kiabáltunk, zörgöttünk a sofómek. Nem állt meg. Egy darabig szaladtak utánunk és integtek. Minket szakmátásunk ellenére Neubibergbe vittek. Ők ketten nyilván Feldkirchenbe vgyalogoltak. A repülőtéren (Neubibergben) lerakodtunk. Ahogy végeztünk, a négy magyar faképnél hagyott bennünket. Alvóhely után néztünk. Találkoztunk Gemmel Károly, Malasits László veszprémi leventékkel. Találtunk egy üres szobát, a padlóra fekszünk úgy alszunk.”

Fájlaltuk, hogy két társunk elszakadt tőlünk. Imre látta, hogy elszontyolodtunk és megjegyezte: Idetalálnak a fiúk és egyébként se féljük amíg őt látjuk. A fiúk nem érkeztek meg. Nem tudhatták – ahogy a fegyvereket őrző katonák sem –, hogy a hadosztályt időközben a neubibergi repülőterre „költöztették”. Az új fogolytáborban a hadosztály szemmel láthatóan még nem rendezkedett be. Napokig nem törődtek velünk. Jelentkeztünk ugyan több zászlóalj-törzsnél, de csak tovább küldözgettek bennünket. Most vettük jó hasznát tartalék élelmünknek, mert kosztot nem adtak, ugyanis nem tartoztunk a hadosztály állományába. Megtudtuk, hogy közel negyven levente „raboskodik” a táborban. (Napokkal később leventeszakaszt alakítottak, de az számunkra formális szervezet volt. Ritkán, legfeljebb parancshirdetésekor álltak egy szakaszba a leventék.) Érkezésünk másnapján felkeresett ugyan bennünket a levente-parancsnok, egy nálunk alig idősebb, Zimmel (vagy Zimmer) nevű fiú, helyzetünkön azonban ez mitsem vál-

toztatott. Megállapította, hogy van jó szállásunk, majd közölte, élelmet nem tud részünkre biztosítani. Egyébként – tette hozzá – ő maga is éhes. Mi vendégteltük meg a parancsnokot, ráadásul kapott egy komiszkenyeret is. Hadifogságunk neubibergi időszakáról naplóm összevontan, az eseményeket utólag – kb. június vége táján – rögzítve számol be.

„Május 10–31. Majd egy hétig saját élelmünkön éltünk. Főztünk babot, krumplit. Nem törődnek velünk, azt csinálunk, amit akarunk. A hadosztály is csak három napja jött ide. Naphosszat kártyázunk, nézeledünk. Egy hét után a kenyéren kívüli élelmünk elfogy. Kenyerünk még van 10–12 darab. Végre beírtak bennünket a hadosztálytörzshöz 38 más levente közé. (Velük van Fáth József, a Fertig testvérek, Willand Antal, akikkel Riemben is együtt voltunk.) Sok huza-vona után kiderül, hogy öt en nem vagyunk felvéve a törzshöz kosztolásra (Imre, Laci, Gemmel, Malasits és én). Jelentkeztünk több zászlóaljnál. Végül a 6. zlj. törzsnél Oravecz főtörm. úr befogad bennünket. Kapunk öt en külön szobát. A napi programunk: ébresztő 6 óra, szobánk felmosása, előterünk, mosdó, WC kitakarítása. Reggeli 7-kor. (Egy ideig zupa, majd tejeskávé.) Utána szabadidő. A Laci és a Malasits az altiszti konyhára vágnak fát, ezért repetáznak. Ebéd: kevés leves és főzelék. Utána ismét a folyosó és a mosdók felmosása, majd szabadidő. Vacsora: leves és eleinte 20 dg, majd 7 dg kenyér, néha kis sajt. Takarodó 9 óraker. Az ágyba nem tesszünk szalmát, csak leterítjük az ágydeszkát pokróccal, s úgy alszunk. Este mesélni szoktunk otthonról, vagy másról. „Parancsnokunk” Peszlen Sándor öreg baka, akit Oravecz főtörzs rendelt ötönk fölé. Imre a szobaparancsnok, én pedig a helyettes.”

Rendeződött az élet a hadosztálynál. A legénységet egy idő után az altisztek foglalkoztatták. Rendszeressé vált az alakítás, kitűnően ment a díszlépés. A számunkra lezsernek tűnő amerikai őrség gyakori bámulója volt a magyarok „mutatványának”. A leventéknek nem kellett az alakifoglalkozásokon résztvenni. Sanyi bácsi – közvetlen felettesünk – ugyan szerette volna, ha magyar vezényszóra alakíztathat bennünket, hogy elfelejtsük a német kiképzést. Oravecz főtörzs azonban lebeszélte szándékáról. Azt ajánlotta, tisztítsa meg velünk az épületszárnyunk ablakait. Sanyi bácsi nem nyugodott, amíg meg nem győződött arról, hogy nemcsak az ő öt szem leventéje, hanem a többi sem alakízik. A tisz-

telgést azonban néha gyakoroltatta, nehogy véletlenül karlendítéssel köszöntsük előljáróinkat, ahogy a németek alatt szoktuk.

Tartalék élelmünk gyorsan elfogyott és a tábori koszt számunkra is kevésnek bizonyult. Pedig a neheze ezután jött. A körülményekkel ismerős katonák a hulladékgyűjtő gödör környékén naponta lesték az amerikai konyháról a szemeteskoscsi érkezését. Amint a koscsit kiürítették megindult a guberálás, főleg a konyhai hulladék után. A yenki sofőr vigyorogva figyelte a magyarok tülekedését. Resteltem, hogy honfitársaim lökdösték, tiporták egymást egy-egy cigarettavégért, amit az „amik” elpöcköltek. Egy néger katoná ez rendszeresen üzte. Röhögött amint megtévesztő mozdulatára a magyarok meglódtak, azután más irányba lőtte a csikket. Különösen haragudtam az egyik katonára, aki az amerikai étkezdében a tányérokon elnyomott csikkeket is összegyűjtötte, majd megszáritotta és eladta. Féktelen a dohányéhség, s azt ki kell használnom – mondta, miután szóvátettem eljárását. (Szerencsés voltam, mert ha korábban szívtam is naponta néhány cigarettát, a fogságban könnyen lemondtam róla.)

A tábor körülményeivel megismerkedve kezdtünk a környezetünkben szétnézni. Időnk bőven volt, mert a leventéket nem kötötte olyan szoros fegyelem, mint a sorkatonákat. Néhány tiszt és altiszt túlzó szigora miatt időnként zúgolódott a legénység egy része. Hallottunk olyan esetről is, hogy egy fegyelmet súlyosan sérült katonát kikötéssel büntettek. Egyesek szították is az elégedetlenséget. A tisztekkal közös fogságban voltunk, a körülményeink azonban eltértek. Külön főztek a tiszteknak, de más kosztot kaptak az altisztek és a legénység is. A tisztizolgák (csicskások) egy ideig még itt is „szolgálatot” teljesítettek. Élelmzésünket esetenként ún. „dineres” csomagokkal biztosították. A csomagok (dobozok) egyébként az amerikai katonák ellátását szolgálták a konzervfélék, kekszet, sajtót, kávé, tejpört, csokoládét, cigarettát, wc-papírt tartalmaztak. E dobozokból – mire a leventékhez jutott – többnyire hiányzott a cigarettá és a csokoládé. Mi, a Sanyi bácsi leventéi gyakran bókászunk a tábor területén levő német katonai repülőtéren, amelyet már senki sem őrzött. Szabadon állt ott több „használaton kívüli” német vadászgép, bombázó, sőt szállító repülőgép is. Bemászunk a gépekbe, „tanulmányoztuk” a belsejüket. Az élelmes Malasits barátunk – másokkal együtt – sorra

szerelte, feszegette a gépek kiszedhető műszereit, jelzőberendezéseit. Végül majd egy hátizsák értékes anyagot gyűjtött össze.

Egy reggel Oraveczt főtörzs egy karpaszományos őrzetével állított be szállásunkra. Három diákra volt szükségük. Tóth Lacival azonnal jelentkeztünk és az éppen ott tartózkodó Imrét is „kineveztük” diáknak. Ezután az őrzet a repülőter német könyvtárába vitt bennünket, ahol két amerikai tiszt tartózkodott. Őrzetünk – mint kiderült – értett angolul, s nyomban megkapta a parancsot. Külön kellett raknunk a „náci” könyveket, amelyeken Hitler, Göring, Göbbels képe, vagy neve szerepelt. (Találtunk vagy egy tucatot a „Mein Kampf”-ból és még többet egy másik könyvből, amelyen Göring marsall képe díszelgett). Jani (az őrzet) irányításával a többi könyvet is szétválogattuk, majd összekötöttük és teherautóra raktuk. A „náci” művek pedig egy dzsippbe kerültek. Késő délután végeztünk. A rakományt Münchenbe kellett szállítani, s Jani ajánlotta, hogy vállaljuk a kíséretet. Lacival azonnal csatlakoztunk. Mivel a lerakódás elhúzódott, aznap nem is térünk vissza. Egy raktárban aludtunk. Kaptunk fejünként két dineres csomagot. Másnap reggel Jani azzal a hírral állt elő, hogy mehetünk „világot látni”. A frankfurti repülőterre küldenek két teherautó rakományt. Ő már megbeszélte az amerikai hadnaggyal, velük tarthatunk, bár szállást nem adnak. Törődünk is mi a szállással, csak a „kirándulásra” gondoltunk. Két ponyvával fedett teherautót ládákkal raktunk tele. (A ládákból – ahogy Jani mondta – iratok voltak.) Az utazást nagyon élveztük. A kocsis hátsó részén a ponyvát felhajtottuk, s onnan szemléljük a tájat. Az útvonal főbb állomásai Augsburg, majd Stuttgart voltak. Az utóbbi repülőterén a rakományt dzsippen kísérő katonák hosszan időztek. Mi nem távoztunk el a gépkocsik mellől. Folytatva az utat Karlsruhe, Mannheim, végül késő este Frankfurt volt a végállomás. A teherautón töltöttük az éjszakát. Reggel egyre késett a kirakodásra szóló parancs. Végül közölték az őrzetével, hogy a szállítmányt Bremenben kell leadni. Addig nyúztuk Janit, amíg kölcsönkért az amerikaiaktól egy térképet, hogy megnézhessük az útvonalat. Nagyon örültünk amikor láttuk, hogy további mintegy ötszáz kilométert utazunk és remélhetőleg a Rajna mentén. Persze nem úgy alakult az utazás ahogyan mi a térképről „elképzeltük”. Először is a dzsipp és a két teherautó mindvégig száguldozva alig állt meg

rövid pihenőkre. Limburgon keresztül hajtva Bonn városánál közelítettük meg a Rajnát, majd Köln mellett elhaladva Düsseldorfban időztünk. Azután talán a leghosszabb út következett: Essen, Münster, Osnabrück, végül késő éjjel Bremen. Reggel egy raktárban targoncákra raktuk a ládákat, s azokat valahova elszállították.

Bremenből visszamenet kifejtette Jani (akiről megtudtam, hogy bölcsészhallgató volt Budapesten), hogy milyen szerencsések vagyunk, végigjárjuk egész Németországot, kitűnő az időjárás és éhezünk sem kell. Igazat adtam neki. Este lett mire Düsseldorfba érkeztünk. Ott egy lakatanyáépület udvarán a teherkocsin töltöttük az éjszakát. Jani elmagyarázta, hogy a környék a híres Ruhr-vidék, a német ipar, egyben a fegyvergyártás központja. Figyeltük is, hogy utunkon egymást érik a városok, sok a gyárépület, de romokból is bőven akadt, tanúsítva a bombázásokat. Másnap későn kerültek elő a yenkik. Ahogy Jani említette, sokáig tivornyáztak. Visszafelé haladva Kölnben rövid városnézés következett. A dzsippen két amerikai katona és mi hárman áthajtottunk a Rajnán. Az egyik katona fényképezett. A kölni dóm előtt rólunk is készített felvételt. (A német zubbonyt előzőleg le kellett vetnünk.) Kölnből Wiesbadenba hajtottak „gazdáink”. Ott éjszakáztunk, mi – a már megszokott helyünkön – a teherkocsin. Másnap hosszú utat megtéve Mannheim, Karlsruhe, Stuttgart, Ulm, Augsburg érintésével (vagy közelítésével) érkeztünk vissza Münchenbe, illetve a neubiberger repülőterre. (Az utazásunk fontosabb állomásait – Jani útmutatásával – egy dineres doboz hátuljára feljegyeztem. Az „iromány” azonban Janinál maradt. Mindössze a nagyobb városok nevét sikerült utólag a naplómban rögzítenem.) Megérkezve röviden búcsúztunk Janitól, hiszen úgyis találkozunk. Egyszer láttuk még, egy menetoszlopból integetett. A szobatársak örömmel fogadtak bennünket. Kaptak tőlünk egy egy dineres csomagot. Imre különösen örült, s ez alkalommal kisorsolta szobatársai között az egyik jó állapotban levő magyar katonazubbonyát. A szerencse nekem kedvezett. Később Imre megemlítette, hogy ő biztos volt a szerencsémben. Miből sejtetted, kérdeztem. Abból – válaszolta –, hogy mind a négy cédulára a te neved írtam.

Lassan belerázódtunk a tábori életbe. Esténként Lacival felváltva meséltük társainknak a nagy utazás élményeit. Megtudtuk, hogy mialatt az országot jártuk, Imre kettőnk fej-

adagját is szerette volna felvételezni. „Gazdánk”, Sanyi bácsi azonban elhamarkodva bejelentette a konyhán távollétünket. Csakhamar nehéz napok jöttek, gyengült az ellátás. A legénység közül többen azt mondogatták, hogy a tisztok miatt éhezünk. Az élelem java a tisztok konyhára kerül – hangoztatták – a katona meg a maradékot kapja. A rossz hangulatot fokozta egy-két fiatal tiszt arroganciája, s nem különben néhány altiszt ordítóza, mindig fegyelmezni akaró magatartása. Mindez egyenlővé váltott ki a legénység körében, ami időnként – ahogy Sanyi bácsi kifejtette – „figyelmeztető tettek”-ben jutott kifejezésre. A tettek némelyike gyerekesnek és ostobának tűnt. Például a tisztok konyhán egy alkalommal a levessel telt kondérba valaki nagy kancsó ecetet töltött. Hallottuk azt is – bár a szakácsok tagadták –, hogy az altisztek részére főzött sárgaborsófőzelék egyízben habzott a „tévedésből” belekerült szappantól. Oraveczt főtörzs pedig – napokkal a nagy utazásunk után – amiatt méltatlankodott, hogy a legénység egy eléggé el nem ítéhető csoportja különböző vádakkal feljelentést tett a tiszt urak ellen az amerikai parancsnokságnál.

Így zajlott hát az élet, amelynek „sóját” a zászlóaljok közötti labdarúgó mérkőzések jelentették. A döntőt, amit Lóskay tábornok úr is megtekintett amerikai tisztok társaságában, ünnepélyes keretek között rendezték. Kürtszó és díszkíséret közepette vonult a tribünre hadosztályunk parancsnoka. Ez alkalommal zászlóaljunk egyik hadnagyától – aki már többször bizonyította jóindulatát – kaptam egy tucatnyi „Comics” című színes, rajzos amerikai újságot. (Kár, hogy nem volt velünk Jani, aki a képek feliratait lefordította volna.)

Az előző eseményeket naplóm röviden, néhány más dologra is kitérve tartalmazza:

„Május 10–31. (folytatás) Bagosi Jóskától és Kiss bácsitól (tisztiszolga) a törzsnél, egyébként erdélyiek) többször kaptam ételt. Bagosi adott egy katonasapkát és egy pár kesztyűt. Ezekért segítettem nekik mosni, vagy egyebet. Néha fürdővizet melegíttem a törzsűréknak. Vasárnap misét és szentbeszédet hallgattam. A repülőteri könyvtárban egy karp. őrzet (Jani), Imre, Laci és én könyveket pakoltunk. Amerikai katonákkal teherautón Münchenbe szállítottuk. Onnan többnapos úttal ládákat vittünk két teherautón Bremenbe. Útvonal: München, Augsburg, Stuttgart, Karlsruhe, Frankfurt, Bonn, Düsseldorf, Essen, Münster, Osnabrück, Bremen. Vissza

ugyanaz az útvonal, közben Köln, Wiesbaden, Ulm.

Délutánként rendszerint fotballmeccset néztünk. A hadosztálybajnokságot a mi zászlóaljunk (6. számú) nyertes. Estéknként térdzene is volt. A hazamenésről állandóan kósza hírek keringtek, amelyek nem bizonyultak igaznak. Láttam az éhes nép mohóságát, amint nekiestek az amerikai szemetesautónak.”

A nagy utazásról visszatérve hallottuk Sanyi bácsitól, hogy hat magyar katonát mérgezés miatt kórházba szállítottak. Metilalkoholos bort ittak. Később híre jött, öten meghaltak közülük. Mindnyájan sajnáltuk, hogy ők már nem térnek haza. Egyébként bennünket is egyre jobban foglalkoztatott, hogy mi lehet otthon. Csak annyit hallottunk, hogy az egész országban – sőt Bécsen túl is – oroszok vannak. Egyesek tudni vélték, hogy Magyarországon is bolsevista rendszer lesz, mások szerint azt a szövetségesek nem fogják megengedni. Imre gyakran intett bennünket, hogy ne ülünk fel a különböző híreknek, főleg amelyek a hazamenetelről keringenek. Ő gyakorlatias lévén inkább azon törte a fejét, hogyan tudná sovány kosztunkat javítani. Ebbeli igyekezetében például egyszer beögyelgett az amerikai konyhára, ahol – a németeknél bevált módon – leült és várt. Amikor kérdőre vonták, csak azt mondogatta „áj, hángri” (éhes vagyok). Miután mutatta is, hogy éhes, megértették palócos kiejtését, ellátták enni-valóval.

Megismerkedtünk egy magyarul is jól beszélő amerikai katonával. Lenézte a hadifoglyokat, mert azok – ahogy mondotta – szemtelenek és erőszakosak. Szerinte aki megtudta, hogy ő magyar származású, az azonnal cigarettát vagy enni-valót kért. Kíváncsiak lennének, ti hogyan bírnátok a nélkülözést, kérdezték a katonától. „Akkor sem koldulnánk, mint ti” válaszolta. Később ugyanez a yenki megtudta, hogy Gemmel Karcsi szobatársunknak ezüst pénzérméi vannak, köztük két darab ötpengős. Nyomban „elkunyeralta” azzal, hogy a felesleges számára gyűjti a külföldi pénzérméket és bőven megfizet érte. Karcsi napokig hiába várta az ígért fizetséget. Vagy egy hét múlva felismerte a „tolvaj” katonát, de az szóba sem állt barátunkkal.

Június első napjaiban kezdték híresztelni, hogy lágerba költöztetik a hadosztályt. Senki sem örült a nem várt fordulatnak. A repülőtéren viszonylag jó körülmények között laktunk, nem volt zsúfoltság, rendszeresen tisztálkodhattunk. A koszt

ugyan kevés volt, de sejtettük, hogy később még annyi sem lesz.

A lágerba vonulást részletesen megörökítettem a naplóban:

„(Június eleje.) Dél előtt kiadták a parancsot: pakolni. Nem tudtuk, hogy hova megyünk. Délután felsorakozott a hadosztály a reptéren. Ima után a zenekar a Szózatot játszotta. Truderingen keresztül megyünk. A vetést errefelé elverte a jég. Május 31-én majdnem diónyi jég esett. Közel Riemhez egy tisztársa vonultunk. Itt a tisztet elbűsűzták a legénységtől, mert őket külön lágerba viszik. Száz-as csoportokba rendezik a legénységet, vezetőjük egy altiszt. Majd bevonulunk a lágerba. Ez egy lóversenyter, s drótkerítések között sátrakban laknak a foglyok. Találkoztunk itt a Csóti testvérekkel, Gergely Karcsival és Stumphauer (Havasi) Miklóssal. Vacsorára kapunk egy liter levest és negyed komiszt. Mivel sátrat még nem kapunk, szabad ég alatt hálunk. A Laci mellé fekszem. Éjjel esik az eső, s átáznak a pokrócaim és a köpeny. Másnap sem tisztul ki, de estefelé felveszük a sátrakat. Csak féloldalt fekve tudtunk aludni.”

A hadosztályt tehát átköltöztették a müncheni lóversenyterre (dagelfingi) táborba. Ez már igazi láger volt, szeges drótkerítéssel, s egyes pontokon dzsippel elhelyezett géppuskás őrséggel. A lágerban a már korábban ott levők véleménye szerint lehetett vagy húszezer fogoly, németek és magyarok elkülönítve. Találkoztunk olyan ismerősökkel is, akikkel annak idején együtt hoztak ki minket, de időközben máshova kerültek. Imre falubeli ismerősére akadt. Ez a fiú nekünk is hasznos tanácsokkal szolgált. Így például: ne menjünk a láger drótkerítéséhez, a kosztunkat ne tegyük félre, mert ellophatják, a latrinára – ha kényes a gyomrunk – kora reggel menjünk, stb.

A hadifoglyok egy része Münchenben romeltakarítást végzett. Ebben a – tábor területén kívüli – munkában a német foglyok (ahogy mi láttuk) nem vettek részt. Reggel 5 órakor kürtszóval ébresztették a táborat. A mosdási lehetőség korlátozott volt. Reggeli után ötösével sorakoztunk, majd gépkocsikra ülve München egy-egy romos városrészébe szállítottak bennünket. Egyébként romokból mindenütt bőven volt. Lapátoltuk a törmelékot, válogattuk a téglákat. Vagy egy órai szünettel késő délutánig dolgoztunk. Az örök többsége nem hajszolta túlzottan a munkavégzőket. Nehezen tűrték viszont, ha valaki eltűnt egy időre, például élelemszerző körútra, hiszen az át-

vett foglyokról el kellett számolniuk. Néha a csellengőket azzal büntették, hogy guggoló helyzetben téglát tartattak velük. Volt olyan ő, aki előszeretettel parancsolt fekvőtámaszt, s be is mutatta a végrehajtás módját. Élelemszerzésre leginkább a déli pihenő volt alkalmas, amikor az örök érkeztek. A hadifoglyok, ahol én voltam, ebédet nem kaptak, ezért nehezen teltek a délutánok. Egy-két esetben én is sikerrel jártam a déli élelemszerző „eltávozáson”. (Hiába az éhség egy idő után legyűr minden óvatosságot.) Imrével olyan lakásba zörgöttünk be, ahonnan egy katonazubbonyos férfi jött elő. Kenyeret kértem és nyújtottam feléje egy tíz márkást. „Te katonanövendék vagy” (Soldatzögling) mondta és hozott egy darab kenyeret. A pénzt nem fogadta el. Imrét pedig „weg da” (el innen) szóval kiteszkolta az ajtón. Csak nehezen értette meg barátom, hogy ezúttal hiába vár.

Ezek után lássuk a lágerélet egy napjának néhány eseményét az eredeti napló alapján:

„(Június közepe.) Másnap századunk fele munkára megy. A kosztot leszállítják. Reggeli: fél liter leves, 10 dg konzerv és 8 főnek egy komisz. Vacsora 3/4 liter leves. Eleinte autóval (majd vonattal) visznek bennünket Münchenbe és vissza. Romeltakarítást végzünk. Kaptam egy német asszonytól munkaszünet közben levest és főzeléket, egy magyar családtól pedig fél komiszt a harmadik utcában. Lapulva bújunk vissza nehogy az örök meglássonak.”

Estéknél rendszerint várható sorunkról beszélgettünk. Itt is voltak erdélyiek. Tartottak attól, hogy ismét román uralom alá kerülnek. Az egyik székely – ahogy mondotta – haza sem menne ha nem várná a családját, inkább bárhol Magyarországon maradna. A láger belső elválasztó drótkerítéseit megközelíthettük, azt nem tiltották. Így találkoztam régi ismerősömmel, Sanyi bácsival. Csofalkoztam, hogy tizedesi rangot viselt, azelőtt csak öreg baka volt. Panaszkodott mert a lágerba jövet elvesztett a poggyásza. Amikor a hadosztály a lágerba indult csomagjait azért, hogy ne kelljen cipelnie, a tiszt holmikát szállító teherautóra rakta. A tisztok és a teherkocsi más helyen kötöttek ki. Hiába kerestette (valószínűleg értékes) poggyászát, nem került elő. Méltatlankodott, hogy nincs egy váltás inge. Kölcsönöztem neki a tartalék jobbik ingemet. Ígérte, hogy néhány nap múlva visszaadja, majd határozottan kijelentette, rövidesen nem szorul szíveségkérésre. Mindezt elhittem, bár Im-

re azt mondta, hogy ráfizetek a hi-székenységemre.

A zsúfoltság, a vízhiány és egye-sek „pokrócozni való” hanyagsága tetvesedéshez vezetett. Szerencsére a mi sátorunkban még nem találtak férgeket. A latrina használata is némi „veszéllyel” járt. Az egyik „tetű-gazda” egy reggel beleszédült, vagy elaludt és beleszűszott az üllőgeren-dáról a gödörbe. Odavaló vagy, mondták a szerencsétlennek. Slaggal mosták le a lágeren kívül. Este nem engedték a sátorban aludni. Ez már valóban hadifogság volt, ahol a hi-giénia hiánya az éhezéshez hasonlóan gondokat okozott. Egyébként szinte állandóan éhesek voltunk, ami egye-seknél furcsa hatással nyilvánult meg. Például az egyik fogoly a reggel kiosztott napi kenyéradagját szét-morzsolta és lassan csipegette fel a csajkadeknijéről. Ez a „művelet” órákig tartott. Egy másik a reggeli bablevesét – mivel aznap nem dol-goztunk – egész nap kanalazgatta és közben azt figyelte, hogy az ő adagja még mennyivel több, mint a vele tartó – ahogy mi nevezünk – „lassú kanalú” társaié. Mi, akik reg-gel mindent „befaltunk”, értetlenül néztük különös viselkedésüket.

A fogolytábori esték különös han-gulatot váltottak ki bennem. A ta-karodó trombitahangja egészen kicsi gyermekkoromra emlékeztetett. Veszprémben az egykori Almádi úti kaszárnnyából áradtak valaha estén-ként e hangok. Hogy újra hallottam azokat, gondolataim mindig otthon jártak.

Tovább végeztük a romeltakarí-tást, s feltehetőleg eközben megeről-tettem a lábam. A bal bokám felett a már begyógyult sebhely újra gyul-ladásba jött, s egyre jobban fáj. A romeltakarítási napok egy váratlan esemény miatt is emlékezetesek ma-radtak. Az egyik amerikai ör hár-munkat – akik téglát rakosgattunk – egy távolabbi romos épület pincé-jébe vezettet. A pincében több össe-zört, téglával, faltörmelékkel borí-tott bútor és egy lemezszekevény is hevert. A yenki az utóbbit akarta a törmeléktől megtisztíttatni. Szabad-dá tettük az ajtaját, amit az ör azon-al feszegetni kezdett, de nem sike-rült kinyitnia. Végül abbahagyta a kí-sérletezést, elzavart bennünket a helyszínről és a géppisztolyával a zár-ra eresztett egy rövid sorozatot. Meg-ijedtünk mert a lövésre téglá és fal-törmelék hullott, de szerencsére om-lás nem történt. Ezt követően az ör könnyen kifeszítette az ajtót. A vas-sekevényben iratokat és több köteg bankjegyet talált. A pénzt a zsebeibe gyömöszölte, s nekünk is adott egy kisebb köteget. Intett, hogy hallgas-

sunk, majd visszamentünk a koráb-bi munkahelyünkre. A mi „részesé-désünk” fejenként ezer márka volt. Később zavart a gondolat, hogy valójában – ha akaratlanul is – rablás-ban vettem részt. Imre – akinek el-mondtam a történeteket – csak any-nyit jegyzett meg, hogy az ör apró-pénzzel kiszúrta a szemünket. E nyo-masztó gond azonban rövidesen fele-désbe merült. Fogolytáborból hadi-kórházba kerültem. A váratlan, sor-somban fordulatot hozó eseményről naplómban a következők találhatók:

„Június 20–22. Romeltakarítás közben fáj a lábam. Ma amerikai örünk „pénzhez juttat”. A követ-kező nap a lábamon egy borsószem-nyi kemény daganat képződött. Mun-kára mentünk és rajta állni fájdalmas volt. Mire este visszajöttünk bab-szemnyire nőtt. Éjjel aludni sem tud-tam. Reggel bekötötték. Másnapra diónyira nőtt. Ujra gyengélkedőre mentem. Az egészségügyi szkv. a há-tán vitt a gyengélkedőig. Beutaltak a kórházba. Összepakoltam. Szóltam a szakaszvezetőnek Laci érdekében. 16-an mentünk autóval Münchenbe a M. Kir. Székesfehérvári honvédkór-házba. Itt azonnal felvágták a sebe-met. Az első este 39,2 fok lázam volt. Június hó 22-én kerültem ide és 28-ig voltam itt. Harmadik nap Laci, Gemmel és Malasits is meg-érkeztek. Többször is meglátogattak. Június 27-én elvitték a fekvőbetege-ket Ingolstadtba.”

Június 28-án a betegek egy to-vábbi csoportját, s velük engemet is az akkor Münchenben állomásozó Székesfehérvári Honvédkórházból In-golstadtba, a M. Kir. 540. sz. (Kecs-keméti) Hadikórházba szállították.

Hónapokig Ingolstadtban . . .

*„Kicsi fiam ne játsz ólomkatonást,
Háborúsdit, indiáncsatát.
Eredj haza szépen
Csókold meg az édesanyukád.*

*Ha a nagyok rosszak, légy azért te jó,
Hallgassd hát, hogy mit susog a szél,
Eredj haza szépen
Mert a papa békéről mesél.”*

A fenti éneket Ingolstadtban hal-lottam először. A város a Duna bal-partján fekszik. A magyar hadikór-ház pedig a helyi gimnázium és fő-reáliskola internátusában (a „Cani-siumskonvikt”-ban) székelt. Ez egy ré-gi masszív épületgyüttes, vastag fa-lakkal, zárt udvarral. A városban (il-letve a közelében) hadifogolytábor is „működött”. A kórházból ide irá-nyították a gyógyultakat. (Több mint 40 év után tudtam meg, hogy Pintér Árpád barátom is egy ideig

ebben a lágerban volt hadifogoly.) A „Kecskeméti” kórházban több-száz beteget ápoltak. Két, volt „fe-hérvári” szobatársammal együtt a „Flandern” épületszárny 10. sz. szo-bájába kerültem. (Ugyanebben a kór-teremben feküdt miután én már el-távoztam Rauscher Gábor közép-is-kolai osztálytársam is.) Tóth Laci, Gemmel és Malasits a szomszéd szo-bákban kaptak helyet. Érkezésünk után fertőtlenítettek bennünket, ru-háinkat pedig egy „gőzölő kazánba” rakták. Amikor holmijainkat vissza-adták, elhűlve láttam, hogy bőrkesz-tyűm – amit Bagositól kaptam – teljesen összezsugorodott. Hasonlóan tönkrement Budai honvéd féltve ör-zött bőrkabátja. Reklamáltunk, de az egészségügyiek csak röhögtek raj-tunk, az ostoba tudatlanokon. Budai belerúgott az egyik egészségügyibe. Erre azok nekiestek, ütni kezdték „bajtársamat”. Felháborodásomban én is beavatkoztam, de valaki orrbá-vágott és fellöktek. Könnyen tehet-ték, gyenge lábon álltam. Végül is egy zászlós teremtett rendet. A tu-multust meglátva odajött és lepa-rancsolta rólunk a túlerőt. Az ese-ményt kivizsgálás követte. A fertőt-lenítést végző személyzet persze azt állította, figyelmeztettek minket, hogy bőrholtm is ne gőzöltessünk. Mi dorgálásban részesültünk, a „gőz-mesterektől” pedig megvonták a ki-menőt.

Az eseményt követően új szoba-társaink a Flandern 10-ben Budaival együtt szívesen fogadtak. Már hallot-tak a „verekedésről”. Rokonszenvü-ket – mivel a vacsorát lekéstük – megosztották velünk.

Az érkezést követő napok esemé-nyeit bőven jegyzeteltem:

„Július 1. Vasárnap. Június 28-án szállítottak bennünket Ingolstadtba, a Kecskeméti 540. sz. Hadikórházba. A felvételi után fertőtlenítenek. A kesztyűm a gőzben tönkremegy. Bu-dai András verekszik az egészség-ügyiekkal, én is segítek. Egy szobába kerülünk. A szobában 20-an va-gyunk. Én a szoba egyetlen ablaká-nál levő emeletes ágyba kerülök. Kenyeret (komiszt) egyik nap hár-man, másik nap négyen kapunk. Itt napközben kártyázunk. A Laci néha átjön, nem messze van tőlem. A lá-bam már gyógyul.

Július 2. Hétfő. 8 óra felé ébred-ezünk. A kávé üresen iszom, mivel vasárnap megettem a kenyere-m. Dél-előtt háromszor is volt vizit. Az el-ezredes úr is tartott vizitet. „Na, ma-jomkirály mi van, mi bajod” kérdez-te. Jelentem neki a bajom. „Hólyag nőtt a hólyagon” mondja nevetve. Ebéd elég gyenge. Leves és kelká-poszta. Délután sakkozom, majd a

3. ábra. Az ingolstadti internátus.

Lacival beszélgetek. Vacsora leves, lekvár.

Július 3. Kedd. Borús, esős idő. Elég hűvös van. Itt Németországban még az időjárás is kutya. „A napsütés is jegyre megy” jegyzik meg. Vízit után társasjáték. 11 óra felé jön a kenyér, 4-nek egy. Ma is két főt kiírtak. Ebéd tojásporos leves, lekváros tészta. Ebéd után alszom keveset. Délután ismét kártyázik a szoba, este 11-ig.

Július 7. Szombat. Délelőtt játszunk. Ebéd gyenge. Délután kötözik a lábam, már begyógyul. Nemsokára kiírnak. Tegnap belga vöröskeresztes látogató volt. Ugyancsak tegnap kis cédulákat hoztak, amelyen kereshetjük legközelebbi hozzátartozóinkat. Veszek mosóborotvaszappant. Dohányt is kapunk. Elcserélem kenyérért. A minap vettem fél komiszt, 50 P-ért.

Július 10. Kedd. Reggel gyorsan rendbeszedem az ágyam mert nagyvizit és kiírás lesz. A sebem már begyógyult, de nem írnak ki, mert a főorvos úr azt mondja, hogy fiatal vagyok. Este mesélek.”

Az emberséges főorvos – azzal, hogy a létszám elbírja a kórházban ápolt néhány leventét – senkit sem íratott ki közülünk. Ez számunkra megnyugtató volt. A szabatársak többségével hosszú hetekig, sőt hónapokig együtt maradtunk. Közvetlen mellettem Pákai és Báreluk honvédek feküdtek. Kéz-, illetve lábsérüléssel kerültek kórházba. (Egyébként a betegek között a végtagsérült volt a legtöbb.) Ha néha németnyelvű újság-

hoz jutottunk, azt a horvát származású Báreluk olvasta fel. Vele, Pákaival, továbbá két fiatal honvéddel, Horváth Ernővel és Busa Zsigával hamar összebarátkoztam. Ők négyen esténként meséltettek velem. En pedig szívesen tettem eleget kívánságuknak. Sok folytatásban meséltem el H. G. Wellstől a „Világok harca”, Jókaitól „Az új földesúr” című kedvenc regényeket. (Emlékszem, napközben készültem rá, hogy „előadásom” gördülékeny legyen. A sikeres szereplés pedig szinte hiúvá tett.) A többi szabatárs inkább a kártya nemes szenvedélyének hódolt, közöttük szobaparancsnokunk, Sindel szakaszvezető (Mezőtúrról) és Terbócs szakaszvezető, a helyettese. A további társaim – akikre ugyancsak szívesen emlékezem – Baksa Lajos honvéd (civilben közművesmester) Páparól, Endrődi banktisztviselő Budapestről, Miskolczi dr. jogász, Varga Lajos mérnök Ácsról, Németh István honvéd Ózdról, Tiborc örvezető, négy idősebb honvéd: Dobi, Garbóczy, Králik, Rostás. A nemzetiséget Bárelukon kívül Mánya Miklós Ökörmezőről, illetve a szerb lágerből vendégként Latinovics Dusan képviselte. (Az utóbbi a bácskai magyar ismerőseit látogatta, bár magyarul csak kártyázni tudott.) Hosszabb-rövidebb ideig a szoba lakói voltak még – a már említett – Budai, továbbá Belovai, Homódi, Kómár, Fekete Szilveszter (Bácskából) és Jámbor nevezetű honvédek. Miután felépültem, igyekeztem a rászoruló szabatársaimnak apró szolgálattal segítségükre lenni. Mindössze egyetlen társamnak nem tudtam a kedvében járni. Kiderült,

hogy felháborította a „Világok harca” című „mesém”. A történetet hazugságnak tartotta, engem pedig hazudozónak nevezett. Végül is Endrődi úr próbálta megértetni velem a „mese” lényegét, de sikertelenül.

Tóth Lacival gyakran látogattuk egymást. Így ismerkedtem meg Laciék kórtermében egy dunai hajóskapitánnyal és barátjával. Bizalmukba fogadtak, s ennek megünneplésére sört hozattam, amit velük és Lacival elfogyasztottunk. Közös sörözésre – a kapitány úr javaslatára – később is sor került. A traktát természetesen én fizettem, ekkor még bőven futotta a vagyonomból. Büszkén feszítettem új ismerősöm oldalán, aki remekül mutatott hajószízi egyenruhájában. Barátságunknak mitsem ártott Horváth Ernőnek az a megjegyzése, hogy a kapitány úr engem valószínűleg kihasznál.

A hazugnak nevező társam elleneszenve egy idő után mérséklődött irántam. E fordulatot az válthatta ki, hogy megműtötték, néhány napig ágyhoz volt kötve, s ez alatt apróbb szolgálattal könnyítettem helyzetén. (Például hordoztam az ágytálát.) Javuló kapcsolatunkat azonban ismét elrontottam. Egy este a szoba legénységét nagy vita közepette találtam. Még a szokásos kártyaparti is szünetelt. Társaim nem tudták eldönteni, hogy a szobánkhoz beosztott ápolónők közül melyik a szebb, a szőke-, vagy a feketeheajú. A nemrég műtött szabatársunk sietett kijelenteni, hogy csakis a szőke jöhet szóba. Mire én elhamarkodottan emlékeztettem rá, hogy műtétéje után (az altatásból ébredve, még bódultan) „Az én ba-

bám egy fekete nő” kezdetű dalt énekelte. A szoba percekig harsogott a nevetéstől. Barátunk ezt nem bocsátotta meg nekem, a köszönésemet sem fogadta.

Szobatársaim néha politizáltak. Ebben az ózdi vasas, Németh István volt a hangadó. Ahogy elmondta, utálta a szociáldemokrata „porhintést”. Nem voltam jártas ezekben a kérdésekben, de érdeklődéssel hallgattam főleg az Endrődi úrral folytatott vitájukat. Az utóbbi megkérdezte Némethet, hogy leninista-, vagy a trockista álláspontot vallja. A többiek alig tudtak a témához hozzászólni, én meg nem is ismertem azokat. Németh elmagyarázta, hogy Trockij szembenállt Lenninnel ezért száműzték, majd külföldre emigrált. Ugyancsak Németh szólott arról, hogy nem kell mindent elhinni, amit az oroszokkal kapcsolatosan otthon beszéltek. Aszerint ugyanis az oroszok barbárok, s országukban elnyomás, csajkarendszer és – valaki hozzátette – szabadszerelme van. Néhányan, akik megjárták az orosz frontot, a partizánok kegyetlenkedéseit emlegették. Valaki azzal zárta, végülis az oroszok bevették Berlint, elfoglalták fél Németországot.

Kórtermünkben az ország szinte valamennyi táját képviselte valaki. A „csonka országbelieken” kívül voltak itt Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből és Délvidékről származók egyaránt. Valamennyien szeretettel beszéltek szülőföldjükéről. A „visszatért” országrészekből ideszakadt társaim kétségek között hányódtak, vajon hova fognak tartozni. Olyan hírek is keringtek a kórházban, hogy a román határ a Tiszánál lesz, Pécs pedig Jugoszláviához kerül, Szegedért az oláhok és a szerbek vitáznak. Az ilyen beszélgetéseket néha nótvál zártuk. Elénekeltek többek között az „Árpád apánk ne féltsd ősi nemzedet” kezdetű indulót. Mi Veszprém vármegyeiek (Baksa Lajos és én) megtanítottuk néhány társunknak a Jutasi-indulót. A hazafias lelkesedést később az egyik orvos alaposan lehangozta. „Megbízható” értesülése szerint a visszacsatolt területek mind elvesznek, jó ha marad a Csonka-Magyarország.

Naplómban a július végi eseményekről is található feljegyzés:

„Július 22. Vasárnap. Reggel kísért hallgattunk. Szép idő. Délelőtt kártyázunk. Ebéd után öten a városba megyünk. A Dunaparton sétálunk, nézzük a fürdőzőket. Földiszedret szedtünk. Visszafelé egy kis zápor megfuttat bennünket. Sört akartunk inni a városban. Szei úr segítségével kaptunk. Este a kórházban hangulatos „magyar est”-et rendeztek.

Szavaltat, énekszám, zene, tánc, kis színdarab volt a műsoron. Kellemesen szórakoztunk.

Július 25. Szerda. Ebéd után lefeküdtem. Rá öt percre jött a jelentés, hogy akik tegnap feliratkoztak, azok ma mehetnek a városba. Gyorsan felöltöttem. Kimentünk a strandra. Kellemesen eltelt az idő. Visszafelé találkoztam Sanyi bácsival.”

Régi „előjárónk”, Sanyi bácsi feltűnése (néhány napja érkezett csak a kórházba) szobánk életére is jótékonyan hatott. Mindig volt valami javaslata, amit aztán keresztül is vitt. Bár a másik épületrészben gyógyították, azért gyakran vendégeskedett nálunk, mivel mindig akadtak kártyapartnerek. Egyébként már szakaszvezetői rangot viselt. (Egy hónappal korábban még tizedes volt, de én azt a világot sem említettem volna.) Tiszti egyenruhából adjusztált öltözékével, lakkipőjével, keskeny bajuszával filmszínészként hatott. Megemlítettem neki a lágerban kölcsönadott ingemet. Megnyugtatott, nem felejtette el. Belépésével az addig „mutyiba” játszott kártyacsaták élesben folytak, azaz pénzért, dohányért. Ha egy-két partit le is adott, végül mindig nyert. Homódi, aki huszonegyezésben a „gatyáját” is elvesztette, mással nem tudott fizetni minthogy időnként borváltta Sanyi bácsit.

A féltelen kártyaszünetek különös helyzeteket is produkált. Az egyik eset szenvedő alanya Dusán, a szerb partizán volt. Rendszeresen bejárt lágerukból a bácskai magyarokhoz – akiből időnként négyen-öten is voltak a szobánkban – és szorgalmasan durákozott. Sanyi bácsiban emberére akadt, aki egy éjfél utánig tartó csatában kifosztotta. Rádásul reggel az amerikaiak – szökevények miatt – zárlatot rendeltek el, nem távozhattak senki a kórházból. Állítólag ez idő alatt szállították haza a szerbeket. Dusán csak a harmadik nap mehetett ki, de rövidesen visszajött. Egy ideig szobánk „lakója” volt, de már nem kártyázott, csak ült és búslakodott.

Baksa úr engem is figyelmeztetett, hogy a bácskaiakkal ne üljek le kártyázni, legfeljebb ha nem pénzre megy a játék. Dehát ők „ingyen” nem álltak szóba senkivel. Gondoltam, megpróbálom, hiszen annyit kibiceltem már, hogy ragadhatott rám valami. Fekete Szilvi és társai eleinte hagytak valamit nyerni. Ekkor – észre sem vettem – egy márkás alapra tértünk át, s azután csak veszítettem a 21-esében. Egy óra sem telt el és 200 márkára rúgott a veszteségem. Szerencsére megérkezett Sanyi bácsi és kimentett a bácskaiak karmai közül. „Nem szégyenlitek ezt a

gyereket kifosztani” mondta nekik. „Kártyában nincs barátság” válaszolt Szilvi, de kiszállhattam a partiból. Később Sanyi bácsi felvilágosított, hogy partnereim a kártya hátlapját is ismerik. Ha saját paklit használnak, nincs menetség ellenük. Érzékenyen érintett a vagyonom „fogycsozása”, s a továbbiakban pénzre már nem játszottam.

A kórházban több zsidó deportáltat is gondoztak. Ők – ahogy a do-logról értesültünk – a dachau koncentrációs táborban éltek túl a háborút. A Jewish Joint segítségével kerültek a kórházba. Jó ellátásban részesültek. Nem sajnáltuk tőlük, ugyanis hallottuk, hogy milyen szörnyűségben volt részük. Megismerkedtem az egyik deportált férfival és többször beszélgettünk. (Stern, vagy Stein volt a neve.) Önmagáról és az átélt eseményekről alig beszélt. A zene érdekelte. A kórház személyzetéből és az ápoltakból verbuválódott zenekarnak még a próbáit is végighallgatta. Egy veszprémi zsidó család után érdeklődött, de sem én, sem a többi földi nem tudott felvilágosítást adni.

Augusztus második hetében Stern úr (aki tudott angolul) hallotta a rádióban, hogy atombombát dobtak egy japán városra. Az egész város elpusztult. Nagyon megdöbbenünk az eseményen.

Egyik délután Stern úrral a kórház udvarán néztük a kártyázókat. Ismerősöm egyszer csak rosszul lett. Gyorsan leültették és orvosért akartam menni. Nem engedte. Másnap érdeklődtem hogylétéről, már jól érezte magát. Azt mondta, hogy tekintsem meg jól a piros hetest (vagy a nyolcast?) a kártyalapok közül. Megnéztem. A kérdéses lapon egy kis útjelző tábla előtt. A táblán „nach Dachau” (Dachau felé) felirat volt olvasható. Stern úr elmondta, hogy a kártyázó mögül a lapot nézve egyre csak az előtűnő feliratot látta. Az a két szó váltotta ki a hirtelen rosszullétét. De hiszen olyan apróbetűs az a felirat, hogy alig olvasható, vettem ellenére. Persze mondotta, csak hogy én már előzőleg is ismertem a kártyafigurát. Elgondolkodtam, milyen lehetett az a hely, amelynek a neve is ilyen hatást váltott ki. Lacinak és Gemmelnek elmondtam az esetet. Mit sajnálkozol – felelték, mi levették jobb helyzetben voltunk talán a repülőtereken az örökös légyveszélyben, vagy gázalarc nélkül a gázbombatelepen. Félelem és rettegés volt a részünk. Nekik is igazat kellett adnom. Most meg – tették hozzá – ezek itt kitűnő ellátást kapnak. Né-

meth honvéd – aki hallotta a beszégetést – megjegyezte, hogy a volt deportáltak mögött ott a zsidó segélyszolgálat, mi pedig a győztesek kegyelméből élünk. Egyébként – tette hozzá – az is előfordulhat, hogy otthon a zsidók majd a magyarokon vesznek bosszút sérelmeikért. Nem úgy lesz az – mondta Miskolczi úr, hiszen a németek meg a nyilasok hurcolták el őket, ezt mindenki tudja. Azért a Horthy-kormányt is felelősség terheli, folytatta Németh. Ki tudja még mi lesz otthon – gondoltam –, egyelőre az a fontos, hogy mielőbb hazakerüljünk. Ez a vágyunk azonban naplóm szerint sem teljesült:

„Augusztus 3. Péntek. Nagyon járta az a hír, hogy július 28-án hazamegyünk. Majd később, hogy ekkor indul meg a magyarok hazaszállítása. Hogy most mi van nem tudjuk. Az orosz, angol, amerikai rádió magyar nyelvű híradásait naponként hallgatjuk, pedig nem sokat tudunk meg belőlük. Állandóan kacsa hírek járnak a hazamenetelről. Egész délelőtt kártyázunk pontozásra, én, Sindel szkv., Terbócs szkv., Tiborc őrv. Este zene, műsor és ének. Utána az asztal akartuk megtáncoltatni, de nem sikerült. Augusztus 4. Szombat. Délelőtt kártyázunk. Ebéd, majd ismét durákozunk. Fürdök közben. Stern úr rosszul lett.

Augusztus 15. Szerda. Délután a nadrágot varrom. Már többször kértém nadrágot, sőt a parancsnokságon is voltam, de nem kaptam. Este előadás volt. Ma hallottuk, hogy Szeged és Pécs szerb megszállás alá esnek.

Augusztus 20. Hétfő. Borús, esős idő. Misét a domban tartják meg. Délelőtt kártyázunk. Az esti István király ünnepség eső miatt elmaradt. A kapitány úr fontosat mond.”

Valóban fontos dolgot közölt a kapitány. (Túlzott óvatosságból még a naplómban sem rögzítettem.) Elárulta, hogy szökni készül és rám is gondolt. Megköszöntem és egyben kértem, hogy Tóth Lacit is vigyük magunkkal. Beleegyezett, de jelezte, hogy az előkészület így több pénzbe kerül. Azonnal beszéltem Lacival. Kiderült, hogy nincs pénz, felajánlotta viszont 50 darab cigarettáját. Nekem volt 500 márkám és 30 cigarettám. Vagyonunkat még aznap átadtam a kapitánynak. Keveselte ugyan az összeget, de végül is kijelentette, hogy minden rendben lesz. A következő napok feszült várakozással teltek. A Lacival titokban tárgyaltunk a tervről. Barátom kissé aggódott, de megnyugtattam, hiszen tisztí becslését adta a kapitány úr – amikor az összeget átadtam –, hogy egy hét múlva már

otthon leszünk. Sindel szobaparancsnoknak feltűnt a pusmogásunk, de természetesen nem árultuk el a tervet. A nagy napot a kapitány augusztus 26-án jelölte meg. Ekkorra tűzték ki a magyar hősi halottak emlékművének leleplezését az ingolstadti temetőben. A megbeszélés szerint ezen a napon kimenőt kérünk, s a temetőben találkozunk. A többi már a kapitány úr dolga. Figyelmeztetett, hogy csak a legszükségesebbeket vigyük magunkkal, ne hogy feltűnjön valami. Arra is utasított, hogy a titoktartás végett őt ne keressük, majd időben a helyszínen lesz. Most már csak azért izgultunk, hogy engedélyezzék a kimenőt. Ez az akadály is elhárult. Egyszer láttam ugyan a kapitány urat, de a megbeszélés szerint messze elkerültem. Augusztus 25-én szép ünnepélyen vettünk részt. Az István király napi elmaradt műsort tekintettük meg. Azt reméltük, hogy láthatjuk a kapitányt, de nem jelent meg az előadáson. A műsor után sokáig beszélgettem a szobatársakkal. Sajnáltam, hogy nem búcsúzhatok el senkitől, de kötött az adott szavam.

Augusztus 26-án az ingolstadti temetőben nagy csalódás ért. A kapitányt hiába vártuk, nem jött. Lacinak szörnyű gyanúja támadt, amire gondolni sem mertem. Végül is vissza kellett menni a kórházba. Kiderült, hogy amíg távol voltam, senki sem keresett. Félretéve az óvatosságot átmentünk a másik épületszárnyba, ahol a kapitány szobája volt. Érdeklődésünkre valaki elmondta, hogy a kapitány valószínűleg lelépett. Már egy napja eltűnt, azóta nem jelentkezett. Űres a szekrényben a polca, hiányzik a kofferja. Mindebből azt gondolják, hogy végleg eltávozott. Leforrázva térünk vissza a szállásunkra. A Laci olyan jó volt, hogy nem tett szemrehányást, csak annyit jegyzett meg, hát ez nem sikerült. Este valaki újságolta, hogy a következő napokban biztosan nem kaphatunk kimenőt, mert két fő megszökött. Az egyik – fordult hozzám szobaparancsnokunk – a „barátod”, a kapitány úr volt.

Elég nehezen viseltem a történeteket, bár igyekeztem leplezni. Lacit is sajnáltam, hiszen a csalódása mellett 50 darab cigarettája bánta, hogy „meghittünk” a kapitánynak. Annyi értékkel, amennyit kicsaltak tőlünk talán mi magunk is megoldhattuk volna a szökést. Pákai, az ágszomszédom azt hitte, hogy eltávozott „barátomat” sajnálom, mert megjegyezte: „Ne bánkódj, ő nem hozzádvaló volt. Egyébként is csak mosolygott azon, mennyire

tiszteled.” Jó, hogy anyagi veszteségről nem tudott Pákai, mert még mást is mondott volna. Végül is Laci tapintott rá az igazságra: „Mindketten ráfizettünk az előkelő ismeretségedre.” Teljesen igazra volt. Titokban azért vártam, hátha visszajön a kapitány. Persze hogy nem jött. Azután más események történtek, de előbb lássuk hogyan rögzítem naplómban a „sorsdöntő” napok történetét:

„Augusztus 25. Szombat. Szép, kellemes idő. Az elmaradt ünnepséget ma tartják meg. Délelőtt mostam, s a zubbonyom, benne a pénzem a mosdóban maradt, ahonnan elvittek. Kerestem, de nem találtam. Az ünnepély szép volt. Zene, ének, tánc. Előadták „Somogy megye kellős közepében” kezdetű éneket. Este a Bussa Zsiga segítségével szerencsésen megtaláltuk a zubbonyt. Augusztus 26–30. 26-án volt az ingolstadti temetőben a magyar hősi halottak emlékművének leleplezése. Nem találkoztunk a kapitány úrékkal.”

Az élet haladt, újabb remények támadtak. A jólértesültek közeli hazatérést emlegettek. Mindez persze csak szóbeszéd maradt. Mivel néhány napig nem adtak kimenőt egyesek új időtöltést kerestek. Valaki szerzett egy sakk-készletet meg egy könyvet. Az utóbbit (de Amicis: A szív) egymás után elolvastuk. Megkezdődött a sakkozás, amibe én is bekapcsolódtam. Időnként most már megosztottuk a kártya és a sakk között. Lacival sokat sakkoztam, néha Gemmel Karcsi is csatlakozott hozzánk. Új „játékmaster” tűnt fel: Kanicska az asztali lengőtekevel. Ez a Felvidékről elszármazott levante kitűnően játszott. Állítólag éjjel-nappal gyakorolt, mielőtt „színrelépett”. A mester természetesen pénzre játszott. Egy márkába került egy „menet”, ami három lökésből állt. Kanicska ritkán vesztett, azt is csak azért, hogy fogja a palikat. A siker elbizakodottá tette Kanicskát, s azt a merész ajánlatot tette Sanyi bácsinak, hogy társsuljanak kártya-lengőteke játékra. Én mindkettőjük művészetét elismerve, nyomban vállalkoztam egy plakát megírására. Javasoltam, hogy a hirdetőt a Flandern épület bejáratánál függesszük ki. Sanyi bácsi azonban gyorsan lehűtötte a lelkesedést. „Csak nem gondolod Tibi, hogy unióra lépek a Kanicskával” mondta. Nem értettük az ellenkezést, ezért megmagyarázta. Az ő művészetéhez ész kell – tudatta velünk –, a lengőtekehez pedig csak szemmérték, ami azért van Kanicskának mert szabóinas. Hát tényleg az vagy, kérdeztem. Az hát, felelte a csalódott

fiú. A lengőtekés így továbbra is egyedül szorgoskodott. Megkérdeztem tőle, hogy mire gyűjti a pénzt. Kiderült, hosszúszerű amerikai katonabakancsokat vásárol. Legalább egy tucatra valót akart hazavinni. Elmesélte, hogy eleget meztlábaskodott, de annak egyszer s mindenkorra végét vet. Örömmel újságolta, hogy már a hatodik pár cipőt is beszerezte.

Augusztus utolsó napjaiban is történt néhány említésre méltó esemény:

„Augusztus 26–30. (folytatás). Különféle hírek a hazamenetelről. Beszélük, hogy indul a kórház szeptember vége körül. Továbbá Stalin megengedte a magyar hadifoglyok hazaszállítását. Reggel rendszerint derével ébredünk, mert a nővér jó hírrel jön. Estére kelve a jó hír leromlik.

A reggeliért én megyek le mostanában (a konyhára) és rendszerint én is osztom szét. Az ebédért és a vacsoráért Endrődi úrral megyünk. Németh és Homódi tivornyáztak.”

Fogfájós napok következtek. Egy felelőtlen katonaoorvos a kicsorbult melletti ép fogamat rángatta ki, mivel egész idő alatt az asszisztensnővel csevegett. A fájós fog kihúzása másodsorra következett. Szerencsére a seb hamar behegedt. Garbóczi bácsi javasolta, hogy jelentsem az esetet a főorvosnál. Mondtam neki én nem panaszkodom, hiszen csak köszönettel tartozom a kórháznak, amiért itt tartanak. Garbóczi bácsi szerint a felelőtlen fogorvos megérdemelte volna, hogy a főorvos úr megleckéztesse.

Ezekben a napokban egy szerfelett vidám estében volt részünk. Németh és Homódi honvédek valamilyen úton-módon italhoz jutottak és alaposan „bekaptak”. Énekelve érkeztek szállásunkra. Németh – akitől éppen senki sem várhatta – az „Ébredj magyar, az ősi föld veszélyben, elvész a fajtánk hogyha nem merünk” kezdetű nyilas indulót fújta. Homódi lelkesen segített barátjának. Megtapsoltuk a produkciót, csak a szobaparancsnok próbálta csendre inteni a két hangoskodót. Németh lecsendesülve a vacsoráját kereste, de nem találta. Ekkor hangzott el szájából a soha nem hallott jelmondat: „Se reggeli, se vacsora, éljen a proletárdiktatúra.” A végszóra érkezett Sanyi bácsi és megkérdezte: „Mi az, a Flandern 10-es proli dikit akar”. (Később Endrődi úr megmagyarázta nekem a „proli diki” értelmét.) Észre sem vettük, hogy a zajongásra megjelent a főorvos is. Legorombítóta a tetteseket és közölte velük, ha még egyszer botrányt okoznak, a lágerban találják magukat. A

szobaparancsnok menteni akarta embereit és jelentette a főorvos úrnak, hogy a két honvéd egyébként becsületes, magyar érzelmű ember. „Talán nyilas érzelműt akart mondani” célozta a főorvos az elhangzott indulóra. A helyzetet Sanyi bácsi mentette meg, kártyázásra invitálta a főorvost. (Az öreg egyébként is csudára értett a főnökség nyelvén.) A főorvos közölte, csak akkor játszik, ha nem a Peszlen-féle „cinkezett” kártyát használják. Sanyi bácsi új paklit vett elő, majd a jól bevált módszere szerint játszott. Kis tételnél nyerni engedte partnerét, a nagyobb téteket sorra elvitte. „Peszlen, maga rezenestelen arccal játszik” mondotta a főorvos. „Ahogy a főorvos úr, amikor operálni méltóztatik” válaszolta az udvarias Sanyi bácsi. Később szemrehányást tettem az öregnek, hogy a közös jóakarónkat is képes „megvágni”. De ő csak mosolygott naivságon és ismételten kioktatott, hogy kártyában nincs hála és barátság.

Másnap a szobaparancsnok megpirogatta a két „dalos” társunkat. Németh röstelkedett, Homódi viszont rá sem hederített, beletemetkezett „A szív” című könyv olvasásába. Ő volt ugyanis a soros kölcsönvevő. Az egyik szobatársunk sehogy sem nyughatott. Valahányszor elhaladt a két „dalos” ágya mellett, odalépett és kérte a „testvéreket”, hogy tanítsák meg őt is a nyilas indulóra. Később azt tudakolta, hogy ki volt a nyilas belügyminiszter, Vajna, vagy Szöllösi testvér. Többen is rászóltak, hogy hagyja már abba a piszkálódást. Addig folytatta, míg végül kapott egy hatalmas pofont. Jóformán azt sem tudtuk, hogy Homódi, vagy Németh volt a tettes. Mindenestre barátunk elhallgatott. Aznap délben – ahogy máskor is – Endrődi úrral szétosztottuk az ebédet. Barátunk csajkját azonban Homódi egyszerűen elvette az asztalról, nem engedte, hogy ételt rakjunk bele. Ezt látva az éthordó edényben hagyunk egy porciót. Erre ismét Homódi lépett: egy marékra való sőt dobott az éthordóba. A kárvallott egy szó nélkül hagyta a történeteket. Este újból elvették az asztalról barátunk odakészített edényét. Én visszatettem a csajkját és jókora adagot raktam bele a vegyesfőzelékből. Mindenki elvitte már a vacsoráját, mire ő is odamerészkedett érte.

A következő napokban más dolgokra terelődött szobatársaim figyelme. Garbóczi bácsinak ismételten a kezét, Pákainak a vállát, Busa Zsigának az aranyerét műtötték és két bácskaira is operáció várt. Időtöltésünkben a kártyát esetenként a szolidabb sakkozás váltotta fel. Az utó-

bi csatározásokban jeleskedtem ugyan, de Endrődi úr úgy nyert ellenem, hogy közben olvasott. Az egyik ilyen csendes délelőttön valaki fontos hírt hozott: burgonyát tárolnak épületünk pincéjében. Többen is kijelentették, hogy abból szerezni kell. A „környezettanulmányt” Belovai végezte. (Ő – gyakori mesében – a budapesti állatkertben a nagyvadakat ápolta, a rossznyelvek szerint azonban takarmányos volt.) Kiderült, hogy a pinceajtót két lakattal is zárják, ellenben a szellőzőablakon egy vékony személy beférhet. Többen rám néztek, mert eléggé sovány fiú voltam akkoriban. Így hát minden adott volt. A szobánkhoz teakályha és egy nagy mosófazék is tartozott és tüzelőanyag is akadt. Különben pedig mindenki vágyott egy jó adag törtburgonyára, pirított hagymával ízesítve. A beszerzésre este került sor. A döntő feladat rám várt, bejutni a pinceablakon a burgonya közelébe. Sötétedés után társaim lefeszítették a szellőzőablakot fedő vékony dróthálót és az előzőleg derekamra tekert kötélen a pincébe eresztettek. Csakhamar rátaláltam a krumplihalomra és a sötétben gyorsan megtöltöttem a két magammal vitt hátizsákot. Az első hátizsákba túl sokat raktam, alig tudták kirángatni. Teljesítve a feladatot jó ideig a sötétben kuporogtam, míg társaim – akiket közben megzavartak – végre visszatértek és kihúztak.

A pinceablak elég szűk volt, lehorzsolta a vállam. Báreuk azonban gyorsan leápolta a sebemet. Társaim pedig megvigasztaltak, hogy harci feladat teljesítése közben szenvedtem sebesülést. A héjában megfőzött burgonyából mindenkinek jutott 4–5 darab. A további porció elkészítését másnap, a délelőtti vizit után tervezték a bajtársak. Az újabb adag – a vizitet követően – már a gőzében állt, amikor váratlanul megjelent egy szaglászó egészségügyi őrvezető. Endrődi úr azonnal ráült a kályha mellé letett – felfordított lavorral fedett – mosófazékra. Olyan jól álcázta lelőgő köntösével, hogy az egészségügyi nem vette azt észre. Am rögvest felugrott áldozatkész szobatársunk, amint a „kopó” távozott. „Még egy perc – mondta – és pecsenyétek is lett volna a főtt krumplihoz.” Aznap délután engem a „géhá”-ra (gazdasági hivatal) kísért egy egészségügyi őrvezető. Társaim sejtették, hogy valaki beárulta a „porciószerzést”, azért hivattak. Valaki odasúgta, hogy a krumpliügyről ne tudjak semmit. A „géhá”-nál egy fiatal hadnagy azonnal nekem szegezte a kérdést: „Szóval te loptad a krumplit a pincéből, és még mit vittél el”. Tiltakozni

próbáltam. Erre felszólított, hogy mutassam meg a vállam. „Hát ezt is tudja?” szoltam el magam. Nevetett, amiből sejthettem, hogy nagyobb baj nem történhet. Végül is közölnöm kellett a szobaparancsnokkal, amennyiben hasonló eset előfordul a vétkesek – velem együtt – a lágerban találják magukat. A büntetés elmaradása miatt megkönnyebbülve kérdeztem a hadnagytól, hogy ki árult el bennünket. Erre ő nagyon megharagudott és elzavart. Éreztem, hogy a kérdés nem volt helyénvaló, ezért bocsánatot kértem. Sindel és Endrődi már vártak. Elmondtam a hadnagy úr üzenetét. Az a szobatársunk, aki a „nyilas ügyet” is provokálta, tolakodó módon érdeklődött a „géhá”-n történetek iránt. Mindez megerősítette a gyanút, hogy ő volt a feljelentő. Amikor megkérdezték tőle, hogy miért érdekli annyira a dolog, szó nélkül elkotródott.

Naplóm szeptembertől egyre szűkszavúbbá vált, pedig bőven volt esemény:

„Augusztus 31. Péntek. Reggel az ágyban labdázunk, a teniszlabdát dobáltuk egymásnak. Később az egész szoba beavatkozott. Az asztalt félretoltuk, s fejtünk. Én Baksa úrral, Endrődi úr Busával. Győztünk 12 : 1-re. Ma nem várt esemény. Délután cigarettaosztás. Hetek óta ígérték. Kaptunk egy személyre 200 db hüvelyes cigarettát, egy pakli dohányt, 2 szivart. A szobabeliek akik remegtek egy rossz cikkért, most ócsárolták a cigaretta minőségét. Nekiültek a kártyának és nyerték egymás cigarettáját. Este krumplit szerzünk.

Szeptember 2. Vasárnap. Ma a szentmise az udvaron történt. A tisztelendő úr említette a hazamenést ismét, de hát még biztosat senki nem tud. Mai étrend: reggelire tejeskávét. Kiosztva negyed kenyér, 4 db alma, 1/2 liter sör. Ebéd: daraleves, krumpli, pörkölt és egy kifli. Vacsora: 5 dg sajt, 2,5 dg vaj, 4–5 dg véres. A vacsorát elcserélem Baksa úrral madártejért s jódarab rizskochért. Ez valóságos lakoma némely éhes naphoz. Este Belovai F. mesél az állatkert-ről. (Sanyi bácsi Jenővel rivalizál Rózsiért.)”

A szobatársaim közül Horváth Ernővel és Busa Zsigával tegeződtem. Ernővel – aki sportoló volt – sokat beszéltem. Sajnálatosnak tűnt, hogy lábsérülése miatt labdarúgó pályafutása végetért. Jó barátságban voltam még Horváth Jenővel, a Canisius épületrészből. Lelkes NAC drukker volt. Mindig a Sárvári, Bodola, Tóth III. csatárokat emlegette. Egyszer véletlenül elmondtam Jenőnek, hogy Sanyi bácsi egy virág-

cskort küldött a Rózsi nővérnek, amit én adtam át. Nagy zavart okoztam e hírrel. Jenő megneheztelt az „öregre”. Ebben a kérdésben én Jenő oldalán álltam, s azt Sanyi bácsi tudomására hoztam. Attól tartottam, hogy jól összeszid, de csak nevetett és megjegyezte, „nem értesz te ehhez”. Szokása szerint azonban megmagyarázta a dolgok állását. Jegyezd meg mondta, hogy Sanyi bátyád mellett a Jenő gyereknek nincs esélye. Kifejtette, hogy neki van pénze, összeköttetése és már azt is elintézte, hogy a következő műsoros esten a Rózsi is felléphet. Beláttam, nem könnyű dolog Sanyi bácsival versenyre kelni. A hallottakat mindenestre elmondtam Jenőnek és biztattam, hogy hozzon a Rózsinak virágot. A Laci, aki ugyancsak tudomást szerzett a lovagias ügyről azt tanácsolta, hogy amerikai csokoládét kell ajándékba adni. Végül maradt a virág, ami olcsóbb is volt.

Másnap estefelé megérkezett a csokor. A virág átadását Jenő a műsor után tervezte. Az előadás mindenkinek tetszett. A Rózsi szólót, majd egy hadapród őrmesterrel ketőt énekelt. Szép sikerül volt, rengeteget tapsoltunk. A műsor után ott sündörögtünk a „művészek” körül, Jenő a csokorral, hogy átadja a Rózsinak. Egyszer csak a hadapród kiragadta Jenő kezéből a virágot. „Ezt meg ugye a Rózsinak hoztátok” mondta, majd hozzátette „kedves gondolat volt tőletek”. Az álnok Rózsi csak nevetett, Jenő pedig szóhoz sem jutott a meglepetéstől. A kínos eset után – legalább is nekem – Budai honvéd szerzett elégtételt. Mint zenezsakértő kifejtette a szobatársak előtt, hogy a műsorrendezés nagyot tévedett a Rózsi nővér fellépésével. Kinek jutott az eszébe kérdezte a nemrég még lelkesen tapsolóktól, hogy valakit ilyen értelen hanggal énekeltesen. A jelenlevő Sanyi bácsi csak mosolygott. A legtöbbet éppen ő tudta e kérdésről.

Jenő a műsort követő napokban nagyon levert volt. Már nem Sanyi bácsira neheztelt, hanem a hadapródra, akivel Rózsi az éneklést gyakorolta. Vigasztalni akartam „mellőzött” barátomat. Mondtam neki, hogy ne törődjön a dologgal, beszélgesen inkább a mi ápolónőnkkel, aki őhozzá igen barátságos. „Hát te ilyen számár vagy – förmedt rám Jenő – öreganyámnak udvaroljak.” Ezek után én is hagytam az egész ügyet békében. Különb is „bizalmas feladattal” látott el Sanyi bácsi. Két terjedelmes levelet „kapt”, s azokat kellett letisztáznom. Az egyik levél Rózsinak, a másik a szobatársának, egy asszisztensnőnek

szólt. Megdöbbenésemre az utóbbi levélben az öreg bizonyos ajándékait „kérte” vissza igen kemény hangon. Többek között karórát, köves gyűrűt, ezüst nyakláncot követelt. Sanyi bácsi elolvasta a tisztázatot és igen elégedett volt. Felhasználtam a kedvező hangulatát és szóvá tettem a régés-rég kölcsönzött ingemet. Leintett, hogy minek az nekem, hiszen itt rendszeresen tiszta váltást kapok. Ebben tökéletesen igaza volt.

Feladatom a levélmásolással nem ért véget. Másnap az öreg egy cédulát nyomott a kezembe. Utasított, hogy az arra felírt tárgyakat hozzam el az asszisztensnő ismerősétől. Nem szívesen vállalkoztam e szerepre, de Sanyi bácsi megnyugtatót, minden simán fog menni. Délután kilestem amikor a hölgy egyedül ment vissza a szállására és átadtam a cédulát. „Hát magát küldte az a szélhámos és nem restelt idejönni” támadt rám a nővér. „Vigye azonnal, vagy kidobom az ablakon” mutatott az asztalon levő csomagra. Kibontottam, hogy lássam mit viszek vissza. Ekkor bejött a hadapród meg a Rózsi. Sejtették miről van szó. A hadapród úr egyszerűen csak annyit mondott, hogy a gyáva, nagypofájú (stb.) „gazdám” meg ne lássa és ha mégis találkoznak, lepuffantja mint a nyulat. Erre a két nővér is felbátorodott és szidták Sanyi bácsit miként a bokrot. Nagy zavaromban felkaptam a csomagot és kifele iszkoltam. Annyit még megjegyeztem ijedtemben, hogy rendkívül tetszettek a hadapród úr műsoros esti énekszámait. Sanyi bácsinak visszaszolgáltattam az ajándéktárgyakat. „Sima dolog volt ez” zárta le az ügyet. Persze mondtam, csak a hadapród úr le akarja puffantani. Jót nevetett, majd megkérdezte „és honnan szerez pisztolyt, talán azt is tőlem”. Nem mertem faggatózni, de biztosra vettem, hogy az öregnek pisztolya is van, pedig azt tilos volt a foglyoknak tartani.

Ezekben a napokban két-három tiszt – akik eredetileg pedagógusok lehettek – tanítást akartak szervezni a kórházban levő iskoláskorú fiatalok számára. Néhányan fontolgattuk a jelentkezést, majd abban maradtunk, hogy otthon is elég lesz tanulni. Egyébként arról sem tájékozódunk, hogy mit és milyen szinten kívántak oktatni. Végül a vállalkozás résztvevők hiánya, illetve a csekély érdeklődés miatt meghíúsult. De nemcsak a tanítás, hanem a további naplóiírás is elmaradt. Az utolsó bejegyzés szeptember 20-i dátummal szerepelt:

„Szeptember 20-ig. Egy délután a városban voltunk öten: Baksa úr, Varga mérnök, Németh bácsi, Hor-

váth Ernő és én. Csúzlival mókusra vadásztunk. Amerikai katonák elkérik a csúzlit, s ők is lődöznek. Később labdázunk, majd almát szerzünk. A héten öt fő ment a lágerba. Szeptember 20. Már egy csoport leventét elvittek Passauba (köztük Gemmel Karcsit). Onnan indulnak majd hazafelé. Végre.”

Szeptember vége felé a Flandern épületben is összeírták a hazaszállításra kerülők további csoportját. A szobáinkból csak én, a legfiatalabb kerültem az indulók listájára. Örömmre Tóth Laci neve is ott szerepelt. Az ismerősök közül Kanicska és egy zalai levente közölte velem a nagy újságot. Néhány nap feszült várakozással telt. Szobatársaim közül többen levelet írtak azzal a szándékkal, hogy én majd hazaviszem és a megadott címre továbbítom azokat. Természetesen vállaltam a megbízást. Megkezdtem szerény ingóságaim csomagolását. Könnyen elfértek naplómmal együtt a hátzsisákom aljában. (Talán nem akartam az egyszer már elrakott naplót elővenni, ezért maradt abba a vezetése.) Időközben Lacival felderítettünk a szállításra várók közül néhány ismerőst. Közöttük volt az a cigányfiú is, aki két héttel korábban öngyilkosságot kísérelt meg. Úgy láttuk letett szörnyű szándékáról, örült, hogy hazamehet.

Sanyi bácsi, miután Homódi, a háziborbély a „lágerba vonult”, már ritkábban mutatkozott a szobánkban. Ugyanakkor többször láttuk ezekben a napokban egy amerikai századosal, akiről kiderült, hogy szegről-végéről rokona. Szigorú titoktartás mellett közölte velem Sanyi bácsi, hogy valószínűleg nem tér vissza Magyarországra. Amerikai rokona lehetővé teszi a kórházból való távozását, majd később elősegíti a kivándorlását az Egyesült Államokba. „Egyébként Ungvár, ha nem tévedek, úgysem lesz magyar terület” indokolta elhatározását.

Szeptember vége felé jártunk. Egy alkalommal Lacival a szomszédos épületszárnyban felkerestünk néhány ismerősünket. A vacsora szétosztására érkeztem vissza. Meglepetésemre az ágyamon egy csomagot találtam. A szobaparancsnok elmondta, hogy amíg távol voltam a Sanyi bácsi keresett. Búcsúzni akart tőlem, ugyanis elment az amerikai tiszttel. A csomagra kérdeztem. Hát nem tudod – csodálkozott – a Sanyi bátyád hozta neked, egy írógép van benne. Sajnálta, hogy nem találkozhatok még egyszer. Mondta is, úgy szeretett volna a fia lettél volna. Kijöttek a könynyeim, először amióta hazulról eljöttünk. Megtudtam azt is, hogy szobatársaim többsége aláírta azt a leve-

IN DER FREIZEIT

4. ábra. Az ingolstadti internátus.

let, amelyben Sanyi bácsi köszöntött és soraival igazolta, hogy az írógépet Varga Tibor leventének ajándékozta. Köszönetet mondtam öreg barátomról elismerően nyilatkozó szobatársaimnak is, majd kiosztottam – még nem tudtam, hogy utoljára – a vacsorafőzeléket.

Szeptember 25-én reggel a nővér hozta a hírt, azok számára akiket korábban összeírtak, hogy jelentkezzenek a parancsnokságon. Társaim sejtették, hogy a hazatérésről lesz szó. Azonnal felkerestem Lacit, aki ugyancsak tudott a dologról. Együtt mentünk jelentkezni. Az irodán már jónéhányan – közöttük leventék is – várakoztak. Sejtésünk valóra vált. Gyorsan kiadták a kórházi kezelést tanúsító „igazolvány”-t és parancsot adtak, hogy egy órán belül gyülekezünk a kórház udvarán. Ismertették, hogy az ingolstadti vasútállomásról vonattal Passauba utazunk, majd onnan a pockingi gyűjtőtáborba. Gyors pakolás következett, ami lényegében abból állt, hogy az írógépet a hátzsisákomba tettem. Mégegyszer elbúcsúztam társaimtól, akiknek egy része az udvarra is lekísért. Névsorolvasás után indultunk az állomásra, visszaintegetve az ottmaradóknak. Lehattunk vagy ötvenen. Néhány amerikai katona kísért bennünket. Szép nyárvégi idő lévén sokan jártak az állomásra vezető úton. Egyszer csak megszólalt a Laci, „ott jön a Kraut főtörzs”. Valóban ő volt és nagy örömeinkre megismert ben-

nünket. Persze ebben az is közrejátszott, hogy mi Lacival német katonaruhában voltunk. A főtörzs civil ruhát viselt. Vele jött a felesége és tíz év körüli lánya. „Nach Hause?” kérdezte, majd igenlő válaszunkra a „Gute Reise” szavakkal búcsúztak tőlünk. Szívélyesen utánunk intégettek. Kár, hogy még ekkor sem jutott eszünkbe becsületes nevét meg tudakolni.

A pockingi lágerban

Megerkezünk a pockingi nagy gyűjtőtáborba. Tóth Lacival és Kanicskával egy barakképület tágas szobájába kerültem. Társaink leventekorúak voltak, de nálunk idősebbek. Többségük már hetek óta itt tanyázott, várta a következő transzportba való bekerülést. Elég nehezen barátkoztunk meg környezetünkkel. A táborban sok magyar család „élt”. Találkoztunk a Székely testvérekkel és az apjukkal, de más veszprémiekkel is. Egy műsoros rendezvényen pedig az ugyancsak veszprémi Egei Sándort üdvözölhettük, aki artistaszámával nagy sikert aratott. A táborlakóktól otthoni események iránt érdeklődtünk. Nem tudtak semmi lényegeset mondani, hiszen ők is eljöttek az országból még az oroszok bevonulása előtt.

Az ellátásunk elég gyenge volt. Szerencsére a cigarettának itt jó ára volt, s nekünk még tartott a kórházban kapott ellátmány. A lágerélet elég szervezetlennek tűnt. Azt sem tudtuk az első héten, hogy ki a parancsnokunk. Nem sokat törődtek velünk, azt csináltunk jóformán amit akartunk. Naphosszat ögyelegtünk a

lágerban ismerősök után kutatva. Kiderült, hogy bizony várni kell, amíg a hazaszállításban sorra kerülhetünk. Bár az írógépekről Lacin kívül senki sem tudott, azért tartottam attól, hogy „lába kelhet”. Észrevettem, hogy Kanicska is ugyancsak őrzi természetes bőröndjét, s benne egy tucatsnyi amerikai bakancsát. Feltette, hiszen hallatlanul nagy érték volt. Emiatt csak percekre hagyta el szobánkat. Felajánlottam neki, szívesen kimegy, szívesen ügyelek, viszont tartsa szemmel hátizsákomat. Örömmel vállalta. Egyébként – ahogy megtudtuk – a lengőtekével még Ingolstadtban felhagyott. Egy feldühödött katona miután sokszori próbálkozás után sem nyert, darabokra törte a játékszert. Ami „értékeink” őrzését illeti, lehet, hogy feleslegesen aggódtunk. Ottlétünk során nem tűnt el semmi szállásunkról.

A lágerban tisztálkodhattunk, a higiénia körülményei azonban elmaradtak a kórházban megszokottól. Az egyik barakkba például be sem tetük a lábunkat, mert azt hallottuk, hogy ott tetvesedést észleltek. Teltek a napok és mi csak vártuk, hogy mikor kerülünk a hazamenők listájára. Kérdeztük a parancsnokságon, de ott sem kaptunk érdemi felvilágosítást. Legyünk türelemmel – mondták, előbb-utóbb sorra kerülünk. Közben a tábor lakói cserélődtek, új hadifoglyok érkeztek, mások pedig indultak haza. A pockingi táborban számos magyar család élt, élénk társadalmi életet folytattak. Előfordult esküvő, gyermekszületés, családi perpatvar. Zajlott a felfokozott élet. Láttunk örömteli eseményeket is. Például tanúi voltunk egy katona váratlan találkozásának odaérkező családjával és először látott apró gyermekével.

Szobatársaim többségével alig barátkoztam. Élte mindenki a maga életét. Egyesek üzleteltek cigarettával, dohánnyal, ruhafélékkel, ételkonzervekkel, sőt ajándéktárgyakkal is. Néhány letargiás is akadt szobánk lakói között. Ezek naphosszat csak üldögéltek, szinte semmi nem érdekelte őket. Ez a nyomott hangulat egyre inkább elfogta Kanicska barátunkat is. Nem tudtuk őt elcsalni egy – napokkal előbb meghirdetett – műsoros estre sem. Talán értékes csomagját feltette, s nem akarta őrízetlenül hagyni. A táborban bőklásza összeakadtunk egy Devecser környékéről származó katonával. Újságolta, hogy bejutott a hazaindulók közé. Megkértük Lacival, hogy vigye magával a gyorsan megfirkantott levelünket és otthon adja postára. Szívesen vállalta egy-egy doboz cigarettáért. Megnyugodtunk, így legalább hazaérke-

zésünk előtt hírt hallanak rólunk. Néhány nap múlva azonban a „levélvivő” szobatársától visszakaptuk küldeményünket. „Talán elfelejtette magával vinni?” kérdeztük, miután az elibénk tett paksamétából a sajátunkat válogattuk. Lehetséges – válaszolt a szobatárs – ámbár annyi „ajándékot” összeszedett a hírvivésért, hogy a leveleknek már nem jutott hely a csomagjaiban.

Október második fele is eljött és mi egyre csak vártunk. Tartalék cigarettám nagyon megcsappant, ezért a maradékkal óvatosan bántam. Néha elcseréltem 2–3 darabot nyolcadrés komiszkenyérért. November elején két napot a gazdasági irodán segédkeztem. Kimutatásokat készítettünk. Munkámért kaptam egy kenyert, amiből Lacinak és Kanicskának is juttattam. Barátunk kezdett magához térni, de változatlanul alig mozdult ki a szobából. Időközben hozzánk szállásoltak el egy tizedest, aki nyomban lepakolt Tóth Laci sarokban levő fekhelyére. Közöltük vele, hogy a hely foglalt. „Kuss, ti nyavalyás SS legények” válaszolta. Ezzel nyilván célzott német katonaruhás mivoltunkra. Laci megindult a fekhelye felé, mire hirtelen kapott egy pofont. Védelmére akartam kelni, de a tizedes engem is félrelökött. Ekkor váratlan dolog történt. Az addig közönyösnek tartott szobatársak egyöntetűen segítségünkre siettek. Ketten megfogták a tizedest és kilökték a folyosóra. Valaki a csomagját is utána dobta. Felszólították, hogy azonnal tűnjön el, különben laposra verik.

Másnap néhányunkat a parancsnokságra rendelték. Megörültünk, azt gondoltuk talán a következő hazatérő turnushoz veszik fel adatainkat. Másról volt szó. Az irodán már ott tartózkodott a „verekedő” tizedes. Kiderült, hogy feljelentett bennünket verekedés provokálásáért. Szerencsére a kihallgatást vezető tiszt – miután mi is beszámoltunk a történetekről – nekünk adott igazat. A tizedest pedig – aki más ítéletet remélt – elzavarta.

A kedvező dolgok sokszor váratlanul történnek. Találkoztam azzal az írnnal, akinek az irodán két napig segített. Tudatta velem, hogy a barakkunk 7. számú szobájából többen is szerepelnek velem együtt a hazaindulók listáján. (Az én nevemre határozottan emlékezett. Biztosra vettem, hogy Laci is listára került, hiszen ahogy az írnek közölte ezúttal a legfiatalabbak kerültek sorra.) A hír igaznak bizonyult, a szobánkból vagy hatan készülődhattünk az utazásra.

Hazatérés

„Hazamegyünk, hazamegyünk mi meg.”

Bevagoníroztak bennünket. Fenn ültünk a vonaton. Ott volt Laci, Kanicska is, meg két ismerős zalai levante. Végre beszálltak külön vagonjukba az amerikai katonákból álló kísérőink és indulhattunk. Másnap délelőtt már Bécsben voltunk, délután pedig Hegyeshalom következett. Boldog órák, szinte az evésről is megfeledkeztünk. Úgy hallottuk, hogy Komáromban, az Igmándi-várban adják át a foglyszállítmányt a hazai hatóságoknak. Egész éjjel várakoztunk, de nem fogadták a szerelvényt, mert állítólag a komáromi tábor zsúfolt volt. Alig aludtunk valami keveset. Tovább vitték a foglyokat Székesfehérvárra. A vasútállomásról a repülőtéren táborba kísérték bennünket – ahogy mondták – igazoltatásra. Az állomás környékén sok civil várta, illetve nézte az újonnan érkezett hadifoglyokat. Érdeklődtek honnan jöttünk és hova valósiak vagyunk. A nagyobb csomaggal érkezőket felszólították, hogy adják át megőrzésre értékeiket, mert azokat a táborban lekapcsolják. Alig hallgattak néhányan e figyelmeztetésekre. Kanicskához – aki természetes kofferjét hátizsákként cipelte – egy vasúti ruhás férfi többször is odaszólt, hogy „jobb belátásra bírja”. Természetesen nem adta át csomagját. Akadtak azonban akik hittek a rábeszélésnek.

A táborban kaptunk valami enni-valót és fejenként vagy 2 dl bort. A parancsnokság közölte, hogy az igazoltatások másnap reggel kezdődnek. Szálláslehetőség a hangárokban volt. Csillagos, hideg éjszaka lett, a Lacival azonban úgy határozottunk, hogy nem fekszünk le a hangárban szétterített szalmára, ugyanis tetvesedéssről beszélték. Egyébként sokan éjszakáztak a szabad ég alatt, tűzrakás mellett. Az egyik „tábortűzhöz” időnként mi is odahúzódtunk. Lassan eljött a reggel.

Délelőtt folytak az igazoltatások. A székesfehérvári 21. Honvéd Kiegészítő Parancsnokságtól kaptunk egy „igazolvány”-t, hogy a helyi táborból elbocsátottak bennünket. Búcsút mondtunk hát a hadifogságnak. Indultunk a kijárat felé Lacival. Mögöttünk Kanicska jött jókedvűen, kisé megahajolva értékes, ám sikerrel megőrzött „zsákmányával”. A kapunál kis torlódás támadt. Észrevetjük, hogy a távozók csomagjait átvizsgálja egy rendőrből, katonából és civilekből álló csoport. Az én hátizsákomat is kibontották, s nyomban kiemelték a táskairógépet. A je-

lenlevő rendőrtiszt közölte velem, hogy az írógépet azonnal lefoglalja a demokratikus rendőrség részére. „Honnan lopta” főmejt rám a rendőrtiszt. Nem loptam választottam, ajándék az írógép hadifogoly társaimtól. Bizonyosságul átadtam Sanyi bácsi levelét, amelyen az ingolstadtiak aláírása is szerepelt. A tiszt „Na ne hazudozzon, úgy sem hiszünk el” szavakkal széttépte a levelet anélkül, hogy abba belenézett volna. A levélfoszlányokat próbáltam összeszedni, de annyira aprók voltak, hogy abbahagytam a reménytelen kísérletet. A pokrócomat meghagyták. A Lacitól – mása nem volt – azt is elvették. Csak legyintett rá. Azután azt láttuk, hogy a Kanicska zokog. A szerencsétlen fiúnak az összes cipőit lefoglalták. Reklamálni akartam, de hát a „bizottság” szóba sem állt velem. A kapun kívül sokáig várakoztunk Kanicskára. Egyre csak sírt, nem akart beletörődni veszteségébe. Elvonulóban láttuk, hogy egyesek nagy csomagokkal hagyták el a tábor. A protekciósoknak áll most is a világ, jegyezte meg valaki.

Székesfehérvárról este indult egy személyvonat Veszprém felé. Rengeg volt az utas. Laci fázott és gyengén érezte magát. Szerencsére bejutott a kupéba. A tetőn is sokan utaztak, nekem a vonat lépcsőjén jutott hely. A hideg idő és az éjjeli virasztás miatt álmosággal küszködve Várpalota előtt egy pillanatra elaludhattam. Szerencsére nem a legalsó lépcsőfokon álltam, az alattam lévő felfogtak. „Úristen – mondta valaki – te a kerek alá akarsz kerülni”. A vagon belsejében is hallották, hogy valaki majdnem lezuhant. Laci barátom aggódó hangon kérészt, mintha csak érezte volna, hogy velem történt valami. Szóltam, hogy ne nyugtalankodjon, vigyázzon magamra.

Különös, szinte ünnepélyes érzés volt újra látni a várost. Fel sem űnt – késő este lévén –, hogy kevés a járőkelő és gyér a világítás. A Gépház utca bejáratánál elbúcsúztam Tóth Lacitól. Ő ment tovább a Tobak utcai lakásukra. Megbeszéltek, hogy másnap találkozunk. A ház elé érve sötét ablakokat találtam. Zörgésemre házigazdánk, Mátyás Zsófi néni jött kaput nyitni. Gyorsan elmondta, hogy anyám jól van, de időközben Jutasra költözött Anna néni családjához. Azonnal indulni akartam Jutasra, a jó öreg azonban nem engedett. „Tele van az a környék orosz katonasággal, te meg német katonaruhában vagy” tette hozzá magyarul. Maradtam hát és sokáig beszélgettünk. Elmondta, hogy fia, István – akit én mint bátyámat

szerettem – eltűnt az orosz fronton és azóta semmi hírt nem kapott róla.

Már kora hajnalban elindultam, nem bírtam tovább a várakozást. Unokaöcsém Endre éppen az érkezésemkor lépett ki lakásuk aítáján. Nyomban bekiáltott a házt „Itt van, hazajött a Tibi!”. Anyám és Anna néném sírva szaladtak felém.

Utóirat

„Nem értem miért emlegetik nekünk, akik csak levontként voltunk Németországban, hogy nyugatosok vagyunk” háborgott az 1950-es évek elején egy volt hadifogolytársam. „Mintha mi is háborús bűnösök lennénk!” Ne mérgeződj öreg! – csitítottam, azt mondják a nemzet is bűnös volt, a fasiszták utolsó csatlósa. Mi – ha nem tévedek – ugyancsak a nemzethez tartozunk. „És a nemzethez tartoznak azok is – kérdezte – akik a szemünkre vetik nyugatos múltunkat?”

A végleges hazatérést – ahogy az előzőekben leírtam – két napos székesfehérvári ún. vizsgálati fogság előzte meg. Mielőtt a táborból elbocsájtották a foglyokat, csomagjaikat átvizsgálták. Leírtam azt is, hogy az ajándékba kapott írógépet azonnal „lefoglalták” a demokratikus rendőrség részére. Tiltakozásomra az elkobzást elrendelő rendőrtiszt nemcsak az „ajándékozó levelet” tépte szét, hanem megfenyegetett, hogy „aki nyugatos, ne ugráljon, mert bajba kerülhet”. Azóta sem tudom, hogy a tiszt eljárása törvényes volt-e, vagy csak egyéni túlkapás. Mindenesetre ekkor találkoztam először a „nyugatos” kifejezéssel. Még nem tudtam, hogy ugyancsak elmarasztaló szóhasználatá válik.

1948 júniusában érettségiztem, s mivel időközben családfenntartóvá váltam, továbbtanulásra nem gondolhattam. Munkát kellett keresnem. Időközben pénzügyőri iskolára hirdettek felvételt. Tizennyolc éves kortól lehetett jelentkezni. Az ügyintéző tiszt elolvasta részletes ön-életrajzomat (öt oldalt kértek!), s kijelentette, hogy nem fog menni a felvétel, mert nyugatos voltam. Megjegyeztem, hogy az ő unokaöccsével együtt kerültem Németországba, mint kihurcolt levante. Nem szólt semmit, csak közölte, hogy a felvételtől írásban értesítenek. Nem vettek fel. Az elutasítást a katonai kiképzésem hiányával indokolták. Folytattam a munkahely keresést. Néhány helyen azért nem alkalmaztak, mert nem voltam szervezett dolgozó, vagyis szakszervezeti tag. Csaknem mindenütt azzal a kérdéssel kezdték,

hogy melyik szakszervezetnek vagyok a tagja. Több szakszervezetnél kértem a felvételemet. Amint megtudták, hogy nincs munkám, elutasítottak. Aki öns érdekéből (?) akar tag lenni – mondták –, arra a mozgalomban nincs szükség. Végül a kereskedelmi és pénzügyi dolgozók szakszervezeténél jelentkeztem. Bár előbb tettem volna. A szervezet egyik vezetője Patkós Albert – nehéz helyzetemet, állásnélküliségemet megtudva – azonnal felvetett a tagok sorába.

A háború után ellenőrizték a lakosság birtokában lévő könyveket. Éppen nem tartózkodtam otthon amikor nálunk járt egy „bizottság”. Elkobozták tőlem a Herczeg Ferenc-től és a Somogyvári Gyulától származó műveket. Ezt még megértettem, azt viszont nem, hogy miért tekintette a bizottság indexen levőnek H. G. Wells könyveit, vagy Lev Tolsztoj „Aelita” című regényét. (Az „Aelita” 1942-ben, vagy 1943-ban kerülhetett a könyvesboltokba. A korabeli sajtó felháborodottan írta, hogy miképpen adhatták ki egy orosz író forradalomra uszító könyvét.) Az utóbbiakat is elvitték tőlem, sőt – ami felháborított – a Tolnai Világlapja 1930. évi, két kötetbe kötött példányát is. Ezzel ellentétben meghagyták (?) vitéz Doros Gábor „A magyarság életerejé” című, a Turul Szövetség kiadásában 1944-ben megjelent könyvet. Anyám közölte a bizottsággal, hogy a fia tiltakozni fog a könyvek elvitele miatt. Sokra megy egy volt nyugatos a tiltakozásával, kapta választul.

Miután felvételt nyertem a szakszervezetbe, rövidesen munkához jutottam. Számlázóként alkalmaztak a Veszprém és Vidéke Kiskereskedelmi Szövetkezetnél. Munkahelyemen a „nyugatosokat” senki sem vonta kérdőre, pedig három olyan munkatársunk is volt (Kulcsár Endre, Gutentág Ferenc, Rauch Árpád) akik deportáltaként a németországi koncentrációs táborokat is megjárták. Sőt Rauch Árpád egyszer megjegyezte nekem, hogy a kihurcolt levonték a deportáltakhoz hasonlóan bizonyára sokat szenvedtek.

A háború után „nyugatos múltamból” eredően többször ért sérelem, méltánytalanság. Nyilván nemcsak engem, hanem számos társamat marasztalhatták el valamilyen okkal németországi útjáért. Hol vannak már azok a sérelmek, az évtizedek távlatában régen elenyésztek. Mégis miért emlékezem azokra? Sokat töprengtem a dolgon. Ilyen lenne a magyar: számonkér, elmarasztal, sőt fenyeget olyan ügyekért, amelyekben a kérdő-

revont nem is felelős. Vagy a háború utáni új helyzet teremtette azt a légkört, amelyben akkor minden nyugtalan kapcsolatos dolog gyanút keltett. Viszont az is igaz, hogy annak idején fogságból hazatért leventeként számos társammal együtt beiratkoztunk a középiskola 2. osztályába, s az első évfolyam anyagából utólag vizsgáztunk. Ezenkívül a szolgálati időbe (a munkaviszony időtartamába) a leventeként Németországban töltött hónapokat is beszámították.

Az 1960-as évek elején egy 19-es veterán ismerősömet, Kapcsos Vili bácsit faggattam a II. világháborúban történekről. A jó öreg mindig az ellenállókat emlegette. Egy beszélgetés során megkérdeztem tőle, hogy miért nem tettek valamit az ellenállók, vagy mások a 15–16 éves leventék kihurcolásának megakadályozására. Nem tudhatom, válaszolta. Másrészt mi volt az a néhány ezer levente dolga az igaz ügyért harcolók millióinak szenvedéseire képest. De te ezt úgysem érted. Az lehet – dehát én csak a kihurcolásnak voltam rész-

se, nem a fasizmus elleni küzdelemnek – mondtam és ebben maradtunk.

„Szép ajándék ó az élet, kár hogy elszáll, röpke álom.” A költő szerinti röpke álom korai szakasza – a németországi út – még ma is mélyen él emlékeimben. Másokkal is így lehet, s ennek kedves barátom, Pintér Árpád nyírmadai tanár a megmondhatója. Együtt vittek el bennünket 1945 februárjában Németországba. Miután hazatértünk a sors őt a Nyírségbe vezényelte, én pedig szűkebb pátriámban, Veszprémben maradtam.

Teltek az évtizedek, s mi nem tudtunk egymásról. Végül az 1980-as években kapcsolatba kerültünk, majd személyesen is találkoztunk.

Árpád barátomnak a nyugdíjbeszámításnál figyelembe vehető németországi tartózkodásáról tanúk által aláírt igazolásra volt szüksége. Tanúkat a volt veszprémi leventetársak közül remélhetett. Néhányuk nevére emlékezett (azok a feljegyzéseiben is szerepeltek), közelebbi címüket

azonban nem ismerte. Felderítő munkába kezdett. A Levéltárnál nem járt eredménnyel, segítséget kapott viszont a Napló c. Veszprém megyei laptól. Végül a telefonkönyvben lévő címek alapján Veszprémbe küldött levelei – áttétellel – sikerhez vezettek. Szerencsét hozott a Fábíán Pál címére feladott levele, bár az nem a volt leventetársához, hanem egy névrokonához került. A címzett Fábíán úr ismerte a levélben említett volt leventék közül Hegyi Higint, s átadta neki a levelet. A többi sima ügy volt. Hegyi barátom felvette a kapcsolatot Árpáddal és velem. Ezt követően a veszprémi városi tanácstól beszereztük a szükséges iratot, amit Árpád kézhez kapott. Ezek után természetesen, hogy levelezünk egymással, sőt kétszer személyesen is találkoztunk. Az első találkozásunk – 40 év után – a veszprémi vasútállomáson zajlott le, ahol Árpádot Hegyi Higinnel vártam. Felismertük egymást, hiába lett fehér a hajunk. Adódnak az életben igazi örömök, ez a találkozás is közülük tartozott.

TIBOR VARGA

EIN VESZPRÉMER JUNGMAN („LEVENTE”) IN DEUTSCHLAND (FEBUAR–NOVEMBER 1945)

Am 15. Februar 1945 schickte man von der Bahnstation Veszprém-Jutas aus in einer aus Viehwagen bestehenden Zugeinheit mehrere hundert 15–18-jährige Jungmänner auf den Weg nach Deutschland. Der Schreiber dieser Zeilen gehörte auch zu den verschickten Jungmännern.

Unterwegs führte er über seine Erlebnisse Tagebuch. Es gelang ihm, das Tagebuch aufzubewahren, und er fertigte daraus im wesentlichen die vorliegende Schrift.

Die Jungmänner wurden über Hegehalom–Wien in das tschechische Eger (heute Cheb) gebracht. In Eger nahm man die Einheit nicht auf, sie wurde weiter geschickt in die Gegend von München. Die erste bedeutendere Station war der Flughafen Neubiberg, wo die Burschen mit deutschen Uniformen eingekleidet wurden. Später wurden zwei Kompanien der Einheit zum Flughafen München–Riem

kommandiert. In Riem arbeiteten die Jungmänner ebenso nur wie am vorigen Standort, zumeist führten sie Grabenaushübe und Erdarbeiten aus. Bei der ersten Bombardierung des Flughafens wurde auch die Interkunft der Jungmänner zerstört. Die Einheit wurde in die Schule des nahen Trudering verlegt. Bei der zweiten Bombardierung Riems, am 9. April starben auch 6 Burschen, weitere wurden verwundet.

Die Einheit wurde rasch von Reim nach Schirling in der Nähe von Regensburg dirigiert. Da arbeiteten die Jungmänner auf einem Platz im Walde, wo Munition und Gasbomben gelagert wurden. Bei Annäherung der alliierten Verbände wurde die Jungmannereinheit nach München zurück beordert. Aus der zu Fuß marschierenden Truppe blieben immer mehr, so auch der Schreiber dieser Zeilen und drei Kameraden zurück. Sie versteckten sich in einem Gehöft. Sie

gelangten bald in amerikanische Gefangenschaft. Erste Station der Kriegsgefangenschaft war erneut der Flughafen Neubiberg, wo man die 9. ungarische Division (Befehlshaber General Lóskay) bewachte. Einige Wochen später siedelten die Amerikaner die Division in das auf der Münchener Pferderennbahn (Dagelfingen) errichtete Kriegsgefangenenlager um. Ein Teil der Gefangenen arbeitete bei der Ruinenbeseitigung in München. An diesen Arbeiten nahm auch der Schreiber dieser Zeilen teil, bei dem zwischenzeitlich eine frühere Verwundung wieder aufbrach. Er wurde am 23. Juni in das in München gelegene székesszékesféhérvárer Kriegslazarett gebracht, danach gelangte er in das in Ingolstadt wirkende kecskeméteri Kriegslazarett Nr. 10. An letzterem Ort verbrachte er etwa 3 Monate, dann wurde er in das Sammelager Pockingen gebracht, von wo er im November nach Ungarn zurückkehren konnte.

PAPP JENŐ

A BAKONY-HEGYSÉG GYILKOSFÜRKÉSZ-FAUNÁJÁNAK ALAPVETÉSE (HYMENOPTERA, BRACONIDAE), III. BLACINAE, DORYCTINAE, ROGADINAE

A címben jelzett 3 alcsaládnak összesen 64 fajt ismertetjük mintegy 700 példány meghatározása és feldolgozása alapján. A fajok száma alcsaládok szerint a következőképp oszlik meg: Blacinae 22, Doryctinae 18 és Rogadinae 24 faj. A Blacinae fajok 1 genust, a Doryctinae fajok 7 genust és a Rogadinae fajok 4 genust képviselnek.

A faunisztikai és állatföldrajzi alapvetésül szolgáló mintegy 700 gyilkosfűrkész példányt az alábbi műkedvelő és hivatásos gyűjtők/kutatók gyűjtötték össze: Ádám László, Bajári Erzsébet, Balla Katalin, Csiby Mária, Dely Olivér György, Forró László, Gyöerffy Jenő, Klaus Horstmann, Horváth Géza, Kasper Ágota, Mihályi Ferenc, Móczár László, Nagy Emil, Podlussány Attila, Raveczky László, Rézbányai László, Rozner István és Rozner Istvánné, Sáringer Gyula, Sólmos Béláné, Szépligeti Győző, Tallós Pál, Tóth Sándor, Vársárhelyi Tamás, Zsirkó Gizella. Tételiesen a megfelelő helyen csak a gyűjtők vezetéknevét tüntettem fel, ha nem nevezem meg a gyűjtőt, akkor magam gyűjtöttem a szóbanforgó példányt/példányokat.

A Bakony hegység mint állatföldrajzi táj (a Pilisicum faunájáron belül, Móczár 1967, 1972) öt faunakistájra osztható fel, amit egyik előző tanulmányomban fejtettem ki részletesen (Papp 1968). A gyilkosfűrkész fajok lelőhelyeit ezúttal is a faunakistájak sorrendjében (és ezeken belül a lelőhelyeket azok betű szerinti rendjében) sorolom fel, ellenben eltérően az alapvetés első két (I. és II.) részétől (Papp 1973, 1981) a jelen és a további részekben a következőképp jelölöm a fauna-kistájakat (teszem ezt azért, hogy tipográfiaiailag jól szembetűnők legyenek):

- BF = Balaton-felvidék
- KH = Keszthelyi-hegység
- DB = Déli-Bakony
- ÉB = Északi-Bakony
- KB = Keleti-Bakony

Ugyancsak tanulmány-sorozatomban I. részében jeleztem (Papp 1973: 478), hogy „A Bakony hegység gyilkosfűrkészeinek jelenlegi ismerete ar-

ra a gyűjteményre támaszkodik, mely 1957–1969 folyamán bakonyi rovargyűjtéseimmel került a zirci Bakonyi Természettudományi Múzeumba.” Kiegészítésképpen ehhez hozzá kell fűznöm, hogy 1969 óta tetemes mennyiségű újabb gyilkosfűrkéssel gyarapodott a nevezett múzeum, ezt az anyagot természetesen szintén feldolgoztam. Ezen kívül a budapesti Természettudományi Múzeum is őriz tekintélyes számú brakonidákat, ami a Bakony hegységből származik — ezeket ugyancsak meghatároztam és belefoglaltam jelen és jövőbeni tanulmányaimba. Akik pedig ezt a brakonida anyagot összegyűjtötték, azoknak a nevét az előzőekben már felsoroltam.

Faunisztikai illetve állatföldrajzi szempontból a következő fajok kölcsönöznek színezést és jelleget a Bakony hegységnek mint faunájának:

Blacinae:

- Blacus achterbergi Haeselbarth
- forticornis Haeselbarth
- interstitialis Ruthe
- mamillanus Ruthe
- nitidus Haeselbarth
- robustus Haeselbarth
- stelfoxi Haeselbarth

Doryctinae:

- Doryctes heydeni Reinhard
- Heterospilus rubicola Fischer
- testaceus Telenga
- Rhaconotus pictipennis

(Reinhard)

Rogadinae:

- Aleiodes crassipes (Thomson)
- eurinus (Telenga)
- gasterator (Jurine)
- heterostigma (Stelfox)
- moldavicus (Tobias)
- ungularis (Thomson)

Heterogamus excavatus Telenga

Blacinae

BLACUS Nees, 1818

Összesen 22 Blacus fajt mutattak ki a Bakony hegységből. Közülük faunisztikai/állatföldrajzi szempontból a következő 8 faj jelentős: B. achterbergi, B. forticornis, B. intersti-

tialis, B. leptostigma, B. mamillanus, B. nitidus, B. robustus és B. stelfoxi.

Blacus (Ischnotron) achterbergi Haeselbarth, 1976 (= gracilis Haeselbarth, 1973) — ÉB: 1 ♂: Bakonypötlöske, Kupi-erdő, 1961. VII. 10.

Elterjedése — Szórványosan ismerjük a következő európai országokból: Franciaország, Észak-Olaszország, Ausztria, Svájc, Csehszlovákia, Magyarország, Finnország. Magyarországon eddig csak a Hortobágyi Nemzeti Parkban (Újszentmargita) találták (Papp 1981 b).

Blacus (Ganychorus) ambulans ssp. macropterus Haeselbarth, 1973 — KH: 1 ♀: Gyenesdiás, Nagymező, 1966. VI. 14. — DB: 1 ♀: Sáska, Agártető, 1967. VI. 14. — ÉB: 3 ♀: Bakonybél, 1960. VI. 27–28. 6 ♀: Bakonybél, Hideghegyi dűlő, 1961. VI. 13. 1 ♀: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VI. 20–30, leg. Rézbányai. 1 ♀: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. 1 ♀ + 2 ♂: Hárskút, Esztergáli völgy, 1966. VI. 7, 2 ♀ + 1 ♂: Németbánya, Jáger-völgy, vadászház környéke, 1963. VIII. 22–25. (1 ♂) és 1967. VI. 11–13. (2 ♀). 6 ♀ + 1 ♂: Ugod, Somberek, Hubertlak, 1967. VI. 26–29. — KB: Bakonyhána, Alsópere, 1964. VIII. 26–28. 3 ♀: Csetény, 1961. VII. 4. 1 ♂: Dudar, fénycsapda, 1983. VI. 27, leg. Podlussány. 1 ♀: Eplény, Tobán-hegy, 1962. VII. 11. 10 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14.

Blacus (Ganychorus) capeki Haeselbarth, 1973 — BF: 1 ♂: Felsőörs, 1966. V. 30. — ÉB: 2 ♀: Bakonybél, 1960. VII. 28. 1 ♀: Hárskút, 1966. VI. 8. 5 ♀: Hárskút, Esztergáli-völgy, 1966. VI. 7. 1 ♀: Porva, Pálihálás, 1968. VII. 16–17. 1 ♂: Ugod, Somberek, 1967. VI. 26–29. — KB: 1 ♀: Csesznek, Cuha-völgy, 1957. VI. 27. 2 ♀: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14. — Május–Július, júniusban gyakori.

Mint ezt már a faj leírója, E. Haeselbarth (1973) is jelezte eredeti leírásában, az általa vizsgált 45 nőtény példány csápja kivétel nélkül 19 ízű állt. Valamennyi bakonyi nőtény csápja ugyancsak 19 ízű. Na-

gyon jellemző még a fajra, hogy 1. korongsejtje (D1) keskeny, az alapér (n. bas.) legalább kétszer hosszabb a visszafutó érnél (n. rec.).

Elterjedése – Közép-Európában (Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia, Románia) gyakori, legújabban jelentették Moldáviából is (Szovjetunió). Hazánkban már számos helyen került elő.

Blacus (Ganychorus) diversicornis (Nees, 1834) – ÉB: 1 ♂: Hárskút, 1966. VI. 8.

Blacus (Blacus) errans (Nees, 1812) – ÉB: 1 ♀: Németbánya, Jáger-völgy, vadászház környéke, 1967. V. 29.–VI. 2. 1 ♀: Tapolcafő, Kalapácsér, 1966. V. 4. – KB: 1 ♀: Várpalota, Vár-völgy, Quercetum-Carpinetumban fűhálózza, 1968. VI. 27. – Május-június.

Blacus (Blacus) exilis (Nees, 1812) – BF: 4 ♀: Tihany 1977. VI. 23, leg. Ádám. – KH: 2 ♀: Keszthely, 1977. VII. 27. 1 ♀: Keszthely, Fenékpusztá, 1977. VIII. 11. – ÉB: 3 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VIII. 27–29, leg. Rézbányai. 1 ♀: Csesznek, Zörög-hegy, 1961. VII. 22. 1 ♀: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VIII. 11–20, leg. Rézbányai. – KB: 1 ♂: Bodajk, Gaja-szurdok, 1962. VIII. 7. 2 ♀: Csatka, Szentkút, 1969. VII. 11. 2 ♀: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14. 1 ♀: Tés, Csószpuszta, Csiklingvár, 1961. VII. 21. – Július-augusztus.

Blacus (Blacus) filicornis Haeselbarth, 1973 – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VIII. 27–29, leg. Rézbányai. 1 ♀: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. – Július-augusztus.

Blacus (Blacus) forticornis Haeselbarth, 1973 – KB: 2 ♂: Dudar, fénycsapda, 1983. VI–VII, leg. Podlussány.

A faj felfedezője, E. Haeselbarth (1973a: 89, 3) lábjegyzet) felhívta már a figyelmet, hogy a *B. forticornis* és a *B. humilis* hímjeit nagyon nehéz elválasztani egymástól. A *B. forticornis* teste nagyobb, hossza 3 mm körüli, a hátpajzs pedig elől olyan széles mint középen hosszú (*B. humilis*: hossza 2,5 mm körüli, a hátpajzs elől nem oly széles mint középen hosszú).

Elterjedése – Kevés lelőhelyét közölték Angliából, Dániából és a Szovjetunió európai területéről, legkeletibb előfordulása Szocsi. Hazai lelőhelye Csákvár és a bakonyi Dudar.

Blacus (Blacus) humilis (Nees, 1812) – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VII. 6–9, leg. Rézbányai. 1 ♀: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. 1 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VII. 10–19, leg. Rézbányai. – KB: 18 ♂: Bakony-

nána, 1985. VI. 30. 5 ♂: Dudar, fénycsapda, 1983. VII. 14, leg. Podlussány. – Június-július.

Elterjedése – Annak ellenére, hogy ez a faj egész Európában és Észak-Amerikában elterjedt és gyakori, mégis a Bakonyból – az intenzív gyűjtések ellenére – eddig összesen 5 helyen került elő: országosan sem gyakori.

Blacus (Blacus) interstitialis Ruthe, 1861 – ÉB: 1 ♀: Olaszfalu, Alsópere, Quercetum petraeae-cerriben fűhálózza, 1964. VIII. 26–28.

Elterjedése – A nyugati Palearktikumban elterjedt, nálunk ritka faj. Hazai lelőhelyei: Budapest (Lipótmező), Olaszfalu és Vác.

Blacus (Blacus) leptostigma Ruthe, 1861 – KH: 1 ♀: Keszthely, 1982. VIII. 11, leg. Forró. – KB: 1 ♀: Dudar, fénycsapda, 1983. VI–VII. – Június-augusztus.

Elterjedése – Három országból jelentették előfordulását: Írországból, Német Demokratikus Köztársaságból és Magyarországból. Hazánkban legújabban mutatták ki a Kiskunsági Nemzeti Parkból (Ágasegyháza és Fülöpháza) (Papp 1987a.). Ritka faj.

Blacus (Blacus) longipennis (Gravenhorst, 1809) – ÉB: 1 ♂: Ugod, Somberek, Hubertlak, 1967. VI. 26–29. – Június.

Blacus (Ganychorus) maculipes Wesmael, 1835 – BF: 4 ♂: Tihany, 1929. IX, leg. Zilahi-Sebess. 1 ♂: Tihany, Akasztódomb, 1958. V. 7, leg. Bajári. KH: 3 ♂: Gyenesdiás, Nagymező, 1966. VI. 14. 2 ♀: Keszthely, Büdöskúti völgy, 1966. VI. 15. – DB: 1 ♂: Úrkút, Bocskorhegy, 1960. VI. 15. – ÉB: 2 ♀ + 27 ♂: Bakonybél, Hideghegyi dűlő, 1961. VI. 13. 1 ♀: Bakonybél, Odvaskői barlang, 1968. VIII. 13, leg. Zombori. 14 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VI. 30. (4 ♂), 1967. VII. 6–9 (2 ♂), 1967. VII. 20–30 (7 ♂), 1967. IX. 13–20 (1 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♀ + 4 ♂: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. 3 ♀: Bakonybél, turistaház, 1968. VIII. 13, leg. Zombori. 1 ♀: Bakonypölöske, Kupi-erdő, 1961. VII. 10. 29 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VI. 20–30 (11 ♂), 1967. VII. 1–10 (1 ♂), 1967. VII. 10–19 (14 ♂), 1967. VII. 20–30 (1 ♂), 1967. VIII. 6–10 (1 ♂), 1967. X. 1–10 (1 ♂), leg. Rézbányai. 7 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. 1 ♂: Ihar-kút, 1969. V. 27–28. 2 ♀ + 8 ♂: Németbánya, Jáger-völgy, vadászház, 1966. VIII. 22–28. 12 ♀ + 8 ♂: Ugod, Somberek, Hubertlak, 1967. VI. 26–29. – KB: 1 ♀: Csetény, 1961. VII. 4. 1 ♀ + 2 ♂: Dudar, fénycsapda, 1983. VI. 27, leg. Podlussány. 1 ♂: Hajmápuszta, halastó, 1972.

VI. 11. 1 ♀ + 61 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1964. VIII. 26–28 (1 ♀), 1966. VII. 11–14 (61 ♂). 1 ♀: Szápár, talajrostálás, 1981. II. 8, leg. Podlussány. 3 ♂: Várpalota, Vár-völgy, 1968. VI. 27. – Június-augusztus, gyakori június és július folyamán.

Blacus (Hysterochilus) mamillanus Ruthe, 1861 – KB: 1 ♀: Várpalota, Pinus nigra tobozából, 1982. II. 2. (labornevelés), leg. et educ. Vásárhelyi.

Elterjedése – Kevés európai országból tudunk előfordulásáról, és pedig: Dánia, Németország (NSZK, NDK), Svájc, Csehszlovákia, Szovjetunió (Moldávia, Szocsi). Hazánk faunájára nézve új faj.

Blacus (Blacus) nigricornis Haeselbarth, 1973 – BF: 6 ♀ + 1 ♂ (ebből 5 ♀ + 1 ♂ paratípus): Tihany, 1929. IX. (1 ♂ paratípus) leg. Zilahi-Sebess, 1966. VI. 20. (1 ♀ paratípus) 1967. VII. 6. (4 ♀ paratípus) és 1971. VII. 5. (1 ♀) Malaise csapda leg. Móczár L. – Június-augusztus.

Elterjedése – A fajt többek között magyarországi, azaz tihanyi példányok alapján is írták le. Európa számos országából ismerjük. Magyarországon eddig összesen öt lelőhelyről került elő.

Blacus (Ganychorus) nitidus Haeselbarth, 1973. – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VIII. 26–29, leg. Rézbányai. 2 ♀: Porva, Cuha-völgy, 1957. VI. 27. 1 ♀: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. – KB: 1 ♀: Bakonybél, Római-fürdő, 1969. VII. 19. 1 ♀: Eplény, Malomréti-völgy, 1977. IX. 24, leg. Podlussány. – Július-szeptember.

Elterjedése – Ritka faj, a következő országokból közölték előfordulását: Anglia, Svédország, Finnország, Ausztria, Magyarország, Szovjetunió (Kola-félsziget) és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság.

Blacus (Ganychorus) pallipes Haliday, 1835) – BF: 1 ♀: Balatoncsicsó, erdőszél környéke, 1969. VII. 9–10. 1 ♂: Monoszló, Tarora-hegy, 1969. VII. 9. – ÉB: 1 ♂: Bakonybél, Hideghegyi dűlő, 1961. VI. 13. 7 ♀: Bakonyszombathely, Feketevíz-pusztá, 1968. VIII. 5. 1 ♀: Farkasgyepű, Melico-Fagetumban fűhálózza, 1966. VI. 29. 11 ♀ + 1 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. 1 ♀ + 1 ♂: Porva, Pálhálás, 1968. VII. 16–17. 1 ♂: Zirc, Arborétum, 1973. VI. 20. 1 ♂: Zirc, Szarvaskút, 1975. VI. 11, leg. Kasper. – KB: 1 ♀ + 2 ♂: Csatka, Szentkút, 1969. VII. 11. 1 ♂: Dudar, fénycsapda, 1983. VI. 27, leg. Podlussány. 6 ♀ + 2 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1964. VIII. 26–28 (4 ♀, ebből 3 ♀ Quercetum petraeae-cerriben fűhálózza, 1966. VII. 11–14 (2 ♀ +

2 ♂). 1 ♂: Öskü, Sötéthorog-völgy, 1969. VI. 27. 1 ♀: Tés, Öreg Futóné, 1969. VII. 19. 1 ♂: Várpalota, Vár-völgy, Querceto-Carpinetumban fűhálózza, 1968. VI. 27. – Június–augusztus, augusztusban gyűjtötték legtöbbször.

Blacus (Ganychorus) pectinatus Haeselbarth, 1973 – BF: 1 ♀: Balatonfűred, 1973. IX. 28, leg. Horstmann. 1 ♀: Révfülöp, Fülöp-hegy, 1983. V. 15, leg. Rozner. 1 ♂: Tihany, 1977. VI. 23, leg. Ádám. – KH: 1 ♀: Keszthely, 1977. VII. 9. – ÉB: 4 ♀: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. 1 ♀ + 1 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VII. 10–19, leg. Rézbányai. 1 ♀: Fenyőfő, Hálózestető-árok, 1983. IV. 30, leg. Rozner. 1 ♀: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. – KB: 4 ♀ + 1 ♂: Bakony-szombathely, Feketevíz-pusztá, 1969. VII. 11. 1 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14. 1 ♀: Szápár, talajrostálás, 1981. II. 8, leg. Podlussány. 1 ♀: Tés, Öreg Futóné, 1969. VII. 18. – Április és július, a februárban gyűjtött példány áttelelt.

Elterjedése – Eddig összesen 4 európai országból közölték előfordulását: Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország és Svédország. Nálunk elég gyakori.

Blacus (Hysperobolus) robustus Haeselbarth, 1973 – KB: 1 ♀ + 3 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14. 1 ♂: Tés, Hegyesberek, 1969. VII. 17.

Az eredeti leírás szerint a hímek csápja 21 ízű; a bakonyi 4 hím példány csápizsáma: 20 (1 ♂), 21 (2 ♂) és 22 (1 ♂).

Elterjedése – Szórványos előfordulását ismerjük a Német Szövetségi Köztársaságból (Schleswig-Holstein), Csehszlovákiából és Kazahsztánból (Szojjetunió) (Haeselbarth 1973a); bizonytalanul határozható 3 ♀ alapján Mongóliából is jelentették (Haeselbarth 1973b). Magyarországi faunájára nézve új faj.

Blacus (Ganychorus) ruficornis (Nees, 1812) – BF: 1 ♂: Felsőörs, 1973. V. 6. 3 ♀ + 1 ♂: Tihany, fénycsapda, 1983. V–VI. – DB: 1 ♂: Nyírad, Felsőnyirádi erdő, 1965. VI. 23–25. 1 ♀: Szentgál, Mecsek-hegy, 1975. V. 22. – ÉB: 6 ♀: Bakonybél, Hajag, Augusztin-tanya, 1960. VII. 28. 1 ♀ + 30 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VII. 20–30. (1 ♀ + 16 ♂), 1967. VIII. 1–5. (1 ♂), 1967. VIII. 6–10. (6 ♂), 1967. VIII. 27–29. (2 ♂), 1967. IX. 13–20. (5 ♂), leg. Rézbányai. 16 ♀ + 6 ♂: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 15. 1 ♂: Bakonybél, Tevelvár, 1961. VI. 14. 1

♀: Bakonyszentlászló, Vinyesándor-major, 1960. V. 17. 1 ♂: Bakony-szűcs, Somberek, 1957. VI. 20. 3 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VI. 20–30 (1 ♂), 1967. VII. 1–10. (1 ♂), 1967. VII. 10–19. (13 ♂), 1967. VII. 20–30 (18 ♂), 1967. VIII. 1–10 (3 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♀: Fenyőfő, Kisszépálmá, 1965. V. 25–31. 18 ♀ + 7 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. 3 ♀ + 4 ♂: Hárskút, Esztergáli völgy, 1959. IV. 30. Querceto-Carpinetum tisztásán fűhálózza 1 ♀, 1966. VI. 7. (2 ♀ + 4 ♂). 3 ♀: Herend, Mogyorósodomb, 1966. IV. 27. 1 ♀: Iharkút, Laposak, 1966. VI. 27. 3 ♀: Iharkút, Tisztavíz, 1966. VI. 28. 2 ♀: Németbánya, Jäger-völgy, vadászház környéke, 1963. VIII. 22–25. (1 ♀ + 2 ♂), 1964. VI. 11–13. (1 ♀). 1 ♂: Porva, Cuhavölgy, 1957. VI. 27. 3 ♀ + 4 ♂: Porva, Pálhálás, 1968. VII. 16–17. 6 ♀ + 1 ♂: Ugod, Somberek, 1967. VI. 26–29. 3 ♀: Zirc, leg. Pável. – KB: 1 ♀: Bakonycsérnye, Kisgyónbánya, rőzsekötegből futtatva, 1981. VI. 28, leg. Podlussány A. 1 ♂: Bakony-nána, 1985. VI. 30. 2 ♀: Bakony-szombathely, Feketevíz-pusztá, 1968. VIII. 5, 1 ♀: Csesznek, 1957. VII. 30. 3 ♀: Dudar, fénycsapda, 1983. VI–VII, leg. Podlussány. 3 ♀: Eplény, talajrostálás, 1983. III. 6, leg. Podlussány et Rozner. 6 ♀: Fejérvárcsurgó, 1923. VII. 21, leg. Biró. 1 ♂: Gyulafirátót, legelő, 1973. VI. 20. 6 ♀: Olaszfalu, Alsópere, 1964. VIII. 26–28. (4 ♀), 1966. VII. 11–14. (2 ♀). 2 ♀: Olaszfalu, Malom-völgy, 1969. IV. 30. (1 ♀) 1977. IX. 24. (1 ♀ leg. Podlussány). 2 ♂: Pétfürdő, Chaerophyllum bolbosum-ról hálózva, 1968. VI. 26. 1 ♀ + 2 ♂: Tés, Csőzpuszta, Csiklingvár, 1961. VII. 21. 11 ♀ + 3 ♂: Várpalota, Vár-völgy, Querceto-Carpinetumban fűhálózza, 1968. VI. 27. – Április, június–september. június–augusztus folyamán gyakori.

Blacus (Blacus) stelfoxi Haeselbarth, 1973 – BF: 1 ♀: Tihany, 1977. VI. 23, leg. Ádám. – ÉB: 1 ♀: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17.

Elterjedése – Bár ismert areája kiterjed az egész Palearktikumra, mégsem gyakori. Magyarországon is szórványosan került elő.

Blacus (Ganychorus) tripudians Haliday, 1835 – ÉB: 1 ♂: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. 2 ♂: Hárskút, Esztergáli völgy, 1966. VI. 7. – KB: 1 ♂: Csátka, Szentkút, 1969. VII. 11. 1 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1964. VIII. 26–28. 4 ♀: Várpalota, Vár-völgy, Querceto-Carpinetumban fűhálózza, 1968. VI. 27. – Május.

Doryctinae

Az alcsaládnak összesen 18 faját mutatjuk ki a Bakony hegységből, a fajok genuszok szerint a következőképp oszlanak meg: *Dendrosoter* 1, *Doryctes* 4 (és 1 változat), *Ecpylus* 1, *Heterospilus* 3, *Ontsira* 2, *Rhaconotus* 2 és *Spathius* 5 faj. Közülük faunisztikai szempontból a következő 4 faj emelhető ki: *Doryctes heydeni*, *Heterospilus rubicola*, *H. testaceus* és *Rhaconotus pictipennis*.

DENDROSOTER Wesmäl, 1838

Dendrosoter protuberans (Nees, 1834) – KB: 6 ♀ + 13 ♂: Bakonycsérnye, Kisgyónbánya, 1986. XI. 23. (fából nevelve), leg. Podlussány A.

DORYCTES Haliday, 1836

Doryctes heydeni Reinhard, 1865 – KB: 1 ♀: Eplény, vasúti átjáró, 1978. V. 25, leg. Kasper.

Elterjedése – Az európai kontinens északi felének számos országából közölték előfordulását. A Kárpát-medencében egy-egy lelőhelyről ismerjük: Eplény (Magyarország) és Zilah (Erdély) (Papp 1984). Ritka faj.

Doryctes leucogaster (Nees, 1834) – BF: 1 ♀ + 1 ♂: Szentbékálá, Veléte-hegy, 1982. IV. 25, ex *Anthaxia manca* Linné 1982. IV. 26–V. 9, leg. et educ. Somorjai. – DB: 1 ♂: Nyírad, Felsőnyirádi erdő, 1965. VI. 23–25. 2 ♂: Somlóvásárhely, Falcaria vulgaris-ról hálózva, 1962. VII. 27. – ÉB: 1 ♂: Bakonybél, Somhegy, 1968. VII. 6. 1 ♀: Bakony-szűcs, Somberek, 1957. VI. 20. 1 ♀: Fenyőfő, leg. Schmidt. – KB: 1 ♀: Mecserpuszta, 1962. VIII. 8. 1 ♀: Várpalota, Királyszállás, 1960. VI. 2. – Június–augusztus.

Doryctes leucogaster var. *erythrogaster* (Wesmäl, 1838) – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Királykapu, Quercus rönkön egyelve, 1959. V. 21. – KH: 1 ♀: Vállus, Búdóskút, fapóznán egyelve, 1964. V. 27. – Május.

Doryctes mutillator (Thunberg, 1822) – BF: 1 ♂: Felsőörs, 1960. V. 30. – KB: 1 ♂: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14. – Május és július.

Doryctes undulatus (Ratzeburg, 1852) – ÉB: 1 ♀: Pénzesgyőr, 1974. V. 21, leg. Kasper.

ECPHYLUS Foerster, 1862

Ecpylus hylesini (Ratzeburg, 1848) – KB: 1 ♂: Csesznek, Gézháza, Mogyoróskert, 1957. V. 22, leg. Móczár L.

HETEROSPILUS Haliday, 1836

Heterospilus leptosoma Fischer, 1960 – BF: 1 ♀: Tihany, 1977. VII. 7, leg. Ádám. – ÉB: 1 ♂: Németbánya, Jáger-völgy, 1973. VII. 17. – Július.

Heterospilus rubicola Fischer, 1968 – BF: 1 ♀: Révfülöp, 1926. VIII. 26, leg. Biró.

Elterjedése – A jugoszlávai Valjeva-ból írták le, majd előkerült Bulgáriából (Markovo), a Szovjetunióból (Szocsi) és végül Magyarországról 4 helyen (Budapest: Húvösvölgy, Révfülöp, Újszentmargita és Vác). Valószínűleg a palearktikus erdős-sztyepp övezet egyik jellegzetes fajának fog bizonyulni.

Heterospilus testaceus Telenga, 1941 – KB: 1 ♀: Ácsteszer, Hamuházi erdő, sásosban fűhálózza, 1961. VII. 28.

Elterjedése – A Szovjetunióban gyakori, tőle nyugatra szórványosan fordul elő Dél-Franciaországban, Észak-Olaszországban, Ausztriában, Jugoszláviában és Bulgáriában, továbbá Izraelben. Magyarországon a közelmúltban fedezték fel, éspedig mindjárt 5 lelőhelyen (Papp 1984).

ONTSIRA Cameron, 1900

Ontsira antica (Wollaston, 1858) – KH: 5 ♀: Keszthely, 1984. VI. 28, ex *Plagionotus arcuatus* L.

Ontsira igneus (Ratzeburg, 1852) – KB: 1 ♀: Olaszfalu, Alsópere, 1966. VII. 11–14.

RHACONOTUS Ruthe, 1854

Rhaconotus pictipennis (Reinhard, 1865) – KB: 1 ♂: Isztimér, Barok-völgy, 1965. VII. 13.

Elterjedése – Eddig kizárólag Németországból ismertük; Magyarország az ismert 2. ország ahol él az európai országok sorában, még a Szovjetunióból sem sikerült kimutatni (Tobias, 1986). Hazai lelőhelyei: Cserépfalu (a Bükk-hegységben), Újszentmargita (a Nagyalföld keleti részén) és az isztiméri Barok-völgy. Ritka faj.

Rhaconotus scaber Kokujev, 1900 – BF: 1 ♀ + 1 ♂: Tihany, barátlakások, 1958. VI. 2, leg. Sólymosné.

SPATHIUS Nees, 1818

Spathius brevicaudis Ratzeburg, 1844 – KH: 1 ♀ + 1 ♂: Vállus, Csetény, 1969. V. 23. – ÉB: 1 ♂: Csehbánya, Középső Hajag, 1975. V. 21. – Május.

Spathius erythrocephalus Wesmael, 1838 – KH: 2 ♀: Keszthely, 1984. VI. 28, ex *Plagionotus arcuatus* L. – KB: 2 ♀: Várpalota, 1966.

VIII, leg. Raveczky. – Június és augusztus.

Spathius exarator (Linnaeus, 1758) – KH: 1 ♂: Gyenesdiás, 1910. VI. 1, leg. Gyoerffy. 1 ♀: Zalaszentő, Tátika, 1968. VI. 6. – DB: 1 ♂: Sáska, Agártető, 1967. V. 11. – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VIII. 6–10, leg. Rézbányai. 2 ♀: Farkasgyepű, Melico-Fagetumban hálózza, 1966. VI. 29. 1 ♀ + 2 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. 2 ♂: Németbánya, Jágervölgy, vadászház környéke, 1967. V. 29–VI. 2. 1 ♂: Ugod, Vörös János séd, 1970. VIII. 18. 1 ♀: Zirc, 1975. X. 28, leg. Nagy E. – KB: 1 ♀: Bakonynána, Rómaifürdő, 1969. VII. 19. 1 ♀, Csatka, Szentkút, 1969. VII. 11. 1 ♂: Öskü, Sötéthorog-völgy, 1969. VI. 27. 1 ♀: Tés, Öreg Futóné, 1969. VII. 18. – Május–augusztus és október.

Spathius phymatodis Fischer, 1966 – BF: 1 ♀: Révfülöp, Fülöphegy, 1983. V. 15, leg. Rozner.

Spathius rubidus (Rossi, 1794) – BF: 1 ♀: Tihany, Akasztódomb, 1958. VI. 2, leg. Bajári et Sólymosné. – DB: 1 ♀: Nyírad, Felsőnyirádi erdő, 1968. VI. 5. – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Vörös János séd, 1965. IX. 1. 2 ♂: Farkasgyepű, Melico-Fagetumban fűhálózza, 1968. VI. 29. 1 ♀ + 1 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. – KB: 2 ♀ + 4 ♂: Bakonycsernye, Kisgyónbánya, fából nevelve, 1986. XI. 23, leg. Podlussány A. 2 ♂. Öskü, Sötéthorog-völgy, 1969. VI. 27. 1 ♂: Várpalota, Badacsony, 1969. VI. 28.

Rogadinae

Az alsaládnak összesen 24 fajt találtak meg a Bakony hegységben, a fajok genuszok szerint a következőképp oszlanak meg: *Aleiodes* 20, *Heterogamus* 2, *Petalodes* 1 és *Rogas* 1 faj. Közülük faunisztikai/állatföldrajzi szempontból a következő 7 faj emelhető ki: *Aleiodes crasipes*, *A. eurinus*, *A. gasterator*, *A. heterostigma*, *A. moldavicus*, *A. unguicularis* és *Heterogamus excavatus*.

ALEIODES Wesmael, 1838

Aleiodes (Aleiodes) bicolor (Spinola, 1808) – BF: 1 ♂: Révfülöp, 1925. VIII. 19, leg. Szilády. 1 ♂: Tihany, 1929. VIII. 31, leg. Zilahi-Sebess. 1 ♀: Tihany, Külső-tó, 1958. VI. 4, leg. Sólymosné. – KH: 1 ♀: Keszthely, 1977. VII. 27. 1 ♂: Keszthely, 1981. VIII. 9, leg. Forró L. – DB: 1 ♀: Herend, Somod, 1968. VI. 20. 1 ♂: Szentgál, Balogszeg, 1957. V. 30. 1 ♀: Uzsa, csara-

bos, 1970. VIII. 17. – ÉB: 1 ♀ + 2 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VII. 20–30. (1 ♂), 1967. VIII. 1–5. (1 ♀), 1967. IX. 6. (1 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♀: Bakonybél, Vörös János séd, 1965. IX. 1. 1 ♀ + 1 ♂: Fenyőfő, Pineto-Dicranietum tisztásán *Daucus carota*-ról hálózza, 1959. VIII. 24. 3 ♀ + 1 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VI. 20–30. (2 ♀), 1967. VII. 1–10. (1 ♀), 1967. VII. 10–19. (1 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♂: Ugod, Szárhegy, 1975. VIII. 14, leg. Tóth S. – Május–zeptember, legtöbbször augusztusban gyűjtötték.

Aleiodes (Aleiodes) circumscriptus (Nees, 1834) – BF: 1 ♀ + 1 ♂: Felsőörs, 1966. V. 30. 1 ♀: Gyenesdiás, Nagymező, 1966. VI. 14. 2 ♀ + 1 ♂: Tihany, 1934. IV. 26. (2 ♀) leg. Mihályi, 1973. IX. 26. (1 ♀) leg. Horstmann, 1977. VI. 22. (1 ♂) leg. Ádám. 1 ♀: Tihany, barátlakások, 1957. V. 6–11, leg. Mihályi et Zsirkó. – KH: 2 ♀: Keszthely, 1977. VII. 27. (1 ♀), 1979. VIII. 16. (1 ♀). – DB: 2 ♀: Nyírad, Felsőnyirádi erdő, 1965. VI. 23–25. 1 ♀: Szentgál, Mecsek-hegy, 1975. V. 22. 1 ♀: Úrkút, 1967. VIII. 10–11. – ÉB: 8 ♀ + 3 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VI. 21–24. (1 ♀), 1967. VII. 6–9. (1 ♀), 1967. VII. 20–30. (4 ♀ + 2 ♂), 1967. VIII. 1–5. (1 ♀ + 1 ♂), 1967. VIII. 6–10. (1 ♀), leg. Rézbányai. 1 ♀: Bakonyzúcs, Gerence, 1957. VI. 19. 6 ♀ + 2 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VII. 1–10. (1 ♀), 1967. VII. 10–19. (1 ♀), 1967. VII. 20–30. (1 ♀ + 1 ♂), 1967. VIII. 1–10. (1 ♀), 1967. VIII. 10–11. (1 ♀ + 1 ♂), 1967. X. 1–10. (1 ♀), leg. Rézbányai. 1 ♀ + 2 ♂: Fenyőfő, halastavak, 1983. IV. 30, leg. Rozner. 1 ♀: Fenyőfő, Hálóeresztő-árok, 1983. IV. 30, leg. Rozner. 1 ♂: Fenyőfő, ősfenyves, 1975. X. 29, leg. Tóth S. 3 ♀: Gyulafirátót, Büdöskút, 1968. IV. 26. 2 ♀ + 1 ♂: Németbánya, Jáger-völgy, vadászház környéke, 1963. VIII. 22–25. (1 ♀), 1967. V. 29–VI. 2. (1 ♀ + 1 ♂). 1 ♀: Porva, Pálhálás, 1968. VI. 16–17. 1 ♀: Tapolcafő, Kalapácsér, 1966. V. 4. 1 ♀ + 1 ♂: Ugod, Somberek, Hubertlak, 1967. VI. 26–29. 1 ♂: Zirc, Pintérhegy, 1976. V. 15, leg. Zombori. – KB: 1 ♀: Bakonyzombathely, Feketevízpuszta, 1968. VII. 5. 1 ♂: Csatka, Szentkút, 1969. VII. 11. 1 ♂: Csesznek, Zörög-hegy, 1961. VII. 22. 3 ♀: Dudar, fénycsapda, 1983. VI. 27. (2 ♀); 1983. VII. 4. (1 ♀), leg. Podlussány A. 1 ♀: Olaszfalu, Alsópere, 1964. VIII. 26–28. 2 ♂: Tés, Hegyesberek, 1969. VII. 17. 1 ♀: Várpalota, 1966. VIII, leg. Raveczky. 1 ♀: Várpalota, Pétfürdő, 1968. VI. 26.

Aleiodes (Aleiodes) crassipes (Thomson, 1891) – KH: 1 ♂: Keszthely, 1979. VII. 6.

Elterjedése – Hosszú ideig csak Svéd- és Finnországból ismertük, legújabbán sikerült kimutatni Magyarországról (5 lelőhelyről) és Erdélyből (Radnai-havasok) (Papp 1985).

Aleiodes (Neorhogas) dimidiatus (Spinola, 1808) – BF: 1 ♀: Balatonakali, Ságpuszta, 1960. VIII. 30. 1 ♂: Balatoncsicsó, erdőszház környéke, 1969. VII. 9–10. 1 ♂: Balatonfőka-jár, Somlóhegy, Sambucus ebulus-ról hálózva, 1962. IV. 26. 1 ♀ + 1 ♂: Csopak, 1969. VI. 10, leg. Tiszáné. 1 ♀: Monostorapáti, 1962. VII. 19. 1 ♂: Monoszló, Tarora-hegy, 1969. VII. 9. 2 ♀ + 3 ♂: Tihany, 1958. VI. 6. (1 ♀ + 3 ♂) leg. Sólymosné, 1971. VII. 6. (1 ♀) leg. Móczár L. 3 ♂: Tihany, Akasztódomb, 1958. VI. 2. (2 ♂) leg. Bajári et Sólymosné, 1958. VI. 7. (1 ♂) leg. Szöcs. 1 ♂: Tihany, Csúcshegy, 1958. VI. 6, leg. Bajári. – KH: 3 ♂: Keszthely, 1979. VIII. 15. (1 ♂), 1980. VII. 18. (1 ♂) leg. Vásárhelyi, 1981. VIII. 9. (1 ♂) leg. Forró L. 1 ♂: Várvolgy, 1979. VIII. 23, leg. Csiby Mária. – DB: 1 ♀: Padragkút, Nyíri-tó, Querceto-Potentilletum albae-ban fűhálózva, 1963. V. 15. – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Királykapu, 1973. VI. 19, leg. Kasper et Tóth S. 1 ♂: Bakonybél, Somhegy, 1958. IX. 5. 4 ♂: Bakonyszentlászló, Hódosér, 1957. VIII. 27. (3 ♂), 1958. V. 8. (1 ♂). 2 ♀: Fenyőfő, ősfenyves, 1973. VIII. 27, leg. Tóth S. – KB: 2 ♂: Bodajk, 1963. VI. 13–14. 1 ♂: Csesznek, 1973. VII. 17, leg. Kasper. 1 ♂: Csesznek, Zörög-hegy, 1961. VII. 22. 2 ♂: Gyulafirátót, 1973. VI. 20. 1 ♂: Olaszfalu, Tobán-hegy, 1968. IV. 25. 1 ♂: Tés, Hegyesberek, 1969. VII. 17. 1 ♀: Várpalota, Pétfürdő, Chaerophyllum bulbosum-ról hálózva, 1968. VI. 26. 1 ♂: Várpalota, Várvolgy, Querceto-Carpinetum-ban fűhálózva, 1968. VI. 27. – Április–szeptember, június–augusztus folyamán gyűjtötték gyakran.

Aleiodes (Neorhogas) ductor (Thunberg, 1822) – DB: 1 ♂: Hegyesd, 1965. VIII. 12, leg. Sáringer. – KB: 1 ♂: Bakonyszentlászló, 1951. VIII. 1, leg. Dely. 1 ♂: Fehérvársturgo, 1923. VII. 22, leg. Biró.

Aleiodes (Neorhogas) eurinus (Tengler, 1941) – KB: 1 ♂: Bakonyszentlászló, Ördögret, 1973. VII. 15, leg. Kasper.

Elterjedése – A Szovjetunióban és Mongóliában elég gyakori, Európában eddig csak Spanyolországból és Romániából jelentették, Magyarországról pedig a közelmúltban mutatták ki (4 lelőhelyről, a bakonyi lelő-

hely sorrendben az 5.) (Papp 1985). Ritka faj.

Aleiodes (Neorhogas) gasterator (Jurine, 1807) – ÉB: 1 ♂: Bakonyszentlászló, Hódosér, Querceto-Carpinetum-ban fűhálózva, 1958. V. 8.

Elterjedése – Dél-Franciaországból, Görögországból és Magyarországról jelentették egy-egy előfordulását (házánkban összesen két lelőhelyéről tudunk).

Aleiodes (Aleiodes) gastritor (Thunberg, 1822) – BF: 2 ♀ + 1 ♂: Balatoncsicsó, erdőszház környéke, 1969. VII. 9–10. 2 ♀: Csopak, fénycsapda, 1959. IX. 2. (1 ♀), 1959. X. 3. (1 ♀). 1 ♀: Gyenesdiás, 1910. XI. 8, leg. (?) Gyöerffy. 1 ♀: Monoszló, Tarora-hegy, 1969. VII. 9. 4 ♀ + 2 ♂: Tihany, 1973. IX. 26 (1 ♀) leg. Horstmann, 1977. VI. 23. (2 ♀ + 1 ♂) és 1977. VII. 20. (1 ♀ + 1 ♂) leg. Ádám. 1 ♀: Tihany, Kiserdőtető, 1974. IV. 20. – KH: 1 ♀: Vállus, Csetény, 1969. V. 23. 3 ♀: Vállus, Szentmiklósi-völgy, 1969. V. 22. – DB: 1 ♀: Lesenceistvánd, Uzsupusza, 1968. VIII. 27, leg. Mihályi. – ÉB: 3 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VII. 1–5. (1 ♀), 1967. VIII. 27–29. (1 ♀), 1967. IX. 6. (1 ♀), leg. Rézbányai. 2 ♀ + 1 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. V. 23–31. (1 ♀), 1967. VII. 1–10. (1 ♂), 1967. VII. 20–30. (1 ♀), leg. Rézbányai. 1 ♀: Fenyőfő, Kisszépalma, 1965. V. 25–31. 2 ♀: Porva, Pálhálás, 1968. VII. 16–17. – KB: 1 ♀: Tés, Öreg Futóné, 1969. VII. 18. 1 ♀: Várpalota, Pétfürdő, Chaerophyllum bulbosum-ról hálózva, 1968. VI. 26. 1 ♀: Várpalota, Várvolgy, Querceto-Carpinetum-ban fűhálózva, 1968. VI. 27. – Április–november, májusban és júliusban gyűjtötték gyakran.

Aleiodes (Neorhogas) grandis Giraud, 1857 – BF: 1 ♂: Tihany, keleti part, 1957. V. 6–11, leg. Mihályi et Zsirkó. – ÉB: 1 ♂: Bakonybél, Forasztókő, Pastinaca sativa-ról hálózva, 1959. VIII. 11. 1 ♂: Bakonybél, Gerence, Arrhenatherium elatioris-ról hálózva, 1959. V. 19. – Május és augusztus.

Aleiodes (Neorhogas) heterostigma (Stelfox, 1953) – ÉB: 1 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17.

Elterjedése – Külső megjelenésében nagyon közel áll az *A. eurinus*-hoz, a két faj csak néhány bélyeg alapján különíthető el. Leírása óta csak Írországból ismertük, előbb megnevezett lelőhelye az egyetlen hazai előfordulása és egyben a 2. európai ország ahonnan egyáltalán előkerült (Papp 1985). Várhatóan még számos európai országból ki fogják mutatni.

Aleiodes (Neorhogas) medianus (Thomson, 1891) – ÉB: 1 ♂: Ba-

konybél, Gerence, 1958. VI. 18. 1 ♀: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VII. 1–10, leg. Rézbányai. – KB: 1 ♀: Bodajk, Gaja-szurdok, 1962. VIII. 7. – Május, július–augusztus.

Aleiodes (Aleiodes) moldavicus (Tobias, 1986) – ÉB: 1 ♀: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17.

Elterjedése – Legújabbán írták le Moldáviából (Szovjetunió) kizárólag hím példányok alapján. Az előkerült egyetlen nőstény példány egyezik a leírással (Tobias 1986) (eltekintve az ivari különbségektől) azaz az eltéréssel, hogy a fekete szín kiterjedtebb és a 2. hátlemez pirosas sárga színe csak annak tövi harmadán hajlik gyengén sárgába. Különbösen nagyon hasonlít az *A. signatus* (Nees)-hez. Magyarország faunájára nézve új faj.

Aleiodes (Aleiodes) nigricornis Wesmäl, 1838 – BF: 1 ♀: Balatonfüred, 1979. V. 22, leg. Tóth S. 1 ♀: Felsőörs, 1973. V. 6. 2 ♀ + 1 ♂: Tihany, 1973. IX. 26. (2 ♀) leg. Horstmann, 1977. VII. 20. (1 ♂) leg. Ádám. – DB: 1 ♂: Lesenceistvánd, 1974. IV. 10, leg. Tóth S. 1 ♀: Sümeg, Sarvaly, 1968. VI. 4–8. – ÉB: 18 ♀ + 4 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VI. 10–20. (3 ♀ + 1 ♂), 1967. VI. 21–24. (1 ♀ + 1 ♂), 1967. VI. 30. (1 ♀), 1967. VII. 1–5. (5 ♀), 1967. VII. 6–9. (1 ♂), 1967. VII. 20–30. (2 ♀ + 1 ♂), 1967. VIII. 1–5 (1 ♀), 1967. VIII. 6–10. (1 ♀), 1967. VIII. 26–29. (2 ♀), 1967. X. 1–10. (2 ♀), leg. Rézbányai. 1 ♀: Bakonybél, Kékhegy, 1982. X. 24, leg. Podlussány A. 1 ♀: Bakonybél, Somberek, Festucetum pratense fűhálózva, 1959. VIII. 11. 1 ♀ + 3 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. V. 23–31. (1 ♂), 1967. VII. 10–19. (1 ♀ + 1 ♂), 1967. IX. 21–30. (1 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♀ + 2 ♂: Gyulafirátót, Kispapod, 1967. VIII. 17. – KB: 1 ♂: Bakonyánána, Rómaifürdő, 1975. VII. 14, leg. Balla. – Április–október, Június–július folyamán gyakori.

Aleiodes (Aleiodes) pallidator (Thunberg, 1822) – KH: 1 ♀: Keszthely, 1977. VII. 27, leg. Ádám. – ÉB: 1 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VII. 20–30, leg. Rézbányai. 1 ♀ + 1 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. V. 23–31. (1 ♀), 1967. VIII. 1–10. (1 ♂), leg. Rézbányai. – KB: 1 ♂: Bodajk, leg. Szépligeti. – Május, július–augusztus.

Aleiodes (Neorhogas) praetor (Reinhard, 1863) – ÉB: 2 ♀: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VIII. 6–10, leg. Rézbányai.

A palearktikum erdős-ztyepp övezetében általánosan elterjedt de nem gyakori faj. Hazánkban össze-

sen 5 lelőhelyéről tudunk (Papp 1985).

Aleiodes (*Neorhogas*) *rufipes* (Thomson, 1891) – BF: 1 ♂: Balatonederics, leg. Horváth. – KH: 1 ♂: Zalaszántó, Hidegkúti major, 1957. VII. 15–18, leg. Mihályi et Zsirkó.

Aleiodes (*Neorhogas*) *rugulosus* (Nees, 1812) – DB: 2 ♂: Veszprém, Gulyadomb, 1958. VI. 16, ex *Oxycesta geographica* F. 1958. VII. 23. – ÉB: 1 ♀: Bakonybél, Szarvadárok, *Pastinaca sativa*-ról hálózva, 1959. VIII. 12. 1 ♀: Fenyőfő, halastó, 1971. V. 23, leg. Tóth S. 1 ♀: Ugod, 1955. V. 1, ex *Xylena exoleta* 1955. VIII. 14, leg. et educ. Tallós. – Május–június és augusztus.

Aleiodes (*Neorhogas*) *rugulosus* var. *pictus* Kokujev, 1899 – DB: 5 ♀ + 2 ♂: Veszprém, Gulyadomb, 1958. VI. 16, ex *Oxycesta geographica* F. 1958. VII. 23. 2 ♀: Veszprém, Sédvölgy, 1957. VI. 4. (1 ♀), 1958. V. 16. (1 ♀). – Június.

Aleiodes (*Aleiodes*) *signatus* (Nees, 1812) (= *geniculator* Nees, 1834) – DB: 1 ♂: Nagyvázsöny, 1973. VI. 19. – ÉB: 1 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. VI. 20–30, leg. Rézbányai. – Július.

Aleiodes (*Aleiodes*) *ungularis* (Thomson, 1891) – KB: 1 ♀: Dudar, fénycsapda, 1983. VII. 4, leg. Podlusány. A.

Elterjedése – Három egymástól távoli országból került eddig elő: Svédország (innen írták le), Magyarország és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság. Hazánkban az Alpokaljáról ismertük (Kám Kőszeg), a bakonyi lelőhely a 3. ismert hazai előfordulása (Papp 1988).

Aleiodes (*Aleiodes*) *vittiger* Wesmael, 1838 – ÉB: 2 ♀ + 23 ♂: Bakonybél, Somhegypuszta, fénycsapda, 1967. VII. 20–30. (2 ♀ + 8 ♂), 1967. VIII. 1–5. (4 ♂), 1967. VIII. 6–10. (3 ♂), 1967. VIII. 25–29. (6 ♂), 1967. IX. 6. (1 ♂), 1967. X. 1–10. (1 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♀ + 5 ♂: Fenyőfő, fénycsapda, 1967. V. 25–31. (1 ♂), 1967. VII. 20–30. (1 ♂), 1967. VIII. 1–10. (2 ♂), 1967. VIII. 11–20. (1 ♂), 1967. X. 1–10. (1 ♀), leg. Rézbányai. 1 ♀: Porva, Pálhálás, 1968. VII. 16–17. – KB: 2 ♂: Csatka, Szentkút, 1969. VII. 11. 1 ♂: Tés, Hegyesberek, 1969. VII. 17. – Május és július–szeptember.

HETEROGAMUS Wesmael, 1838

Heterogamus dispar (Haliday, 1834) – 9 ♂: Bakonybél, Somhegy-

puszta, fénycsapda, 1967. VIII. 1–5. (2 ♂), 1967. VIII. 20–30. (5 ♂), 1967. VIII. 27–29. (2 ♂), leg. Rézbányai. 1 ♂: Bakonybél, Szömörkés, 1968. VII. 5. – Június és augusztus.

Heterogamus excavatus Telenga, 1941 – BF: 1 ♂: Tihany, Csúcshegy, 1967. VI. 22, Móczár L. – KB: 1 ♂: Tés, Mórctető, Orno-Quercetum-ban fűhálózva, 1969. VII. 18. 1 ♂: Tés, Öreg Futóné, 1966. VII. 12. – Június–július.

Elterjedése – A Szovjetunió európai területén elég gyakori, Európa többi részén eddig csak öt országból került elő (Csehszlovákia, Hollandia, Jugoszlávia, Magyarország és Olaszország) kevés lelőhelyen. Hazánkban csak legújabban fedezték fel (Papp 1985, 1988).

PETALODES Wesmael, 1838

Petalodes unicolor Wesmael, 1838 – KB: 2 ♀ + 2 ♂: Dudar, fénycsapda, 1983. VI. 27. (1 ♂), 1983. VI–VII. (1 ♂), 1983. VII. (2 ♀), leg. Podlusány A.–Június–július.

ROGAS Nees, 1818

Rogas testaceus (Fabricius, 1798) – BF: 1 ♀: Badacsony, *Cornus mas-* ról hálózva, 1960. IX. 2.

IRODALOM – REFERENCES

HAESELBARTH, E. (1973a): Die *Blacus*-Arten Europas und Zentral-Asiens (Hymenoptera, Braconidae). – Veröff. Zool. Staatsamml. München 16: 69–170 + I–X Tafeln.
 HAESELBARTH, E. (1973b): Ergebnisse der zoologischen Forschungen von Dr. Z. Kaszab in der Mongolei, No. 333. Braconidae (Hymenoptera). – Folia ent. hung. 26 (Suppl.): 75–81.
 HAESELBARTH, E. (1975): Faunistische und taxonomische Notizen zu europäischen *Blacus*-Arten (Hymenoptera, Braconidae). – Nachr. Bayer. Ent. 24 (2): 28–31.
 MÓCZÁR, L. (1967): Magyarország és a környező területek állatföldrajzi felosztása. [Zoogeographic division of Hungary and the adjacent territories]. – Színes térkép in: Magyarország Nemzeti Atlasza, [Coloured map in: National Atlas of Hungary], Kartográfiai Vállalat, Budapest, p. 32.
 MÓCZÁR, L. et al. (1972): A Kárpát-medence Hymenoptera faunakatalógu-

sainak (I–XXIV.) lelőhelyjegyzéke (Cat. Hym. XXV.). Das Fundortverzeichnis des Faunenkatalogs der Hymenopteren I–XXIV. des Karpatenbeckens (Cat. Hym. XXV.). – Folia ent. hung. 25: 111–164.
 PAPP, J. (1968): A Bakony-hegység állatföldrajzi viszonyai. A Zoogeographical outline of the Bakony-Mountain. – Veszprém m. Múz. Közlem. 7: 251–314.
 PAPP, J. (1973): A Bakony-hegység gyilkosfűrész faunájának alapvetése (Hymenoptera, Braconidae), I. Meteorinae, Helconinae, Macrocentrinae és Microgasterinae. A monograph of the Braconid fauna of the Mts. Bakony (Hymenoptera, Braconidae), I. – Veszprém m. Múz. Közlem. 12: 477–512.
 PAPP, J. (1981a): A Bakony-hegység gyilkosfűrész faunájának alapvetése (Hymenoptera, Braconidae), II. Opiinae. Die Grundlegung der Brackwespen-Fauna des Bakony-Gebirges (Hymenoptera, Braconidae) II. Opiinae. – Veszprém m. Múz. Közlem. 16: 203–226.
 PAPP, J. (1981b): A survey of the Braconid fauna of the Hortobágy National Park (Hymenoptera, Braconidae), I. – The Fauna of the Hortobágy National Park 1: 255–274.
 PAPP, J. (1984): Contributions to the Braconid fauna of Hungary, V. Doryctinae (Hymenoptera, Braconidae). – Folia ent. hung. 45 (1): 173–185.
 PAPP, J. (1985): Contributions to the Braconid fauna of Hungary, VII. Rogadinae (Hymenoptera: Braconidae). – Folia ent. hung. 46 (1): 143–164.
 PAPP, J. (1987a): First survey of the Braconid fauna of the Kiskunság National Park, Hungary (Hymenoptera, Braconidae). – The Fauna of Kiskunság National Park 2: 314–334.
 PAPP, J. (1987b): A Dél-Dunántúl gyilkosfűrész faunájának alapvetése (Hymenoptera, Braconidae), III. Helconinae, Homolobinae, Macrocentrinae, Blacinae, Doryctinae és Rogadinae. First outline of the Braconid fauna of Southern Transdanubia, Hungary (Hymenoptera, Braconidae), III. – Janus Pannonius Múz. Évk. 30–31 (1985–1986): 33–36.
 PAPP, J. (1988): Az Alpokalja gyilkosfűrész faunájának alapvetése (Hymenoptera, Braconidae), I. First outline of the Braconid fauna of the foot of Alps in Hungary (Hymenoptera, Braconidae), I. – Savaria, Vas m. Múz. Ért. 15 (1981): 55–66.
 TOBIAS, V. I. (1986): [27. rend Hymenoptera, Braconidae család. 27th order Hymenoptera, family Braconidae. – In: A Szovjetunió európai területének rovar-határozója. In: Handbook of the Identification of Insects of the European part of the USSR] Leningrad, „Nauka”, III/4: 1–501. (Oroszul, in Russian.)

JENŐ PAPP

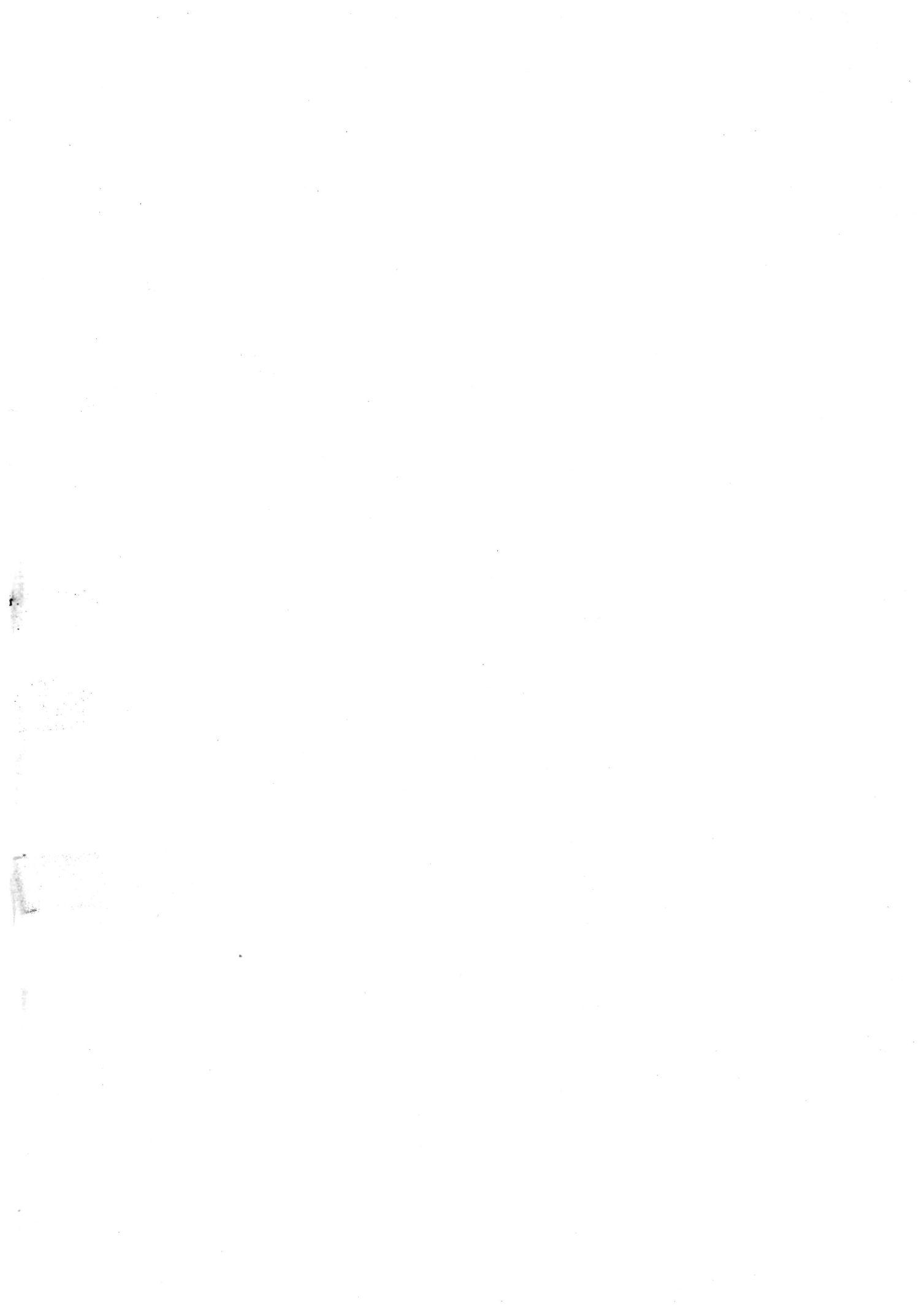
SUMMARY A MONOGRAPH OF THE BRACONID FAUNA
OF THE MTS. BAKONY (HYMENOPTERA, BRACONIDAE)
III. BLACINAE, DORYCTINAE, ROGADINAE

A total of sixty-four species are recorded from the Mts. Bakony, West Hungary. The species are divided among the three subfamilies in the following figures: Blacinae 22, Doryctinae 18 and Rogadinae 24 species. The blacine species represent/s 1 (*Blacus* Nees), the doryctine species 7 (*Dendrosoter* Wesmael, *Doryctes* Haliday, *Ecphylus* Foerster, *Heterospilus* Haliday, *Ontsira* Cameron, *Rhaconotus* Ruthe and

Spathius Nees) and the rogadine species 4 genera (*Aleiodes* Wesmael, *Heterogamus* Wesmael, *Petalodes* Wesmael and *Rogas* Nees).

The following species give some kind of faunistic as well as zoogeographic character to the Mts. Bakony – Blacinae: *Blacus achterbergi* Haeselbarth, *B. forticornis* Haeselbarth, *B. interstitialis* Ruthe, *B. leptostigma* Ruthe, *B. mamillanus*

Ruthe, *B. nitidus* Haeselbarth, *B. robustus* Haeselbarth, *B. stelfoxi* Haeselbarth. – Doryctinae: *Doryctes heydeni* Reinhard, *Heterospilus rubicola* Fischer, *H. testaceus* Telenga, *Rhaconotus pictipennis* (Reinhard) – Rogadinae: *Aleiodes crassipes* (Thomson), *A. eurinus* (Telenga), *A. gasterator* (Jurine), *A. heterostigma* (Stelfox) *A. moldavicus* (Tobias), *A. unguaricus* (Thomson) and *Heterogamus excavatus* Telenga.

Borító címoldal:
„Halottas lepedő (Veszprém megye, XVIII. század vége)”.
Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém (Néprajzi gyűjtemény: SzF. 147.)

Borító hátoldal:
Szokk Iván: Lakodalom (részlet)
Szombathely Orlay Fűst Károly Kereskedelmi-, Vendéglátóipari- és Idegenforgalmi
Szakközépiskola (1988, 6x9 m)
A kép a Nitrokémia poliészter műgyantájából készült.

ISSN: 0864-7887

Felelős kiadó: Dr. Praznovszky Mihály

Készült a Prospektus GM Nyomdájában
Veszprém, Pápai út 37/A. Tel.: (80) 22-914
Felelős vezető: Szentendrei Zoltán

„Előkamrás ház, Kékkút, Fő utca 55. sz.”

Ara: 140 Ft

